

**lendavski zvezki
lendvai füzetek**

17.

A Mura mente
és a trianoni
békeszerződés

Pokrajina ob Muti
in trianonska
mirovna pogodba

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Izdajo publikacije sta podprla Občina Lendava in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
A kiadványt Lendva Község Önkormányzata
és a Szlovén Köztársaság Művelődési Minisztériuma támogatta.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Založba: Zavod za kulturo madžarske narodnosti Lendava
Kiadó: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva

Uredniški odbor/Szerkesztőbizottság: *Silvija Kulčar, Mira Unger,*
dr. Bence Lajos, Göncz László

Urednik/Szerkesztő:
Göncz László

Prelom/Tördelés:
*Meszelic László (Zavod za informativno dejavnost madžarske narodnosti Lendava/
Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet, Lendva)*

Prevod/Fordítás: Novak Császár Jolán

Lektorja/Lektorok:
dr. Bernjak Elizabeta (slovenski tekst/szlovén szöveg),
Böröcz Nándor (magyar szöveg/madžarski tekst)

ISSN:1408-1016

Tisk/Nyomda: Tiskarna Ljubljana
Naklada/Példányszám: 1000 izvodov

Előszó

Az I. világháborút követő trianoni békeszerződésről térségünkben nagyon hosszú ideig (különösképpen az egypártrendszer időszakában) nem volt divat beszélni. Ennek mindenekelőtt egy nagy oka volt, mégpedig az, hogy szinte minden érintett fél jól ismer- te az I. világháborút Magyarország tekintetében lezáró békeszerződés számos igazságtalanságát, ugyanakkor az elkövetett történelmi hibákból fakadó nehézségekre orvos- lást nem tudott vagy nem akart találni.

Az egypártrendszer, az ún. internacionalizmus időszaka szinte semilyen teret sem biztosított a kérdés objektív feltárására. Ezért a békeszerződés lappangó „utórezgéseit” minden érintett fél számára fájdalmasak és érzékenyek voltak, aminek sajnálatos kö- vetkezménye az lett, hogy egyetlen fontos nemzeti vagy nemzetiségi kérdésről sem lehe- tett a térségben teljesen nyíltan szólni. A „Trianon” név volt az, aminek hallatára a magyarok szíve – az anyaországban és a kisebbségben egyaránt – összeszorult, ugyan- akkor a magyarsággal szomszédos népek, nemzetek revíziós, nacionalista megmozdu- lást véltek felfedezni már a földrajzi fogalom hallatára is. A szabad véleménynyilvání- tást és őszinte történelmi megközelítést „palackba zárva” olyan sajnálatos folyamatok bontakoztak ki, hogy – főleg a kisebbségi magyar közösségekben – a felnövő nemzedé- kek hiányos és torz információkban részesültek, ami negatívan befolyásolta a magyar nemzeti tudat alakulását, megőrzését. Az eltorzult nemzettudat ugyan a térség többségi nemzeteire is jellemző volt.

A muravidéki magyarság köreiben is érződött, érződik a történelmi igazságtalansá- gok eltitkolásának negatív következménye, főleg a nemzeti tudat torzulásainak szem- pontjából. E helyzet javításainak szándéka vezérelte a lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézetet arra, hogy 1998. november 20-án Lendván megszervezte a Mura mente és a trianoni békeszerződés című tanácskozást, amelynek legfontosabb célja a nyugat-pannon térségben jellemző kölcsönös bizalom növelése volt. Szakmai berkek- ben ugyanis már volt némi jelzés arra, hogy a rendszerváltás e tekintetben is új lehetősé- geket villantott fel.

A muravidéki magyarság – és bízunk benne, hogy a velünk együtt élő szlovén közös- ség is – érdekelt abban, hogy úgy egyengessük közös jövőnket, hogy a párbeszédet ne árnyékolják be a múltból magunkkal cipelt tiltott témák. Történelmünket, bármilyen volt is az, bárki követett is el hibákat, nincs módunkban megváltoztatni, de a tények valós feltárása nagyobb lehetőséget biztosít az őszinte kézfogásra. Elődeink tetteiért a mi nemzedékünk nem vállalhat felelősséget, de kötelességünk a jövőnket együtt – a múlt tisztázásának tudatában – előkészíteni. A lendvai tanácskozás is ezt a célt szol- gálta, reméljük, alapos szakmaisággal és becsülettel.

Ahhoz aligha férhet kétség, hogy e két, viszonylag kis nemzet sorsa ebben a térség- ben szorosan egymásra van utalva, ezért az esetleges hátráltató tényezők elhárítása

mindenki számára fontos feladat. Az euro-atlanti integrációs folyamatok még inkább megkövetelik az őszinte párbeszédet, a múlt hibáinak és érdemeinek kölcsönös elismerését. Ehhez hozzátartozik az is, hogy a trianoni békeszerződésből fakadó sérelmek és eredmények elemzése, szakmai tanulmányozása ma már nem lehet kellemetlen kérdés. Az ellenkező esetben ugyanis komoly nehézséggel állunk szemben...

A lendvai tanácskozás azt a célt is meghirdette, hogy a különböző történelemszemléletek, valamint az azokból származó konfliktusok feloldását abban kell keresni, hogy minden érintett fél a saját szemszögéből világítja meg a kérdést, majd a következő időszakban a vitás kérdésekről konstruktív párbeszéd alakul ki.

A mi szűkebb földrajzi környezetünkben a két közvetlenül érintett nemzeti kisebbség, a rábavidéki szlovének és a muravidéki magyarok szempontjai tartalmazznak közös vonásokat. Mindkét közösség jogosan bírálta, bírálja a trianoni határ meghúzását, mert az egyiket (a muravidéki magyarokat) elszakította anyaországától, a másikat viszont (a rábavidéki szlovénokat) akkor, amikor a délszláv egyesítés afféle nemzetközi érdeként jelent meg, a délszláv államszövetségen kívül hagyta. Az egyik tehát ki sem fejleszthette tényleges nemzeti érdekeit, a másiktól viszont elvették azokat.

A történelmi igazságtalanságok orvoslását ma már senki sem határmódosításokban látja, hanem a határok jelképesse tételében, ami – ma még csak sejtethető dimenziókban – megteremtheti a nemzeti, gazdasági és kulturális értékek korlátlan áramlását. A kisebbségek már csak azért sem törekedhetnek határmódosításokra, mert esetükben az elmúlt nyolcvan esztendőben értékrendszerek változtak meg, nemzettudattorzulások következtek be, valamint a térség tényleges multikulturális környezetté alakult át. Így minden határmódosítási kísérlet, még ha lenne is politikai vagy jogi alapja, bizonyára kudarcra volna ítélve.

A lendvai tanácskozás ahhoz kívánt hozzájárulni, hogy – az I. világháború utáni eseményeket mai szemmel vizsgálva – a muravidéki magyarság elismerje, hogy a Mura menti szlovén települések csatlakozása a Szerb-Horvát-Szlovén királysághoz jogos és a szlovénség számára sorsdöntő cselekedet volt, ugyanakkor a szlovénség is lássa be, hogy a mintegy harminc magyar település elcsatolása az anyaországtól igazságtalan döntés volt, ami negatívan befolyásolta a muravidéki magyarság életét és nemzeti tudatát.

A szerkesztő

Predgovor

O trianonski mirovni pogodbi, sklenjeni po I. svetovni vojni, v našem prostoru – še posebej v času enostrankarskega sistema – ni bilo spodobno govoriti. Poglavitni vzrok molka je bilo dejstvo, da so vse prizadete strani dobro poznale nepravilnosti pogodbe, s katero so v primeru Madžarske sklenili I. svetovno vojno, hkrati pa niso znali oziroma hoteli najti rešitve za probleme, ki so izhajali iz zgodovinskih napak.

Enostrankarski sistem, oziroma čas t.i. internacionalizma ni dopuščal možnosti za objektivno obravnavo vprašanja. Zato so bile posledične »rezonance« mirovne pogodbe boleče za vse prizadete strani, kar je imelo za posledico, da v tem času, v tem prostoru ni bilo mogoče popolnoma odkrito spregovoriti o nobenem narodnem oziroma narodnostnem vprašanju. Medtem ko se je ob nazivu »Trianon« naselila tesnoba v srca Madžarov na Madžarskem in v zamejstvu, se je pri sosednih narodih že pri sami omembi zemljepisnega pojma pojavil sum revizionizma, nacionalizma. Ker sta bila svoboda mnenja in iskreni zgodovinski pristop »zaprti v steklenici«, so v prvi vrsti odraščajoči člani manjšinske skupnosti dobili pomanjkljivo in izkrivljeno sliko, kar je negativno vplivalo na oblikovanje in ohranjanje madžarske narodne zavesti. Ta izkrivljena nacionalna zavest je bila prisotna tudi pri večinskih narodih tega prostora.

Tudi v prekmurski madžarski narodni skupnosti je čutili negativne posledice prikrivanja zgodovinskih resnic, kar se v prvi vrsti kaže pri okrnjeni nacionalni zavesti. Izhajajoč iz teh dejstev je Zavod za kulturo madžarske narodnosti iz Lendave 20. novembra 1998 organiziral posvetovanje z naslovom »Pomurje in trianonska mirovna pogodba«, katerega cilj je bil vzbuditi za zahodno-panonski prostor itak značilno vzajemno zaupanje. V strokovnih krogih je bilo namreč že čutili, da daje sprememba sistema nove možnosti tudi na tem področju.

Prekmurski Madžari – in verjamemo tudi Slovenci, ki živimo skupaj na tem območju – smo zainteresirani za iskren dialog, ki ga ne smejo zasenčiti vprašanja, ki jih »vlečemo« s sabo iz preteklosti. Naše zgodovine – kakršnakoli je že bila, kdorkoli je že storil napake – ne moremo spremeniti, lahko pa je naš stisk roke iskrenejši, če bomo razkrili dejstva. Za dejanja svojih prednikov ne more odgovarjati naša generacija – je pa naša naloga, ob razjasnitvi preteklosti, skupno pripraviti bodočnost. Posvetovanje v Lendavi je služilo temu namenu: upamo, da je bilo dovolj strokovno podprto in pošteno.

Nedvomno sta naša dva relativno majhna naroda povezana v tem prostoru, zato je pomembno odpraviti vse ovire za sodelovanje. Evro-atlantske integracije nas še bolj silijo k iskrenemu dialogu, k vzajemnemu priznanju napak in dosežkov preteklosti. In sem spada tudi analiza in strokovna razprava o posledicah »Trianona«, kar več nikakor ne sme tema, ki vzbuja nelagodje. V nasprotnem primeru se namreč ne moremo prestopiti določenih ovir.

Cilj posveta v Lendavi je bil med drugimi tudi ta, da bi na podlagi različnih zgodovinskih pogledov in iz njih izhajajočih konfliktov obe strani spregovorili o tem

občutljivem vprašanju in bi v nadaljevanju tega dvogovora začeli konstruktivno razpravo.

V našem geografskem prostoru sta dve skupnosti, ki jih je prizadeta trianonska mirovna pogodba: porabski Slovenci in pomurski Madžari. Obe skupnosti upravičeno kritizirata trianonsko mejo: eno (prekmurske Madžare) je namreč odrezala od matičnega naroda, drugo (porabske Slovence) pa je v času, ko je jugoslovansko združevanje uživalo tudi mednarodno podporo, pustilo zunaj jugoslovanske države. Ena skupnost tako ni imela priložnosti za uveljavitev svojih dejanskih nacionalnih interesov, drugi skupnosti pa so odtegniti te, že obstoječe pravice.

Popravljanja zgodovinskih krivic si danes več nihče ne predstavlja s spreminjanjem meja, temveč si želimo, da bi meje postale le simbolične, kar bi privedlo do danes le še domnevnih možnosti za neoviran pretok nacionalnih, gospodarskih in kulturnih vrednot. Manjšine ne morejo stremeti k spreminjanju meja, že zato ne, ker so se v preteklih osemdeset letih spremenili vrednostni sistemi, tudi narodna zavest je okrnjena, hkrati pa se je izoblikoval resnični multikulturni prostor. Tako bi vsa revizijska prizadevanja, četudi bi imela politično ali pravno osnovo, bila obsojena na propad.

Posvetovanje v Lendavi je želelo pripomoči k temu – da bomo sprejeli dejstvo: prišel je čas, ko morajo Madžari v Prekmurju priznati, da je bila priključitev obmorskih slovenskih naselij h Kraljevini SHS upravičeno in za slovenstvo usodno dejanje, hkrati pa morajo tudi Slovenci ugotoviti, da je bita odcepitev tridesetih madžarskih naselij od matične države nepravilna odločitev, ki je vsekakor negativno vplivala na življenje in narodno zavest prekmurskih Madžarov.

Urednik

Ormos Mária

Az első világháborút követő békerendszer néhány kérdéséről

16 évvel ezelőtt jelent meg a Padovától Trianonig című könyvem. Akkoriban e kérdéskör tárgyalását nem nagyon ösztönözte senki, sőt inkább illetlennek számított előállni e témával. A könyv nagy újdonság volt tehát, ami magyarázza, hogy tucatjával kaptam a meghívást előadások tartására. Csaknem minden alkalommal akadt jelenlévő, aki az előadást követő beszélgetés során valahogy így szólt: „Jó, jó, professzor asszony, de most már tessék megmondani a teljes igazságot. Azt is, amit nem engedtek megjelentetni, meg amit nem mert beleírni a könyvébe.” Ilyenkor azt válaszoltam – mert nem is mondhattam egyebet –, hogy ilyen „kitiltott” vagy „elhallgatott” igazság nem létezik. Amit tudok a kérdésről, azt megírtam. Később változott a világ, és 1990 után már inkább olyat kérdeztek a résztvevők, hogy most vajon hogyan fogom „átírni” ezt a könyvet? Feleletem így hangzott: sehogyan. Ez a könyv úgy marad, ahogy van. Feladatát betöltötte, forrásbázisa pedig nem változott. Az utóbbi időben többször hívnak már a magyar határokon túlra is: Nyitrára, Komárnóba, most itt vagyok Lendván. Megint csak akadt barátom, aki azt kérdezte, vajon e helyeken másként fogok-e beszélni, mint odahaza? És megint csak azt mondhattam: Nem! Amit Trianonról tudok, az ugyanaz Washingtontól Budapestig, beleértve ebbe Komárnót és Lendvát is. Ha valaki a történelmet nem a nemzeti érzelmek kiélési terepeként, hanem történetileg kezeli, annak nincs, és nem lehet oka rá, hogy időpontok és terepek szerint alakítsa mondandóját: Meggyőződésem szerint csak ebben az esetben szolgálhatja egyébként a valós nemzeti érdekeket is.

Mindez természetesen nem jelenti, hogy bárki tévedhetetlen lenne. Lehetnek tévedéseim, amelyek kiigazításra szorulnak. Azt sem jelenti, hogy valamely jelenségnek, eseménynek esetnek ne lehetne többféle olvasata. Könnyen lehetséges tehát, hogy ugyanannak a kérdésnek (dokumentumnak vagy dokumentumsorozatnak) az eltérő szempontrendszerek miatt más-más jelentőséget tulajdonítunk. Leginkább pedig az fordulhat elő, hogy máshonnan előkerülő adatok következtében valamilyen részletkérdés új megvilágításba kerül. Az értelmezési variánsok miatt van értelme az egyeztetéseknek és a vitáknak. Mindazonáltal a tények, adatok, írások, döntések változatlanok maradnak. Mivel könyvemben az emberileg egyáltalán lehetséges határig érzelmentesen dolgoztam a száraz tényekkel, reménykedem benne, hogy ez a könyv határon innen és túl könyv marad, amelyet sehol sem kell szégyellni.

A továbbiakban a békerendszer három szeletét szeretném boncolni. Először az első világháború után kialakított új Európa berendezését általában véve, másodszor a közép-európai megoldást, harmadszor pedig – az utóbbin belül – a különleges magyar ügyet fogom érinteni.

A párizsi békekonferencia döntéseiről hosszú időn keresztül heves politikai és szakmai vita folyt. Magától értetődően támadta minden vesztes ország politikai elitje (különböző érvekkel, szinteken és mértékben), és – ugyancsak érthetően – védte, sőt magasztalta a másik tábor. A politikusok mellé számos tudós felsorakozott mind az egyik, mind a másik oldalon. A frontok csak nehezen módosultak, sőt az a körülmény, hogy a rendszert végül éppen a nemzetiszocializmus támadta meg a maga megalomán imperialista követelésrendszere alapján és embertelen módszereivel, csak arra volt alkalmas, hogy a frontok megszilárduljanak. Így azután igencsak hosszú időnek kellett eltelnie addig, amíg a rendszer egészének többé-kevésbé elfogulatlan vizsgálatára sor kerülhetett. Csak néhány éve annak, hogy az egykori ellentáborok tudósai és történészei értelmesen és szenvedélymentesen beszélnek – többek között egymással is – e kérdésekről. Vonatkozik ez elsősorban a nyugati történészekre, de kedvező jelek immár megfigyelhetők saját szűkebb házunk táján is.

A mértékadó történészek egyetértenek ma már abban, hogy a rendszer legtöbb elemében hibás előfeltevéseken alapult. Elavult gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi koncepciókból indult ki, és az e vonatkozásokban teremtett feltételrendszerével nagy mértékben hozzájárult a világválság kirobbanásához. A németkérdés megoldási módjával segítséget nyújtott egyrészt a nemzetközi viszonyok újabb elmérgesedéséhez, másrészt a nemzeti szocializmus érvrendszerének hatékonyságához. Az oroszkérdés ingadozó kezelésével viszont egyfelől segédkezet nyújtott a bolsevik rendszer fennmaradásához, másfelől elzárkózásához a világ többi részétől. Egységként kezelt eltérő fejlettségi szinten álló, kulturálisan, vallási téren és a történelmi múlt szempontjaiból különböző nemzeti identitásokat, holott ezek némelyike más megoldásra számított, mint amit a békerendszer biztosított számukra. Másként szólva: nemzeti autonómiákon nyugvó konföderációk vagy föderációk helyett elősegítette új centralizáló államok megszületését, amelyek végül nem bizonyultak életképesnek. E rendszer egyik-másik égető belső problémája manapság is gyötri Európát.

A versailles-i békerendszer bírálata már annyira elburjánzott, hogy érdemeikről szinte nem is beszélnek. Vajon jogos ez? Azt hiszem, hogy nem teljesen, mivel a békeszerződés folyamatában felszínre került néhány fontos elv, sőt ezek az új elvek éppen ekkor születtek meg és vonultak be a nemzetközi tárgyalások anyagába. Három ilyen elvet említek meg: az első a demokrácia elvárása a nemzetközi életben szerepet játszó valamennyi államtól, a második, hogy a nemzetközi jogrendszerben minden egységet önálló nemzeti létjoga alapján kell elismerni, a harmadik pedig abban áll, hogy a béke érték, amelyet kollektíve meg kell védeni. Mindhárom elvet

az amerikai elnök, Wilson fogalmazta meg és hirdette fennen több, 1917–1918 folyamán tartott beszédében.

Ezek szilárd elveknek mondhatók, amelyekre még nagy jövő várt, és amelyek alapigazságokként mind a mai napig elevenek maradtak. A problémát 1919–1920-ban nem is a wilsonizmus elmélete okozta, hanem az, hogy a látszólag elfogadott szempontokat a konferencia gyakorlati munkájában nem érvényesítették. A demokratikus követelményt nem a jelenre, hanem a múltra vonatkoztatták – többek között azon az alapon, hogy a hirtelen született német, osztrák és magyar demokráciának nem lehet hinni, mert a németek továbbra is imperialista „bochok” maradtak, az osztrákok pedig egyesülni akarnak a németekkel, hogy hizlalják a „teuton” imperializmust, a magyarok pedig – Károlyi ide vagy oda – „germánabbak a németeknél”. A nemzeti elvet a konferencia teoretice alkalmazta ugyan, de megfejlte néhány további szemponttal. Így kimondta, hogy a kedvezményezett nemzetek, illetve országok esetében az etnikai elvet elvileg is túl akarja haladni azok gazdasági és stratégiai érdekei vonalán. Ezzel megteremtették az alapot ahhoz, hogy több millió embert elszakítsanak anyaországától. A béke fenntartására és megóvására hivatott Népszövetség létrejött ugyan, születési és szervezeti hibái azonban eléggé ismertek ahhoz, hogy hatástalanságát ne kelljen részleteznem.

A közép-kelet-európai téma szívét Ausztria–Magyarország szétbomlása, illetve szétbomlasztása képezte. Figyelmem kívül hagyva egyelőre azt a kérdést, hogy vajon melyik a joggal használt fogalom, a bomlás vagy a bomlasztás, először azt a problémát állítom előtérbe, hogy vajon több évszázados tündöklés után mi volt az oka Ausztria, illetve ekkor éppen Ausztria–Magyarország rohamos és gyökeres leértékelődésének. Nem olyan régen az olasz politikusok kivételével még szinte mindenki azt gondolta, hogy e középhatalomra feltétlenül szükség van az európai rendben, és e nézettel még 1918 elején is több angol, francia és amerikai politikus egyetértett. Tudták, hogy Ausztriára nagy szükség volt a török időkben, azután Napóleon nagy kiterjedésű expanziójának feltartóztatása idején, nem sokkal később a XIX. századi forradalmi megmozdulások megfékezésében, és a század vége felé sem történt semmi a világban, aminek elrendezéséből Ausztria–Magyarországot kihagyták volna. Minden arra vallott, hogy ennek az államnak határozottan van missziója, és többek szemében ez nem maradt meg a diplomácia berkein belül, hanem kiterjedt a nemzetközi kereskedelem bonyolítására, a pénz- és bankügyletekre is.

1918 tavaszától kezdve viszont azt tapasztalni, hogy a győztes nagyhatalmak politikai képviselői felülbírálták korábbi elképzeléseiket, és a kettős monarchiát egyértelműen feleslegessé nyilvánították. Miután ez megtörtént, és következményeivel régóta együtt élünk, e tény már meglepőnek sem tűnik. Ha azonban belegondolunk, mégis csak meglepőnek találhatjuk, hiszen még sosem fordult elő, hogy egy létező, konstituált hatalmat a zöld asztal mellett tárgyaló felek egyszerűen letöröljék a térképről. Súlyos okoknak kellett fennforogniuk ahhoz, hogy ezt tegyék.

Vegyük sorra röviden az ide vezető út állomásait. Közismert, hogy régóta működtek különféle nemzeti csoportok, amelyek támadták a politikai és gazdasági berendezkedést és igyekeztek a külföldön is bemutatni az osztrák–magyar államrendszer anomáliáit, és elsősorban az egyes nemzeti alkotóelemek elnyomását, méltánytalan kezelését. Az is közismert, hogy mind Londonban, mind Párizsban találtak is kisebb-nagyobb csoportokat (újságírókat, politikusokat, katonai vezetőket), amelyek készek voltak támogatni ügyüket. A háború alatt működött már cseh, horvát, szlovén, román, lengyel emigráns lobbis megfélemlítősen jó kapcsolatokkal, osztrák és magyar csoport azonban nem működött és nem is jött létre. Ez már eleve baljós csillagot jelentett Ausztria–Magyarország jövője szempontjából, általa azonban a kérdés még távolról sem dőlt el.

Mi több, 1918 elején még két fontos nagyhatalmi nyilatkozat hangzott el, amely arról vallott, hogy a győztesek – éppen ellenkezőleg – számolnak Ausztria–Magyarország fennmaradásával. Az egyik ilyen nyilatkozatot Lloyd George angol miniszterelnök tette, midőn egy alsóházi beszédében hangsúlyozta, hogy ezzel az állammal szemben a szövetséges hatalmaknak nincs követelésük. A másikat, Wilson 14 pontjából a tizediket mindenki ismeri. Az elnök csupán azt kívánta, hogy a kettős monarchia alakítsa át belső berendezését a nemzeti elv figyelembe vételével.

Néhány hónap múlva azonban gyökeres változásoknak lehettünk a tanúi. Mi állt a háttérben először az 1918 eleji szelíd hangnak, és mi e hang gyors és határozott megváltozásának 1918 márciusa és június között? 1917 folyamán a kettős monarchia felértékelődését kétféle esemény váltotta ki. Az elsőt Ferenc József császár halála után IV. Károly trónra lépése idézte elő, akinek a felesége, Zita és a császárné egész családja francia kapcsolatairól és barátságáról volt ismert. Ehhez jött, hogy Károly elég gyorsan tanújelét adta annak, hogy szívesen kötne különbékét, vagyis sorsára hagyná német szövetségét. A különbéke-tárgyalások el is kezdődtek. E folyamat megerősítette azoknak a politikusoknak a helyzetét a nyugati államokban, akik hinni vélték, hogy Ausztria–Magyarországra számítani lehet a jövőben a német terjeszkedés korlátozása tekintetében. (Egyébként ilyen szerepet Ausztria–Magyarország pusztasága által is betöltött, még akkor is, ha német szövetséges volt, mivel a szövetséges érdekeire a német politikacsinálóknak valamelyest tekintettel kellett lenniük.) A megszelídült osztrák politika másik okát messzebb, nevezetesen Péterváron kell keresnünk. Az oroszországi bolsevik forradalom ugyanis ismét előtérbe hozta Bécs hagyományos szereplehetőségét a Kelet felől mutatkozó veszedelemmel szemben.

A sorsdöntő fordulat azután 1918 tavaszán ismét két fő motívummal állt kapcsolatban. Az egyik megint csak Bécshez fűződött annyiban, hogy a császár elszakadási és különbékére irányuló tervét nem volt képes végrehajtani, a másik pedig Breszt-Litovszkhoz vezet, mivel az oroszországi bolsevik vezetéssel ott kötött békeszerződés arról vallott, hogy Ausztria–Magyarországra aligha lehet számítani bolsevikellenes oszlopként.

Bécs tehetetlenségének számos és meglehetősen bonyolult összetevői közül csak kettőt ragadok ki. Az első, amely egyébként a baljós folyamatot elindította, abban állt, hogy a császár és a külügyminiszter között nem került sor a politikai egyeztetésre. Így történhetett, hogy Czernin gróf olyan nyilatkozatot tett Elzász és Lotaringia kérdésében, amely homlokegyenest ellentétben állt Károly különbéke ajánlatával. Ebből francia-osztrák polémia keletkezett, majd Clemenceau miniszterelnök nyilvánosságra hozta Károly levelét. Az utóbbi tény viszont rendkívül súlyos helyzetbe hozta Ausztria Németországgal szemben. Károly és az osztrák kormány védekezésre szorult Berlinnel szemben, és sorra-rendre hozta az áldozatokat (közös vámterület és közös hadsereg létesítéséről szóló megállapodás aláírása), mert attól tartott, hogy különben a Reichswehr egyszerűen bemasíroz Bécsbe. A német erővel szemben ily gyengének mutató Ausztria–Magyarország ezáltal máris elvesztette csáberejének nagyobb részét. Helyette értékesnek mutatkoztak a romjain létrehozandó kisállamok, elsősorban a leendő Csehszlovákia és Lengyelország, amelyeket érdekeik – vélték az elemzők – előbb vagy utóbb szembeállítanak Németországgal.

A pontot feltette aztán az i-re Breszt-Litovszk. Ez a békekötés Párizs és London szempontjából – többek között – annyit jelentett, hogy Ausztria–Magyarország (a németekkel együtt) kész békére lépni a bolsevizmussal annak érdekében, hogy minél nagyobb erővel léphessen fel a nyugati szövetségesek ellen. Ez a tapasztalat adott tápot a gondolatnak, hogy a fiatal, virulens nacionalizmussal feltöltött kisállamok a szellemi barikádszerepét is megbízhatóbban tölthetik be a bolsevizmus terjedésével szemben, mint a soknemzetiségű, többé-kevésbé nemzetek feletti Bécs–Budapest konglomerátum.

E szellemi-politikai átértékeléssel Ausztria–Magyarország sorsa lényegében véve eldőlt. Ettől kezdve az említett cseh, horvát, szlovén stb. nemzeti bizottságok már mindenütt, így Washingtonban is tárt ajtókra találtak, hamarosan megtarthatták Rómában kongresszusukat, és 1918 júniusában elindult az elismerési folyamat is.

Az egész történettel kapcsolatban felmerül a híres tyúk-tojás probléma. Mi volt előbb, mi volt a meghatározó? A szövetséges hatalmak alapozták meg és hajtották végre – a birodalmat alkotó nemzetek óhajának is megfelelően – Ausztria–Magyarország feldarabolását, vagy ezt maguk az alkotóelemek vitték végbe, és amint azt – olykor már saját mentségükre – a nyugati politikusok is gyakran hangoztatták, a békekonferencián csak azt hagyták jóvá, amit maguk a népek már elintéztek. Kétségtelen, hogy a nemzeti elégedetlenség nyilvánvaló jelenléte nélkül maga az ötlet sem merülhetett volna fel, hogy Ausztria–Magyarországtól búcsút kell venni. Az is világos azonban, hogy a nemzeti elégedetlenség és a belőle fakadó követelményrendszer nem ment el az elszakadásig és a birodalom felosztásáig, mindaddig, amíg nem került sor a szövetséges nagyhatalmak deklarált diplomáciai és nem deklarált katonai támogatására. A két elem tehát egymásra épült, egymásból táplálkozott és kölcsönösen felerősítette egymást.

A támogató nyilatkozatok azon a megegyezésen alapultak, amely 1918 június elején az Európába látogató Lansing amerikai külügyminiszter kezdeményezésére Lloyd George-dzsal és Clemenceau-val kialakult. Egyetértettek abban, hogy a cseh és szlovák, valamint a lengyel területek egyesítését és önálló állammá alakulását valamennyien elismerik, a délszláv kérdésről pedig – tekintettel az Olaszországnak tett angol-francia ígéretekre – egyelőre csak az Egyesült Államok bocsát ki deklarációt. Romániáról az 1916-os bukaresti titkos szerződés román megszegése miatt (a szerződés megtiltotta a fegyverszünetet és a békekötést az ellenséggel, aminek a román kormány nem tett eleget) a szövetségesek egyöntetűen hallgattak. A júniusi megállapodást egyébként a háború utolsó napjaiig híven betartották, az utolsó fázisban azonban némi módosításra került sor.

1918 júniusában tehát Ausztria–Magyarország temetését már beprogramozták. Két kérdés kivételével. Az egyik Románia leendő státusa volt, a másik magának Ausztriának és Magyarországnak a viszonya. Érdekes módon, az utóbbi ordító hiánya nem nagyon tűnik fel senkinek. Márpedig tény, hogy bármennyit keressük is, olyan dokumentumnak nem sikerül a nyomára jutni, amely kimondaná, vagy akár csak érintené, hogy Ausztria és Magyarország (akármennyi marad is belőle) szét kell hogy váljon és mindkettőnek önálló állammá kell átalakulnia. Mi több, még a Habsburg-ház lemondásának a kérdése sem merül fel 1918 folyamán (eltérően egyébként a Hohenzollern-háztól). A dualizmus felbontása valóban szuverén döntés volt. Méghozzá az élen nem a magyarok, hanem az osztrákok jártak. Az 1918. október 21-én sebtében összehívott gyűlésen, amelyet már ideiglenes nemzetgyűlésnek kereszteltek el, a megjelent német anyanyelvű képviselők kimondták Ausztria kiválását a birodalomból, és ezzel valójában nem csak a magyarokat, de mindenkit megelőztek a birodalom felszámolására irányuló tevékenységben. Hozzátehetjük ehhez, hogy Károly császár, illetve király jogairól való lemondatásában is az osztrákok jártak elől. Az Ausztriára vonatkozó „eckartsau-i levél” ugyanis két nappal előbb született, mint az, amelyet Károly – az előző mintájára (amit Ignaz Seipel fogalmazott) – november 13-án a magyarok számára írt alá.

A nagy birodalom sorsát megpecsételő döntések magukban hordozták, hogy fenntarthatatlanná vált a kis magyar birodalom is. Ezt követően már szó sem lehetett arról, hogy Magyarország megtarthassa szláv nemzetiségeit, amelyeket egyébként is elidegenített magától. Minden nagyvonalúnak hitt magyar ajánlat elkésett. Elvileg a háború végén e téren csupán egy kérdés állt még nyitva. Ez Erdély sorsa volt. A fő tendencia azonban e téren is viszonylag hamar kirajzolódott egy francia katonai és egy amerikai diplomáciai intervenció segítségével. A francia hadügyminiszter kétfelé bontotta a Balkánon működő francia haderőt, és a belőle kiváltott Dunai Hadsereget Berthelot tábornok parancsnoksága alatt elindította Románia felé. A cél az volt, hogy ezáltal bátorítson, sőt kényszerítsen egy román kormányváltást és Románia újabb hadüzenetét a központi hatalmaknak. Ez vezetett oda, hogy Románia Ausztria–Magyarország szempontjából ugyan megkésve, de Német-

országnak legalább mégis hadat üzenhetett november 10-én. Ezzel megváltotta jogát ahhoz, hogy helyet foglaljon a békeszerzők között, ha nem is mindjárt a nagyasztalnál. Még ez nem következett be, amikor Lansing hivatalos nyilatkozatot tett november 5-én arról, hogy az Amerikai Egyesült Államok elismeri Románia jogát Erdélyre.

Ezzel az elvi alapokat a győztes szövetséges államok lényegében véve tisztázták is. Elvi szempontból még az volt hátra, hogy eldöntsék: a bukaresti titkos szerződést teljes egészében alapul veszik-e a rendezéshez, vagy találnak okot rá, hogy az abban tett ígéretek megkurtítsák. A felsorakoztatott érvek a következőképpen hangzottak: 1. Románia birtokába vette Besszarábiát, egy olyan területet, amelyről a szerződésben nem volt szó (nem is lehetett, mivel az akkor Oroszország birtokában volt), jogos tehát, hogy nyugat felé valamivel kevesebbet kapjon, mint amennyit a bukaresti titkos szerződés tartalmaz, 2. Románia a november 10-i korigálás ellenére mégis megszegte a szerződés előírásait, és ez ugyancsak megalapozza, hogy igényeit valamelyest korlátozza. Ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy a hatalmak alapul veszik ugyan a bukaresti szerződést, de nem ragaszkodnak hozzá szóról szóra, vagyis a határ nem feltétlenül a Vásárosnamény–Debrecen–Szeged vonalat fogja követni. A vonal déli részén a hatalmak elvileg ugyancsak változtattak, mert ahelyett, hogy a Bánság (Bánát) egészét átadnák Romániának, e terület megosztását vették tervbe Románia és a délszláv szövetséges, praktikusán Szerbia között.

Mindezek alapján Magyarországnak már egyáltalán nem volt reménye arra, hogy területét vagy annak nagy részét megtarthassa. Mindenképpen nagy veszteségekkel kellett számolni, és ezzel a gondolkodó emberek nagyjából tisztában is voltak. Különösen azután, hogy Jászi Oszkár közvetítő javaslatai sorra megbuktak. Jó néhány később valóságnak bizonyult eshetőség azonban többnyire nem fordult meg az emberek, és közöttük a kezdődő önálló állami életet irányító politikusok agyában sem. Nem gondolták, hogy mindenütt vissza kellene vonulni az etnikai határra, még kevésbé, hogy mélyen azok mögé, és álmukban sem jutott eszükbe, hogy le kellene mondani Ausztria javára egy nyugati sávról.

A Károlyi kormány önként elismerte Horvátország önállóságát, a hadügyminiszter megállapodott Hodzával egy olyan demarkációs vonalban, amelynek akár a végleges elfogadását is bekalkulálhatták magyar oldalon, mivel elég híven követte az etnikai vonalat, ezzel szemben sokan, és maga Károlyi is nyitottnak vélte még egy ideig Erdély kérdését. Erre vallott Károlyi Lansinghoz intézett memoranduma, amelyben Erdély elcsatolása ellen tiltakozott, részben gazdasági, de főként történelmi érvek alapján.

A békeszerződésnek voltak további motívumai is, amelyekkel Magyarországon úgyszólván senki sem számolt. Csaknem minden oldalon – a köztársasági táborban és egyáltalán a baloldalon csakúgy, mint a nacionalista táborban – arra számítottak, hogy minden érdekelt félnek, győztesnek és vesztesnek egyaránt lesz módja megszólalni a konferencia asztalánál. Illusztrálta ezt, hogy Károlyi Mihály, immár

köztársasági elnök, 1919 januárjában a jogosnak vélt magyar igények képviselőjével kapcsolatban még mindig kizárólag a jogra és a békekonferenciára hivatkozott. Olyan időpontban tehát, amikor Kolozsvár már a románok kezében volt. Valamivel később egy másik Károlyi, a szegedi ellenforradalmi kormány miniszterelnöke nyilatkozatot adott arról, hogy kormánya elismeri a szövetséges hatalmak döntéseit a béke feltételeit illetően, de ezt abban a reményben teszi, hogy azok végleges kialakításában a magyar fél is részt vehet majd.

A magyarok tehát még reménykedtek érveik és térképeik némi hatásában, miközben egyáltalán nem ismerték, de nem is ismerhették a békekonferencia által elfogadott, és általunk már érintett elvi alapot a kedvezményezett országok gazdasági és stratégiai érdekeinek figyelembevételéről. Ez pedig érintett bizonyos nyersanyaglelőhelyeket, egyes esetekben gazdag gabonatermő földeket (Bácska, Csallóköz), és még nagyobb mértékben a folyami és szárazföldi közlekedési útvonalakat. A Pécs–Komló szénmedence kivételével a konferencia minden gazdasági jellegű vitatott kérdésben Magyarországot ellen döntött. Valamivel kegyesebbnek mutatkozott a stratégiai jelentőségű vonalak terén. Így megakadályozta például, hogy a Duna egész északi szakasza Csehszlovákia kezébe jusson, továbbá, hogy ugyanez az állam támaszpontot kapjon a Duna jobboldalán (Pozsonytól délre, amit majd a párizsi békeszerződés 1947-ben honorál), továbbá, hogy a tervezett csehszlovák–délszláv korridor segítségével Magyarországot teljesen kalodába zárják, Ausztriát pedig elszakítsák hátsó támaszától.

A végleges csehszlovák, jugoszláv, magyar, osztrák és román határ, vagyis volta-képpen Magyarország leendő területe több hónapig tartó részletes vita során alakult ki. Ami az új, az 500 év után először szuverénvé vált magyar államot illette, határkérdéseit a konferencia két bizottsága tárgyalta meg: a csehszlovák, valamint a román–délszláv bizottság, hogy azután ezek javaslatait további középszintű grémiumok véleménynyilvánítása után a Legfelsőbb Tanács, vagyis a delegációvezetők együtt hagyják jóvá. Mint látható, magyar bizottság nem volt, a konferencia számára magyarkérdés, mint olyan, önállóan egyáltalán nem létezett. De nem létezett osztrák bizottság sem, ami – többek között – azt hozta magával, hogy a magyar–osztrák határ ügyét bizottsági szinten nem vitatták meg, hanem arról lényegében véve maga a Legfelsőbb Tanács döntött, csupán az aprómunkát, a határ pontos kijelölését hagyva meg egy ezzel foglalkozó alsóbb szervnek.

Az említett két bizottságban mindegyik határszakaszt illetően akadt egy-egy nagyhatalom, amelynek képviselője valamivel jobb határra tett javaslatot Magyarországot számára, mint ahogyan az végleges formájában kialakult. Így az angol delegáció felvetette Csallóköz kérdését abban a hiszemben, hogy a csehszlovák politikusok maguk sem ragaszkodnak ehhez a szinte tisztán magyar lakta zónához, ám amikor Benes külügyminiszter dezavualta Masaryk elnököt, aki megelőzően valóban ilyen értelmű kijelentést tett, az angol képviselő gyorsan visszavonult. E próbálkozástól eltekintve viszont az angol delegáció néhány ponton rosszabb magyar határt javasolt, mint a

francia. (Így Salgótarján, valamint Békéscsaba térségében.) Az amerikai delegáció néhány napon át szilárdan kitartott amellett, hogy a tervezett magyar–román határ északi részén egy háromszög alakú területet magyar kézben kellene hagyni, mivel a mintegy 300.000 főnyi lakosság zöme magyar (Nagyváradtól északra egy tölcse-szerű területről volt szó), ám amikor a francia hadsereg előállt azzal az érveléssel, hogy a román hadsereg csak akkor tud a Lembergnél bajban lévő lengyeleknek segítséget nyújtani a támadó „bolsevikokkal” szemben, ha megkapja, méghozzá azonnal, az Arad–Nagyvárad–Szatmárnémeti vonalat, az amerikaiak megadták magukat. Ráadásul egy mumus előtt, mivel akkoriban a Lembergnél támadó „bolsevikok” a valóságban éppen nemzeti ukránok voltak. Egyébként ebből a konstrukcióból alakult ki az úgynevezett „semleges zóna” létrehozásának a gondolata, és ez vezetett el a nevezetes Vix-jegyzékhez (amihez Vixnek csak annyi köze volt, hogy átadta a magyar kormánynak), Károlyi Mihály puccs-szerű félretételéhez és a Tanácsköztársaság megalakulásához. A déli határvonalon – a Bánságban, a Bácskában, a Duna–Dráva háromszög, a Muraköz és a Muravidék ügyében – viszont az olasz delegáció mindent elkövetett, hogy a határt talán nem is annyira a magyarok javára, mint inkább a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság rovására befolyásolja. Mindhiába. Mint a többi kérdésben, ebben is a három az egyhez arány alakult ki. A bizottsági többség mindenütt, minden egyes részletkérdésben Magyarország rovására döntött.

Ebben némi szerepe lehetett annak is, hogy az egyes bizottságok képviselői között nem volt rendszeres a kapcsolat. Az a delegátus, aki mondjuk a csehszlovák érdekek javára elfogadott egy megoldást, nem feltétlenül tudott arról, hogy a másik bizottságban kollégája ugyanezt tette Románia vagy a délszláv állam javára. Egy biztos. A teljes magyar veszteséget a magyarok lélekszámában egyelőre senki sem összegezte, és mivel Erdélyben éltek a trüffel, hogy a székelyeket önállóan számolják el, a veszteség még ebben a vonatkozásban sem tűnt akkorának, mint amekkora a valóságban volt. Vélhetően ez magyarázza, hogy az angol miniszterelnök, aki 1919 júniusában minden további nélkül elfogadta és aláírta a csehszlovák–magyar és a magyar–román határra vonatkozó döntést, 1920 márciusában, amikor vélhetően először látta összegezve a magyar veszteségeket, felháborodva próbálta elutasítani, hogy emberek millióit „barmok módjára” tereljének az egyik országból egy másikba. Később, mivel eredeti aláírását nem vonhatta vissza, továbbá mert a Foreign Office tiltakozott minden további felfordulás ellen, és végül azért is, mert néhány más kiélezett probléma sem tette tanácsossá, hogy Anglia a magyar kérdés miatt is szembe kerüljön a francia körökkel. A konferencia e meghosszabbított, 1920 eleji londoni ülésén egyébként Nitti, az új olasz miniszterelnök is felemelte szavát bizonyos magyar érdekekért (megint csak a déli határon), őt azonban saját adminisztrációja tartotta vissza a további inszisztálástól.

Mi történt az osztrák–magyar határ ügyében? A régi osztrák–magyar közigazgatási határ elmozdítása 1919 márciusáig senkinek sem jutott az eszébe. Annál is kevésbé, mert a konferencia résztvevői Ausztriát Németország analógiájára kezel-

ték, többek között azért, mert úgy vélték, hogy a két ország egyesülése elháríthatatlan. Olyan, mint a természeti törvény. Ekkor azonban Clemenceau felvetette, hogy mivel partnerei nem fogadják el a francia javaslatot a Rajna-határra vonatkozóan, tiltsák meg Ausztriának a csatlakozást Németországhoz. Némi habozás és ingadozás után ezt az elvet elfogadva a konferencia kényszerítve érezte magát, hogy törje a fejét, miként lehetne egy nagy birodalom vezető részéből kis országgá összetöprődött Ausztriának kedvet csinálni az önálló élethez. Az osztrákok több tervet is kidolgoztak kérelmeikről, és közöttük volt a Magyarországhoz tartozó, ám etnikai szempontból osztráknak tekinthető nyugati magyar sáv átadása. A gondolatot az amerikai delegáció, és személy szerint Wilson elnök felkarolta. Ő maga vitte a Legfelsőbb Tanács elé, amelynek tagjai először meghökkentek, azután egyre nagyobb fantáziát kezdtek látni az ötletben.

E lehetőségben a békeszerzők két pozitívumot fedeztek fel. Egyrészt egy valóban vitathatatlan etnikai döntés alapján elérhetik Ausztria némi megbékéltetését az önálló léttel, másrészt pedig egyúttal elháríthatják általa a már említett korridor-tervet, ráadásul anélkül, hogy ez utóbbit hivatalosan akár csak meg is kellene tárgyalni. Egyszerűen lekerül a napirendről, és a vitát nem kell lefolytatni sem a csehszlovák, sem a délszláv delegációval. Tény ugyanis, hogy a konferencia minden nagyhatalmi résztvevője korridor-ellenes volt. Wilson elnök azért, mert ő ugyan bőkezűen ki akarta elégíteni a szláv nemzetek igényeit, nehogy az általa rettegett pánszláv csábítás hatása alá kerüljenek, de ugyanakkor ellenezte az északi és a déli szláv népek találkozását is, mert így már a túlhatalmukat tartotta veszélyesnek. A franciák és az angolok részben azért, mert félni lehetett, hogy amennyiben Ausztria elveszti kapcsolatát Magyarországgal, még hevesebben törekszik majd az egyesülésre Németországgal. De részben hatottak azok a gazdasági köröktől származó megfontolások is, amelyek gazdasági okokból szerették volna megőrizni vagy helyreállítani a csehszlovák–magyar–osztrák együttműködést, amit valójában egyedül láttak elképzelhető megoldásnak az övezet lábra állítása és normális gazdasági működése szempontjából. Ezt a koncepciót pedig egy korridor-megoldás ab ovo veszélyeztette.

Összegezve a mondottakat megállapíthatjuk, hogy a dolgok menete 1919 márciusáig a nagyhatalmak lényegi együttműködésében és az általuk többnyire közösen vélt legfőbb érdekek vonalán haladt. Egyes kérdések konkrét megoldását befolyásolták a kishatalmi sűgások, befolyásolások is, de a hatalmak eleve arra készültek fel, hogy ezeket mindenképpen meghallgatják és mérlegelik, míg a másik fél szempontjaira nagyon kevéssé voltak kíváncsiak. Az utóbbi kérdésben azonban érzékeny eltérés mutatkozott Ausztria és Magyarország kezelése között Ausztria javára. Egy kérdésben, az erdélyi határ északi felében, mint láthattuk, egy megalapozatlan francia katonai beavatkozás döntött, de mivel e vonatkozásban a többihez hasonlóan egyébként is 3:1 volt a felállás, a végeredmény mindenképpen úgy alakult volna ki, ahogyan kialakult, csak valamivel később. Természetesen fel lehet tenni a kérdést, hogy vajon

mi történik akkor, ha a cél elérése érdekében a francia katonai vezetők nem találják ki a „semleges zónát”, és így nem kerül sor a Vix-féle jegyzékre sem.

Ezt tudományos alapon nem lehet megválaszolni, de talán megkísérelhetjük a választást arra a sokat hánytorgatott kérdésre, hogy a Tanácsköztársaság létesítése rontott-e még az 1919 elején már katasztrofális magyar helyzeten. Kétségtelen, hogy erre az időszakra esett a déli határ végleges kijelölése, valamint a nyugati határsáv leamputálása. E folyamat azonban, mint már szóltam róla, Ausztria érdekeivel vette kezdetét. Az Ausztriával kapcsolatos új gondolatmenetnek volt azután egy másik kiágazása is, az, hogy a hatalmak elfogadták Klagenfurt térségében a népszavazás elvét, Radkersburgot pedig népszavazás nélkül Ausztriának juttatták, annak ellenére, hogy mindkettőre a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság tartott igényt. Emiatt került sor a délszláv állam „kompenzálására”, amire pedig más alkalmas rezervoár nem állt rendelkezésre, mint a magyar terület. Ezek a megoldások tehát a korábbi logikába illeszkedtek, és nem volt közülük a Tanácsköztársasággal kapcsolatos valamiféle „büntető politikához”.

Mindazonáltal a kommunista uralom virtuálisan mégis ártott a magyar ügynek. Nem mintha a szövetséges és társult hatalmak nagyobb megbecsülésben részesítették volna a demokratikus államhatalom berendezését célul kitűző Károlyi-féle kormányzatot. És nem is azért, mintha bármilyen további darabot felajánlottak volna bárkinek is a tanácsuralom megdöntését célzó intervenció fejében. Ezt nem tették. Mi több, a konferencia határozottan leszögezte, nem hajlandó eltérni, hogy ezzel megszarolják, mivel zsarolási próbálkozásban egyébként nem volt hiány. A virtuális kár másutt mutatkozott. Mutatkozott például abban, hogy az osztrák delegáció 1919 májusában már megjelenhetett Párizsban, és megbeszéléseket folytathatott a konferencia számottevő részvevőivel, sőt kifejezetten felszólították, hogy adja be előterjesztéseit, amelyet gondosan tanulmányozni fognak, miközben magyar delegáció nem jelenhetett meg Párizsban. Ugyancsak káros volt, hogy míg Bécsben már valósággal nyüzsgtek az antant képviselői, Magyarországról az egyetlen delegáció is eltávozott, amely 1918 októbere óta Vix vezetésével Budapesten tartózkodott. Az angol, amerikai, francia és olasz missziók vezetői valósággal versengtek abban, hogy melyikük képviseli jobban és igazabban az osztrákok ügyét, Magyarország mellett azonban egyetlen misszió és egyetlen szövetséges képviselő sem ejtett egyetlen árva szót sem. E körülmények hatását természetesen nem tudjuk lemérni se kilóval, se centivel, de hogy Magyarország a korábbiakhoz képest is még inkább elfeledett quantité negligable lett ebben az időben, az úgyszólván vitathatatlan.

Minden előnytelen helyzet és valamennyi számításba jöhető tényező szerencsétlen összejátszása ellenére, mégis volt néhány olyan kérdéskör, amelyben a konferencia figyelembe vette a magyar érdekeket, illetve elhárította a másik fél követelését. Területi vonatkozásban már említettem, hogy nem akceptálták az 1916-os bukaresti titkos szerződésben megvont határt, ami azt jelentette volna, hogy 25 helyett Debrecenről mindössze 5 kilométerre esett volna keletre, levágta volna Bé-

késcsabát és Makót, Szegedet pedig a Tiszánál kettévágta volna. A végül Burgenlandnak elkeresztelt övezetet mintegy a felére szűkítette az eredeti osztrák elképzeléshez képest, Komáromtól keletre a csehszlovák határt a cseh javaslatához képest északabbra tolta, és a déli határt az eredeti délszláv követelésektől jóval délebbre húzta meg.

Viszonylag kedvezően szabta meg a konferencia a leendő magyar hadsereg létszámát, amit akkor lehet észlelni, ha összehasonlítjuk a Németország számára kiszabott kvótával. A 60–65 milliós, hosszú határral és tengerparttal rendelkező Németország kontingense – nagy vita után, amelyben a politika győzött – 100 ezer főt tett ki, amihez képest arányosság esetén a magyar aligha lehetett volna több 12–13 ezernél. Ehhez képest a 35 ezres létszám azt tükrözte, hogy az egyelőre nagyon is ellenséges környezetben a hatalmak mégsem akarták Magyarországot minden védelem nélkül hagyni.

Egy további kérdéskör, amelyben a konferencia ellenállt a követeléseknek, a nagy műgyűjtemények tervezett széthurcolása volt. Ez elsősorban Bécsset érintette, de kisebb mértékben Magyarországra is vonatkozott. Az eredeti ötlet szerint mindenki „hazavitte” volna, ami a konferencia döntései nyomán kialakított új országok területén valaha született. Így például minden műalkotás, amely az évszázadok során Erdélyből Bécsbe vagy Budapestre került, Romániát illette volna meg, de nyilvánvalóan ugyanez vonatkozott az egykor nagy kiterjedésű birodalom minden egyes tartományára. A konferencia e követelésre nemet mondott.

Ugyanakkor kérés nélkül beépített a magyar és az osztrák békeszerződésbe néhány olyan gazdasági megoldást, amely a német szerződéshez képest enyhítést tartalmazott, illetve egy engedménnyel megpróbált alapot teremteni a csehszlovák–magyar–osztrák együttműködéshez. A szövetségesek nem sajtózták ki sem a külföldi osztrák és magyar vagyont, sem a kinnlevőségeket nem foglalták le. Másfelől Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország esetében kiiktatták a legnagyobb kedvezmény elvét, és ezzel lehetővé tették, hogy e három ország 5 éven belül kölcsönös preferenciális rendszert dolgozzon ki és vezessen be. Ez a megoldás az eredetileg szóba jött vámszövetséget helyettesítette, ami túlságosan nagy ellenállást váltott ki csehszlovák és olasz oldalon. A legnagyobb kedvezmény elve, amelyet a nagyhatalmak (ezt követően csak a győztesek) élveztek, abban állt, hogy egy állam vámkedvezménye, amelyet egy másiknak nyújtani akart, automatikusan vonatkozott a szóban lévő nagyhatalmakra. Most erről lemondtak, megalapozva így a felsorolt államok szorosabb gazdasági együttműködésének a lehetőségét. Mivel az érdekelték azonban nem éltek e lehetőséggel, 5 év múlva a legnagyobb kedvezmény elve automatikusan helyreállt. A dolog a továbbiakban – némi egyszerűsítéssel – a következőképpen működött: a csehek és az osztrákok mindent elkövettek az agrárium fejlesztése érdekében, hogy ne kelljen magyar búzát enniük, a magyarok pedig felnövelték textiliparukat, hogy szabaduljanak az osztrák és a cseh árutól.

Befejezésül visszatérek még a békekonferencia már említett elvére, amelyet elfo-

gadtak ugyan, de nem vagy nem jól alkalmazták a gyakorlatban. Azért térek vissza rá, mert aktualitását és erejét a történelem azóta is számos esetben és vonatkozásban visszaigazolta. Ez a nemzeti és a nemzetiségi jog elismerésében állt. A konferencia kimondott elvi alapja, amint már utaltam rá, a nemzeti önrendelkezés és a nemzetiség, a nemzeti kisebbség jogainak elismerése volt. Wilson szerint az utóbbi magába foglalta az autonómiát. Ezt ugyan a konferencia nem akceptálta, de a békeszerződéshez fűzött kisebbségi klauzulák tartalmazták a nemzeti kisebbségek jogainak elismerését és védelmét.

Ennek ellenére a valóságban az integrálás elvének áldoztak, és az autonómiákra épülő föderatív vagy konföderatív megoldásokkal szemben a centralizálásnak adtak utat. A horvát és szlovén területi igények hathatós támogatását csak arra az esetre ígérték, ha az érintettek elfogadják a szerb koncepciót (hiszen végeredményben Szerbia volt a szövetséges, míg a horvátok és a szlovének a másik oldalon harcoltak!), a csehszlovák érdekeket csaknem kizárólag cseh politikusok képviselték, míg a szlovák elgondolás az állami berendezkedésre nézve szinte meg sem jelent, Kárpátalja (Kárpát-Ukrajna) vonatkozásában eredetileg az autonómia álláspontjára helyezkedtek, de Benes egyetlen szavára ezt is elejtették, Erdélyben pedig a magyar és a szász közösség sorsát rábízták a kisebbségi szerződésre. A rendszert megújított kiadásban fenntartotta a párizsi békeszerződés is (1947) azzal a kinos eltéréssel, hogy ezt már kisebbségvédelmi szerződés sem kísérte.

Újabb évtizedek teltek el addig, amíg feketén-fehéren kiderült, hogy a nemzeti elv tényleges elismerése alapján minden valószínűség szerint jobban lehet egy övezetet integrálni gazdasági eszközökkel, mintsem az elv hipokrita fenntartása mellett de facto folytatott erőszakos centralizálással. Nem a nemzeti elv állja útját az integrálásnak, hanem a szakadatlanul ismétlődő nemzeti sérelem. A békerendszer először Münchenben (1938) és Csehszlovákia német megszállása idején (1939. március 15.) bosszulta meg magát, midőn világossá vált, hogy az ország széthullását nem csak a kisebbségi német csoportosulás, de mind szlovák, mind kárpát-ukrán politikai erők is készek támogatni. A horvát sérelmi politika vezetett oda, hogy minden nehézség nélkül létrejöhett az úgynevezett Usztasa Állam, ami ugyan a Szlovák Államhoz hasonlóan bábhatalom volt csupán, mégis rámutatható, hogy hosszú történelmi bujdosás után mégis államiságot élvez.

A végső bosszú azután következett be, midőn Csehszlovákia békésen és szinte minden vita nélkül két részre bomlott, Jugoszláviában pedig elkezdődtek a máig is befejezetlen belső harcok a nemzeti elv érvényesítése érdekében. Ez a folyamat a két világháború békeszerződéseinek legmélyebb kritikája. Ugyanakkor ez a remény egyetlen forrása is, mivel az együttműködésről, az erők egyesítéséről, a gazdasági erőforrások valószínű integrálásáról nem lehet másként szó, mint akkor, ha a nemzeti, nemzetiségi, kisebbségi elnyomások okozta sérelmek minden vonatkozásban megszűnnek. A nemzeti elv és az európai integráció nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező érvrendszer és gyakorlat.

Mária Ormos

O nekaterih vprašanjih mirovnega sistema po prvi svetovni vojni

Pred 15-imi leti je izšla moja knjiga z naslovom od Padove do Trianona. V tistih časih ni bilo posebne vzpodbude za obravnavo take teme. Nasprotno: o njej ni bilo zaželeno govoriti. Zato je bila knjiga velika novost in so me po njenem izidu vabili na veliko predavanj. Vedno se je našel kdo, ki je po predavanju rekel: “Že-že, gospa profesor, vendar nam sedaj povejte popolno resnico. Tudi tisto, ki je niso dovolili zapisati, in tisto, ki je niste upali zapisati v knjigo.” Ob takih priložnostih sem lahko povedala le to, da »prepovedane« ali »zamolčane« resnice ni. Kar sem vedela, sem napisala. Po spremembah v devetdesetih letih so me spet vprašali, kako bom »prepisala« to knjigo? Moj odgovor je bil: nikakor. Ta knjiga bo ostala taka, kot je. Svojo nalogo je izpolnila, vir podatkov pa se ni spremenil. V zadnjem času me večkrat vabijo tudi v zamejstvo: v Nitro, v Komarno, sedaj sem v Lendavi. Spet se je našel nekdo, ki je vprašal, ali bom v omenjenih mestih govorila drugo kot doma? Moj odgovor je bil spet nikalen: Kar vem o Trianonu, velja od Washingtona do Budimpešte, torej tudi v Komarnu in v Lendavi. Če se kdo ukvarja z zgodovino zgodovinsko in ne zaradi izživljanja svojih nacionalnih čustev, ta nima in tudi ne more imeti razloga, da govori v odvisnosti od časa oziroma kraja. Po mojem prepričanju edino na ta način služi resničnim nacionalnim interesom.

To pa ne pomeni, daje kdor koli nezmotljiv. Verjetno je potrebno tudi marsikatero mojo napako popraviti. Tudi to je res, da je vsak dogodek mogoče obravnavati z več vidikov. Isto vprašanje (dokument, serijo dokumentov) lahko obravnavamo z različnih stališč in pri tem dobi različni pomen. Največkrat pa se zgodi, da se pojavi nov podatek, ki nekatere že znane podatke prikaže v novi luči. Prav zaradi različnih in različnih vredno koordinirati in razpravljati o stališčih. Kljub temu ostanejo dejstva, podatki, zapisi, odločitve iste. Glede na to, da sem se pri pisanju svoje knjige prizadevala v kar največji možni meri “odložiti” čustva in uporabiti le gola dejstva, upam, da bo ta tako doma, kot v zamejstvu sprejeta, kot knjiga, ki se mi je ni treba sramovati.

V nadaljevanju bom spregovorila o treh vidikih mirovnega sistema, in sicer splošno o ureditvi nove Evrope po prvi svetovni vojni, nato o srednjeevropski rešitvi tega problema, na koncu pa se bom v zvezi z drugo temo dotaknila posebnega madžarskega vprašanja.

O odločitvah pariške mirovne konference so dolgo časa potekale žolčne politične in strokovne razprave. Jasno je, da jih je napadala politična elita poraženih držav (z

različnimi argumenti, na različnih nivojih in v različni meri), branil oz. celo povzdigoval pa jih je nasprotni tabor. Ob bok politikov se je na obeh straneh postavilo tudi vehko znanstvenikov. Bojne črte so se le težko spreminjale. Prepad med taboroma je dodatno utrdilo tudi dejstvo, da je sistem na podlagi lastnega megalomanskega ustroja imperialističnih zahtev z nečloveškimi metodami napadel tudi nacionalni socializem. Moralo je preteči vehko časa, da se je lahko začela bolj ali manj nepristranska analiza sistema. Komaj pred nekaj leti so se znanstveniki in zgodovinarji nekdanjih sovražnih sil lotih – vzajemno, brez čustvenega predznaka – smiselne razprave o teh vprašanjih. To velja v prvi vrsti za zahodne zgodovinarje, vendar se obetajoči znaki kažejo tudi v naši soseščini.

Uveljavljeni zgodovinarji se danes že strinjajo s tem, da je večina elementov samega sistema bila zastavljena na napačnih predpostavkah. Izhajal je iz zastarelih ekonomskih, trgovinskih in finančnih koncepcij, s čimer je v veliki meri prispeval k nastanku svetovne gospodarske krize. Z načinom reševanja nemškega vprašanja je zastupil mednarodne odnose ter pripomogel k učinkovitosti sistema nacističnega argumentiranja. Z neodločnim obravnavanjem ruskega vprašanja je prispeval k ohranitvi boljševiškega sistema. Enako je obravnaval nacionalne identitete različnih območij, različne razvojne stopnje različnih kulturnih, verskih in zgodovinskih tradicij, čeprav so nekateri od teh računali na drugačne rešitve, kot jim jih je zagotavljal mirovni sistem. Drugače rečeno: namesto federacij oz. konfederacij na osnovi nacionalne avtonomije je pripomogel k nastanku novih, centralističnih držav, ki pozneje niso bile sposobne obstoja. Nekateri pekoči notranji problemi tega sistema še danes mučijo Evropo.

Zasluge versajskega mirovnega sistema so močno preglasile o njem izrečene negativne kritike, kar po mojem mnenju ni popolnoma upravičeno, saj se je v procesu nastajanja mirovne pogodbe pojavilo nekaj pomembnih načel, ki so zavzele svoje mesto v mednarodnih pogajanjih. Omenila bom tri taka načela: po prvem načelu se je pričakovalo od vsake države, ki je sodelovala v mednarodnem življenju, da upošteva demokracijo; drugo načelo: v mednarodnem pravnem redu je treba vsako skupino priznati na podlagi pravice do samostojnega nacionalnega obstoja; tretje načelo: mir je vrednota, ki je potrebna kolektivne zaščite. Vsa tri načela je oblikoval ameriški predsednik Wilson in jih večkrat omenjal v svojih govorih med leti 1917-1918.

To so sicer trdna načela, ki so imela bodočnost in so kot temeljne resnice žive še danes. Torej v času 1919-1920 ni povzročala problemov Wilsonova teorija, temveč dejstvo, da navidezno deklariranih načel v samem delu konference niso upoštevali. Zahtevo po demokraciji so navezovali na preteklost, med drugim zato, ker so menili, da ne gre zaupati pravkar rojeni nemški, avstrijski in madžarski demokraciji, saj so Nemci še vedno imperialistični »bochi«, Avstrijci se želijo združiti z Nemci zaradi ohranitve "teutonskega" imperializma, Madžari pa so – kljub Károlyiju – "bolj germanski od Nemcev". Konferenca je sicer teoretično upoštevala nacionalno načelo, vendar je dodala še nekaj vidikov. Tako je na primer izjavila, da bo v primeru

privilegiranih narodov oz. držav ob etničnem načelu upoštevala tudi njihove gospodarske in strateške interese. S tem so ustvarili osnove za to, da so več milijonov ljudi odtrgali od matične domovine. O neučinkovitosti organizacije za ohranitev in varovanje miru – Društva narodov – zaradi njenih začetnih organizacijskih težav ni vredno izgubljati besed.

Bistvo srednjeevropskega problema je predstavljal razpad oziroma razdrtje Avstro-Ogrske. Zaenkrat bom obšla vprašanje, kateri pojem je primernejši za uporabo: razpad ali razdrtje. Najprej nekaj misli o tem, kaj je privedlo po več stoletnem sijaju do tako nenadnega in korenitega razvrednotenja Avstrije – oziroma v tem času Avstro-Ogrske. Še pred kratkim je – razen italijanskih politikov – vsakdo menil, da je v evropskem redu potrebna ta osrednja sila. V začetku leta 1918 je tudi večina angleških, francoskih in ameriških politikov soglašala s tem. Vedeli so, da je bila Avstrija pomembna v turških časih, v času, ko je bilo treba zaustaviti Napoleonove težnje po širitvi in tudi v času revolucionarnih premikov v 19. stoletju. V bistvu so konec stoletja k reševanju vseh zadev pritegnili tudi Avstro-Ogrsko. Vse je kazalo na to, da ima ta država pomembno poslanstvo. Tako niso menih le v diplomatskih, temveč tudi v mednarodnih trgovinskih, finančnih in bančnih krogih.

Od poletja 1918 pa lahko ugotovimo, da so politični predstavniki zmagovalnih velesil spremenili svoje prejšnje stališče in izjavili, da je dvojna monarhija odveč. Po tem, ko se je to zgodilo, in zdaj, ko že dalj časa živimo s posledicami le-tega, nas to dejstvo niti ne preseneča. Vendar če bolje premislimo, pa je le presenetljivo, saj se pred tem še nikoli ni zgodilo, da bi ob zeleni mizi enostavno zbrisali z zemljevida obstoječo državo. Morali so obstajati tehtni razlogi, da so to naredili.

Prehodimo postaje poti, ki je privedla do razpada Avstro-Ogrske. Znano je, da so že dolgo delovale različne narodne skupine, ki so napadale politično in gospodarsko ureditev ter tudi v tujini prikazovale anomalije avstro-ogrskega državnega sistema, še posebej zatiranje posameznih nacionalnih elementov. Znano je tudi to, da so tako v Londonu kot v Parizu našli takšne manjše skupine (novinarje, politike, vojaške voditelje), ki so bile pripravljene podpreti njihova prizadevanja. Že med vojno je deloval češki, hrvaški, slovenski, romunski in poljski emigrantski lobi z dokaj dobrimi zvezami, medtem ko pa take avstrijske in madžarske skupine ni bilo. Že to je bil zlovesč, vendar še zdaleč ne odločilen znak za Avstro-Ogrsko.

Nasprotno, v začetku leta 1918 sta še dve izjavi govornikov o tem, da zmagovalci računajo na obstoj Avstro-Ogrske. Prvo je dal angleški ministrski predsednik Lloyd George, ko je v spodnjem domu parlamenta poudaril, da zavezniške sile nimajo zahtev do te države. Drugo izjavo, deseto izmed štirinajstih Wilsonovih točk, poznamo vsi. Predsednik je želel le notranjo preureditev monarhije z upoštevanjem nacionalnega načela.

Čez nekaj mesecev smo bili lahko priča korenitim spremembam. Kaj je bilo v ozadju milemu glasu v začetku leta 1918 in kaj v ozadju hitre in odločne spremembe tega glasu med marcem in junijem 1918? Da je leta 1917 dvojna monarhija dobila

poseben pomen, se lahko pripiše dvema dogodkoma. Po smrti cesarja Franca Jožefa je na prestol prišel Karel IV, njegova žena Zita ter njena družina so bili znani po francoskih stikih in prijateljstvih. Kmalu je postalo jasno tudi to, da je Karel IV. pripravljen na separaten mir, torej da je pripravljen nemškega zaveznika prepustiti svoji usodi. Pogajanja o separatnem miru so se tudi začela. Ta proces je okrepil položaj tistih zahodnih politikov, ki so računali na pozitivno vlogo Avstrije pri omejevanju nemške ekspanzije. (Takšno vlogo je sicer Avstro-Ogrska imela že zaradi samega obstoja. Čeprav je bila nemška zaveznica, so nemški politiki v določeni meri morali upoštevati tudi interese zaveznice.) Vzrok za umiritev avstrijske politike je treba iskati drugje, in sicer v Petersburgu. Ruska boljševiska revolucija je okrepila vlogo Dunaja kot mejnika pred vdorom vzhodne nevarnosti.

Odločilen preobrat pomladi 1918 je prav tako povezan z dvema motivoma: cesar namreč ni bil zmožen uveljaviti načrta o odcepitvi in separatnem miru, drugi motiv pa pelje v Brest-Litovsk. Separaten mir, sklenjen z ruskim boljševiskim vodstvom, je dal vedeti, da na Avstro-Ogrsko kot antiboljševiški blok, ni mogoče računati.

Samo dve zadevi bom omenila v zvezi z nemočjo Dunaja. Prva, ki je sprožila zlovešči proces, izvira iz tega, da med cesarjem in zunanjim ministrom ni bilo politične koordinacije. Tako je grof Czernin izjavil v zvezi z Alzacijo in Lotaringijo ravno nasprotno, kot je bilo zapisano v cesarjevem predlogu za separaten mir. Na podlagi tega je prišlo do francosko-avstrijske polemike, na kar je ministrski predsednik Clemenceau predstavil javnosti cesarjevo pismo. To dejstvo je spravilo Avstrijo v izredno težak položaj v odnosih z Nemčijo. Karel in avstrijska vlada sta se morala braniti pred Berlinom ter pristajati na določene žrtve (podpis sporazuma o skupnem carinskem območju in ustanovitvi skupne vojske), ker sta se bala, da bo v nasprotnem primeru Reichswehr enostavno vkorakal na Dunaj. Avstro-Ogrska, ki se je pokazala ob nemški premoči za tako nemočno je s tem izgubila večji del svoje privlačnosti. Večjo vrednost so dobile na njenih ruševinah nastale nove države, še posebej bodoča Češkoslovaška in Poljska, ki jih bodo, po mnenju opazovalcev, interesi prej ali slej obrnili proti Nemčiji.

Točko na i je dal Brest-Litovsk. Ta mir je s stališča Pariza in Londona pomenil med drugim, da je Avstro-Ogrska (skupaj z Nemci) pripravljena sodelovati z boljševiski, da bi si zagotovila ustrezno moč proti zahodnim zaveznikom. Iz te ocene je nastala misel, da lahko mlade, z virulentnim nacionalizmom polne majhne države, predstavljajo boljšo barikado proti prodoru boljševizma, kot večnacionalni, bolj ah manj nadnacionalni konglomerat Dunaj-Budimpešta.

S to duhovno-politično oceno je bila usoda Avstro-Ogrske zapečaten. Odtlej so že omenjene češke, hrvaške, slovenske, itd. nacionalne komisije imele odprta vrata tudi v Washingtonu. V Rimu so kmalu organizirali svoj kongres, junija 1918 pa se je začel proces priznavanja.

V zvezi s celotno zgodbo se postavlja znano vprašanje o kokoši in jajcu. Kaj je bilo prej, kaj je bilo odločilno? Ali so v skladu z željami narodov v monarhiji same

velesile ustvarile osnove za razkosanje Avstro-Ogrske oziroma ali so to storili sami sestavni elementi in je konferenca odobrila le to, kar so narodi že naredili. Nedvomno je, da se brez prisotnosti nacionalnega nezadovoljstva ne bi porodila niti ideja, da seje treba posloviti od Avstro-Ogrske. Jasno pa je tudi, da nacionalno nezadovoljstvo in iz njega izhajajoče zahteve niso mogle privedi do odcepitve in razkosanja imperija, dokler niso dobile deklarirane diplomatske in nedeklarirane vojaške podpore. Elementa se torej dograjujeta, vzajemno podpirata in se s tem tudi krepiata.

Izjave podpore imajo za osnovo sporazum, ki je bil ob obisku ameriškega zunanjega ministra, junija 1918, sklenjen z Lloydom Georgom in Clemenceaujem na njegovo pobudo. Soglašali so s tem, da priznajo združitev čeških in slovaških ter poljskih območij v samostojno državo, da pa bodo glede jugoslovanskega vprašanja – zaradi angleško-francoskih obljub, danih Italijanom, izdale deklaracijo le ZDA. O Romuniji so zaradi kršitve tajnega sporazuma iz leta 1916 zaveznice enotno molčale. (Sporazum je prepovedoval premirje in sklenitev miru s sovražnikom, kar romunska vlada ni spoštovala.) Junjskega sporazuma so se zvesto držali do zadnjih dni vojne, v zadnji fazi pa je le prišlo do nekaj sprememb.

Junija 1918 je bil načrt za pogreb Avstro-Ogrske že pripravljen. Razen dveh vprašanj. Prvo vprašanje je zadevalo bodoči status Romunije, drugo pa bodoči odnosi med Avstrijo in Madžarsko. Prav zanimivo je, da drugega vprašanja ni nihče pogrešal, čeprav je dejstvo, da nikjer ne zasledimo nobenega dokumenta o tem, da bi se morali Avstrija in Madžarska (oziroma kar od njiju ostane) ločiti ter ustvariti dve novi državi. Celotno o odstopu Habsburške hiše leta 1918 ne govori še nihče (za razliko od Hohenzollerjeve hiše). Razdrtje dualizma je resnično bila suverena odločitev, ki so jo uveljavili ne toliko Madžari kot Avstrijci. Na sestanku, sklicanem 21. oktobra 1918, ki so ga že poimenovali začasni narodni zbor, so prisotni nemško govoreči predstavniki že izrekli, da se Avstrija izloča iz dinastije. S tem so prehiteli ne samo Madžare, temveč vse, ki so želeli razdrtje imperija. Naj dodamo še, da so imeli Avstrijci prav tako vodilno besedo pri odvzemu vladarskih pravic cesarju Karlu. Jako imenovano »pismo iz Eckartsauja« je bilo napisano dva dni prej kot tisto, ki ga je Karel – po vzorcu prej omenjenega pisma Ignaza Seipla) – 13. novembra podpisal za Madžare.

Odločitve, ki so zapečatile usodo velikega imperija, so onemogočile tudi obstoj malega madžarskega imperija. Po vseh dogodkih tudi Madžarska ni imela možnosti obdržati svoje slovansko prebivalstvo, ki ga je tudi sicer odtujila od sebe. Vse »širokosrčne« ponudbe so bile zamujene. Ob koncu vojne je načeloma bilo odprto le še eno vprašanje. To je bila usoda Transilvanije. S pomočjo francoske vojaške in ameriške diplomatske intervencije pa so se tudi tu kmalu pokazale glavne težnje. Francoski obrambni minister je razdvojil francoske vojaške sile na Balkanu ter tako nastalo Donavsko armado, pod vodstvom generala Berthelota, poslal v Romunijo. Njegov namen je bil vzpodbuditi oziroma izsiliti zamenjavo vlade ter znova napovedati vojno centralnim silam. To je privedlo do tega, da je Romunija, s stališča Avstro-

Ogrske sicer z zamudo, 10. novembra vendar napovedala vojno Nemčiji. S tem je pridobila pravico sedeti med ustvarjalci miru, četudi ne pri glavni mizi. 5. novembra je Lansing tudi uradno izjavil, da ZDA priznavajo pravico Romunije do Transilvanije.

S tem so zmagovalne zaveznice v bistvu razčistile osnovna načela. Edino odprta je bila še odločitev, ali bodo tajni sporazum iz Bukarešte v celoti upoštevali pri urejanju zadev oziroma katere argumente bodo našli, da bi del danih obljub ne bilo treba uresničiti. Argumenti so bili naslednji: 1. Romunija si je prisvojila Besarabijo, torej območje, ki ga sporazum ni omenjal (niti ni mogel, ker je pripadalo Rusiji), zato bo na zahodu dobila nekoliko manj, kot je zapisano v sporazumu: 2. Romunija je kljub korekcijam prekršila predpise sporazuma, kar je osnova za delno omejitev njenih pravic. Dejansko je to pomenilo, da bodo velesile sicer upoštevale sporazum iz Bukarešte, ne bodo pa se ga držali dobesedno oziroma meja ne bo nujno sledila črti Vásárosnamény-Debrecen-Szeged. Načeloma so velesile uveljavile spremembe tudi na južnem delu črte, saj Banata niso v celoti dodelili Romuniji, temveč so načrtovali razdelitev območja med Romunijo in jugoslovansko zaveznico, Srbijo.

Po vsem tem Madžarska ni imela več nobenega upanja, da bi zadržala svoje celotno območje oziroma njegovo večino. Vsekakor je bilo treba računati na izgube in razumni ljudje so si bili o tem na jasnem. Še posebej po tistem, ko so propadli vsi predlogi Oszkárja Jászija. Kar nekaj teh predlogov se je pozneje pokazalo za uporabne, vendar v tistem času ne ljudje ne politiki niso pomislili na to, kar je sledilo. Niso pomislili, da se bo treba povleči do etničnih mej, še manj, da bo treba še globlje in niti v sanjah niso pomislili, da se bodo morali odreči zahodnemu pasu v korist Avstrije.

Károlyijeva vlada je priznala samostojnost Hrvaške, obrambni minister je z Hodzo sklenil sporazum o takšni demarkacijski črti, katere končno sprejetje bi Madžari lahko sprejeli, saj je dokaj zvesto spremljala etnično mejo. V nasprotju s tem so mnogi, tudi sam Károlyi, še nekaj časa imeli za odprto vprašanje Transilvanije. O tem priča memorandum, ki ga je Károlyi naslovil na Lansinga, in v katerem je z gospodarskimi ter v prvi vrsti zgodovinskimi argumenti protestiral zoper oцепitev Transilvanije.

Mirovna pogodba je vsebovala še nekaj momentov, s katerimi na Madžarskem v bistvu ni nihče računal. Na obeh straneh – v republikanskem, in sploh v levem ter v nacionalističnem taboru – so računali na to, da bodo vsi – zmagovalci in poraženci – imeli možnost spregovoriti na konferenci. To stanje dobro ilustrira, da se je Mihály Károlyi, takrat že kot predsednik republike, januarja 1919 v zvezi s predstavljanjem madžarskih zahtev, še vedno skliceval izključno na pravo in sklepe mirovne konference. Torej v času, ko je bil Cluj že v romunskih rokah. Nekaj pozneje je drug Károlyi, predsednik protirevolucionarne vlade v Szegedu, izjavil, da njegova vlada sprejema sklepe zavezniških sil glede mirovnih pogojev, vendar pa upa, da bo pri končnem oblikovanju teh pogojev imela možnost sodelovati tudi madžarska stran.

Madžari so torej še računali na učinek svojih argumentov in zemljevidov, kajti

niso poznali in tudi niso mogli poznati načel konference o upoštevanju gospodarskih in strateških interesov privilegiranih držav. To se je nanašalo na nekatera nahajališča surovin, v določenih primerih tudi na bogate kmetijske površine in v največji meri na cestne in rečne prometne poti. Z izjemo premogovniškega bazena Pécs-Komló se je konferenca o vseh spornih vprašanih gospodarske vsebine odločila v škodo Madžarske. Nekaj več prizanesljivosti je pokazala na področju strateško pomembnih črt. Tako je na primer preprečila, da bi celotni severni tok Donave prešel v last Češkoslovaške ter da bi ta država dobila oporišče na desni strani Donave (južno od Bratislave, za kar pa se bo leta 1947 oddolžila pariška mirovna pogodba); nadalje, da bi z načrtovanim češkoslovaškim-južno-slovanskim koridorjem popolnoma izolirali Madžarsko, Avstrijo pa odrezali od zaledja.

Dokončna češkoslovaška, jugoslovanska, madžarska, avstrijska in romunska meja – torej bodoče območje Madžarske – se je oblikovala v procesu večmesečnih razprav. Kar zadeva mejna vprašanja nove, po 500 letih prvič suverene madžarske države, pa sta o teh razpravljali dve komisiji konference: češkoslovaška ter romunsko-jugoslovanska komisija, ki sta svoje predloge, dopolnjene s stališči višjih gremijev, predstavila Vrhovnemu svetu, torej vodjem delegacij. Kot je razvidno, madžarske komisije ni bilo, za konferenco madžarsko vprašanje ni obstajalo. Vendar ni bilo niti avstrijske komisije, kar je imelo za posledico, da na ravni komisij niso razpravljali o madžarsko-avstrijski meji, temveč je o tem odločil Vrhovni svet, le manjša opravila, kot je na primer točna označitev mejne črte, so bila prepuščena nižjim organom.

V omenjenih komisijah se je na vsakem mejnem odseku našla kakšna velesila, katere predstavnik je sicer predlagal boljše rešitve za Madžarsko, kot so bile na koncu sprejete. Angleška delegacija je sprožila vprašanje Csallókőza v veri, da morda češkoslovaški politiki le ne bodo posebej zahtevali to, skorajda v celoti z madžarskim življenjem naseljeno območje. Vendar pa, ko je zunanji minister Beneš dezavuiral predsednika Masaryka, ki je dejansko dal tako izjavo, se je angleški predstavnik povlekel. Za razliko od tega poskusa, je angleška delegacija na več točkah predlagala slabšo varianto madžarske meje kot francoska (na primer v okolici Salgótarjána in Békéscsabe). Ameriška delegacija je nekaj dni trdno vztrajala pri tem, da je treba ob severnem delu načrtovane madžarsko-romunske meje oblikovati trikotno območje, ki naj ostane v madžarskih rokah, saj je večina od 300 tisoč prebivalcev Madžarov (gre za območje v obliki lijaka severno od Orade), vendar pa se je ob argumentih francoske vojske, češ da je treba poslati pomoč Poljakom pri Lembergu, in da lahko romunska vojska pomaga v boju proti boljševiskom le v primeru, če bo takoj dobila mejno črto na liniji Arad-Oradea-Szatmárnémeti, hitro predala. O tem ne bom govorila, da so bili »boljševiki«, ki so takrat napadali pri Lembergu, ukrajinski nacionalisti. Iz te konstrukcije je nastala tako imenovana »nevtralna cona«, kar je privedlo do znanega Vixovega seznama (Vix je imel le toliko pri tem, da je seznam predal madžarski vladi) ter do odstranitve Mihály Károlyija in ustanovitve Republike svetov. Na južni meji – v Banatu, Bački, Baranji, Medjimurju in Prekmurju – je

italijanska delegacija storila vse, da bi mejo oblikovala ne toliko v korist Madžarov kot v škodo Kraljevine SHS. Zaman. Kot pri vseh drugih odločitvah, je tudi tukaj bilo razmerje 3:1. Večina članov komisije je v vsakem primeru odločila v škodo Madžarske.

Veliko vlogo pri teh odločitvah je imelo dejstvo, da ni bilo rednega stika med predstavniki posameznih komisij. Na primer delegat, ki je v korist češkoslovaškim interesom glasoval za eno rešitev, ni nujno vedel o tem, da je v drugi komisiji, njegov kolega storil podobno v korist Romunov oziroma jugoslovanske države. Gotovo je le to, da takrat še nihče ni seštel madžarske izgube prebivalstva in ker so v Transilvaniji Sekelje obravnavali posebej, se izguba v tem pogledu ni zdelala tako velika, kot je dejansko bila. Verjetno je v tem iskati vzrok, da je angleški ministrski predsednik, ki je junija 1919 brez nadaljnega sprejel in podpisal odločitev o češko-slovaško-madžarski ter madžarsko-romunski meji, marca 1920, ko je verjetno prvič videl madžarske izgube v številkah, razburjeno zavrnil misel, da bi milijone ljudi »kot goveda« gnali iz ene države v drugo. Prepozno, saj izvirnega podpisa ni mogel povleči, po drugi strani pa je Foreign Office protestiral proti vsakemu nadaljnjemu prevratu. In končno tudi zato ne, ker je bilo še nekaj izostrenih problemov, ki niso dovoljevali Angležem, da bi se zaradi madžarskega vprašanja postavili po robu francoskim krogom. Na tej podaljšani se ji konference, ki je bila v začetku leta 1920, je tudi novi italijanski ministrski predsednik Nitti dvignil glas v korist madžarskim interesom (spet na južni meji), vendar ga je lastna administracija zadržala od nadaljnjih korakov.

Kaj se je zgodilo z avstrijsko-madžarsko mejo? Na premaknitve stare avstro-ogrške upravne meje ni nihče pomislil vse do marca 1919. Vzrok za to je iskati v tem, da so udeleženci konference obravnavali Avstrijo analogno z Nemčijo, tudi zato, ker so menili, da je združitev dveh držav neizbežna, skoraj naravna zakonitost. Takrat pa je Clemenceau, ker partnerji niso sprejeli francoskega predloga v zvezi z mejo na Renu, predlagal, naj se prepove priključitev Avstrije Nemčiji. Potem ko je konferenca po kratkem obotavljanju sprejela to načelo, je začela premišljevat o tem, kako vrniti voljo do življenja majhni državi, ki je ostala po razpadu imperija. Avstrijci so izdelali več predlogov v zvezi s svojimi zahtevami, med njimi je bil tudi predlog o prevzemu mejnega pasu z Madžarsko, ki je tudi sicer z etničnega vidika veljal za avstrijskega. Idejo je podprla ameriška delegacija in sam predsednik Wilson, ki jo je prenesel pred Vrhovni svet, katerega člani so bili sprva presenečeni, nato pa so predlog podprli.

Mirovniki so v tej možnosti odkrili dve pozitivni stvari. Z dejansko etnično odločitvijo bi delno pomirili Avstrijo, obenem pa preprečili nastanek omenjenega koridorja, ne da bi uradno sploh morali razpravljati o zadevi. Enostavno so temo vzeli z dnevnega reda in je tako odpadla razprava tako s češkoslovaško kot z jugoslovansko delegacijo. Dejstvo je namreč, da so bile vse velesile, zastopane na konferenci, proti koridorju. Predsednik Wilson je sicer želel ugoditi slovanskim željam in tako

preprečiti okrepitev panslavistične ideje, vendar je bil tudi proti koridorju med severnimi in južnimi Slovani, ker se je bal njihove združene premoči. Francoze in Angleže je skrbelo, da bi Avstrija v primeru, če bi izgubila stike z Madžarsko, še odločneje prizadevala za združitev z Nemčijo. Določen vpliv pa so imeli tudi gospodarski krogi, ki so želeli ohraniti ali vzpostaviti ekonomsko sodelovanje med Češkoslovaško, Avstrijo in Madžarsko, ker so menili, da je to edina možna pot za oživitev območja in normalno gospodarsko delovanje. Takšno koncepcijo pa bi koridor ogrožal.

Torej lahko ugotovimo, da so velesile do marca 1919 v bistvu sodelovale zaradi uresničitve lastnih interesov. Pri posameznih konkretnih vprašanjih so sicer prisluhnile majhnim silam, prav posebej pa jih nikoli ni zanimalo stališče druge strani. V tej zadevi pa je bil občuten razkorak med obravnavo Avstrije in Madžarske, in sicer v korist Avstrije. Kot smo videli, je na določitev severne meje v Transilvaniji vplivala francoska vojaška intervencija. Dejstvo pa je tudi to, da je razmerje sil v komisiji bilo 3:1. Končni rezultat bi torej bil enak, vendar bi se uveljavil nekaj pozneje. Seveda lahko postavimo vprašanje, kaj bi se zgodilo, če Francozi, zaradi dosega svojih ciljev ne bi predlagali »nevtralne cone«, in tako ne bi nastal niti Vixov seznam. Jasno je, da ni znanstvenega odgovora, vendar le poskusimo najti odgovor na tolikokrat postavljeno vprašanje, ali je Republika svetov slabila položaj Madžarske, ki je bil v začetku leta 1919 že tako katastrofalen. Gotovo je, da je v tem času prišlo do določitve južne meje ter do amputacije zahodnega mejnega pasu. Kot sem že omenila, se je ta proces začel z uveljavljanjem interesov Avstrije. Nov pristop do Avstrije je bil še dodatno specifičen, saj je bil v primeru Celovca sprejet plebiscit kot način odločanja, Radgonski kot pa so brez plebiscita dodelili Avstriji, kljub temu da je obe območji zahtevala tudi Kraljevina SHS. Sedaj so morali nekako »kompenzirati«
jugoslovansko državo, zato pa je bil edini rezervoar madžarsko ozemlje. Te rešitve so torej potekale po neki že obstoječi logiki in niso imele nobene zveze z »kaznovavno politiko«
zaradi Republike svetov.

Kljub temu je komunistična oblast virtualno vsekakor škodila madžarski zadevi. Ne zato, ker bi velesile bolj spoštovale Károlyijevo vlado, ki si je zadala za cilj demokratično ureditev države. Del madžarskega ozemlja kot nagrado za intervencijo proti republiki svetov tudi niso ponudili nikomur. Konferenca je celo izjavila, da se na ta račun ne bo pustila izsiljevati, kajti bili so tudi taki poskusi. Virtualna škoda se je pokazala drugje. Na primer v tem, da je bila avstrijska delegacija maja 1919 že prisotna v Parizu ter se je pogajala s pomembnimi članicami konference. Zaposili sojo celo, naj preda svoje predloge, ki jih bodo skrbno preučili, madžarska delegacija pa ni smela v Pariz. Medtem ko so na Dunaju že bili predstavniki antante, je Madžarsko zapustila še zadnja delegacija, ki je od oktobra 1918 pod vodstvom Vixa bila v Budimpešti. Angleške, ameriške, francoske in italijanske misije so kar tekmovala med sabo, kdo bo najbolj pristno predstavljal avstrijsko stvar, v interesu Madžarske pa nobena misija, noben predstavnik ni spregovoril niti besede. Vpliv teh okoliščin

seveda ni merljiv niti s kilogrami, niti s centimetri, je pa nesporno, da je Madžarska v tem času postala še bolj pozabljen *quantité negligible*.

Kljub neugodnim razmeram in nesrečnemu križanju vseh mogočih dejavnikov, pa je konferenca v nekaterih vprašanjih le upoštevala madžarske interese oziroma zavrnila zahteve druge strani. Omenila sem že, da v ozemeljskem smislu niso akceptirali mejne črte, zarisane v tajnem sporazumu iz leta 1916 z Bukarešto, kar bi pomenilo mejno črto ne pet, temveč 25 km vzhodno od Debrecena, in bi odrezala Békéscsabo in Makó, Szeged pa na reki Tisi razdelila na dvojce. Območje Burgenlanda (Gradiščanskega) je v primerjavi z avstrijskimi zahtevami zmanjšala za polovico, pri Komarnu je češkoslovaško mejo potegnila severneje, kot je to zahtevala češka delegacija, južno mejo pa označila precej južneje od jugoslovanskih zahtev.

Sorazmerno ugodno je konferenca določila številčnost bodoče madžarske vojske, kar je mogoče ugotoviti, če primerjamo to število z kvoto, določeno za Nemčijo. Nemčija z 60-65 milijoni prebivalstva ter z dolgo kopensko in morsko mejo je po ostri razpravi, v kateri je zmagala politika, dobila dovoljenje za 100 tisoč glavno vojsko. Če bi upoštevali ta razmerja, bi madžarska vojska lahko štela kvečjemu 12-13 tisoč oseb. 35 tisoč mož kaže na to, da velesile le niso hotele pustiti Madžarske brez obrambe v dokaj nevarnem okolju.

Drugo vprašanje, kjer se je konferenca uprla zahtevam, je vprašanje umetniških zbirk, kar bi v prvi vrsti prizadelo Dunaj, delno pa tudi Madžarsko. Po prvotni ideji bi lahko vsak »odpeljal domov« vse, kar je nastalo na območju novih držav. Tako bi na primer vse umetnine, ki so v minulih stoletjih prišle iz Transilvanije na Dunaj ali v Budimpešto, pripadle Romuniji. Verjetno bi enako veljalo za vsa območja nekdanjega imperija. Konferenca je te zahteve zavrnila.

Konferenca je vnesla v pogodbo tudi nekaj gospodarskih rešitev, ki so bile v primerjavi z nemško pogodbo precej blažje. Z ugodnostmi je poskušala postaviti temelje za češkoslovaško-madžarsko-avstrijsko sodelovanje. Zavezniki tudi niso zasedli avstrijskega in madžarskega premoženja v tujini. Po drugi strani so v primeru Avstrije, Češkoslovaške in Madžarske opustili načelo največjih ugodnosti in s tem omogočili tem državam, da v petih letih izdelajo in uvedejo vzajemni preferencialni sistem. Ta rešitev bi nadomestila prvotno idejo o carinski uniji, ki so jo zelo glasno odklanjali Čehi, Slovaki in Italijani. Načelo največje ugodnosti, ki je pripadalo velesilam (pozneje le zmagovalcem), je pomenilo, da je carinska olajšava, dana s strani neke države drugi državi, avtomatično veljala za omenjene velesile. Temu so se odpovedali in tako ustvarili osnove za tesnejše gospodarsko sodelovanje med naštetimi državami. Ker pa te države niso uveljavile te možnosti, se je po preteku petih let avtomatično vzpostavilo načelo največjih ugodnosti. Zadeve so – dokaj poenostavljeno – izgledale takole: da Čehom in Avstrijcem ne bi bilo več treba jesti madžarskega žita, so storili vse za razvoj kmetijstva, Madžari pa so razvili tekstilno industrijo, da bi se rešili avstrijskega in češkega blaga.

Za konec se bom še povrnila k enemu izmed že omenjenih načel konference, ki

pa ga niso ali pa so ga zelo slabo uporabljali v praksi. K temu načelu se bom vrnila zato, ker je zgodovina v veliko primerih in odnosih upravičila njegovo aktualnost in moč. Gre za priznanje narodnih in narodnostnih pravic. Osnovno načelo konference je bilo priznanje pravice narodov do samoodločbe ter narodnostnih oz. manjšinskih pravic. Po Wilsonovem mnenju je ta pravica zajemala tudi avtonomijo. Tega sicer konferenca ni akceptirala, vendar so manjšinski aneksi mirovnih pogodb vsebovali priznanje pravice manjšin in njihovo zaščito.

Kljub temu so popustili načelu integriranja in namesto rešitev na podlagi avtonomnih federacij oz. konfederacij, dali prednost centralizaciji. Podpore hrvaškim in slovenskim ozemeljskim zahtevam so obljubili le v primeru, če bodo le-ti sprejeli srbsko koncepcijo (konec koncev je bila zaveznica Srbija, medtem ko so se Hrvati in Slovenci borili na drugi strani!), češkoslovaške interese so zastopali skoraj izključno češki politiki, medtem ko slovaška ideja glede državne ureditve v bistvu ni bila niti predstavljena; v primeru Podkarpattja (Karpatska Ukrajina) so se sprva opredelili za avtonomijo, vendar so to na eno samo Benešovo besedo zavrnili, v primeru Transilvanije pa so usodo Madžarov in Sasov prepustili manjšinski pogodbi. Sistem je v obnovljeni obliki zadržal tudi pariški mirovni sporazum (1947), s to mučno razliko, da tega več ni spremljala niti manjšinska pogodba.

Minila so cela desetletja, ko se je črno na belem pokazalo, da je z upoštevanjem nacionalnega načela lažje integrirati določena območja z gospodarskimi sredstvi, kot z hipokritskim upoštevanje tega načela ob nasilni centralizaciji. Ni nacionalno načelo tisto, ki bi preprečevalo integracijo, temveč stalno ponavljajoče se žalitve na račun naroda. Mirovni sistem se je maščeval najprej v Miinchnu (1938) in potem ob nemški zasedbi Češkoslovaške (15. marca 1939), ko se je jasno pokazalo, da razsule države ne podpira le nemška skupnost, temveč tudi slovaške ter karpatsko-ukrajinske politične sile. Hrvaška politična užaljenost je pripeljala do ustanovitve ustaške države, ki je sicer podobno kot slovaška država bila le marioneta, pa je le pokazala, da je po dolgem zgodovinskem skrivanju bila sposobna pridobiti državnost.

Končno maščevanje se je zgodilo takrat, ko se je Češkoslovaška v bistvu mirno razdelila na dva dela, medtem ko so se v Jugoslaviji začeli do danes trajajoči notranji boji za uveljavitev nacionalnega načela. Ta proces je najgloblja kritika pridobitve miru med dvema vojnama. Hkrati je edini vir upanja, saj o sodelovanju, o združevanju sil, a resnični integraciji gospodarskih resursov lahko govorimo le v primeru, če na vseh področjih nehajo kršiti nacionalne, narodnostne, manjšinske pravice. Nacionalno načelo in evropska integracija se ne izključujeta, temveč dopolnjujeta kot sistem načel in prakse.

Göncz László

Sajátos események a Mura mentén 1919-ben

A Muravidék első délszláv megszállása

A karácsonyi ünnepek 1918-ban a Muravidéken nem teltek békésen. Már november végétől feszültté vált a helyzet a határ menti övezetekben, így Alsólendva vidékére is ez volt a jellemző. Nagy Károly *Az alsólendvai ellenforradalom c., magánkiadásban*, 1925-ben megjelent könyvében megállapítja, hogy miután a szerbeknek sikerült a horvátokat maguk mellé felsorakoztatni, a történelmi Magyarország bizonyos területeire is igényt formáltak. Elfoglalták a jelentős mértékben horvát nemzetiségű lakosság által lakott Muraközt, Csáktornyával, a Zrínyiek egykori ősi fészkeivel együtt.¹

Muraköz elfoglalásának döntő hatása volt Lendva és vidéke későbbi eseményeire is. Éppen Csáktornya megszállásának hírére Hamburger Jenő népbiztos Nagykanizsán úgy rendelkezett, hogy az időközben (december közepén) Ferenczi főhadnagy vezetésével a határvédelmet ellátni Lendvára érkezett katonaság azonnal hagyja el a várost. Az utasítást a katonaság be is tartotta, így Lendva védtelen maradt. Ezt használta ki a szerb katonaság, amikor december 25-én (más, valószínűleg téves információ szerint december 26-án) reggelre – kb. 20 fős csoporttal – bevonult a városba.

Azonban valójában nem ez volt a délszláv alakulatok első Murán túli akciója. Ezt megelőzte Alsóbeszterce (Dolnja Bistrica) megszállása, amelynek elfoglalását valamennyire sajátosnak is tekinthetjük. Az igen furcsa katonai hadműveletre a csupán néhány főből álló magyar őrség kis létszáma adott lehetőséget, amit Godina Jožef egykori monarchiabeli hadnagy, egyébként alsóbesztercei lakos kihasznált, és átsegítette a Muraközben eredményekre szert tevő csapatot a Murán. Ez a csapat (nem a Jurisich-féle alakulatról van szó) foglalta el 1918. december 24-én Alsóbesztercét.² Más feltételezések arra építenek, hogy „mivel a muraközi hadműveletek gyorsan haladtak előre, még arra is futotta erejükből, hogy a Murán átkelve néhány muravidéki helységet is megszálljanak”³, ami azonban nem állja meg a helyét, ugyanis inkább vakmerő vállalkozásról beszélhetünk – ami mégha rövid időre meg is valósult mintsem véletlenszerű avantúrától. Miután december 24-én

1 Nagy Károly: *Az alsólendvai ellenforradalom (magánkiadás)* – Zalaegerszeg 1925. (10. old.)

2 Slavič, Matija: *Narodnost in osvoboditev Prekmurcev*, In.: *Naše prekmurje – Murska Sobota 1999* (248–254.)

3 Zsiga, Tibor: *Muravidéktől Trianonig; MNMI Lendva – 1997* (47–49. old.)

Alsóbesztercéről (Dolnja Bistrica) elűzték a magyar katonákat, másnap a cserencsói és a közép-besztercei (Srednja Bistrica) polgármesterekkel Godina közölte, hogy településeiket is – mivel ellenállást senki se tanúsított – a jugoszlávok elfoglalták. Godinát a következő napon megbízták a kis katonai alakulat vezetésével. Közben egyéb muravidéki területek megszállására a Štrigovában (Muraköz) állomásozó nagyobb katonai alakulat beleegyezését és támogatását kérte, azonban mind az egyik, mind a másik elmaradt.⁴

Fontos megemlíteni még néhány dolgot Alsólendva első délszláv megszállásával kapcsolatosan. Matija Slavič azt közli, hogy december 26-án a Muraközt elfoglaló jugoszláv csapatok parancsnoka, Jure Jurišič önkéntes csapatokkal elfoglalta a túlnyomórészt magyarlakta Alsólendvát.⁵

Egyéb vélemények és hivatkozások szerint az a feltételezés is napvilágot lát, hogy a muravidéki megszállást számos tekintetben befolyásoló és meghatározó Muraköz hovatarozását Matija Slavič úgy kívánta előkészíteni, hogy az a szlovén országrészhez kerüljön.⁶ Slavič maga ilyen elképzelésekről későbbi vallomásaiban nem szól. Az azonban igaz, és szoltunk is már róla, hogy Maister és Slavič bizalmas tárgyalásokba kezdtek a szlovénok körében egyre nagyobb érdeklődésre számot tartó Muravidék katonai megszállásáról. A már említett katonai akciók azonban valamennyire megelőzték a tervezett események ütemét, ezért Maister bekapcsolódására nem került sor. A helyzet aprólékos boncolgatását mellőzve megállapíthatjuk, hogy december 28-án Jurisics csapatai Muraszombatot is – ellenállás nélkül – elfoglalták.⁷ Azt azonban meg kell említeni, hogy Slavič a Jurišič vezette katonai alakulat előrenyomulását egyeztetlennek nyilvánította, ezért a jugoszláv alakulatok gyors felszámolásáért és kiszorításáért is bizonyos összefüggésben őt teszi felelőssé.

Az ún. első szerb megszállás Alsólendva esetében is 1919. január 3-ig tartott, amikor a muraszombati és a belatinci veszített csaták után a szerbek önként kivonultak a városból.

Azt követően a sikeresebb fellépés érdekében Lendván őrséget szerveztek. Nagy Károly mintegy ötvenfős lendvai, lenti és környékbeli gyalogságot említ. Egyébként azt is megjegyzi, hogy a megszállók akkor különösképpen nem sanyargatták a polgárokat, csak a lovakkal rendelkező gazdákat zaklatták, valamint néhány esetben loptak, garázdálkodtak.

A magyar katonaság Sztrzsinszky István főhadnagy, Nustál Béla százados, Zob Péter hadnagy, Paller Endre géppuskás főhadnagy vezetésével vonult be a városba.

4 Kokoli, Miroslav – Horvát, Béla : Prekmursko šolstvo (279. old.)

5 Slavič, Matija: Narodnost in osvoboditev Prekmurcev, zbornik Slov. krajina 1935

6 Zsiga, Tibor: i.m. (47–50. old.)

7 Kokoli, Miroslav – Horvát, Béla: Prekmursko šolstvo (277. old.)

A soproni kilences Nádasdy huszárok egy százada Babits Kálmán vezetésével érkezett, majd 1919. január 8-án a tüzérek élén Bergmann Gyula százados érkezett Alsólendvára. Az egész különítmény parancsnokának a későbbiek során Schöfl Rezső őrnagyot nevezték ki.

A téli hónapokban többé-kevésbé korrekt viszony alakult ki a határvédelmi célokat ellátó alsólendvai katonai különítmény és a Mura túlsó (jobb) partján állomásozó jugoszláv csapatok között. Erről tanúskodik az is, hogy amikor az ellenség elfogott két magyar katonát, őket másnap – egyéni akcióra hivatkozva – a jugoszláv parancsnok kiengedte. Ilyen volt a helyzet 1919. március 21-éig, a Tanácsköztársaság kikiáltásáig.

A felsorakoztatott információk csak töredékét jelentik az e témakörben eddig már ismert és feldolgozott ismereteknek. Annak tudatában, hogy van köztük ellentmondásosság, nehéz lenne választ adni arra a kérdésre, hogy a mai Muravidék magyar nyelvterületének az első jugoszláv (szerb-horvát) katonai megszállását 1918 utolsó napjaiban milyen tényezők befolyásolták. Hogy számos tekintetben sajátos úton járt a Mura mente, azt több jelenség, számos politikai és katonai esemény jellege tételesen bizonyítja.

Csupán szempontként kívánom megjegyezni, hogy az említett évben még szűk csoportot képviselő szlovén értelmiek köre, akik id. Jože Klekl, nyugalmazott cserencsói plébános és lapszerkesztő és még néhány katolikus pap körül szerveződtek, mindenképpen segítettek a jugoszláv, illetve szlovén érdekeket; annak jelentősége azonban aligha tekinthető mérvadónak. Lehet azonban, hogy az „érdek” kifejezés ebben az összefüggésben túlzottan meghatározó fogalom, hiszen valójában a jugoszláv törekvések között – kivételt talán a Mariborban megalakult Szlovén Nemzeti Tanács néhány próbálkozó kísérlete jelenthet – még 1918-ban sem szerepelt a Murától északra elterülő területek megszállása.

Klekl tevékenységét e tanulmány keretében lehetetlen teljességében ismertetni, azonban azt mindenképpen szükséges hangsúlyozni, hogy ő maga saját ténykedéseiről – a későbbiek során – igen ellentmondásos válaszokat adott. Egy 1938-as írásában egyértelműen kijelenti, hogy minden tekintetben a történelmi Zala és Vas vármegyék bizonyos részeinek a szlovénokkal, illetve jugoszlávokkal történő egyesülése mellett szorgoskodott.⁸ A később említett Berenkey féle meghívóra azért nem ment el Budapestre, mert ő(k) egyértelműen a Jugoszláviához tartozás mellett foglalt állást. Azonban Klekl ezzel ellentétesen nyilatkozott, amikor 1941-ben az ellene felhozott vádakra hosszan, könyv formájában válaszolt. Abban cáfolja, hogy 1918 végén, valamint az azt követő idő-

8 Klekl, Jože: Fordítás a Jézus Szíve 1938. évi kiadványból – Vas Megyei Levéltár (VaLE): Klekl József iratai (227–230.)

9 Klekl, József: Vas és Zala megyei szlovénvidék fontosabb eseményei 1914. augusztus 20-tól 1941. április 25-éig, Vas Megyei Levéltár: Klekl József iratai XIV. 10.

szakban a magyar koronától (értsd: a Magyar Királyságtól) elkülönített államban (Jugoszláviában) tervezte volna a Muravidék jövőjét.⁹ Ebben az írásban azt vallja, hogy ő szerette volna, ha a stájervidéki szlovénokkal egyesülnek a Mura mentén élő szlovénok, azonban a vidék a Magyar Királyság kötelékében marad. Azonban ha aprólékosan elemezzük, hogy a későbbiek során Muravidék Jugoszláviához való tartozásának 10. évfordulójára, majd 20. évfordulójára milyen buzgalommal és érzelmi kötődéssel szervezte a rendezvényeket, akkor aligha túlzás állítani, hogy a Muravidék Jugoszláviához való tartozásának programja volt életcélja, feladata.

A szlovén érzelmi lakosság befolyásánál, a helyzet alakulása szempontjából nagyon fontos tényezőnek számít, hogy a határmenti területeken a szétszilált magyar államapparátus tehetetlensége és szervezetlensége a terjeszkedni kívánó (még alakulásban lévő) kis-antant érdekeinek kedvezett. Ezzel függ össze az a feltételezés, kérdésfeltevés is, amikor Muraszombat megszállását csupán egy csoport egyéni akciója szempontjából vagy a szélesebb földrajzi és politikai érdek szemszögéből – ugyancsak több forrásra hivatkozva – próbálja Zsiga Tibor megmagyarázni. Többek között a következőket állítja: „A későbbi kutatások megcáfolták az egyéni akció verzióját. Horvát forrásokra is hivatkozva egyértelműen horvát kormányzati szervek döntése volt a légiosok megjelenése. Az okot az adta rá, hogy az alakulóban lévő Csehszlovákiával közvetlen földrajzi összeköttetést akartak. Ezen a területen – beleértve még Vas, Zala, Sopron és Moson megyék nyugati részét – akarták létrehozni a ‘szláv folyosót’ (a ‘szláv-korridor’). Ugyanebbe az elképzelésbe illik bele, hogy az eseményekkel egy időben akcióba lépett Maister tábornok is, aki szlovéniai csapataival megjelent a muravidéki területeken, de nem lépett akcióba. Az akció elmaradása bizonyára a gyors és sikeres magyar katonai beavatkozáson múlt”.¹⁰ Az utóbbit a szlovén források is valamennyire megerősítik. Slavič, amint arra már utaltam, éppen a Jurišič csapatai által egyeztetetlen katonai akció, majd Muraszombat elvesztését teszi felelőssé a Maister-féle tervek felbontásáért. Igaz, későbbi visszaemlékezéseiben az eseményről másképpen is írt, és elismerően nyilatkozott Jurišič akcióiról, amit azzal magyarázott, hogy „abban az időszakban minden rendes jugoszláv segíteni kívánta Jugoszlávia megalapítását”.¹¹ Slavič a jugoszláv katonaság kiszorítását – egyéb megnyilatkozásaiban – azért tartotta nagy bajnak, mert később a békekonferencián sokkal könnyebben lehetett volna harcolni Muravidéknek a délszláv államhoz történő csatolásáért, amennyiben a terület a jugoszláv katonaság fennhatósága alatt áll.

Amint Alsólendva esetében már utaltunk arra, a Mura menti települések megszállása rövid ideig tartott, hiszen Szombathelyen jelentős erőket vontak össze a

¹⁰ Zsiga, Tibor: i. m. (56. old.)

¹¹ Slavič, Matija: Narodnost in osvoboditev Prekmurcev, In.: Naše Prekmurje – Murska Sobota, 1999. (254. old.)

délszláv csapatok visszaszorítására. A magyar csapatok jelentősebb ellenállást csak Muraszombatban tapasztaltak (az esemény „muraszombati csata” néven került be a közvéleménybe), ahol áldozatai is voltak az összecsapásnak, azonban megállapíthatjuk, hogy 1919. január 3-án már az egész Murától északkeletre fekvő terület magyar fennhatóság alatt volt.¹²

A következő napokban, hetekben élénk politikai tevékenység vette kezdetét. Obál Béla kormánybiztos, akit a magyar kormány ezekben a napokban Vas megye főispánjának is kinevezett, Magyarország szempontjából kedvezően ítélte meg a helyzetet, hiszen a lezajló események kapcsán a lakosság jelentős része rokonszenvezett a Mura mentének magyar államhoz való tartozásával. A határmente Vas megyei szakaszának megszilárdítása céljából támogatás-gyűjtést szervezett. A kezdeményezést a vidék főúri családjai jelentős mértékben támogatták, ami ideiglenesen lehetővé tette 300 katonára felszerelését. Ez a módszer azonban hosszú távon nem jelentett megoldást, ezért Obál a kormány támogatását kérte, hogy katonai célokra az adóalapot további járandóságokkal növeljék; ami azonban nem nyert támogatást.¹³ A magyar kormány állítólag azzal érvelt, hogy nem dekrétummal, hanem a helybeli lakosság segítségével és közreműködésével lehet hosszú távon szilárd politikai helyzetet teremteni.

Autonómia-tervezetek

Ezekben a napokban láttak a történelmi Magyarország területén napvilágot azok a nemzetiségi kezdeményezések, amelyek a ruszinok és a németek autonómia-törekvéseiről tanúskodnak. A muravidéki szlovén lakosság körében ilyen – alulról építkező – javaslatról csak valamivel később beszélhetünk (ugyan a néhány héttel korábban megtartott bagonyai, muraszombati stb. közgyűlések némi alapot vitathatatlanul jelentettek). Ezért Obál kormánybiztos kezdeményezett, és 1919 januárjának első felében közzétette az ún. „Vend-vármegye” létrehozására vonatkozó javaslatát. Az elképzelés értelmében a Muravidéken élő szlovénok egy megyébe tartoztak volna, amelynek három járását javasolták: a felsőlendvait, a muraszombatit és a Zala megyei szlovénok lakta területen tervezett belatincit. Az új szervezeti forma bevezetését a kormánybiztos népgyűlésen kívánta elfogadtatni, aminek szervezéséhez az értelmiség (köztük a szlovén papság) támogatását kérte. Attól függetlenül, hogy a tervezet támogatását még Klekl is megígérte (más lapra tartozik, hogy néhány nappal később már új autonómia-tervezettel állt elő), a január 19-én Belatincon szervezett népgyűlés Obál javaslata szempontjából nem járt sikerrel. Az elmúlt hetek katonai, politikai eseményei megváltoztatták a közvéleményt – főleg a történelmi Zala megyéhez tartozó Mura menti

12 Kokolj, Miroslav – Horvát Béla: Prekmursko šolstvo (280. old.)

13 Kővágó László: A magyarországi délszlávok 1918–19-ben (140. old.)

lakosság körében ezért Belatincon már olyan követelések is elhangzottak, hogy a Mura menti szlovénség az új délszláv államhoz kíván csatlakozni. Mekkora mennyiségben többségi vélemény ez, azt a különböző szempontból véleményező elemzők ellentétesen magyarázhatják, tény azonban, hogy a Vend-vármegye féle elképzelés megbukott. Közigazgatási szempontból azonban volt pozitív következménye, hiszen a Zala megyei szlovénok a későbbiek során új, önálló járásba kerültek.¹⁴

Klekl a tárgyalt időszakban több elképzelést tartott „napirenden” a Mura mente jövőjével kapcsolatban. 1919. január 14-én (néhány nappal a már említett belatinci népgyűlés előtt) Cserencsócon (Črenšovci) a szlovén érzelmű katolikus papok (Kühar Jožef, Baša Štefan, Sakovič Jožef) Klekl vezetésével kidolgozták saját autonómia-tervezetüket, amelyet a leginkább csak Klekl-féle autonómiának szoktak nevezni.¹⁵ A terv valamennyi Mura és Rába mentén élő szlovén egyesítését tűzte ki célul egy autonóm egység keretében, Slovenska krajina (Szlovén Vidék) néven, Muraszombat (Murska Sobota) székhellyel, Magyarország fennhatósága alatt, illetve – szükség szerint – Jugoszlávia fennhatósága alatt is, amennyiben a tárgyalt terület a békeszerződés értelmében az utóbbihoz tartozna. A terv követelte, hogy a Slovenska krajina minden autonóm kérdését saját szervei keretében rendezze, a Magyarországgal ún. közös ügyeket pedig közös szervek, testületek bonyolítsák (a közös ügyek között a következőket említik: állampolgárság, civil és büntető törvénykezés, gazdaság, forgalom és szociális politika).

Az oktatással kapcsolatban a terv a vallási és nemzeti érdekek kifejezésének adott hangot. Ugyanakkor szlovén iskola létrehozását tervezték Alsólendván, a környező települések szlovén nemzetiségű gyermekei részére, valamint sürgették szlovén káplánok tisztségbe helyezését a magyar plébániákban. Ezek az elképzelések megerősítik azt a feltételezést, hogy a tárgyalt időszakban még abszolút többségű magyar mezővárost, Alsólendvát és környékét is az autonóm területhez sorolták, aminek – a néhány, településenként szétszórt szlovén nemzetiségű polgár érdekei és sorsa mellett – mindenekelőtt gazdasági okai lehettek.

A terv az akkori időszak hangulatát a legjobban bizonyítja, amely a bizonytalanságok sokasága áthidalásán alapszik akkor is, amikor az állami hovatarozás kérdésében több alternatívával operál. Egyrészt semmiképpen sem lehetett túlságosan erős sem a szándék, sem a támogatottság a délszláv államhoz való csatlakozás tekintetében, hiszen az első verzió szerint Magyarország kötelékeiben képzelték el Kleklék Muravidék jövőjét, másrészt, amennyiben „a békeszerződés másképpen rendelkezne”, abban az esetben a magyar állam segítségét kérték az autonómiaterv megvalósítása érdekében, tehát tudatában voltak annak, hogy a nyelvi, kulturális,

14 Kövágó László: i. m. (142–144. old.)

Kokolj, Miroslav – Horvát Béla: Prekmursko šolstvo (280. old.)

Zsiga Tibor: i. m. (57–58. old.)

15 Zsiga Tibor: i. m. (58–59. old.)

gazdasági és egyéb különbözőségek miatt – amennyiben a Mura mente sajátos arculatát és érdekeit meg kívánják őrizni – a térség csak nehezen integrálódhat az új államba (Kleklék és mások e jellegű bizonytalansága nem volt alaptalan, amit a későbbi esztendőkre is bizonyítottak).

A tervezettel kapcsolatosan el kell mondani azt is, hogy valójában azt a történelmi Zala vármegyéhez tartozó települések szlovén érzelmű papjai fogalmazták meg. Mivel elképzeléseiket Vas megyére is ki kívánták terjeszteni, felkérték ottani paptársaikat, hogy csatlakozzanak a tervhez. Ez a kezdeményezés nem járhatott nagy sikerrel, hiszen állítólag csak hét pap csatlakozott hozzá.¹⁶

A Klekl-féle autonómia-tervezet éppen a vallási kérdések miatt egyházi berkekben is felkeltette az érdeklődést. Mikes János szombathelyi megyéspüspök 1919 február első napjaiban a helyszínre utazott, ahol több plébániát is meg kívánt látogatni. A püspök fogadtatása településenként eltérő volt, az azonban megállapítható, hogy akkor már nem váltott ki különösebb lelkesedést. Muraszombatban és Csendlakon (Tišina) az egybegyűltek többsége azt hangoztatta, hogy jövőjét Magyarország kötelékein belül képzelel el, azonban az iskolák alsó tagozataiban a szlovén tájszólásban történő (vend nyelvű) oktatást kérték. Ezt leginkább Kisszombaton (Černelavci) és Vashidegkúton (Cankova) adták a püspök tudtára, míg Belatincon és Turniščén a helybeli plébánosok – tartva az esetleges lázongásoktól és durvaságoktól – arra kérték Mikes püspököt, hogy a tervezett találkozásokra ne kerüljön sor. A püspök elfogadta a javaslatokat, sőt Belatinca el sem látogatott (pedig tervezte), mert Kühár plébános felhívta a figyelmét a lakosság jelentős mértékű jugoszláv szimpátiájára.

Fontos hangsúlyozni, hogy – minden ellentmondásosság ellenére – a Klekl-féle autonómia-terv foglalkoztatta leginkább a magyar kormányt is, pedig az említett tervek mellett az alsólendvai ügyvéd, Némethy Vilmos és szűk csoportja is készített egy tervezetet (csupán a szlovén nemzetiség nyelvi jogaira tért ki), továbbá a Tkálec Vilmos, egykori tanító, Obál kormánybiztos helyettese körüli csoportosulás is valamiféle megoldáson fáradozott (az Obál-féle terv módosított változatának tekinthető ez a terv), amelyhez az alakuló szociáldemokrata párt helyi szervezetének képviselőit kívánta megnyerni.

Obál Béla ösztönzésére a magyar miniszterelnök (Berenkey Dénes) 1919. február 12-ére hívta össze a különböző autonómia-tervezetek elkészítőinek képviselőit. A tárgyalásokon, amelyeken az autonómia-tervezeteket elkészítő csoportok képviselői – Klekl, illetve megbízottja kivételével – megjelentek, a Klekl- és az Obál- illetve Tkálec-féle autonómia-tervek kerültek elemzésre.¹⁷ Valójában ezek jelentették a következő napokban megfogalmazott Obál-féle elképzelés alapját, ami számos pontban találkozott a Klekl által javasoltakkal. Kivételt az jelentett, hogy az egyházi kérdésekre vonatkozó követeléseket ebből kihagyták. Ennek értelmében az új

¹⁶ Zsiga Tibor: i. m. (60. old.)

¹⁷ Kokolj, Miroslav – Horvát Béla: Prekmursko šolstvo (284. old.)

megfogalmazás (nyelvileg és tartalmilag egyaránt szerencsétlenül) „szlovénul beszélő magyarokról” (mint állampolgárokról) szólt. A terv tartalmazta a szlovén közösség önrendelkezési jogát, a közösség legfelső képviseleti szervének megalapítását, szlovén minisztérium létrehozását Budapesten, valamint kormányzóságot Muraszombatban, továbbá elkülönítette a közös és a belügyeket.

Ma talán a felszínesen szemlélők számára érthetetlennek tűnik, hogy a különböző autonómiatervek legnagyobb ellenzői Muraszombatban voltak. Ennek okai mindenképpen az értelmiség és a módosabb polgárság magyar érzelmiségében kereshetők.

A Szociáldemokrata Párt 1919. február 16-i alakuló gyűlésén – főleg a Klekl-féle autonómia-tervezettel szemben – többek között kimondták, hogy mindennemű autonómia-törekvéstől elzárkóznak, és a térség jövőjét csakis Magyarország keretében képzelik el. Ezzel szemben maga Obál kormánybiztos is felemelte hangját, és a muraszombati szociáldemokratákhoz intézett válaszában leszögezte, hogy a magyar kormány az ún. wilsoni elvek értelmében kötött fegyverszünetet, ezért minden kisebbségnek Magyarország területén autonómiát kívánnak biztosítani.

A közvélemény talán a vártnál közömbösebben fogadta az autonómiaterveket. A szlovén falvak szomszédságában élő magyar lakosság még nem sejtette (sejthette) a későbbi döntéseket, egyébként is azonban akkor ebben a térségben mindenki számára a földreform volt a legfontosabb kérdés, ugyanis a jelentős mértékben szegény, föld nélküli lakosság a korábbi időszakban rendszeresen mezőgazdasági idénymunka vállalására szorult, így a reformmal lehetőséget látott helyzete javítására. Ebben az időben kezdődött meg a választási kampány is a nemzetgyűlési képviselők megválasztására, és az alakuló pártszervezetek a falusi lakosság körében is minél nagyobb támogatottságot kívántak elérni.¹⁸

A következő napok, hetek eseményei azonban Károlyi kormányzása, illetve elnöklése időszakában a Mura mentén megfogalmazott, kibontakozott autonómia-törekvéseknek nem adtak teret, sem lehetőséget, illetve más kerékvágásba terelődtek azok, ugyanis 1919. március 21-én hatalomváltásra került sor Magyarországon.

A proletárdiktatúra és az „alsólendvai ellenforradalom” időszaka

Szlovén történészek állapították meg, hogy a Muravidék kérdése a békekonferencia első fázisában a jugoszláv érdekek sorában csak nagyon csekély súllyal szerepelt, ennek megfelelően kezdetben azzal a jugoszláv küldöttség tagjai nemigen foglalkoztak. A Muravidék elsősorban a magyarországi eseményekkel és változásokkal kapcsolatosan került említésre.¹⁹

18 Zsiga Tibor: i. m. (62. old.)

19 Nečak, Dušan: Pokrajina ob Muri po letu 1918, in Ljudje ob Muri – Népek a Mura mentén 1996 (230. old.)

A fenti elmélkedéstől függetlenül állíthatjuk, hogy 1919 márciusában még olyan hírek érkeztek a békekonferenciáról, amelyekből aligha lehetett következtetni Muravidék későbbi elcsatolására Magyarországtól. A helyzet csak a Tanácsköztársaság létrejöttével változott meg. Azonban azt is szükséges hangsúlyozni, hogy a nagyhatalmak szempontjából ez a vitathatatlanul fontos jelenség sem tekinthető egyöntetűen mérvadónak, mert a nagyhatalmi döntéseket számos egyéb tényező is befolyásolta. Ez alkalommal említsük csupán a francia és olasz képviselők közötti ellentétet számos, a békekonferencián az egykori Osztrák–Magyar Monarchiával felmerülő kérdéssel kapcsolatosan.

Az megállapítható, hogy 1919. május 5-én a jugoszláv küldöttség Szentgotthárd érdekében még lemondott Alsólendváról és környékéről. Ezt követően a jugoszláv álláspont gyökeresen megváltozott, a követelések erősebbekké váltak. Egy zömében muravidékiekből összetevődő küldöttség márciusban Belgrádba utazott, ahol arra kérték a jugoszláv hatóságokat, hogy szállják meg a Muravidéket. A jugoszláv fővárosban akkor már olyan választ kaptak, hogy megnyugodva várhatják a kedvező rendezést, tehát a Mura mente Magyarországtól való elcsatolását.²⁰ Abban az időszakban ugyanis lázas tárgyalások folytak a békekonferencián Muravidék elcsatolása érdekében. Azt szükséges hangsúlyozni, hogy az említett terület kérdése számos tekintetben összefüggött a jugoszláv, illetve szlovén határ északi alakulásával – amelynek egy része esetében népszavazást rendeltek el –, valamint a jugoszláv–magyar határ alakulásával a Mura mentétől egészen Bánátig. Május 12-én, a Tizek Tanácsa ülése után még mindig reménytelennek látszott a helyzet a jugoszláv küldöttség szempontjából. Ezt a jugoszláv küldöttség tagjai a legjobban tudták, ezért személyes kapcsolatok révén próbálták meg érvényt szerezni érveiknek. Eduard Beneš, akkori cseh külügyminiszter személyesen is közbenjárt Muravidék és Karintia kérdésében Tardieunál, a területiális bizottság francia elnökénél és Lansingnál, a befolyásos amerikai képviselőnél. Valószínűleg leghatékonyabb volt Johnson, amerikai egyetemi tanár tevékenysége, akit Slavič a jugoszláv határok fő nagyhatalmi szakértőjeként emleget a békekonferencián. Ő ugyanis már a május 12-i ülés előtt bemutatta azt a tervét, amelyben a jugoszláv–magyar határt Muravidék tekintetében a Mura és Rába folyók vízválasztója jelentette. Az akkori döntés azonban még javaslatát nem vette figyelembe. Más volt azonban a helyzet május 20-án, amikor éppen a Tardieu által vezetett területi bizottság – a jugoszláv küldöttség több tagjának érvelése után – elfogadta Johnson tervét, amit javaslat formájában a nagyhatalmak Legfelsőbb Tanácsa elé terjesztett. Azokban a napokban a békekonferencián számos fontos kérdéstről döntöttek, egyebek mellett az Ausztriára vonatkozó szerződést is – ami jugoszláv szempontból rendkívül fontos volt – akkor véglegesítették. Azonban ettől függetlenül, amint azt már hangsúlyoztuk, akkor már Muravidék is a jugoszláv (természetesen elsősorban a szlovén) érdekek középpontjában

20 Slavič, Matija: Narodnosti in osvoboditev Prekmurcev, In.: Naše Prekmurje – Murska Sobota, 1999 (255–256. old.)

szerepelt. Fontos megemlíteni, hogy a békekonferencián tárgyaló küldöttség szakértője, Matija Slavič 1919. június 3-án bizalmas levelet írt Rudolf Maisternak, amelyikben azt tanácsolta, hogy cselekedjen hasonlóan, mint a karintiai és stájerországi területek esetében, tehát a vidék katonai megszállására ösztönözte a magas rangú tisztet.

Az Ötök Tanácsa (Franciaország részéről Clemenceau, az Egyesült Államok részéről Lansing, Anglia részéről Balfour, olasz részről Crepsi és Japán képviselőjében Matsui) 1919. július 9-én elfogadta Tardieu bizottságának Johnson tervére alapozott javaslatát, és ezzel Muravidék tekintetében gyakorlatilag megállapította a határt Magyarország és Jugoszlávia között.²¹

A jugoszláv küldöttség 1919. július 16-án kérte az antant hatalmaktól Muravidék katonai megszállását, amit a Legfelső Tanács augusztus 1-én jóváhagyott.

Az elcsatolás egészét értékelve megállapíthatjuk, hogy a jugoszláv küldöttség Muravidék Magyarországtól való elcsatolása kérdésében politikai színezetű magyarázatokkal, helyénvaló vagy megkérdőjelezhető, illetve megcáfolható érveléssel elérte célját. A magyar kormány – tekintet nélkül a Magyarországon zajló belpolitikai eseményektől – teljesen ki volt szorítva a nemzetközi politikából. Így a muravidéki magyar települések elcsatolása esetében sem történt említésre méltó érvelés. Az a tény, hogy a történelmi Vas és Zala vármegyék magyarlakta vidéke is bekerült a maribori Nemzeti Tanács, majd a jugoszláv küldöttség és békekonferencia elcsatolási tervébe – a némi természetföldrajzi szempontot tartalmazó, Johnson által a Mura és a Rába vízválasztó vonalára javasolt határterv mellett –, jelentős befolyása lehetett annak a már korábban említett autonómiatervnek, amelyet a muravidéki szlovén katolikus papság Klekl vezetésével 1919. január 14-én Cserencsocon javasolt. Abban hangsúlyozták, hogy idegen uralom alatt nem veszhet el egyetlen muravidéki szlovén sem. Az autonómiához tartozó községek, azaz települések között szerepelt Alsólendva, Lendva-, Hosszúfalu- és Csentehegy, Kót, Kapca, Zsitkóc, Szentlászló, Radamos és egyéb hasonlójellegű Zala és Vas megyei település.²² Amikor Párizsban az említett vidék szempontjából sorsdöntő események zajlottak, akkor a magyarlakta vidéken azt valószínűleg teljes mértékben a lakosság fel sem fogta, mert egyéb politikai és gazdasági kérdések foglalkoztatták őket.

Térjünk azonban valamennyire vissza az időben, mert a térségben akkor izgalmas események zajlottak. Március 21-én Magyarországon létrejött a Tanácsköztársaság. A Tanácsköztársaság megyei és alapszervezetei gyorsan kibontakoztak. Vas megyében a tanács élére Gyulai Emil került, azonban a direktórium tagjaként dr. Obál Béla is tevékenykedett. Obált a megye nemzetiségi biztosának is kinevezték. Muraszombatban a nemzetiségi osztályt Tkálec Vilmos irányította, mint a „Vendvidékért felelős népbiztos-helyettes”. Egyébként – mint az a Vasi Szemléből kiderül

21 Slavič, Matija: Prekmurske meje v diplomaciji, In.: Naše Prekmurje – Murska Sobota, 1999 (213–217. old.)

22 Slavič, Matija: Narodno življenje prekmurskih Slovencev, in: Naše Prekmurje – Murska Sobota, 1999. (39. old.)

– a „Vendvidéki Kormány Bizottság hatáskörébe 114 muraszombati járási és 14 szentgotthárdi járási település tartozott, valamint 28 falu az újonnan alapított belatinci járásból.”²³

Alsólendván is megalakult az új hatalom intézőszerve, a direktórium, amely a Zalaegerszegeen székelő megyei direktóriumnak volt alárendelve. Elnöke Reiter Ernő, esernyőgyári könyvelő lett, míg tagjai Mikola Ferenc asztalos és Halász Lajos pincér voltak. A lakosság először közömbösen viszonyult az új hatalomhoz.

Alsólendva túlnyomórészt kommunistaellenesnek mondható lakossága akkor döbbsent rá az események súlyára, amikor egymás után jelentek meg a tanácskormány rendeletei, amelyek megszüntették a magántulajdont, a vallást magánügynek tekintették, a haza fogalmát lekicsinyítették, amikor a nagybirtokokat és az üzemekeket elkobozták tulajdonosaiktól. A lakosság körében mindinkább érződött a tanácsköztársaság iránti ellenszenv. Nagy Károly többször idézett könyvében fontos jelentőséget tulajdonít a határvédelmi célokat szolgáló katonaság körében kibontakozó kommunellenes érzésnek.²⁴

A katonatisztek körében kialakult kommunistaellenes érzelm meghatározó volt az ellenforradalom kibontakozása szempontjából. A tisztek – legtöbbször saját lakásaikban – titokban találkozgattak. Áprilisra járt az idő, amikor feltűnt a városban Sebestyén Jenő, miután Zalaegerszegeen tudomására jutott, hogy Alsólendván a katonaság körében erős ellenszenv bontakozott ki a Tanácsköztársasággal szemben. Megkereste azokat a személyeket, akiknek előadhatta az ellenforradalom megszervezésének tervét, többek között dr. Kecskeméthy Albert ügyvédet is, és megkérdezte tőle, hajlandó-e részt venni a „nehéz küzdelemben”. Elmondta neki, hogy az itt tervezett mozgalom szerves részét képezi a Dormándy Géza ezredes által Budapesten szervezett ellenforradalmi megmozdulásnak. Sebestyén szerint Zalaegerszegeen is készültek már akkor a fehér zászló bontására, és közölte, hogy a fegyveres fellépés kiindulási pontjának Alsólendvát szemelték ki. Azért döntöttek így, mert a város ún. „fehér érzelmű” volt, fegyverrel, ágyúval és lőszerrel rendelkezett, ugyanakkor pedig csupán néhány magát kommunistának valló egyénről tudtak. Az ellenforradalmárok abban reménykedtek, hogy Alsólendva elfoglalása után, a környékbeli települések csatlakozni kívánó polgáraival megerősödvé, könnyebben bánnak majd el a minden bizonnyal nagyobb ellenállást tanúsító Zalaegerszegegel. A tervek szerint Alsólendva az egyik oldalon Letenyére, a másik oldalon Muraszombatra, háttal pedig a Lendva patak vonalára támaszkodhat.

Az alsólendvai ellenforradalmi megmozdulások szempontjából nagy volt a jelentősége annak, hogy Kecskeméthy ügyvéd csatlakozott a mozgalomhoz, és – mint a városban és környékén nagy tekintélynek örvendő személy – magára vállalta a polgári lakosság megszervezését. Először érintkezésbe lépett az Alsólendván állomásozó tisztekkel.

23 Vasi Szemle, 1959; Fedor – Bencze (14–22. old.)

24 Nagy Károly: i. m. (17. old.)

A szervezőknek kapóra jött a katonák körében terjesztett híresztelés is, mely szerint a tanácskormány az itt állomásozó katonákat a román frontra tervezi átvinni. A helybeli és környékbeli katonáknak ez nem volt kedvező, ezért jelentős mértékben megnőtt ellenszenvük Kun Béla kormányával szemben.

Nagyon gyorsan közvetlen kapcsolatot létesítettek Letenyével, Muraszombattal és a jelentősebb környékbeli településekkel. Mindenhol bizalmas emberekre letek. Nagy Károly könyvében megállapítja, hogy a szervezők nagyon hamar úgy ítélték meg a helyzetet, hogy az ellenforradalom előkészületei Alsólendván kiválóan haladnak. Úgy döntöttek, hogy húsvéthétfőn megindítják a nyílt ellenforradalmat. A Zalaegerszegről érkező Sebestyén Jenő és Frangler Béla közreműködésével a kitűzött napon a kommunistaelenes körök szempontjából jól kezdődtek az események, hiszen a tervezettnél korábban sikerült letartóztatni a direktórium vezetőségét. Azonnal hirdetőmenyt szerkesztettek dr. Vízkelety Árpád főszolgabíró aláírásával, és azt Balkányi Ernő lendvai nyomdájában ki is nyomtatták. Hirdetőmeny útján tudtára adták a város polgárainak, hogy – amint Nagy Károly fogalmaz – „megszűnt a vörös rémuralom, elűzték a zsarnokokat, és a régi előljárási képviselői vették újra kezükbe a polgárság sorsát”.²⁵ Az eseményeket az Alsólendván állomásozó katonai századok is lelkesedéssel fogadták. Ugyanakkor tárgyalócsoportot küldtek át Muraszerdahelyre, amelynek Perko őrnagy a tudomására hozta, hogy a jugoszlávok, akik eddig is nagy ellenszenvvel viszonyultak a magyarországi tanácsköztársasági eseményekhez, nem támadják hátba az ellenforradalmárokat.

A gyorsnak mondható siker azonban legalább olyan hamar teljes kudarcba torlott. A direktórium vezetőinek sikerült megegyezni az egyik őrmesterrel, aki – jugoszláv támadást híresztelve és a katonáknak ingyenes bort méretve, miután telefonbeszélgetéseket lehallgatva meggyőződött arról, hogy Sopronban, Pesten és mássutt csend van – szembefordult az ellenforradalommal. A direktórium tagjai ismét szabadlábra kerültek, az ellenforradalmárokat részben elfogták, részben menekülniük kellett. A kudarcnak természetesen sokkal mélyebb okai voltak, hiszen a nagyvárosokban sehol sem kezdődtek ellenforradalmi megmozdulások, illetve azokat már csiráiban eltaposták. Az ellenforradalom szervezőivel szemben súlyos, többek között halálos ítéletek is születtek (amelyeket a budapesti antantmisszió közbelépésére életfogytiglani szabadságvesztésre módosítottak).

Muraszombatban és vidékén mintegy jó hónappal később ugyancsak sajátos események zajlottak le. Tkálec Vilmos, nemzetiségi kormánybiztos-helyettes, miután az Ausztriába történő csempészés botrányos kérdésébe bonyolódott, és abba a direktóriumot is belerángatta, a magyar hatóságok erélyes fellépésére úgy válaszolt, hogy – a népek önrendelkezési jogára hivatkozva – bejelentette a Mura menti terület Magyarországtól való elszakadását, és kikiáltotta a Mura Köztársaságot. Ezt 1919. május 29-én a hivatalos magyar szervek tudomására hozta. A magyar katonai

25 Nagy Károly: i. m.: (39. old.)

alakulatok azonban már június első napjaiban rendet teremtettek, az ún. Mura Köztársaság vezetői Ausztriába menekültek.²⁶

A Muravidék második, végleges jugoszláv katonai megszállása

A mai Muravidéknek a délszláv államhoz történő csatolását illetően meghatározó volt a július 9-én a békekonferencia keretében megállapított későbbi határvonal, amelyet a történelmi Vas és Zala vármegyék délnyugati nyúlványai esetében részben a Mura és a Rába folyók vízválasztó vonalán állapítottak meg. Miután augusztus 1-je után Magyarországon véglegesen megszűnt a Tanácsköztársaság uralma, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa meghatalmazta a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot a Muravidék megszállására. Ez augusztus 12-én és 13-án következett be, amikor a Krste Smajlovič vezette jugoszláv csapat – maribori utasításra Radgonából érkező csapatok segítségével elfoglalta a Muravidéket. Szlovén történelmi írások hangsúlyozzák, hogy az elfoglalási akcióban muravidéki, horvát és tengeremléki önkéntes katonai alakulatok is részt vettek.

A katonai megszállás jelentősebb ellenállásba nem ütközött.²⁷ Tkálecz Vilmost, aki időközben ismét felbukkant a térségben, elfogták, a lendvai börtönbe zárták, ahonnan hamarosan Magyarországra szökött.

Némely, javarészt szlovén források és újságcikkek szerint a jugoszláv katonai megszállást a szlovénok lakta falvakban nagy lelkesedéssel, nemegyszer nemzeti örömmámorban fogadták. Bizonyos szláv érzelmű körök lelkesedése bizonyára érthető, amire a korábban elmondottak értelmében lehet is következtetni, azonban a helyzet korántsem volt ennyire egyértelmű. Erre utal a Szombathelyen székelő nyugat-magyarországi kormánybiztos 1919. szeptember 3-ai keltezésű levele, amellyel együtt „vendvidék lakosságának” (tehát ezen belül feltehetően jelentős mértékben szlovén nemzetiségűeket is érthetünk) a jugoszláv megszállással szembeni tiltakozó nyilatkozatát közvetíti a magyar külügyminiszternek, arra kérve őt, hogy a levelet francia és angol nyelvre fordíttassa és juttassa el az antant államok képviselőinek.²⁸ Ezt az állítást támasztják alá azok a tiltakozási nyilatkozatok is, amelyeket a túlnyomórészt szlovén lakossággal bíró Šalovci (egykor: Sal), valamint a magyarlakta Hodos (egykor: Őrihodos) és Kapornak települések 1919. szeptember 20-án ugyancsak azzal a szándékkal juttatnak el a nyugat-magyarországi kormánybiztoshoz, hogy azokat a külügyminiszternek továbbítsa (amit a címzett a levéltári források alapján meg is tett).²⁹

26 Kokolj, Miroslav – Horvát Béla: i. m. (291–292. old.)

Zsiga Tibor: i. m. (65. old.)

27 Kokolj, Miroslav: Prekmurski Slovenci 1919–1941 (19. old.)

28 VaLE – IV.401/a/1 (70)

29 VaLE – IV.402/b/1 (312, 313, 314)

Az abszolút többségben magyarlakta Lendva-vidéken ugyancsak a lakosság hevesen tiltakozott a megszállás ellen, azonban akkor még – szemtanúk vallomása szerint (akik nevüket a nyolcvanas évek végén nem engedélyezték nyilvánosan közölni) – nem hittek az elcsatolás tartós voltában, ezért jelentősebb fizikai ellenállásra vagy egyéb kifejtett szembeszegülésre ott nem került sor.

A Muravidék kérdésével csekély mértékben foglalkozó szlovén történetírás nagy hangsúlyt helyez az ún. „trianoni Magyarország” területéről kezdeményezett, a Muravidéket is visszafoglalni szándékozó katonai akcióknak. Ilyenek kétségen kívül 1919-ben és 1920-ban voltak, ami formálisan a demarkációs vonal, illetve az ideiglenes határvonal megsértését jelentette, azonban a bemutatás hangneme legtöbbször úgy van megfogalmazva, hogy ezek az akciók a magyar katonai alakulatokat az agresszor, a megszálló jelzővel illeti. A helyzet e tekintetben sem ennyire egyértelmű, hiszen akkor még 1919-et írtak, és csupán néhány hét, hónap választotta el az egykori lakosságot a magyar államhoz való tartozás időszakától. Aligha szorul különösebb magyarázatra, hogy abban az időben a mai Muravidék teljes bizonytalanságban tengődött, és a lakosság legalább akkora agresszivitásnak tekintette a vidék jugoszlávok általi megszállását, mint bizonyos jugoszláv, illetve szlovénérmű körök a későbbi magyar becsapódásokat. Az egyiknek az adott pillanatban nemzetközi létjogosultsága volt, a másik a lakosság túlnyomó részének szimpátiáját élvezte, mindenekelőtt a magyarlakta vidéken. Ennek ismeretében érthető, hogy a trianoni Magyarország területéről kezdeményezett terület-visszafoglalási kísérletekhez az elcsatolt muravidéki magyar falvak lakosai is csatlakoztak. Ezt bizonyítja több tanúvallomás, amelyet az érintettek (hadirokkant-ügyi kérelmek kapcsán) kijelentettek. Például az 1919. november 29-ei támadáshoz a Rédicről bejövő magyar katonákhoz több hosszúfalui polgár is csatlakozott és fegyvert ragadott, majd felvette a harcot a jugoszláv katonasággal. Ezt a magyar katonai akciót a túlerőben lévő jugoszláv katonaság gyorsan visszaszorította.³⁰ Hasonló magyar katonai megmozdulásra már november 23-án és 24-én is sor került Kebelénél (Kobilje), majd november 30-án Pincénél, december végén Dobronaknál és Csénténél.³¹

A magyar katonai és egyéb alakulatok nemegyszer egyeztetetlen akcióiért a budapesti magyar hatóságok elnézést kértek, és ígéretet tettek, hogy a határvonal végző megállapításáig tiszteletben tartják a békekonferenciának a demarkációs vonalra vonatkozó rendelkezéseit.

A szlovén források azonban említés nélkül hagyják a jugoszláv katonaság behatolásait az ún. trianoni Magyarország területére, amelyek időben jóval megelőzték a magyarországi lépéseket. Jellegüket tekintve középkori-jellegű hadjáratról számolnak be a levéltári források.

Ilyen akciókra közvetlenül a Muravidék 1919 augusztus közepi megszállását követően többször is sor került. A Zala Vármegyei Katonai Parancsnokság Nyugat-Ma-

30 Pokrajinski arhiv Maribor – 1141002/1 (Naziv fonda: Velika občina D. Lendava, 1942–45)
31 Kokolj, Miroslav: Prekmurski Slovenci 1919–1941 (34–36. old.)

gyarországi Kormánybiztosának 1919. augusztus 27-én a következő értesítést küldte: „A novai katonai parancsnokság jelentése szerint a jugoszláv megszálló csapatok, melyek Lentiig nyomultak előre, a lakosságot kirabolják, fosztogatnak és a nőkön erőszakot követnek el.” Továbbá, az említett parancsnokság arra kéri a kormánybiztost, hogy a budapesti antantmissziónál intézkedjen a jugoszláv csapatok embersége-sebb viselkedése ügyében, hogy a garázdálkodásokat, felesleges összetűzéseket el lehessen kerülni. A megyei katonai parancsnokság értesítése a Nován 1919. augusztus 19-én íródott levél alapján fogalmazódott meg, amelyből – többek között – kiderül, hogy egyszeri elvonulás után (augusztus 14-e körül) a jugoszlávok újra visszajöttek és megkezdték betöréseiket. A lakosságot bántalmazták és kirabolták, a pincéket feltörték és a bort elhordták, a nőket erőszakkal megbecstelenítették.

A levélből olvashatjuk, hogy az amúgy is szegény lakoságnak jelentős élelem-, állat-, vetőmag- és ruhaállományát elkobozták, valamint számos erőszakot követtek el a nőekkel szemben (a rédcisi erdész fiatal feleségét állítólag nyolcszor megerős-zakolták). A beszámoló arra is utal, hogy a petesházi majorban (ami a békekonferencia döntése értelmében a jugoszlávokhoz tartozott) ugyancsak sanyargatták a lakosságot.³²

A Mura mentén állomásozó katonaság sokszor provokáció révén is kereste a konfliktusszítást, és ezáltal az ideiglenes határvonalon való áttörés lehetőségét is. Perko alezredes egy 1919. szeptember 28-ai keltezésű levélben – amint kiderül: alaptalanul – erélyesen figyelmezteti a dobri kordonőrséget, hogy álljanak el minden betöréstől, mert ő azt iszonyatosan megtorolja. A kordonparancsnok azonnali terepszemlét végzett, de semmilyen betörés jelét nem tapasztalta, amiről a felsőbb hatóságoknak is tudósítást küldött. Azonban ettől függetlenül október 2-án részeg jugoszláv katonák minden ok nélkül erőteljesen lötték Lendvaújfalu községet. A következő két-három napban minden kerkaszentmiklósi, lendvaújfalu és pincei borospincét feltörték (három kivételével), és a bort megitták vagy kiöntötték, közben viszont lövöldöztek a járókelőkre és a tehéncsordákra. Ugyanabból a levélből még kiderül, hogy Hertelendy nagybirtokos feltehetően a jugoszlávokat a magyarok ellen uszítja, amiből ugyancsak számos ellenzenv és konfliktus származhatott.³³

A jugoszláv katonaság magatartására, a határ menti lakosság életére nagymértékben kiható intézkedéseire ugyancsak több forrás utal. 1919. november elején jelentették, hogy a jugoszlávok a legszigorúbb határzárlatot rendelték el, és a határon senkit sem engednek át, sőt a határhoz is tilos volt közelíteni.³⁴ Ugyancsak érdekes adatnak számít, hogy – a szentgotthárdi rendőrkapitányság értesülése szerint – a jugoszláv katonaságon belül november közepén kommunista propagandát észleltek (röpiratok).³⁵

32 VaLE – IV.402/b/1 (155–156.)

33 VaLE – IV.402/b/1 (742., 743.)

34 VaLE – IV.402/b/1 (285.)

35 VaLE – IV.402/b/1 (561.)

Az addigi mindennapos családi, rokoni, baráti, üzleti kapcsolatok 1919 nyarától teljesen megtorpantak. A vallásgyakorlás is számos esetben lehetetlenné vált. Különösen nehéz volt a helyzet Hetésben³⁶, ahol az új határ (akkor még demarkációs vonal) az egyik legkisebb magyar néprajzi tájegységet két részre szakította. Volper Pál dobronaki plébános 1919. december 29-én keserves helyzetről számolt be a szombathelyi egyházkerület hivatalának. Tudatta az egyházmegye vezetőivel, hogy levelet csak akkor tud a trianoni Magyarország területére küldeni, ha valakinek sikerül átszökni a határon. Leginkább azonban azt panaszolta el, hogy a négy elszakított hetési község (Bődeházát, Gáborjánházát, Szíjjártóházát és Zalasombatfát említi) a plébánia székhelyétől, Dobronaktól el van választva. A Magyarországon maradt településekből csak akkor mehettek a hívők templomba, ha, amint fogalmaz „emberibb érzésű járőrre akadnak, vagy megvesztegetik az őrköt”. Felettesével tudatta azt is, hogy a nehéz helyzetre való tekintettel ideiglenesen már intézkedett, és megállapodott a rédicsi plébánossal, hogy végezze el a legfontosabb teendőket. Azonban részére olyan általános meghatalmazást, amely lehetővé teszi az állandó esküdtetést, feleslegesnek tartott kérni, mert hívei neki azt mondták, hogy „kerüljön bármibe, de ők átjönnek”.³⁷

Az igazsághoz tartozik, hogy az említettekkel ellentétben a katonaság viselkedését illetően a határ mindkét oldalán nyugodtabb időszakok is voltak, hiszen ugyancsak a szentgotthárdi rendőrkapitányság jelentette, hogy október 4-én a jugoszláv lovasságot gyalogság váltotta fel, amely nyugodtan viselkedik³⁸, mint ahogy a tárgyalt időszakban az is kétoldalú eredménynek számít, hogy november elején „egész vonat rakomány gabonát szállítottak ki Jugoszláviába”.³⁹

A területének mintegy kétharmad részétől megfosztott magyar államot a környező országok sorozatosan azzal vádolták, hogy állandóan uszítja az elesatolt, határ menti magyar lakosságot az új hatalom ellen. Ahogy arra már utaltam, azt aligha lehet feltételezni, hogy a trianoni Magyarország mindenkori hatalmi szervei és állampolgárai rajongtak a magyar szempontból katasztrofális békeszerződés kapcsán, azonban 1919 utolsó hónapjaiban számos bizonyíték utal arra, hogy a legfelsőbb szervek, valamint a határ menti katonai, közigazgatási, egyházi és egyéb testületek – néhány kivételtől eltekintve – mindent megtettek annak érdekében, hogy a békekonferencia ideiglenesen vélt rendelkezéseit tiszteletben tartsák. A kilátásta-

36 Hetés sajátos, a szomszédos göcseji és őrségi vidékekkel számos tekintetben közös vonásokat magában hordozó néprajzi tájegység a történelmi Zala vármegyében, amelynek földrajzi meghatározása korántsem egységes. A néprajzkutatók vizsgálataik tárgykörének függvényében határozták meg azt. Fontos megjegyezni, hogy ez a terület, melynek magvát mindenképpen a „háza” szóval szereplő falvak körül tömörülő települések alkotják, jellegzetes textíliákat (hetési törülköző, női viselet stb.) és folklórhagyományokat tudhat magáénak. A hetési falvak gazdasági tekintetben leginkább Alsólendvához kötődtek, egyházkerületi vonatkozásban – római katolikusokról lévén szó – a dobronaki plébániához tartoztak. Dobronakon – amely települést a néprajzosok legtöbbje már nem sorolja a történelmi Hetéshez – volt a 19. század végéig a hetési települések közös temetője is, az ún. „hetisi temető”.

37 Szombathelyi Püspöki Levéltár – Acta cancellariae 783-4/920

38 VaLE – IV.402/b/1 (647.)

39 VaLE – IV.402/b/1 (713.)

lan helyzetben a nemzetközi szintéren csakis akkor számíthattak a helyzet némi javulására, amennyiben egy érett társadalomról, az egyezményeket (valójában szankciókat) betartani képes közösségről győzik meg a nagyhatalmakat. Az más lapra tartozik, hogy a későbbi események szempontjából az ilyen magatartásból nem sok előny, eredmény származott.

Az újonnan megalapított demarkációs vonal mentén, a magyarországi oldalon, a felsőbb hatóságok különösen figyeltek arra, hogy a nemzetiségi (rábavidéki szlovénok, zalai horvátok) jogai ne szenvedjenek csorbát. Példaként említhetjük Mikes János szombathelyi megyéspüspök intézkedéseit, illetve magatartását azokban az ügyekben, amikor a rendőri szervek zaklatták a rábavidéki szlovén többségű falvakban működő szlovén nemzetiségű lelkészeket, állítólagos jugoszlávok melletti agitálásuk miatt. A püspök – egyebek mellett – 1919. november 27-én a következőket írta a szentgotthárdi rendőrkapitányságnak: „A jó ügy érdekében fontosnak tartanám azt, hogy bántó megfigyelés és alaptalan vádaskodás által ne idegenítsük el magunktól azokat a nemzetiségi papokat, akik hűek a magyar állameszméhez”.⁴⁰ A püspök és számos más rangos vallási és egyéb személy magatartása persze nem a trianoni határ végleges elfogadását jelentette, csupán a becsületes magatartás fontosságát tartotta fontosnak. E sajátos helyzet jobb megérthetősége szempontjából nem árt Mikes püspökkel kapcsolatosan ugyanabból az időszakból még egy-két levélre hivatkozni. Bizonyára voltak egyházkerületében olyan papok is, akik nemcsak elfogadták a feltételezett új határokat, hanem nagymértékben agitáltak is azok létrejöttét illetően. Az ilyen személyekkel szemben a közhangulat nagyon ellen-szenves volt, és a paptársak is felláztak ellenük. A püspök helyzete nem volt könnyű, azonban intézkedéseivel mindig az ún. magasabb rendű ügyet, a magyar állam és egyház érdekeit próbálta szolgálni. A történészberkekben ismert Kociján, Tüll és Lenarsics papok ügyében is nagyon tapintatosan járt el, amit neki az említettek közül az utóbbi kettő levélben meg is köszönt, őszintén kinyilvánítva az mellett nemzetiségi hovatartozását és kapcsolatait a határ akkor már jugoszláv oldalán élő paptársaikkal, szüleikkel stb.⁴¹

A párizsi békekonferencia döntése, illetve a katonai megszállás után viszont erőteljes propaganda indult meg a muravidéki szlovénség körében, feltehetően azért, hogy a magyarság befekettetésével minél hamarabb sikerüljön a lakosság zömét meggyőzni a Jugoszláviához való tartozás létjogosultságáról. Egyebek mellett egy röpirat-szerű hirdetmény, kiáltvány – amelynek egy eredeti példánya a maribori Területi Levéltárban is megvan – a magyarokat ázsiai rablóknak nevezi, akiknek nehéz igája alatt a szlovén lakosságnak szenvednie kellett, majd örömmámorban megállapítja a történelmi Magyarország feldarabolását, és a magyar nyelvet Európa utolsó nyelvének nyilvánítja. Az ilyen jellegű tartalommal egy történelmi tanulmányban nem nagyon érné meg foglalkozni, hiszen a tárgyalt időszakban másutt is, Közép-

40 Szombathelyi Püspöki Levéltár – Acta cancellariae 5683/919

41 Szombathelyi Püspöki Levéltár – Acta cancellariae 5682/919 és 5683/919

Kelet-Európa számos régiójában jelentek meg hasonló jellegű szövegek, azonban néhány tényező ezt mégis fontossá teszi. Egyrészt az említett „kiáltvány” hangneme, amely többszörösen meghaladja a különböző, egymás mellett élő közösségek egymással szembeni lekicsinyítéseinek, elmarasztalásainak a szintjét, másrészt a szövegben felsorol számos települést, amelyet Jugoszláviához csatoltak, és megjegyzi, hogy ezen a földön a szlovénoké a vezető szerep, azonban mindez mellett egy szót sem szól a mintegy harminc, abszolút többségben magyarlakta település lakosságáról. Valamennyire már ez a megközelítés magában rejt azokat a „törekvéseket” amelyek a következő hónapokban, években a térséget teljesen megtisztították a magyar értelmiségiektől (tisztviselőktől, tanítóktól, papoktól stb.).

Magyarországi körökben – minden egyéb híresztelés ellenére – alapvetően más képpel alakult a helyzet. A már többször említett Mikes János püspök, mint a Lenarsics papnak írott leveléből kiderül, Klekl József (Jožef) ügyében is nagyvonalúan és a helyzet lehető legjobb megoldására törekedve járt el. Klekl tevékenységére, illetve az időszakra vonatkozó későbbi megnyilatkozásaira, írásaira már e tanulmány elején utaltam. Valamennyire érthető, hogy személyét illetően különböző vélemények, szempontok szerint „bírálják el” ténykedéseit. Ahhoz aligha férhet kétség, hogy Klekl ügyében az elmúlt időszakban számos – leginkább tendenciózus – információ és dezinformáció egyaránt elhangzott, amit nagymértékben befolyásolt, hogy a tárgyalt korszakban kulcsfontosságú személynek – szerepét illetően – alapvetően más volt a megítélése magyarországi és más szlovéniai körökben (és némi eltéréssel így van még manapság is).

Mikes püspök Kleklről többek között a következőket írja: „Nem kételkedem, hogy Klekl kifogástalan életű pap és azt is elhiszem, hogy jó szándék vezérli. Azonban állítom, hogy eddigi magatartása nem volt őszinte, amennyiben tényleg pánszláv érzelmű volt, és ezt előttem mindig tagadta. Az is bizonyos, hogy Klekl nagyon naiv politikus és sok bajnak okozója. Ezek felett vitatkozni felesleges, ez egy adott helyzet, valamint adott helyzet az is, hogy egyházmegyém papsága tiltakozik az ellen, hogy az úgysis rendkívüli nehézségekkel egybehozható nyugdíjból olyan ember is részesüljön, aki irodalmi, politikai és népszervezési munkára elég erős, de a lelkipásztorkodásra nem...”. Reménykedve azonban abban, hogy Muravidék területéről a jugoszláv katonaság hamar kivonul, és akkor Kleklnek akár az élete is kockán foroghat, a továbbiakban azt tanácsolta a Klekllel kapcsolatot tartó Lenarsics, hogy értesse meg, hogy a csapatokkal ők is kivonulnak és Ljubljánában kérnek felvételt.⁴²

Az események azonban – mint ismeretes – másként történtek.

László Göncz

Svojstveni dogodki ob Muri leta 1919

Prva jugoslovanska zasedba Prekmurja

Božični prazniki leta 1918 v Prekmurju niso potekali mirno. Od konca novembra se je napetost v obmejnem območju stopnjevala. Tako je bilo tudi v Lendavi in okolici. Károly Nagy v svoji knjižici Protirevolucija v Dolnji Lendavi, ki je leta 1925 izšla v samozaložbi, ugotavlja: potem, ko je Srbom uspelo vključiti v svoje vrste tudi Hrvate, se je pojavila zahteva po določenih območjih zgodovinske Madžarske. Zasedli so veliki del hrvaškega Medjimurja s Čakovcem, starodavnim dvorcem družine Zrinski.¹

Zasedba Medjimurja je imela odločilen vpliv na poznejše dogodke v Lendavi in okolici. Prav na novico o zasedbi Čakovca se je ljudski poverjenik Jenő Hamburger v Nagykanizsi odločil, naj vojska, ki je pod vodstvom glavnega poročnika Ferenczija (sredi decembra) prišla v Lendavo, takoj zapusti mesto. Vojska je povelje upoštevala in je mesto ostalo brez obrambe. To je izkoristila srbska vojska, ki je 25. decembra (po nekaterih virih 26. decembra) zjutraj s približno dvajsetimi vojaki prišla v mesto.

Po nekaterih mnenjih oziroma predpostavkah je bila zasedba Prekmurja slučajna. Nekateri viri pravijo, da »ker so medjimurski vojni premiki potekali zelo hitro, so pač imeli še dovolj moči, da so prestopili reko Muro in zasedli še nekaj pomurskih naselij«.²

28. decembra so Jurišičeve čete zasedle tudi Mursko Soboto.³

Tako imenovana prva srbska zasedba Dolnje Lendave je trajala do 3. januarja 1919, ko so po izgubljenih spopadih v Murski Soboti in Beltincih Srbi prostovoljno zapustili mesto.

Po teh dogodkih so v Lendavi organizirali mestne straže. Károly Nagy omenja približno petdeset člansko skupino iz Lendave, Lentija in okolice. Hkrati tudi omenja, da okupatorji v tistem času niso posebno nadlegovali meščanov, razen gospodarjev, lastnikov konjev, v nekaterih primerih so kradli in razgrajali.

Madžarska vojska je v mesto prišla pod vodstvom glavnega poročnika Istvána Sztarzsinszkyja, stotnika Béle Nustala, poročnika Péterja Zoba ter glavnega poročnika, mitraljezca Endreja Pallerja. Stotnija huzarjev Nádasdy iz Soprona je

1 Károly Nagy: Az alsólendvai ellenforradalom (samozaložba) – Zalaegerszeg, 1925 (str. 10)

2 Tibor Zsiga: Muravidéktől Trianonig – Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Lendava, 1996 (str. 47–49)

3 Miroslav Kokolj – Bela Horvat: Prekmursko šolstvo – Pomurska založba Murska Sobota, 1977 (str. 277)

prišla pod vodstvom Kálmána Babicsa, pozneje, 8. januarja 1919 pa je na čelu topničarjev prišel v Doljno Lendavo stotnik Gyula Bergman. Za poveljnika odreda je bil pozneje imenovan major Rezső Schöffl.

V zimskih mesecih je bil odnos med odredom, ki je bil postavljen za varovanje meje v Lendavi, ter jugoslovanskimi enotami na drugi strani Mure več ali manj korekten. O tem govori primer, ko je sovražnik zajel dva madžarska vojaka in ju je jugoslovanski poveljnik – sklicujoč se na osebno akcijo – naslednji dan izpustil. Take so bile razmere do 21. marca 1919, torej do razglasitve Republike Svetov na Madžarskem.

Informacije, ki sem jih podal, so le del že znanih in obdelanih spoznanj. Glede na to da so si nekatera med njimi nasprotujoča, bi zelo težko odgovorili na vprašanje, katera dejstva so zadnje dni leta 1918 vplivala na prvo (srbsko-hrvaško) zasedbo dela Prekmurja z madžarskim prebivalstvom. Da je Prekmurje hodilo svojo pot, dokazuje veliko političnih in vojaških dogodkov.

Omenil bi le enega od vidikov, da je ozek krog slovensko čutečih, združenih okrog upokojenega črenšovskega župnika in urednika Jožeta Klekla, ter nekaj drugih katoliških duhovnikov, vsekakor dajal podporo jugoslovanskim oziroma slovenskim interesom, posebnega vpliva pa jim skorajda ne moremo pripisati. Dovoljujem si pripomniti, da je izraz »interes« v tem pogledu preveč določna ugotovitev, namreč med jugoslovanskimi prizadevanji še niti leta 1918 ni bilo zaslediti želje po zasedbi predelov severno od Mure – z izjemo nekaj poskusov v Mariboru ustanovljenega Slovenskega narodnega sveta.

V okviru te študije je nemogoče podrobno predstaviti delovanje Klekla, vendar pa je vsekakor potrebno povedati, da je pozneje sam dajal o lastnem delovanju zelo nasprotujoče si izjave. V nekem svojem zapisu iz leta 1938 je jasno zapisal, da sije v vseh pogledih prizadeval za to, da bi se Slovenci, živeči v zgodovinskih županijah Vas in Zala, združili s Slovenci oziroma z Jugoslovani.⁴ Pozneje omenjenega, t.i. srečanja Berenkey v Budimpešti, pa se ni udeležil, ker se je izrecno prizadeval za priključitev k Jugoslaviji. To potrjujejo tudi spomini Matije Slaviča.⁵ Leta 1941 je Klekl odgovarjal prav nasprotno, ko se je v svoji knjigi na dolgo branil pred obtožbami. V knjigi zavrača obtožbe, da si je konec leta 1918 in pozneje prizadeval za prihodnost Prekmurja ločeno od madžarske krone (Kraljevine Madžarske) v okviru posebne države (Jugoslavije).⁶ V tej knjigi je zapisal, da je njegova želja bila, da bi se združili štajerski in prekmurški Slovenci, vendar pa bi pokrajina ostala znotraj Kraljevine Madžarske. Vendar pa če podrobno analiziramo njegovo zagnanost in čustveno angažiranje ob 10. oz. 20. obletnici priključitve Prekmurja Jugoslaviji,

4 Jože Klekl: Prevod iz edicije Jezusovo srce iz leta 1938 – Arhiv županije Vas: Zapisi Jožefa Klekla (227-230)

5 Matija Slavič

6 Jožef Klekl: Vas és Zala megyei szlovénvidék legfontosabb eseményei 1914. augusztus 20-tól 1941. április 25-ig, Arhiv županije Vas, Zapisi Jožefa Klekla XIV. 10

lahko ugotovimo, da je zanj bilo osnovno vodilo združitve z Jugoslavijo.

Na čustva slovenskega prebivalstva je poleg Kleklove skupine vplivala tudi neorganiziranost in nemoč obmejnih madžarskih državnih uradnikov, kar je vsekakor šlo v prid mali antanti.

Nekateri zgodovinarji menijo, da so želele južnoslovenske republike in Češko-slovaška ustvariti neposredni geografski, t.i. slovanski koridor.⁷

Kot smo že v primeru Dolnje Lendave nakazali, je zasedba pokrajine ob Muri trajala kratek čas, kajti v Sombotelu so zbrali precejšnjo vojsko z namenom, da bi zavrnili južnoslovenske enote. Madžarske enote so naleteli na večji odpor le pri Murski Soboti (javnost pozna dogodke kot »soboška bitka«), kjer so padle tudi žrtve, vendar pa lahko ugotovimo, da je 3. januarja 1919 celotni predel severovzhodno od Mure bil pod madžarsko oblastjo.⁸

V naslednjih dneh, tednih se je začela živahna politična dejavnost. Bela Obal, vladni poverjenik, ki gaje madžarska vlada v tistih dneh imenovala tudi za palatina županije Vas, je s strani Madžarske ugodno ocenil razmere, ker je ob minulih dogodkih večina prebivalstva želela, da bi Prekmurje tudi v bodoče bilo del madžarske države. Za stabilizacijo obmejnega območja županije Vas je organiziral zbiralno akcijo. Tukajšnje plemiške družine so podprle pobudo in tako so lahko opremili 300 vojakov. Vendar dolgoročno to ne bi rešilo problemov, zato je Obal zaprosil za vladno pomoč, vendar brezuspešno.⁹ Madžarska vlada je menda izjavila, da se stabilnega političnega položaja dolgoročno ne da urediti z dekreti, temveč s pomočjo in sodelovanjem lokalnega prebivalstva.

Načrti za avtonomijo

V tem času so se na Madžarskem pojavile narodnostne zahteve po avtonomiji Ukrajincev in Nemcev na Madžarskem. O podobni pobudi med prekmurskimi Slovenci lahko govorimo le pozneje (čeprav bogojinske, soboške itd. zборе lahko upoštevamo kot neke vrste osnovo za to), zato je pobudo spet prevzel poverjenik Obal in januarja 1919 predlagal ustanovitev t.i. »Vendske županije«. Po njegovem predlogu bi prekmurski Slovenci živeli v eni županiji, ki bi imela tri okraje: Grad (Gornja Lendava), Murska Sobota in Beltinci kot središče Slovencev, ki živijo v županiji Zala. Vladni poverjenik je želel, da bi njegov predlog potrdilo ljudsko zborovanje, za kar je iskal podporo med slovenskimi intelektualci (tudi duhovniki). Ne glede na to da je podporo pobudi obljubil celo Klekl (po drugi strani je čez nekaj dni predstavil svoj načrt avtonomije), zborovanje, organizirano 19. januarja v Beltincih, ni podprlo Obalovega načrta. Vojaški in politični dogodki preteklih tednov

7 Zsiga Tibor, prav tam (str. 56)

8 Miroslav Kokolj – Bela Horvat: Prekmursko šolstvo (str. 280)

9 Kóvágó László: A magyarországi délszlávok 1918–19-ben (str. 140)

so spremenili javno mnenje, še posebej pri prebivalcih, ki so živeli v zgodovinski županiji Zala in v Beltincih je že bilo slišati zahteve po priključitvi k novi jugoslovanski državi. Raziskovalci, ki iz različnih vidikov analizirajo tisti čas, lahko sicer različno ocenijo, ali je to resnično bilo večinsko mnenje, toda dejstvo je, da je pobuda o ustanovitvi Vendske županije doživela polom. Z upravnega vidika pa je le imela pozitivne posledice, saj so Slovenci, ki so živeli v županiji Zala, pozneje dobili svoj okraj.¹⁰

V omenjenem času je imel Klekl več zamisli glede bodočnosti Prekmurja. 14. januarja 1914 (le nekaj dni pred omenjenim zborovanjem v Beltincih) so slovensko čuteči duhovniki (Jožef Kúhar, Štefan Baša, Jožef Sakovič) pod vodstvom Jožefa Klekla v Črenšovcih izdelali svoj načrt avtonomije, ki ga poznamo kot Kleklova avtonomija.¹¹ Načrt si je za cilj zadal združitev vseh Slovencev v Prekmurju in Porabju v eni avtonomni enoti pod nazivom Slovenska krajina, s sedežem v Murski Soboti, pod madžarsko, ali po potrebi tudi pod jugoslovansko oblastjo, če bo območje z mirovno pogodbo pripadlo slednji. Načrt je zahteval, da bi Slovenska krajina vsa svoja notranja vprašanja reševala avtonomno v okviru svojih organizacij, medtem ko pa bi skupna vprašanja z Madžarsko reševali skupni organi (med skupnimi zadevami omenjajo državljanstvo, civilno in kazensko pravo, gospodarstvo, promet in socialno politiko).

Del načrta, ki je bil povezan s šolstvom in izobraževanjem, je dal prednost verskim in nacionalnim interesom.

Hkrati so načrtovali ustanovitev slovenske šole v Dolnji Lendavi za okoliške slovenske otroke in zahtevah, da se v madžarska župnišča namestijo slovenski kaplani. Ta načrt potrjuje domnevo, da so v obravnavanem času Dolnjo Lendavo z absolutno večinskim madžarskim prebivalstvom prištevali k območju avtonomije. Vzrok za to je iskati ne le v tem, da je v okoliških naseljih živelo nekaj Slovencev, temveč verjetno v prvi vrsti v gospodarskih interesih.

Načrt najbolje dokazuje vzdušje takratnih časov, saj gradi na negotovosti tudi takrat, ko glede državne pripadnosti upošteva več možnosti. Sodeč po tem, da je Kleklov krog v prvotnem načrtu predvideval prihodnost Prekmurja znotraj Madžarske, »če bi mirovna pogodba drugače uredila«, pa bi za pomoč prosili madžarsko državo pri udejanjanju načrta avtonomije, želja po pripadnosti k jugoslovanski državi in podpora tem prizadevanjem, ni bila kdove kako velika. Verjetno so se zavedali dejstva, da bi se pokrajina zaradi jezikovnih, kulturnih, gospodarskih in drugih razlik – če bi želeli ohraniti posebnosti in interese Prekmurja – le težko integrirala v novo državo. (Poznejši dogodki so potrdili upravičenost pomislekov Klekla in njegovega kroga.)

V zvezi z načrtom je treba še povedati, da so ga izoblikovali slovensko čuteči duhovniki na območju zgodovinske žalske županije. Ker so želeli svoje načrte razširiti

¹⁰ Kővágó László:

¹¹ Zsiga Tibor, prav tam (stran 58-59)

tudi na županijo Vas, so povabili tamkajšnje duhovništvo, naj podpre načrt. Ta pobuda ni imela velikega odziva, saj se jim je baje priključilo le sedem duhovnikov.¹²

Kleklov načrt avtonomije je vzbudil tudi pozornost cerkvenih krogov, ker je vseboval tudi ureditev verskega vprašanja. János Mikes, županijski škof iz Sombotela, je v začetku februarja 1919 pripotoval v Prekmurje, kjer je želel obiskati več župnišč. Škofa so sicer v posameznih župnijah različno sprejeli, gotovo pa je, da njegovega obiska ni spremljalo posebno navdušenje. V Murski soboti in na Tišini je večina zbranih sicer izrazila željo, da bi ostali znotraj Madžarske, vendar pa so zahtevali pouk v nižjih razredih osnovne šole v slovenskem narečju (»vendskem jeziku«). Izredno glasno je bila postavljena ta zahteva v Černelavcih in Cankovi, medtem ko sta župnika iz Beltincev in Turnišča zaradi bojazni pred možnimi nevšečnostmi, prosila škofa, na odpove svoj obisk. Škof je upošteval te nasvete, v Beltince ni šel, ker gaje župnik Kūhar opozoril na jugoslovanske simpatije tamkajšnjega prebivalstva. Pomembno je omeniti, da se je madžarska vlada v prvi vrsti ukvarjala s Kleklovim načrtom avtonomije, kljub temu, da je med drugimi tudi Vilmos Némethy, lendavski odvetnik, s svojo skupino pripravil načrt (v katerem omenja le jezikovne pravice slovenske narodnosti), nadalje so določene rešitve pripravljali še Vilmos Tkálec, bivši učitelj, ter skupina okrog namestnika vladnega poverjenika Obala (v bistvu je šlo za dopolnjen Obalov načrt, s katerimi je želel pridobiti podporo članov nastajajoče socialdemokratske stranke).

Kot reakcijo na prizadevanja Bele Obala je madžarski ministrski predsednik (Dénes Berenkey) za 12. februar 1919 sklical pogovor s pripravjalci različnih načrtov avtonomije. Na srečanju, ki so se ga razen Klekla oziroma njegovega zastopnika udeležili vsi pobudniki avtonomije, so obravnavali Kleklov, Obalov in Tkalcsev načrt.¹³ Dejansko so načrti pomenili osnovo za Obalov načrt, ki se je pojavil v naslednjih dneh in je imel precej stičnih točk s Kleklovimi predlogi. Izpustili so edino tiste dele, ki so se nanašali na urejanje cerkvenih vprašanj. Tako je nova dikcija (sicer jezikovno in vsebinsko neustrezno) uporabljala izraz »slovensko govoreči madžarski državljani«. Načrt vsebuje pravico do samoodločbe, ustanovitev najvišjega predstavniškega organa ter slovenskega ministrstva v Budimpešti, slovensko upravo v Murski Soboti in je tako končno razločil skupne in notranje zadeve.

Tistim, ki danes le površno gledajo na takratne dogodke, se mogoče zdi, da so bili največji nasprotniki avtonomije v Murski Soboti. Vendar je vzroke za to iskati v prisotnosti številne madžarsko čuteče inteligence in premožnejših meščanov.

Na ustanovni se ji socialdemokratske stranke 16. februarja 1919 so še posebej v zvezi s Kleklovim načrtom avtonomije izjavili, da se distancirajo od vseh prizadevanj za avtonomijo in si bodočnost pokrajine predstavljajo le znotraj Madžarske. Proti temu se je zoperstavil tudi sam vladni poverjenik Obal in v odgovoru, poslanem članom socialdemokratske stranke, zapisal, da je madžarska vlada sklenila premirje

¹² Zsiga Tibor, prav tam (str. 60)

¹³ Miroslav Kokolj – Bela Horvat: Prekmursko šolstvo (str. 284)

v duhu t.i. Wilsonovih načel, zato želijo vsem manjšinam, ki živijo na območju Madžarske, zagotoviti avtonomijo.

Javnost je dokaj mlačno sprejela načrte avtonomije. Madžari, živeči v soseščini slovenskih vasi, niso mogli predvideti poznejših dogodkov, tudi sicer so se v prvi vrsti ukvarjali z agrarno reformo, ker je siromašno prebivalstvo v preteklosti bilo prisiljeno opravljati sezonska dela in so računali na to, da se bo z reformo njihov položaj bistveno izboljšal. V tem času se je začela tudi volilna kampanja za volitve predstavnikov v narodno skupščino, nastajajoče stranke pa so želele dobiti čim večjo podporo pri podeželskem prebivalstvu.¹⁴

Dogodki naslednjih dni in tednov za časa vladavine Károlyija niso dali niti prostora niti možnosti za načrte avtonomije oziroma so šli v drugo smer, saj je na Madžarskem 21. februarja 1919 prišlo do zamenjave oblasti.

Diktatura proletariata in obdobje »dolnjelendavske protirevolucije«

Slovenski zgodovinarji ugotavljajo, da je v začetni fazi mirovne konference usoda Prekmurja zelo malo pomenila v jugoslovanskih interesih. Člani jugoslovanske delegacije se pravzaprav niso ukvarjali s tem vprašanjem. Prekmurje je bilo v prvi vrsti omenjano v zvezi z dogodki in spremembami na Madžarskem.¹⁵

Marca 1919 so z mirovne konference še prihajale novice, na podlagi katerih ni bilo mogoče predvidevati odcepitve Prekmurja od Madžarske. Razmere glede tega vprašanja so se spremenile v času Republike svetov. Jugoslovanska delegacija se je 5. maja 1919 v interesu Monoštra še odpovedala Dolnji Lendavi in okolici. Kmalu po tem pa se je jugoslovansko stališče korenito spremenilo in so zahteve postajale vse močnejše. Jugoslovanska delegacija je bila prepričana, da bo mogoče Prekmurje priključiti k jugoslovanski državi (sklep o tem je bil sprejet 9. julija), zato so se člani delegacije 11. julija odločili, da bodo od antante zahtevali vojaško zasedbo Prekmurja.

Jugoslovanska delegacija je zahtevo po priključitvi Prekmurja podkrepila s političnimi razlagami (dokazi). Med drugim so se sklicevali na etnične oziroma narodnostne vidike ter na zasluge srbske vojske v prvi svetovni vojni. Vendar pa je odločitev v prvi vrsti pripisati Matiji Slaviču ter francoski strokovni skupini, ki se je odločila v škodo Madžarske.

Toda vrnimo se za nekaj korakov nazaj, ker so se na obravnavanem območju v tem času odvijali zanimivi dogodki. 21. marca je bila na Madžarskem ustanovljena Republika svetov, katere županije in osnovne organizacije so se zelo hitro organizirale. V županiji Vas je na čelo sveta prišel Emil Gyulai, vendar pa je kot član direktorija še nadalje deloval tudi Bela Obal, ki so ga imenovali za narodnostnega

¹⁴ Zsiga Tibor, prav tam (str. 62)

¹⁵ Nečak Dušan: Pokrajina ob Muri po letu 1918, in: Ljudje ob Muri – Népek a Mura mentén 1996 (str. 230)

poverjenika županije. V Murski Soboti je narodnostni oddelek vodil Vilmos Tkálec, kot namestnik ljudskega poverjenika za »Vendsko pokrajino«. Sicer pa, kot je to razvidno iz časopisa »Vasi szemle«, je v pristojnost Vladne komisije vendske pokrajine spadalo 114 naselij iz soboškega, 14 naselij iz monošterskega okraja in še 28 vasi iz novoustanovljenega beltinškega okraja.¹⁶

Tudi v Dolnji Lendavi je bil ustanovljen izvršilni organ – direktorij – nove oblasti, ki je bil podrejen županijskemu direktoriju v Zalaegerszegu. Predsednik je postal Jenő Reiter, knjigovodja dežnikarne, člani pa mizar Ferenc Mikola in natakár Lajos Halász. Prebivalstvo je spočetka bilo dokaj ravnodušno do nove oblasti.

Takratno, pretežno protikomunistično prebivalstvo Dolnje Lendave se je začelo zavedati teže dogodkov, ko so začele prihajati vedno nove uredbe vlade svetov, s katerimi so ukinili zasebno lastnino, razglasili vero za zasebno zadevo, pojmu domovine vzeli razsežnost, posestva in tovarne pa zasegli lastnikom. Med prebivalstvom je vse bolj naraščal odpor proti republiki svetov. V večkrat omenjeni knjigi je Károly Nagy dal velik pomen protikomunističnemu razpoloženju vojakov, ki so bili zadolženi za varovanje meje.¹⁷

Protikomunistično vzdušje med častniki je imelo velik pomen pri porajanju protirevolucije. Častniki so se večinoma srečevali tajno. Okrog aprila se je v Lendavi pojavil Jenő Sebestyén, ki je v Zalaegerszegu izvedel za močno gibanje proti svetu republik. Poiskal je osebe, ki jim je lahko predstavil načrt protirevolucije, med drugim odvetnika Alberta Kecskeméthyja ter ga vprašal, ali bi sodeloval v »težkem boju«. Razložil mu je, da je načrtovano gibanje del tistih protirevolucionarnih premikov, kijih v Budimpešti organizira polkovnik Geza Dormandy. Sebestyén je povedal, da se tudi v Zalaegerszegu pripravljajo na razvitje bele zastave in dodal, da so za začetek oboroženega nastopa izbrali prav Dolnjo Lendavo. Tako so sklenili, ker je bilo mesto »belo razpoloženo«, imelo je orožje, topove in strelivo, in ker so vedeli le za nekaj takih, ki so se razglašali za komuniste. Protirevolucionarji so upali, da bodo po zasedbi Dolnje Lendave s pomočjo okoliških prebivalcev lažje opravili v Zalaegerszegu, kjer so pričakovali večji odpor. Po njihovih načrtih se je Dolnja Lendava lahko opirala na eni strani na Letenye, na drugi strani na Mursko Soboto ter na zaledje potoka Ledava.

Za protirevolucionarne premike v Dolnji Lendavi je bila velikega pomena pridružitve odvetnika Kecskeméthyja, saj je kot ugleden meščan sprejel nalogo, da bo pritegnil meščansko prebivalstvo. Najprej je stopil v stik s častniki, ki so bili nameščeni v Dolnji Lendavi.

Organizatorjem je pomagala tudi novica, ki se je širila v vojski, češ da želi vlada svetov premestiti enote iz okolice Dolnje Lendave na romunsko fronto. Vojaki so bili proti in se je razpoloženje, naperjeno proti vladi Bele Kuna, stopnjevalo.

16 Vasi Szemle 1959, Fedor – Bencze (str. 14.–22.)

Vasi szemle 1969, Regős J. (str. 409-428.)

17 Nagy Károly, prav tam, (str. 17)

Zelo hitro so navezali neposredne stike z mesti Letenye, Murska Sobota in ostalimi okoliškimi naselji. Povsod so imeli svoje zaupnike. Károly Nagy v svoji knjigi ugotavlja, da so organizatorji zelo pozitivno ocenjevali priprave na protirevolucijo. Na velikonočni ponedeljek so sklenili začeti z akcijo. S pomočjo Jenója Sebestyena in Bele Franglerja, ki sta prišla iz Zalaegerszega, so na ta dan pred načrtovanim rokom uspeli aretirati vodstvo direktorija. Takoj so napisali razglas s podpisom sodnika dr. Arpada Vizkeletyja in ga natisnili v lendavski tiskarni Ernőja Balkanyija, ter dali na znanje prebivalcem mesta, »da je konec vladavine rdečega terorja, da so pregnali zatiralce, in da so bivši predstavniki spet vzeli v roke usodo meščanstva«. ¹⁸ Dogodke so z navdušenjem sprejeli tudi vojaki, nameščeni v Dolnji Lendavi. Takoj so poslali pogajalsko skupino v Mursko Središče in sporočili majorju Perku, naj Jugoslovani, ki so tudi do takrat gledali na republiko svetov z odporom, ne napadejo protirevolucionarjev.

Vendar pa je hiter uspeh zelo hitro prešel v popolni neuspeh. Vodjem direktorijaje uspelo skleniti pogodbo z enim od narednikov, ki se je prepričal, da je v Sopronu, Pesti in drugje mir ter začel vojake opijati z vinom in razglašati nevarnost jugoslovanskega napada in jih tako obrnil proti protirevolucionarjem. Člani direktorija so prišli na prostost, del protirevolucionarjev so zajeli, nekaj jih je pobegnilo. Vzroki neuspeha so seveda mnogo globlji. V velikih mestih se protirevolucija niti ni začela oziroma so jo v kali zatrli. Organizatorje protirevolucije so obsodili na hude kazni, nekatere celo na smrt (vendar so te sodbe po posredovanju poslanstva antante v Budimpešti spremenili v kazen dosmrtno ječe).

Mesec dni pozneje so se podobni dogodki odvijali tudi v Murski Soboti in okolici. Vilmos Tkalecz, namestnik vladnega poverjenika, zadolžen za narodnostne zadeve, se je namreč zapletel v škandal zaradi vpletenosti v prekupčevanja v Avstriji in v to vpletel tudi direktorij. Na posredovanje madžarskih oblasti je odgovoril tako, da je ob sklicevanju na pravico narodov do samoodločbe najavil odcepitev Prekmurja od Madžarske in razglasil Mursko Republiko. Ta sklep je madžarskim organom naznanil 29. maja 1919. Vendar so madžarske vojaške enote že v začetku junija naredile red v pokrajini, vodje t.i. Murske Republike pa so pobegnili v Avstrijo. ¹⁹

Druga, dokončna jugoslovanska zasedba Prekmurja

Odločilnega pomena za s priključitev današnjega Prekmurja k jugoslovanski državi je sklep, ki gaje mirovna konferenca sprejela 9. julija v zvezi z mejno črto, ki so jo glede južnih delov zgodovinskih županij Vas in Zala delno določili na mejah porečja Mure in Rabe. Potem ko je po 1. avgustu na Madžarskem dokončno prene-

18 Nagy, Karoly: prav tam (str. 39)

19 Kokolj, Miroslav – Horvat, Bela: prav tam (str. 291–292)

Zsiga, Tibor: prav tam (str. 65)

hala vladavina Republike Svetov, je Vrhovni svet mirovne konference pooblastil Kraljevino SHS za zasedbo Prekmurja. To se je zgodilo 12. in 13. avgusta, ko so jugoslovanske enote s pomočjo vojakov iz Radgone, pod vodstvom Krste Smajloviča, zasedle Prekmurje. Slovenski zgodovinski zapisi govorijo o tem, da so v akcijah sodelovali tudi prostovoljci iz Prekmurja, Hrvaške in Primorske.

Vojaška zasedba ni naletela na poseben odpor.²⁰ Vilmosa Tkalcza, ki se je spet pojavil v Prekmurju, so aretirali in zaprli v lendavski zapor, od koder je kmalu pobegnil na Madžarsko.

Po nekaterih slovenskih virih in časopisnih člankih so zasedbo prebivalci slovenskih naselij v Prekmurju sprejeli z navdušenjem in s splošnim narodnim veseljem. Navdušenje nekaterih slovanskih krogov je bilo razumljivo, vendar pa položaj še zdaleč ni bil tako preprost. Na to lahko sklepamo tudi iz pisma, ki ga je vladni poverjenik v Sombotelu 3. septembra 1919 v imenu »prebivalcev vendske pokrajine« (pod tem nazivom verjetno lahko razumemo večinoma pripadnike slovenske narodnosti) naslovil na madžarskega zunanjega ministra ter ga prosil, naj angleški in francoski prevod pisma posreduje predstavnikom držav članic antante.²¹ To trditev podpirajo tudi protestne izjave, ki so jih podpisali prebivalci Šalovcev (s pretežno slovenskim prebivalstvom), Hodoša (nekoč: Orihodos) ter Krpilivnika (s pretežno madžarskim prebivalstvom) in jih 20. novembra 1919 naslovili na vladnega poverjenika za zahodno Madžarsko z namenom, da jih posreduje zunanjemu ministru (kar je naslovnik, sodeč po arhivskih zapisih, tudi storil).²²

V okolici Lendave, kjer je večina prebivalcev bila madžarske narodnosti, so ostro protestirali zaradi zasedbe, vendar pa po izjavah prič (ki v osemdesetih letih še niso upali pred javnost), niso verjeli v trajnost odcepitve, zato tudi ni prišlo do fizičnega oz. vidnejšega odpora.

Slovensko zgodovinopisje, ki se le v majhni meri ukvarja s vprašanjem Prekmurja, daje velik poudarek vojaški akciji, ki je bila sprožena na območju »trianonske Madžarske« in katere cilj je bil vrnitev Prekmurja. Take akcije so se leta 1919 in 1920 gotovo dogajale, s čimer so formalno res kršili demarkacijsko oziroma začasno mejno črto, vendar pa ti zapisi označujejo madžarske vojaške enote kot agresorja, okupatorja. Stanje seveda ni enoznačno, piše se namreč leto 1919 in je prebivalstvo od pripadnosti k madžarski državi ločevalo le nekaj tednov, mesecev. Verjetno ni potrebno razlagati, da je bilo v tem času Prekmurje v popolni negotovosti, in da so madžarski prebivalci imeli jugoslovansko zasedbo vsaj za tako agresijo kot slovensko prebivalstvo vse poznejše madžarske posege. V danem trenutku je imela ena od opcij mednarodno legitimnost, druga pa podporo območij z madžarskim prebivalstvom. V tem kontekstu je razumljivo, da so se akcijam z območja trianonske Madžarske, ki so imele cilj povrniti odvzeta območja, priključili tudi madžarski

20 Kokolj, Miroslav: Prekmurski Slovenci 1919–1941 (str. 19)

21 VaLE – IV.401/a/1 (70)

22 VaLE – IV.402/b/1 (312, 313, 314)

prebivalci prekmurskih naselij. To potrjuje več izjav prič (v zadevah vojne invalidnosti). 29. novembra 1919 se je enotam, ki so napadle iz smeri Redicsa, priključilo več prebivalcev Dolge vasi in se bojevalo protijugoslovanski vojski, ki je take akcije ob svoji premoči seveda zavrnila.²³ Do podobne madžarske vojaške akcije je prišlo 23. in 24. novembra pri Kobilju, 30. novembra pri Pincah, konec decembra pri Dobrovniku in Čentibi.²⁴

Zaradi neusklajenih dejanj madžarskih vojaških in drugih enot so se uradne madžarske oblasti iz Budimpešte večkrat opravičile in obljubile, da bodo do dokončne določitve mejne črte spoštovale uredbe konference v zvezi z demarkacijsko črto.

Slovenski viri pa ne omenjajo vpadov jugoslovanske vojske na območje trianonske Madžarske, ki so se zgodili precej pred madžarskimi akcijami. Arhivski viri jih označujejo kot pohode srednjeveške narave.

Po zasedbi Prekmurja leta 1919 je večkrat prišlo do takšnih vpadov. Vojaško poveljstvo županije Zala je 27. avgusta 1919 poslalo naslednje sporočilo vladnemu poverjeniku za zahodno Madžarsko: »Po poročilih vojaškega poveljstva iz Nove jugoslovanske enote, ki so prodrle do Lentija, ropajo, kradejo ter posiljujejo ženske«. Omenjeno poveljstvo prosi vladnega poverjenika, naj pri misiji Antante v Budimpešti posreduje, da bi se jugoslovanski vojaki obnašali bolj človeško, da bi preprečili izgrede in odvečne spopade. Sporočilo županijskega vojaškega poveljstva je nastalo na podlagi pisma, napisanega 19. avgusta 1919 v Novi. Iz pisma je razbrati, da so se jugoslovanski vojaki po prvem umiku (okoli 14. avgusta) znova vrnili in nadaljevali z razdejanji. Napadali in ropali so prebivalce, vlamljali v kleti in kradli vino in posiljevali ženske.

V pismu je še zapisano, da so siromašnim prebivalcem pobrali hrano, živino, semena ter obleke in onečastili več žensk (ženo mladega logarja iz Rédicisa so baje osemkrat posilili). Poročilo govori tudi o nasilju v petišovskem marofu (ta je po sklepu mirovne konference pripadel Jugoslaviji).²⁵

Vojaki, nameščeni ob Muri, so večkrat iskali možnost za provokacije in vdore preko začasne mejne črte. Podpolkovnik Perko, v pismu z dne 28. septembra 1919 – kot se pozneje izkaže brez osnove – ostro opozori kordonsko stražo iz Dobrija, naj se odpove vdorom, ker jih bo sicer neusmiljeno povrniti. Poveljnik kordona je takoj odredil ogled terena, vendar ni našel nobenih sledi vdora. O svojih ugotovitvah je obvestil svoje nadrejene. Kljub temu so pijani jugoslovanski vojaki 2. oktobra brez vsakega vzroka močno obstreljevali naselje Lendvaujfalu. V naslednjih dneh so vlomili, z izjemo treh, v vse vinske kleti na območju Kerkaszentmiklósa, Lendvaujfaluja in Pinc, popili vino oziroma ga izlili ter vmes streljali na mimoidoče ter na krave na paši. Iz istega pisma še izvemo, da veleposestnik Hertelendy podžiga Jugoslovane proti Madžarom, kar je povzročilo mnoge antipatije in konflikte.²⁶

23 Pokrajinski arhiv Maribor – 1141002/1 (Naziv fonda: Velika občina D. Lendava 1942–45)

24 Kokolj, Miroslav: Prekmurski Slovenci 1919-1941 (str. 34-36)

25 VaLE – IV.402.b/1 (155-156)

26 VaLE – IV.402.b/1 (742-743)

Razen omenjenih tudi drugi viri opozarjajo na obnašanje jugoslovanske vojske ter na njihove posege v življenje ljudi ob meji. V začetku novembra 1919 so javili, da so Jugoslovani odredili strogo mejno zaporo, meje nihče ni smel prestopiti, niti se ji približati.²⁷ Prav tako je zanimiv podatek, da so po informacijah policijske uprave v Monoštru sredi novembra med jugoslovanskimi vojaki zasledili komunistično propagando (letake).²⁸

Prej običajne vsakodnevne družinske, prijateljske in poslovne vezi so se poleti 1919 popolnoma pretrgale. V mnogih primerih je bilo onemogočeno tudi versko življenje. Še posebej težko je bilo stanje v Hetésu²⁹, kjer je nova meja (takrat še demarkacijska črta) razdelila na dvoje eno najmanjših madžarskih etnoloških pokrajin. Volper Pal, dobrovniški župnik, je v pismu, ki ga je naslovil na cerkveni urad v Sombotelu, 29. decembra 1919 poročal o nevzdržnem stanju. Pisma, na območje trianonske Madžarske so lahko poslali le v primeru, če je kdo prebegnil preko meje. Najbolj boleče pa je – je zapisal –, da so štiri vasi Hetésa (Bödeháza, Gáborjánháza, Szijártóháza in Zalasombatfa) odtrgali od župnišča v Dobrovniku. V pismu navaja, da prebivalci naselij, ki so pripadla Madžarski, ne morejo prihajati k maši, »razen če naletijo na dobrosrčnega stražarja, ali pa če podkupijo katerega od njih«. Nadrejenim je sporočil tudi to, da se je glede na težko stanje že zmenil z župnikom v Rédicisu, naj opravi najbolj nujne zadeve. Vendar pa mu stalnega pooblastila za poroke ni dal, saj so verniki izjavili, da bodo prihajali k njemu »pa naj stane, kar stanec«.³⁰

Vendar je res tudi to, da so glede obnašanja vojakov na obeh straneh meje bila tudi mirna obdobja. Že omenjeno policijsko poveljstvo iz Monoštra je namreč javilo, da je 4. oktobra jugoslovansko konjenico zamenjala pehota, »ki se obnaša zelo mirno«³¹ ter dodaja kot uspeh, da so v tem obdobju »izvozili celo železniško kompozicijo žita v Jugoslavijo«³²

Madžarsko, ki so ji vzeli dve tretjini površine, so sosednje države obtoževale, da podžiga prebivalstvo odcepljenih obmejnih območij proti novim oblastem. Kot sem že nakazal, najbrž ni bilo za pričakovati, da se bodo uradna politika in državljani trianonske Madžarske navduševali nad sklepi mirovne konference, ki so bili z madžarskega vidika katastrofalni, vendar pa ob koncu leta 1919 zasledimo več dokazov o tem, da so najvišji organi ter obmejne vojaške, upravne, cerkvene in druge oblasti

27 VaLE – IV.402/b/1 (285)

28 VaLE – IV.402/b/1 (561)

29 Hetes je značilna etnografska pokrajina, katere geografsko območje ni enotno določeno, je pa del zgodovinske županije Zala, in ima precej skupnih potez s sosednjima enotama Göcsej in Őrség. Območje pokrajine namreč v prvi vrsti določajo etnografske raziskave. Vsekakor gre za območje, v katerem se imena naselij končujejo z – háza, in je znano po tipičnih tkaninah (brisača, ženska obleka, itd.) ter folklorni tradiciji. Naselja so v gospodarskem pogledu bila vezena na Doljno Lendavo, cerkveno pa – glede nato, da je prebivalstvo katoliško – na dobrovniško župnijo. V Dobrovniku, ki ga večina etnologov ne šteje v pokrajino Hetés, je bilo do konca 19. stoletja osrednje pokopališče Hetésa "hetisi temetű".

30 Škofijski arhiv Szombathely – Acta cancellariae 783-4/920

31 VaLE – IV.402/b/1 (647)

32 VaLE – IV.402/b/1 (713)

– razen nekaj izjem – storile vse, da bi spoštovale odredbe mirovne konference, ki so jih imeli za začasne. V tej situaciji so na izboljšanje mednarodnega stanja lahko računali le v primeru, če bodo velesilam uspeli dokazati, da gre za zrelo družbo, ki spoštuje mednarodne sporazume (v bistvu sankcije). Seveda pa je res tudi to, da s stališča poznejših dogodkov ta odnos ni prinesel kdove kakih prednosti, rezultatov.

Ob novo označeni demarkacijski črti so višje oblasti na madžarski strani posebej skrbele na neokrnjene pravice narodnosti (Porabski Slovenci, Hrvati v Zali). Kot primer lahko navedemo ukrepe oziroma obnašanje škofa Janosa Mikesa iz Sombotela, ko so policijske oblasti nadlegovale duhovnike slovenske narodnosti, ki so službovali v vaseh z večinskimi slovenskim prebivalstvom, češ da opravljajo projugoslovansko propagando. Škof je 27. novembra 1919 v pismu policijski upravi v Monoštru med drugim zapisal: »Zaradi dobrobiti celotne zadeve menim, da je pomembno, da s ponižujočim opazovanjem in z obtožbami, ki nimajo nobene osnove, ne odvrnemo od sebe tistih narodnostnih duhovnikov, ki so zvesti madžarskemu državnemu duhu.«³³ Obnašanje škofa in drugih visokih dostojanstvenikov seveda ni pomenilo dokončnega sprejetja trianonske meje, gre le za spoštovanje poštenega človeškega obnašanja. Da bi bolje razumeli to svojstveno stanje, velja omeniti še nekaj pisem škofa Mikesa. Verjetno so v njegovem okrožju delovali tudi takšni duhovniki, ki so ne samo sprejemali nove meje, temveč so izrecno agitirali v tej zadevi. Do takih oseb je bilo javno vzdušje zelo odklonilno, tudi ostali duhovniki so nastopali proti njim. Položaj škofa ni bil zavidljiv, vendar je s svojimi ukrepi vedno poskušal služiti višjim interesom, torej madžarski zadevi in cerkvi. Bil je zelo obziren tudi v znani zadevi duhovnikov Kocijan, Tüll in Lenaršič, za kar sta se slednja, objasni nacionalni opredelitvi in priznanju stikov z duhovniki, starši ter drugimi v Jugoslaviji tudi pisno zahvalila škofu.³⁴

Po sklepu pariške mirovne konference oziroma po vojaški zasedbi pa se je med prekmurskimi Slovenci začela močna protimadžarska propaganda, verjetno z namenom prepričati prebivalstvo, da je pripadnost k Jugoslaviji upravičena. Med drugimi se je pojavil letak – katerega izvirnik čuvajo tudi v Pokrajinskem arhivu v Mariboru –, ki imenuje Madžare azijske roparje, ki so podjarmili Slovence, razdelitev Madžarske pa pozdravlja z navdušenjem, madžarski jezik pa imenuje zadnji jezik Evrope. Ne bi imelo preveč smisla ukvarjati se s takimi vsebinami v zgodovinski razpravi – saj so se v tem času podobni letaki pojavljali tudi drugod po srednji in vzhodni Evropi –, vendar pa obstaja nekaj dejstev, ki to opravičujejo. V prvi vrsti gre za ton samega razglasa, ki v veliki meri presega izjave, ki so bile izrečene med pripadniki skupaj živečih različnih skupnosti, po drugi strani pa našteva veliko naselij, ki so pripadla Jugoslaviji ter pove, da so na tej zemlji Slovenci gospodarji, niti besede pa ne spregovori o tridesetih vaseh s pretežnim madžarskim

33 Škofovski arhiv Szombathely – Acta cancellariae 5683/919

34 Škofovski arhiv Szombathely – Acta cancellariae 5682/919 in 5683/919

prebivalstvom. Ta pristop v določeni meri že odseva to, kar je sledilo v naslednjih mesecih, letih, ko so območje popolnoma očistili madžarskih razumnikov (uradnikov, učiteljev, duhovnikov, itd.).

Na Madžarskem – navkljub drugačnim razlagam – so se dogodki razvijali v drugo smer. Že večkrat omenjeni škof Mikes je bil, kot je to razvidno iz pisma duhovnika Lenarsicsa, tudi v zadevi dr. Jožefa Klekla širokopotezen in si je prizadeval za možno najboljšo rešitev problemov. Na začetku te razprave sem že omenil takratno Kleklovo dejavnost oziroma poznejše izjave. Delno je razumljivo, da različni krogi različno ocenjujejo njegovo osebnost in dejanja. Nedvomno je bilo v zadnjem času izrečeno mnogo informacij in dezinformacij o Kleklovi zadevi, na kar je brez dvoma vplivalo tudi to, da so njegovo osebnost v danem zgodovinskem trenutku drugače ocenjevali v madžarskih in drugače v slovenskih krogih (kar delno velja tudi za današnji čas).

Škof Mikes je o Kleklu med drugimi zapisal tudi naslednje: »Ne dvomim o tem, da je Klekl duhovnik brez madeža, verjamem tudi to, da ga vodijo dobri nameni. Vendar pa trdim, da njegova dosedanja drža ni bila iskrena, če je bil resnično panslovansko naravnán, kar je pred mano vedno zanikal. Dejstvo je tudi, da je Klekl zelo naiven politik in vir mnogih nevšečnosti. O tem je odvečno razpravljati, to je dejansko stanje, kot je dejansko stanje tudi to, da duhovniki moje cerkvene županije protestirajo proti temu, da bi dobil iz sredstev, kijih zelo težko zberemo, pokojnino tudi človek, ki je sicer močan pri literarnem, političnem in organizacijskem delovanju, ni pa dovolj močan kot duhovni pastir...« Ker pa je upal, da bo jugoslovanska vojska kmalu zapustila Prekmurje in je ocenjeval, da bi bilo ogroženo Kleklovo življenje, je po Lenarsicsu sporočil Kleklu, naj v svoje dobro in v dobro cerkvenega pastoralnega območja tudi sam zapusti pokrajino in prosi za sprejem v Ljubljani.³⁵

Dogodki so se pozneje – kot vemo – odvijali v drugo smer.

35 Škofovski arhiv Szombathely – Acta cancellariae 5863/919

Metka Fujs

Prevratno obdobje in dileme prekmurskih slovencev

Takšen naslov mojega prispevka ni naključno izbran. Odločitev Slovencev na Ogrskem za Slovenijo v letih 1918 in 1919 ni bila nekaj absolutnega, nekaj kar bi se dalo izmeriti v procentih kot nedvomen izraz večinske narodne volje. Prežeta je bila z vrsto dilem in dvomov, ki jih je nujno ustvarjala zavest, da se narod s svojimi narodnimi voditelji v bistvu podaja v neznano. V novo državno skupnost, katere ne vedno zgolj privlačna podoba – se je že dala slutiti. Toda gospodarska, politična in nacionalna kriza v stari državi se je stopnjevala do vrelišča, v katerega sta s svojo dokončnostjo posegli svetovna vojna in mirovna konferenca po njej. Slovenska skupnost na Ogrskem ni bila neka absolutno homogena celota in čeprav ni premogla najvišjih družbenih slojev je bila družbeno predvsem pa versko razslojena, še bolj raznoliko pa je bilo območje, na katerem je v večinskem delu bivala. Iz takšne družbene strukture in iz negotovih političnih razmer v povojni Evropi so se rojevale in umirale dileme. Iz njih se je kot rezultat optimalnih možnosti rodila odločitev za Slovenijo oziroma takratno Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Razmere za takšno odločitev so se ustvarjale že celo stoletje prej, tako dolgo, kot je na obroke razpadala in končno razpadla habsburška monarhija. To bo tema mojega prispevka, za njo pa sem se odločila, ko sem prebirala razprave, kijih madžarsko zgodovinopisje posveča trianonski mirovni pogodbi in dogodkom, ki so ji botrovali, pri čemer pripisuje krivdo predvsem Kuhnovi vladavini in akterjem mirovne konference, ki so se za isti vojni poraz odločili ene nagraditi druge pa kaznovati. Le malokdaj želi kdo pogledati še kakšno stoletje bolj nazaj v čase, ko je madžarsko plemstvo iz partikularnih nagibov vrglo monarhijo iz tečajev ali kakšno desetletje nazaj, ko ogrski državni aparat niti ni več poskušal vzbujati vtisa, da je v nacionalnih vprašanjih nevtralen; ves in v celoti je deloval v dobro ogrske nacionalne oz. državne ideje. Zaradi takšnega sistema se je tudi življenje Slovencev na Ogrskem bistveno razlikovalo od življenja Slovencev v avstrijskih deželah, kjer se je za razliko od Ogrske že širila splošna volilna pravica in se je kljub temu, da ni bila ustvarjena nacionalna enakopravnost, dopuščala aktivnost različnih, tudi narodnih, političnih strank. Doseči politični konsenz na področju narodnih odločitev, je bilo zato za Slovence na Ogrskem, ki niso imeli nobene politične stranke ali vsaj narodnega društva, nekaj izjemno pomembnega. In takšen politični konsenz je stal za odločitvijo v prevratnem obdobju, svojo množično manifestacijo pa je dobil na soboškem shodu VMKE / Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület/ 20. oktobra 1918, na radgonskem

zborovanju, ki ga je pripravil mariborski Narodni svet 26. decembra istega leta in na taboru v Beltincih 17. avgusta 1919, ki se gaje udeležilo okrog 20000 ljudi. Vse špekulacije s predpostavko, kaj bi bilo, če bi mirovna konferenca dovolila izvedbo referendumu, so zato le špekulacije z dilemami, ki so bile prisotne med prebivalstvom in špekulacije s predpostavko, da bi se referendumsko vprašanje glasilo: »V kateri državi želite živeti?« in ne »Katere narodnosti ste?« ali celo »Ali želite živeti v svoji narodni državi?« Čeprav ni delo zgodovinarja, da se ukvarja s predvidevanji, ampak le zaznava in interpretira, kaj se je zgodilo, kljub temu ni težko predvidevati, da bi tako zastavljenim vprašanjem lahko sledili popolnoma različni odgovori.

Prevratno obdobje oz. tisto kar se je dogajalo v letih 1918/19, je bilo v veliki meri posledica prejšnjih gibanj. Stara polfevdalna Ogrska je bila ogrožena že desetletja prej. Ogrožalo jo je nezadovoljstvo zaradi nerešenih agrarnih vprašanj, zahteve po splošni volilni pravici in permanentno nezadovoljstvo večinske skupine nemadžarskih narodov. Ogroženost je držala v napetosti vse politične sile na Ogrskem, zaradi česar se posamezni politični bloki, npr. košutovci ali liberalci, pri odnosu do vprašanja narodnih skupnosti, niso veliko razlikovali med seboj. Socialdemokrati ali skupina madžarskih intelektualcev v tej borbi niso imeli možnosti, dokler se historična Ogrska ni pričela potapljati. Pa tudi potem več ne, ker je bilo enostavno prepozno. Károlyjev oziroma Jászijev koncept kulturnih in teritorialnih avtonomij pač ni bil več dovolj, ker so možnosti za ohranitev svetoštetfanske Ogrske – brez Hrvaške –, v kateri bi narodnosti pristale na to, da ostanejo v njenih mejah, že davno prej zapravili šovinisti.

Kraljevina Ogrska na prelomu stoletja ali bolje od potrditve dualizma 1867 do konca prve svetovne vojne, kljub enemu prvih zakonov o narodnostih v Evropi, drugim narodom na svojem velikem ozemlju, ni bila prijazna država. Ob tem so Hrvati, ki jim je bila priznana nekakšna državna tradicija, in Sasi v Erdelyu, ki so skozi stoletja uživali privilegirani položaj, izjeme. Nosilec madžarskega narodnega preporoda je bilo ogrsko plemstvo, ki je za deklarativno kuliso madžarskega jezika in kulture v bistvu prikrivalo fevdalni partikularizem nasproti centralizmu dunajskega -nemškega dvora. V ohranjanju njihovega položaja naj bi bila garancija ohranitve madžarskega značaja Ogrske ob nujni predpostavki, da je zaradi državne tradicije madžarsko ljudstvo edino, ki v tej državi predstavlja narod. Fevdalni gospodje, ki so se za obrambo svojega dotedanjega mesta v družbi lotili velike družbene revolucije z narodnim predznakom, so na koncu uspeli. Monarhijo so pretresli do temeljev, v porevolucijski Evropi pa so ostali edini, ki so ohranili svoj fevdalni položaj, le da so se sedaj imenovali veleposestniki, prej odvisni kmetje pa so postali njihovi najemni delavci. Načelno naj bi revolucija dala možnost tudi meščanstvu, ki pa si je v sistemu omejene volilne pravice z direktnim in javnim glasovanjem izbrilo malo ugodnih pozicij. Ogrsko vladajočo strukturo druge polovice 19. stoletja so torej sestavljali veleposestniki, plemstvo, novi kapitalisti in državna birokracija. Teh približno 6% prebivalstva, ki je bilo madžarske narodnosti ali se je do dualizma v glavnem že

opredelilo za Madžare, ni razmišljalo o kakršnikoli obliki splošne volilne pravice, še manj o možnosti delovanja kakšne narodne politične stranke ali gibanja. Ves državni aparat je, ne glede na politično opredelitev, deloval v službi ogrske državne ideje, ki je za edini nacionalni konflikt štela tistega s habsburško dinastijo in tako je bilo do leta 1918.

V petdesetih letih je ta sistem ustvaril splet zakonov, ki so skupaj z uradnimi statistikami iz relativno večinskega naroda naredili Madžare za absolutno večinski narod v državi. Že omenjeni zakon o enakopravnosti narodnosti iz leta 1868 je določal, da so vsi prebivalci Ogrske en sam politični narod, jezikom nemadžarskih narodov, omogočil uporabo na nivoju lokalne uprave oz. s sklepom ministra ali odločitvijo ustanovitelja tudi na šolah. V bistvu za tisti čas kar soliden zakon, ki pa je ostal le na papirju in ga niso nikoli izvajali. Uporaba jezika narodnosti je bila namreč prepuščena krajevnim uradnikom in tako je slovenščina izven domače hiše in vasi ostala le še v Cerkvi. Iz šol jo je pričel izrivati zakon o obveznem pouku madžarščine na nemadžarskih šolah iz leta 1879, s katerim je bila tudi povezana zahteva sombotelske škofije, da slovenske učbenike za pouk in verouk tiska budimpeštanska Družba Sv. Štefana v madžarskem črkopisu in tako izrine vedno bolj uveljavajočo se gajico. V treh letih po sprejetem zakonu so se morali vsi učitelji obvezno naučiti madžarski jezik, če so hoteli ohraniti službo. S tem namenom so potekali po celi državi izobraževalni tečaji, za širjenje madžarskega jezika in kulture pa so oblasti na področjih s številnejšim nemadžarskim prebivalstvom podpirale ustanavljanje posebnih kulturno-izobraževalnih društev. Takšno društvo je bilo ustanovljeno v Murski Soboti leta 1893 in v Dolnji Lendavi leta 1899.

Madžarski značaj Ogrske so »kazila« tudi številna krajevna in družinska nemadžarska imena. Pričela se je obsežna akcija pomadžarjevanja le-teh. Tako npr. šematizem sombotelske škofije iz leta 1889 prinaša za prekmurske kraje oboja tako slovenska kot nova madžarska imena, medtem ko šematizem iz leta 1882 madžarskih imen še ne pozna. Pozneje so to dvojno zapisovanje opustili in ostala so le madžarska imena kot izvirna. Stanje pomadžarjenih krajevnih imen je dokončno potrdil zakon o poimenovanju občin in drugih krajev iz leta 1898, s katerim je bilo določeno, da se smejo v vseh osebnih in uradnih dokumentih, knjigah in ostalih zapisih uporabljati le s tem zakonom določena krajevna imena. Enako je veljalo za osebna imena in priimke, ki jih je bilo obvezno v vse uradne dokumente vpisati v ustrezni madžarski obliki. Kako se je to odražalo v statističnih podatkih, lahko pokažemo na primeru za Slovence najmanj ugodnega ljudskega štetja iz leta 1910, ko jih obravnavajo le še v rubriki »drugi«. V ogrski državni polovici je tega leta živel 48,1% Madžarov, vendar je bilo 90% vseh lastnikov podjetij Madžarov, 90% uradnikov, profesorjev, zdravnikov in advokatov, 82% tistih, ki so končali srednjo šolo, 64% duhovnikov in učiteljev, pri čemer je bila skoraj vsa visoka cerkvena hierarhija madžarska, 80% vseh periodičnih publikacij, ki so izhajale je bilo v madžarščini in še bi lahko naštevali. Izkazalo se je, da je imela madžarizacija najmanj uspeha pri masah nemadžarskega

kmečkega prebivalstva, ki jih osnovne šole in kulturna društva niti niso naučila madžarščine, kar pa je bilo na gospodarsko-socialnem področju porazno, saj se je narodno preživetje vezalo na gospodarsko inferiornost.

Če se je sredi stoletja še zdelo, da bodo nova veleposestva zaposlila in prehranila vso presežno kmečko delovno silo, je pospešena industrializacija ob koncu stoletja povzročila množično izseljevanje iz ruralnih področij. Tudi iz Prekmurja, katerega prebivalci so bili, zaradi goste poseljenosti in malih možnosti zaposlovanja doma, odvisni od sezonskih del na posestvih v notranjosti države. Socialna ogroženost in narodna nevidnost sta dajali podobo prekmurskemu človeku na prelomu stoletja. V gospodarskem smislu je torej Prekmurje ostajalo agrarna, s kapitalizmom skoraj nedotaknjena pokrajina, v kateri je ostajala tudi struktura njegovega kmečkega prebivalstva v narodnem pogledu enaka, torej v veliki večini slovenska. Na to prebivalstvo se je naslonila edina domača inteligenca – duhovščina, ko si je iskala zaveznitva v ohranjanju svoje dotedanje družbene vloge, edino možnost za to pa je videla v ohranjanju slovenskega značaja ljudstva, med katerim je delovala. Najbolj dejavna pri tem je bila skupina slovenskih katoliških duhovnikov, zbranih okrog dr. Franca Ivanocyja, kojih dr. Jožef Smej imenuje Ivanocyjev krog: Jožef Klekl st., Ivan Baša, Peter Kolar, Franc Rogač in Jožef Sakovič. Njihov interes je bil najprej in predvsem ohranjanje vere in pobožnosti svojih vernikov, pri čemer so se kmalu znašli v opoziciji do nove liberalne oblasti in režima Kálmána Tisze (1875-1890) in ob tem istočasno v opoziciji do njegovega narodnostnega programa oziroma programa madžarizacije. Ivanocyjeva prva skrb je bilo ohranjanje položaja katoliške cerkve v madžarski družbi in je zato ostro zavračal vse kar bi lahko poseglo v njeno superiornost. Seme zla je videl v »brezbožnosti«, ki je rodila liberalizem. Ob prebiranju njegovih tekstov se vidi predvsem veliko nesorazmerje med zahtevo po narodni solidarnosti in strpnosti do narodnih potreb in med popolno nepripravljenostjo sprejeti karkoli, kar bi lahko bilo versko oziroma ideološko drugačno. Lastni cerkvi je najbolj zameril spogledovanje z aktualnim režimom in se je oprijel pastoračije med svojimi slovenskimi verniki, kot tiste poslednje, rešilne bilke njihovega dušnega blagorja. Pastoračija in z njo povezano tiskanje knjig in časopisov v domačem jeziku, ohranjanje verskih šol oziroma neodvisnosti Cerkve v šolah in s tem tudi določenega monopola pri izobraževanju, je postalo gibalno njegovega delovnega programa. Zaradi narodnega pomena, ki ga je imel za ogrske Slovence in zaradi zahteve po ukinitvi carin, s čimer bi se ugodilo predvsem številnim prekmurskim sezonskim delavcem, ter zahtev po železniški povezavi Prekmurja z notranjostjo Madžarske in s slovenskimi deželami, je bil to obenem tudi prvi politični program, ki so ga dobili. Ker ni bil nikoli v takšni obliki zapisan, je seveda vprašanje, če ga lahko tako tudi imenujemo. Je pa to serija člankov, ki se lotevajo omenjenih tem in po svoji narodno-politični prodornosti prekašajo vse, kar so Slovenci na Ogrskem do tedaj uspeli strniti kot zahteve do aktualne oblasti. Vse razprave in publikacije objavljene do takrat so se namreč ukvarjale le z jezikom, kulturo in etnično-narodnim razvojem. Ivanocy se je pridružil

leta 1895 ustanovljeni katoliški Narodni stranki in pričel objavljati v njenem glasilu Alkotmány; s tematskimi knjižicami v prekmurščini pa je pričel s sistematično katoliško politično vzgojo ogrskih Slovencev. Veliko je bilo stvari, ki jih je lahko očital državi, od socialne krivičnosti, ki je »dojilja socializma«, do nacionalnega šovinizma, ki je patriotizem in revščino zlorabljal v madžarske nacionalistične namene. Dovolj, da je prišel v direkten konflikt s cerkveno hierarhijo, o čemer je v Kroniki tišinske župnije zapisal: *»Znameniti norveški pisatelj Björnson je pred velikim svetom zelo temeljito povedal, da tudi madžarski škofje sodijo v vrste tistih, ki zatirajo narode, kajti tudi oni tako kot svetni šovinisti do smrti radi stiskajo tiste, ki govore drug jezik. In vendar tega človeka nič ne veže na Slovane, niti na Nemce ali Madžare, torej je nepristranski opazovalec stvari. Če se bo kdaj dobro slovensko ljudstvo ohladilo, to naj poznejši rod pripiše škofom 20. stoletja, ki hočejo biti v prvi vrsti veliki Madžari, v drugi vrsti veliki gospodje, ljubitelji umetnosti, filantropi in samo v stoti vrsti malce katoliki. Škofovski ali pravi apostolski duh, ki bi bil vsakemu vse, je izjema, redka kot bela vrana.«*

Zanimanje za narod, njegov izvor in njegovo jezikovno ter splošno kulturno identiteto se je med ogrskimi Slovenci rojevalo skupaj z narodnimi gibanji drugih narodov, vendar je še celo 19. stoletje ostajalo stvar redkih posameznikov. Temje bilo obvladovanje jezika ljudstva še vedno tisti motiv, s katerim so preko pridig in molitvenikov v maternem jeziku širili vero ter ohranjali svoj izobraževalni monopol v šolah. Povezanost narodnega gibanja z verskim življenjem je med Slovenci na Ogrskem povzročila prelom med protestanti in katoliki, ki mu lahko sledimo vse do druge svetovne vojne. Medtem ko so katoliški duhovniki vedno pogosteje iskali stikov s svojimi sonarodnjaki preko Mure in si tako krepili narodno samozavest, protestanti v katoliški Sloveniji niso videli svojega naravnega zaledja. Zaprli so se v stare arhaične oblike pisnega izražanja ter se oprijeli »vendstva« kot narodne vsebine.

Razpravam o etničnem in narodnem izvoru ogrskih Slovencev, ki so sebe vedno imenovali Sloveni ali Slovenje, lahko namreč sledimo vse od konca 18. stol., vendar so že kmalu strokovnjaki – lingvisti, zgodovinarji – dokazali, da gre pri ljudstvu, ki so ga Madžari od časov svoje naselitve – povzeto po Germanih – imenovali Vendi, pravzaprav za del enotne etnične skupine, v kateri so tudi Štajerci, Kranjci, Korošci, ki živijo v avstrijskih deželah.

Vendar s tem razprav še daleč ni bilo konec, le da so v stoletju narodnih prebujanj in nastanka madžarske nacionalne države dobile namesto strokovnega skoraj popolnoma politični pomen. Madžarska uradna politika se je do Slovencev, živečih v dveh zahodnih županijah striktno opredelila kot do samostojnega vendsekga naroda. Ta teorija je bila nenazadnje del programa za revizijo trianonske pogodbe in izhodišče okupacijski politiki v drugi svetovni vojni. Teorija samostojnega naroda, ki so se je oprijeli tudi mnogi domači protestantski duhovniki, je sicer pomenila ohranjanje neke oblike narodne identitete, vendar je bila v letih, ko naj bi vsi na Ogrskem živeči narodi postali del velike, enotne madžarske nacije, neproduktivna.

Zagovarjanje tisočletne kulturne povezanosti t.i. Vendov in Madžarov je le dopolnjevalo uradni program asimilacije, ki je v stoletju od konca 18. do konca 19. stoletja uspel podvojiti število Madžarov na ozemlju kraljevine Ogrske.

V obdobju narodnih preporodov so postali tudi Slovenci na Ogrskem predmet zanimanja svojih sonarodnjakov preko Mure. Najprej jezikoslovcev, nato pa tudi novih navdušencev za slovenščino, Slovane ali južne Slovane. Opozorjanju slovenske javnosti na prekmurske narodnostne in kulturne probleme se je po padcu absolutizma v šestdeseti letih 19. stoletja posebej posvetil Božidar Raič. Kako daleč so si bili v svojem kulturnem, narodnem in gospodarskem razvoju Slovenci obeh delov monarhije, pa je ugotovil šele leta 1867, ko jih tudi čas množičnega narodnega gibanja ni mogel povezati v skupnem narodnem interesu. Le enotno in dovolj množično narodno gibanje je lahko v času, ko so si Nemci in Madžari razdelili habsburško monarhijo obrodilo nekaj sadov, toda v tem narodnem gibanju, razen številčneje udeležbe na prvem slovenskem taboru v Ljutomeru 9. avgusta 1869, ni bilo ogrskih Slovencev. Slovencev iz dveh delov monarhije se sicer ni dalo politično povezati; na eni strani zaradi premajhnega zanimanja, na drugi pa zaradi šibke narodne avantgarde, ki je svoj narodni interes še vedno predvsem povezovala s svojim verskim interesom. Kulturne vezi, ki so jih tako vztrajno tkali štajerski rojaki in so se kazale v postopnem uvajanju gajice v prekmurske tiske, v vedno večjem številu prekmurskih naročnikov knjig, ki jih je izdajala Družba sv. Mohorja ali v vztrajanju prekmurskih Slovencev, da se v posvetni in cerkveni administrativni terminologiji zanje uporablja le ime Slovenci in ne več Toti ali Vendi, pa so ostajale in narodnemu življenju v Prekmurju na prelomu stoletja dajale svojo vsebino.

Zaradi širjenja slovenski knjig so madžarske oblasti Ivanocyja obtožile panslavizma, ministrski predsednik grof Khuen Hederváry pa je leta 1903 pisal sombotelskemu škofu: *«Madžarska vlada je po temeljitem preudarku...prišla do prepričanja, da bodo protidržavna prizadevanja omenjene knjižne družbe v županiji samo tako ostala brezuspešna, če bomo naše slovensko govoreče državljane utrdili v njihovem domoljubnem čutu, njihov jezik pa pomadžarimo».* Župan Železne županije pa je na primer v pismu istemu škofu zapisal; *»Kam pa pridemo. Če v njih vzbudimo željo po kulturi. Mar ni nevarno tudi v njih vzbuditi sanje in hrepenenje po veliki slovansko-ilirski solidarnosti, ki je za madžarsko domovino lahko samo usodna.»*

Ivanocyjev vzor in večletno dobro poznanstvo z dr. Antonom Korošcem, slovenskim poslancem v dunajskem parlamentu, sta na mesto duhovnega in političnega voditelja prekmurskih Slovencev v prevratni dobi pripeljala upokojenega črenšovskega župnika Jožefa Klekla. Tajе na svoj način povzel Koroščevo politično opredelitev za slovenski narod, za katoliško Cerkev in avstrijsko cesarstvo, kot skupno domovino, dokler ni postalo popolnoma jasno, da nimajo Slovenci v njej več kaj iskati. Tudi v Prekmurje so leta 1917 prišli odmevi deklaracijskega gibanja, vendar so se prve javne zahteve po združitvi s Slovenci na desnem bregu Mure pojavile na shodu v Murski Soboti, ki gaje 20. oktobra 1918 pripravilo madžarsko prosvetno

društvo. Prisotne je izzval vzklik soboškega župana dr. Šömna: »*Ni Vendov, so samo Madžari!*«, kar je na svoj način kazalo na prosojnost vendske teorije in vseh lepih besed o tisočletni kulturni povezanosti vendskega in madžarskega ljudstva.

Za primerjavo lahko uporabimo enak dogodek, ki se je zgodil poltretje desetletje pozneje. Ko so leta 1941 prišli predstavniki nove madžarske oblasti v Prekmurje, je takratni župan Železne županije prijazno nagovoril Prekmurce: »*Počutite se po domače kakor stoletja pred tem*«. Vendar je bilo že leta 1942 takratnemu soboškemu županu in poslancu vladne Magyar Elet Párt /Stranke madžarskega življa/ Nandorju Hartnerju vsega dovolj in je zaključil: »*Ni Vendov so samo Madžari*« ter nadaljeval da je »*Bog izbral Madžare, da til za Karpati stoletja kraljujejo in nije sile in je nikoli ne bo, ki bi to preprečila. Trianon je bil samo enkrat.*«

Vsekakor so si slovenski voditelji v letih 1918/19, čeprav so nenehno preverjali možnosti, ki sta jim jih ponujali obe strani /torej madžarska in jugoslovanska/, dolgo prizadevali po legalni poti pridobiti čimveč narodnih pravic. Izraz tega je bil podpisan dogovor med vladnim predstavnikom v Prekmurju dr. Bélo Obálom in Narodnim svetom, ki gaje vodil bogojinski župnik Ivan Baša, 1. decembra 1918, da bo Prekmurje ostalo v okviru Ogrske, vendar z vsemi avtonomnimi pravicami, ki jih narodom zagotavlja načelo samoodločbe in predlog avtonomije t.i. Slovenske krajine, ki so ga podpisali slovenski duhovniki žalske županije 14. januarja 1919 in je bil predmet pogajanj z vlado v Budimpešti. Prekmurska katoliška duhovščina, kot edino narodno politično vodstvo, je težko sprejela propad Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter združitev s Kraljevino Srbijo v novo državo, v kateri so pravoslavni dobili večino. Kljub temu pa so se razmere na več koncih pričele nagibati v korist Jugoslavije. Na Madžarskem je zmagala sovjetska revolucija in duhovniki so se poleg narodne odločali tudi po svoji ideološki vesti. Tedaj so se prvič srečali tudi z jugoslovanskim strateškim interesom. Namreč, prej je stike s Slovenci na Ogrskem vzdrževal le mariborski Narodni svet, po nemškem napadu na Radgono, februarja 1919, pa je postalo naenkrat Prekmurje pomembno tudi zaradi zaščite radgonskega zaledja. Takrat se je pričela širša propagandna akcija in je jugoslovanska delegacija v Parizu prvič jasno opredelila zahtevo po priključitvi. K uspešnosti jugoslovanskih pogajalcev je poleg dobro pripravljenega gradiva, katerega avtorje bil dr. Matija Slavič, in uspešnega lobiranja, pomagalo tudi dejstvo, da je bila Srbija med zmagovalkami vojne in da se je na Madžarskem zgodila komunistična revolucija. Teritorialna komisija je 20. maja 1919 predlagala Vrhovnemu svetu konference, naj sprejme novo mejo po razvodnici med Muro in Rabo in čeprav jo je le-ta takrat še zavrnil, jo je potrdil 9. julija in 1. avgusta dovolil jugoslovanski vojski da zasede ozemlje znotraj demarkacijske črte. Začasno civilno oblast je prevzel Civilni komisar, ki ga je po podpisu mirovne pogodbe nadomestil okrajni glavar leta 1921 v Murski Soboti in leta 1924 še v Dolnji Lendavi. Vse kar se je dogajalo v letih od avgusta 1919 do podpisa dokončnega razmejitvenega dokumenta v Zagrebu leta 1924, ko so s svojim delom zaključile tudi razmejitvene komisije, je odraz vsega, kar vsako tovrstno – v

bistvu revolucionarno – dogajanje prinaša s seboj. Nemiri, nasprotovanja, nezadovoljstvo, strah, pričakovanja, navdušenje... in predvsem veliko propagande, v katero vsaka zainteresirana stran vlaga ves možen napor. Prekmurje je bilo s svojo zgodovino in s svojo narodno in versko strukturo idealen poligon takšne propagande, kako uspešna je bila, pa so pokazala naslednja leta. Narodni in v nekaterih pogledih tudi gospodarski razvoj v času med vojnama je pokazal, da so se razmere za slovensko prebivalstvo v Prekmurju obrnile bistveno na bolje, še posebej, če jih primerjamo z razmerami, v katerih je živela slovenska skupnost v Porabju na Madžarskem. Kaj so ti dogodki pomenili v razvoju približno 17% madžarskega prebivalstva pokrajine, ki se je po dolgih stoletjih znašlo v vlogi manjšine, pa je seveda vprašanje, ki ga bodo obdelali drugi. Vsekakor takratna jugoslovanska država, ki jo je vzpostavila centralistična vidovdanska ustava, ni bila država, v kateri bi bilo narodom, kaj šele narodnim manjšinam dano polno uživati svoje narodne pravice. Poleg tega, da so bili zamenjani vsi dotedanji madžarski uradniki in učitelji, madžarsko avtohtono prebivalstvo tudi ni bilo deležno pravic z naslova agrarne reforme, saj je bilo dodeljevanje zemlje prebivalcem tuje narodnosti prepovedano. Logiko delovanja nove države je pri tem usmerjala zavest o veliki narodni občutljivosti tega območja, kjer so Madžari kljub vsemu ohranili pomembne politične in gospodarske pozicije. Dolnja Lendava je zaradi svoje narodne večine ostajala mesto z izrazito promadžarsko upravo; dolnjelendavski kapital je bil v judovskih rokah, ti pa so se v glavnem deklarirali za Madžare. Najpremožnejša oseba v Prekmurju je bil Nandor Hartner, lastnik banke in tiskarne, večkratni soboški župan in banski svetnik, ki svoje promadžarske usmeritve ni nikoli prikrival. Središče madžarskega družabnega življenja v Murski Soboti je bil športni klub Mura, v pokrajini pa je legalno izhajalo nekaj, če že ne promadžarskih, pa s svojo vsebinsko usmerjenostjo izrazito protijugoslovanskih časopisov. To so bili Szabadság, Mőrszka krajina ali pozneje Muravidék, Naše novine z madžarskim dvojnikom Néplap, glasilo prekmurskih evangeličanov Dűsevni liszt in Murántul és Muraköz heti értesítője. Ob vsem naštetem ne gre spregledati, da je Stojadinovičeva vlada v tridesetih letih jugoslovansko politiko močno usmerila v profašistično smer in da je zasluga takrat prepovedane opozicije, ki je 27. marca 1941 sprožila državni udar, da se tako Jugoslavija kot Madžarska po drugi vojni nista znašli na strani poražencev. Vsekakor zahteve po reviziji trianonske pogodbe Madžarom v minulem stoletju niso prinesle nič dobrega. Leta 1932 so z Gyulo Gömbösem in pod patronatom regenta Horthyja stopili na pot fašistične diktature, ki jih je na koncu pripeljala do velikih vojaških izgub in še enega katastrofalnega vojaškega poraza, ki se je iztekel v desetletja sovjetske nadoblasti.

Majniška deklaracija, ki so jo prvi podpisali slovenski dunajski poslanci, je leta 1917 še predvidevala Jugoslavijo znotraj habsburške monarhije. Da se je obrnilo drugače, je krivo nerazumevanje avstrijske in ogrske vlade za narodne probleme ter mednarodne razmere, v katerih se je znašla monarhija kot velik vojaški porazenec.

Slovenska izbira je bila Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, združitev s Srbijo pa je bila izsiljena in je prinesla kot edino narodno teritorialno pridobitev Prekmurje, obenem pa izgubo velikega dela Primorske in Koroške. Koroščeva Slovenska ljudska stranka, katere predstavnik je bil v Prekmurju Jožef Klekl, je s svojimi avtonomističnimi zahtevami ves čas čepela na opozicijski strani beograjskega parlamenta. Slovencem se je tudi sicer nenehno zdelo, da državi, katere majhen, vendar najbolj razviti del so bili, plačujejo več kot bi morali. Kaj je bilo torej tisto, zaradi česar večina slovenskih zgodovinarjev vendar meni, da je bila Jugoslavija dobra ali vsaj boljša izbira? Lažje ohranjanje svoje narodne identitete in da smo skozi to morali iti od narodnega programa Zedinjene Slovenije leta 1848 do danes, ko smo bili sposobni oblikovati svojo nacionalno državo.

Morda so bili dvomi in dileme, ki so ostali, ker nova država kljub agrarni reformi ni rešila gospodarskih in socialnih problemov pokrajine, kakor ni nikoli popolnoma doumela njene zapletene narodne in verske strukture, vzrok nedoumljivi samozavesti madžarske okupacijske uprave v drugi svetovni vojni. Niso namreč doumeli, da so bile stare nacionalne parole o enem velikem madžarskem narodu, o veliki madžarski državo od Reke do Karpatov, zgodbe o tisočletni kulturi, o nacionalnih kraljih, dinastijah in drugih junakih ter prijaznih Vendih, romantična krama 19. stoletja, ki je doživela svoj prvi polom že leta 1918. Moderen narod bodisi slovenski, madžarski ali kakšen drug, je odprt narod, ki se ne ukvarja z arhaičnimi preostanki minulega stoletja, ampak zna ponujati svojo ustvarjalnost in sprejemati ustvarjalnost drugih v svojem narodnem prostoru kot poseben izziv.

Literatura:

Jože Ftičar: Slovenci na levi in desni strani Mure in njihovi kulturni stiki (do 1919), Panonski zbornik, Murska Sobota 1966, str. 117-130

Metka Fujs: Kleklov politični portret, Kleklov simpozij v Rimu, Celje 1995, 161-168

Metka Fujs: Oblikovanje narodne identitete pri prekmurskih in porabskih Slovencih, Avstrija, Jugoslavija, Slovenija, Slovenska narodna identiteta skozi čas, Lipica 1996, str. 204-217

Metka Fujs: Izhodišča madžarske okupacijske politike v Prekmurju, Prispevki za novejšo zgodovino XXXVII, 2, Ljubljana 1997, str. 175-186

Metka Fujs: kako so Prekmurci v desetih mesecih preživeli devet zamenjav oblasti, pa vendar zaupali politiki, Katalog stalne razstave v Pokrajinskem muzeju Murska Sobota, Murska Sobota 1997, str. 231-238

Metka Fujs: Slovenska zavest in Slovenci v Prekmurju, Slovenija 1848-1998: Iskanje lastne poti, Maribor 1998, str. 77-85

Miroslav Kokolj: Prekmurje v prevratnih eltih 1918-1919, Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918-1920, Murska Sobota 1981, str. 53-205

Matija Slavič: Naše Prekmurje /zbrane razprave in članki/, Murska Sobota 1999

Jožef Smej: Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga, Maribor 1975

Stanislav Zver: Dr. Franc Ivanocy in Mohorjeva družba, Ivanocyjev simpozij v Rimu, Ljubljana 1985, str. 31-46

Fran Zwitter: Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962

Fujs Metka

A muravidéki szlovének kételyei a válságos (forradalmi) időszakban

Előadásom címe lehet, hogy nem pontosan tükrözi azt, amiről a téma kapcsán szólni kívántam; ugyanis nem annyira a dilemmákról, mint a határkijelölésről és a murántúli társadalomnak az akkori összetételéről lesz szó, ami önmagában is bizonyos mennyiségű konfliktust és persze dilemmát is produkált a nemzetiségileg vegyesen lakott térségben és a szlovén etnikai közösségen belül is.

A határkijelölés idejében a mai Murántúlnak 92.000 lakosa volt, ebből mintegy 17 százalék magyar, 2,5 százalék német és 1 százalék egyéb. A lakosság 75 százaléka katolikus, 25 százaléka protestáns és 0,6 százaléka volt zsidó. Az új államhoz való csatolást, illetve a szlovén etnikai térséggel való egyesülést a lakosság 80 százalékát képező (a mai Rába-vidék nélkül) szlovének támogatták. A többiek ellenezték, illetve a határmenti községekben élő németek az Ausztriához való csatlakozást kívánták. Ami a szlovénokat illeti, a legszkeptikusabb a protestáns vallási közösség, különösen a protestáns lelkészek voltak.

E rövid bevezető után szeretnék rátérni a monarchia magyar részében uralkodó nemzetiségi viszonyokra, amelyek többek között elvezettek az ország felbomlásához és a szlovén nemzeti öntudat erősödéséhez.

Magyarország a századfordulón, pontosabban a dualizmus kezdetétől az első világháborúig, noha Európában elsők között elfogadta a nemzetiségi törvényt, nem igazán volt barátságos állam a területén élő más nemzetiségek iránt.

A magyar nemzeti megújulás hordozója a magyar nemesség volt, amely a magyar nyelv és kultúra deklaratív kulisszái mögött a feudális partikularizmust állította a bécsi német udvar centralizmusával szembe. Saját társadalmi helyzetük megőrzését tartották garanciának Magyarország magyar jellegének megőrzése szempontjából, hangoztatva, hogy az államiság hagyománya miatt az országban egyedül a magyar lakosság képezi a nemzetet. A földesurak, akik társadalmi kiváltságaikat féltve a nemzeti előjelű forradalom élére álltak, a végén győzelmet arattak. A monarchiát kizökkentették sarkaiból, a forradalom utáni Európában ők voltak az egyedüliek, akik megőrizték földesúri helyzetüket, csak most már nagybirtokosoknak hívták őket, az egykori jobbágyaságból pedig bérmunkások lettek. A forradalom elvileg lehetőségeket nyitott a polgárság számára is, akik azonban a korlátozott választási jogrendszerben és a nyilvános szavazások során csak kevés pozíciót tudtak

szerezni maguknak. A 19. század magyar hatalmi struktúráját tehát a nagybirtokosok, a nemesek, az újtőkések és az állami bürokrácia képezte. A lakosság ezen közel 6 százalékában, amely vagy magyar volt, vagy már a dualizmus előtt magyarnak vallotta magát, fel sem merült az általános választási jog bármilyen formájának engedélyezése, nemzeti politikai pártokról, mozgalmakról nem is szólva. A teljes államapparátus, tekintet nélkül politikai hovatartozására, a magyar állameszme érdekében működött, amely egyedül a Habsburg dinasztiával szembeni ellenállást tartotta nemzeti konfliktusnak. És így volt ez 1918-ig.

Az ötvenes években ez a rendszer egy egész sor törvényt alkotott, amelyek a hivatalos statisztikákkal együtt az aránylag többségi magyar lakosságból az ország abszolút többségi magyar nemzetévé változtatta a magyarokat.

A nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868-as, már említett törvény meghatározta, hogy Magyarország valamennyi lakosa egy politikai nemzet, de lehetővé tette a nem magyar nemzetek nyelvének használatát a helyi közigazgatás szintjén, illetve miniszteri rendelettel vagy alapítói döntés alapján az iskolákban is. Abban az időben ez lényegében egy szolid törvény volt, amely viszont holt betű maradt a papíron, sohasem valósították meg. A nemzetiségi nyelvek használatát ugyanis a helyi hivatalnokokra bízta, és így a szlovén szó csak a családban és a templomban hallatszott. Az iskolákból kiüzte az az 1879-es törvény, amely kimondta, hogy a nemzetiségi iskolákban is kötelező a magyar tanítás, és amelyhez fűződik a szombathelyi püspökség azon követelése, hogy a szlovén tan- és hittankönyveket a budapesti Szent István Társaság nyomtassa, és ezzel korlátozzák az egyre terjedő Gaj-féle írásmódot. Azoknak a tanítóknak, akik meg akarták tartani munkahelyüket, a törvény három év haladékot adott a magyar nyelv elsajátítására. E célból országszerte képzési tanfolyamokat szerveztek, míg azokon a területeken, ahol a nem magyar lakosság élt többségben, a hatóságok külön művelődési-képzési egyesületek (önképzőkörök) létrehozását támogatták. Ilyen egyesület Muraszombatban 1893-ban, Alsólendván pedig 1899-ben alakult.

Magyarország magyar jellegét „rontotta” a számos nem magyar helység- és családnév is. Megkezdődött ezek széleskörű magyarosítása. A szombathelyi püspökség 1889-es sematizmusa a murántúli településnevek esetében a szlovén mellett már jelöli a magyar megnevezéseket is, míg az 1882-es sematizmus a magyar neveket még nem ismeri. Később ez a kettős jelölés elmaradt, és a magyar neveket eredetként alkalmazták. A magyarosított helységneveket véglegesen megerősítette a községek és más települések elnevezéséről szóló 1898-as törvény, amely kimondta, hogy a személyi és hivatalos dokumentumokban, könyvekben és más feljegyzésekben csak a nevezett törvénnyel meghatározott megnevezések használhatók. Hasonlóan a családi és utóneveket minden hivatalos dokumentumba megfelelő magyar formájukban kellett bejegyezni.

Nevezhető-e az ilyen folyamat identitásrombolónak, illetve kulturális genocidiumnak?

Ha az évszázad közepe táján még úgy tűnt, hogy az új nagybirtokok képesek lesznek munkát és kenyeret adni a paraszti munkaerő-feleslegnek, a századvégi felgyorsult iparosodás következtében az emberek tömegesen elvándoroltak a falvakból. Így volt ez a sűrűn lakott és kevés munkalehetőséget kínáló Murántúlon is, amelynek lakosai az ország belsejében vállaltak idénymunkát.

A szociális veszélyeztetettség és a nemzeti felismerhetetlenség jellemezte a murántúli embert a századfordulón. Gazdasági szempontból tehát a Murántúl agrárjellegű, a kapitalizmus által alig érintett terület maradt, és a parasztság nemzetiségi összetétele is változatlan volt, tehát többnyire szlovén. A szlovén jellegről a hazai – elsősorban katolikus – papok gondoskodtak, akik Franc Ivánóczy körül, a Jože Smej által Ivánóczy körnek nevezett csoportba tömörültek: id. Jožef Klekl, Ivan Baša, Peter Kolar, Franc Rogáč és Jožef Sakovič. Elsődleges céljuk persze a vallás és a hit megőrzése volt, de hamarosan ellenzékbe kerültek Tisza Kálmán (1875–1890) kormányával és rendszerével szemben, és párhuzamosan ellenzékbe az általa érvényesített nemzetiségi programmal, illetve magyarosítási programmal szemben. Ivánóczy első gondja a katolikus egyház helyzetének megőrzése volt a magyar társadalomban, és erélyesen elítélt minden olyan kísérletet, amely csorbította volna az egyház felsőbbrendűségét. Minden rossz forrását a liberalizmust szülő „istentagadásban” látta. Szövegeinek olvasása közben egyértelműen kiderül a nemzeti szolidaritás és a nemzeti igények iránti türelmesség, valamint vallási és ideológiai más-ság elfogadásával, illetve elutasításával kapcsolatos aránytalanság. Saját egyházának leginkább azt róttá fel, hogy rokonszenvez az aktuális rendszerrel – jómaga pasztorálásba fogott szlovén hívei között, hogy végső menedéket nyújtson lelki üdvösségüknek. Tevékenységi programjának mozgatója lett a pasztorálás, a vele kapcsolatos anyanyelvi könyv- és folyóirat-nyomtatás, a vallási iskolák függetlenségének, illetve az egyház iskolai függetlenségének, és ezzel bizonyos fokú monopóliumának a megőrzése az oktatásban. Valójában ez a program lett a magyarországi szlovénok első politikai programja, amely nemzeti jelentősége mellett tartalmazott még olyan tetteket, mint a vámok beszüntetése, ami kedvezett volna a murántúli számos idénymunkásnak; továbbá a Murántúl és Magyarország központi vidékével, valamint a szlovén tartományokkal való vasúti összeköttetés megteremtése. Ivánóczy 1895-ben csatlakozott az újonnan alakult katolikus Nemzeti Párthoz, írásai megjelentek a párt Alkotmány című folyóiratában, a murántúli szlovén nyelvjárásban különböző témákban íródott könyvecskéivel pedig rendszeres katolikus politikai nevelésbe kezdett a magyarországi szlovénok között. Sok mindent számon kérhetett az államtól: a „szocializmus emléjeként” szolgáló szociális igazságtalanságot, a nemzeti sovinizmust, amely magyar nacionalista célokra használta fel a hazaszeretetet és a szegénységet. Éppen elég ahhoz, hogy konfliktusba kerüljön az egyházi hierarchiával és pánszlávizmussal vádolják, amiről a tišinai plébánia krónikájában a következőket írja:

„Björnsen, a neves norvég író a nagyvilág előtt alaposan elmondta, hogy a ma-

gyar püspökök is a nemzetek elnyomói közé tartoznak, mert hasonlóan, mint a világi sovíniszták halálig szorongatják a más nyelvet beszélőket. Pedig ezt az embert semmilyen szál sem fűzi sem a szlávokhoz, sem a németekhez vagy a magyarokhoz: tehát elfogulatlan megfigyelő. És ha egyszer kihűl a jó szlovén nép, a későbbi nemzedékek írhatják ezt a 20. század püspökeinek rovására, akik elsősorban nagy magyarok, másodsorban nagyurak, művészetkedvelők és emberbarátok, és csak századsorban egy kissé katolikusok. A püspöki vagy az igazi apostoli szellem, amely mindenkinek mindene, olyan ritka, mint a fehér holló.”

A magyarországi szlovénoknál a más nemzeti mozgalmakkal egyidejűleg alakult ki a nemzet, a nemzet eredete, valamint nyelvi és általános kulturális identitás iránti érdeklődés, de ez a 19. század végéig ritka egyének – többnyire a papság ügyének számított. A nemzetiségi nyelv ismerete eszköz volt ahhoz, hogy az anyanyelvi prédikációk és imakönyvek segítségével terjesszék a vallást, és megőrizték oktatási monopóliumukat az iskolákban. A nemzeti mozgalom és a vallási élet kapcsolata töréshez vezetett a magyarországi szlovén protestánsok és katolikusok között, és ez a helyzet egészen a második világháborúig tartott. Miközben a katolikus papok egyre gyakrabban keresték a kapcsolatot a Mura másik oldalán élő nemzet-társaikkal és így erősítették nemzeti öntudatukat, addig a protestánsok nem tartották természetes háttérüknek a katolikus Szlovéniát. Bezárkóztak a saját archaikus írásmódjukba, és nemzeti tartalomként megragadták a vendiséget.

Az önmagukat mindig „sloveni” illetve „slovenje” névvel illető magyarországi szlovénok etnikai és nemzeti eredetéről szóló viták mind a 18. század végéig követhetőek, a szakemberek, a nyelvészek és a történészek azonban bebizonyították, hogy a nép, amelyet a magyarok a germánok után vendeknek neveztek, annak az egységes etnikai csoportnak a része, amelyhez tartoztak a stájeriek, a krajnaiak és az osztrák tartományokban élő karintiaiak is. A viták azonban ezzel távolról sem értek véget, csak hogy a nemzeti megújulás és a magyar nemzetállam keletkezésének időszakában a szakmai helyébe szinte kizárólag a politikai hozzáállás került. A hivatalos magyar politika következetesen önálló vend nemzetként kezelte a két nyugati megyében élő szlovénokat. Ez az elmélet nem utolsó sorban része volt a trianoni szerződés revíziós programjának, és kiindulópontja a második világháború megszállási politikájának.

Az önálló nemzet elmélete, amelyet magáénak vallott számos protestáns lelkes is, biztosította a nemzeti identitás bizonyos formájának megőrzését, viszont abban az időben, amikor a Magyarországon élő összes nemzet a nagy egységes magyar nemzetbe kellett volna hogy olvadjon, nem igazán bizonyult produktívnak. Az úgynevezett vendek és a magyarok évezredes kötelékére való hivatkozás csak kiegészítette a beolvasztás hivatalos programját, amely által a 18. és a 19. század vége közötti időszakban a Magyar Királyság területén megkétszereződött a magyarok száma.

A nemzeti megújulás időszakában a magyarországi szlovének iránt érdeklődni kezdtek a Mura túloldalán élő nemzetársaik: először a nyelvészek, majd a szlovén nyelv, a szlávság, illetve délszlávok lelkes támogatói is. A murántúli nemzetiségi és kulturális problémákra az abszolutizmus bukása után, a 19. század hatvanas éveiben Božidar Raič folyamatosan figyelmeztette a szlovén nyilvánosságot. Hogy milyen nagy a monarchia két különböző részében élő szlovének közötti kulturális, nemzetiségi és gazdasági szakadék, azt viszont csak 1867 után állapította meg, amikor a tömeges nemzeti mozgalom ellenére sem lehetett egységesíteni őket a közös nemzeti érdek alapján. Abban az időben, amikor a németek és a magyarok felosztották a Habsburg-monarchiát, csak az egységes és tömeges nemzeti mozgalom szülhetett volna eredményeket, azonban ebben a mozgalomban, az 1869. augusztus 9-ei, Ljutomerban szervezett első szlovén táborban való részvételen kívül a magyarországi szlovének nem vettek részt. A monarchia két részében élő szlovénokat nem lehetett politikailag egyesíteni, egyrészt a túl gyér érdeklődés, másrészt a gyenge nemzeti avantgárd miatt, amely nemzeti érdekeit mindenekelőtt saját vallási érdekeivel fűzte össze. A stájeri nemzetársak által oly kitartóan szövögetett kulturális kapcsolat, amely elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a murántúli sajtóban is egyre nagyobb teret hódított magának a Gaj-féle írás, hogy egyre több murántúli szlovén rendelte meg a Mohor-féle könyvkiadó könyveit, illetve egyre több murántúli szlovén követelte, hogy mind a világi, mind az egyházi hivatalos terminológia szlovénoknak, és ne tótoknak, illetve vendeknek nevezze őket, viszont megmaradt, és a századfordulón tartalmat adott a Murántúl nemzeti életének.

A szlovén könyvek terjedése miatt a magyar hatóságok pánszlávizmussal vádolták Ivánóczyt, Khun Héderváry gróf miniszterelnök pedig 1903-ban a következőket írta a szombathelyi püspöknek: „A magyar kormány alapos megfontolás után... arra a meggyőződésre jutott, hogy az említett könyvkiadó államellenes tevékenysége a megyében csak akkor lehet hatástalan, ha szlovénul beszélő polgártársainkat megerősítjük hazafias érzelmeikben, nyelvüket pedig magyarosítjuk”. Vas megye főispánja pedig ugyanahhoz a püspökhöz intézett levelében leírja: „Hova jutunk, ha igényt ébresztünk bennük a kultúra iránt? Nem veszélyes-e álmokat és óhajt kelteni bennük a nagy szláv-ilir szolidaritás iránt, amely a magyar haza számára sorsdöntő lehet!”

Ivánóczy példája és a dr. Anton Korošec-cal való sokéves barátság által a válságos időszakban Jožef Klekl, črenšovci nyugalmazott plébános lett a murántúli szlovének szellemi és politikai vezetője. Ő a maga módján folytatta Korošec politikai hitvallását, amelynek középpontjában a szlovén nemzet, a katolikus egyház és az osztrák császárság, mint közös haza volt, mindaddig, amíg nem vált teljesen világossá, hogy a szlovénoknak ott már nincs mit keresniük.

A Murántúlra is eljutott a deklarációs mozgalom visszhangja, viszont a Mura jobb oldalán élő szlovénokkal való egyesülés iránti követelések csak 1918. október 20-án, a Muraszombatban megtartott összejövetelen jelentek meg, amikor Šömen,

muraszombati polgármester közölte: „Nincsenek vendek, csak magyarok!”, ami lényegében azt mutatta, mennyire üres a vend elmélet, valamint a vend és a magyar nép ezeréves kulturális kapcsolatáról szóló szép szavak.

Amikor 1941-ben az új hatóság megérkezett a térségbe, Vas megye akkori főispánja kedvesen szólt a murántúliakhoz: „Érezzék magukat otthon, mint évszázadokon keresztül”, viszont 1942-ben Hartner Nándor már megelégtelt az egészet, és így beszélt: „Nincsenek vendek, csak magyarok!”, és folytatta a történetet, mely szerint maga az isten választotta ki a magyar nemzetet, hogy évszázadokon át uralkodjanak itt a Kárpát-medencében, valamint hogy nem volt, és nem is lesz olyan erő, amely ezt megakadályozhatná. „Trianon csak egyszer volt!”

A szlovén vezetők, hosszasan mérlegelve a két oldal (magyar és jugoszláv) által felkínált lehetőségeket, megpróbálták törvényesen minél több nemzeti jogot szerezni, és ennek egyik megnyilvánulása az autonómia terv javaslata volt. Amikor viszont Magyarországon győzött a Tanácsköztársaság, a papság a nemzeti elkötelezettsége mellett az ideológiai lelkiismeretét is figyelembe véve döntött. És itt találkoztak először a jugoszláv stratégiai érdekekkel. Előtte ugyanis csak a maribori Nemzeti Tanács tartotta a kapcsolatokat a magyarországi szlovénokkal, a Gornja Radgonán végrehajtott 1919-es német támadás után viszont a Murántúl egyszerre a radgonai térség védelme szempontjából is fontossá vált. Akkor elkezdődött egy széleskörű propagandaakció, és Párizsban a jugoszláv küldöttség először fogalmazta meg az elcsatolási követelését. A Matija Slavič által jól előkészített anyag és a sikeres lobbizás mellett a jugoszláv delegációnak segítségére volt az is, hogy Szerbia a háború győzteseinek között volt, és hogy Magyarországon megtörtént a kommunista forradalom. A májusi kiáltvány még a Habsburg-monarchia keretében látta Jugoszláviát. Hogy mégis másképp történt, az annak a következménye, hogy az osztrák és a magyar kormány nem megfelelően kezelte a nemzeti problémákat, valamint az a nemzetközi helyzet, amelybe a nagy háborús vesztes monarchia került. A szlovének a Szerb–Horvát–Szlovén Államot választották, a Szerbiához való csatolás erőszakkal történt, és egyedüli nemzeti területi hozadéka a Murántúl lett. Korošec Szlovén Néppártja, amelynek képviselője volt Klekl is, autonómiás követeléseivel állandóan ellenzékben maradt, és a szlovénoknak úgy tűnt, hogy túl sokat fizetnek annak az államnak, amelynek legkisebb, de legfejlettebb része voltak.

És mi volt az, ami miatt a szlovén történészek nagy része mégis úgy ítéli meg, hogy Jugoszlávia jó, de legalábbis a kevésbé rossz választás volt? A nemzeti identitás könnyebb megőrzése, és az, hogy 1848-tól napjainkig megvalósítottuk az egyesített Szlovénia programját.

Talán azokkal a kételyekkel és dilemmákkal, amelyek továbbra is megmaradtak, mert az új állam a földreform ellenére sem oldotta meg a térség gazdasági és szociális problémáit, ahogy sohasem értette meg ennek összetett nemzeti és vallási struktúráját sem, magyarázható a magyar megszálló hatóságok felfoghatatlan önbizalma a második világháború idejében. Nem értették meg ugyanis, hogy az egy nagy ma-

gyar nemzetről, a Rijekától (Fiume) a Kárpátokig terjedő Nagy Magyarországról, az ezeréves kultúráról, a nemzeti királyokról, a dinasztiákról és más hősekről, valamint az udvarias vendekről szóló nemzeti nagy jelszavak csak kellékek voltak a 19. század romantikus lomtárában, amely már 1918-ban megérte első bukását. Egy korszerű nemzet, legyen az a szlovén, a magyar vagy bármelyik másik, az nyitott, nem a múlt század archaikus maradványaival foglalkozik, hanem külön kihívásként képes felkínálni alkotókészségét, és elfogadni más nemzetek alkotókészségét saját nemzeti térségében.

Hornyák Árpád

*A magyar–jugoszláv határ kialakulása
az első világháború után,
különös tekintettel a Muravidékre*

Noha a párizsi békekonferencia azért lett összehívva, hogy rendezze Európa háború utáni határait és vitás kérdéseit, ez a magyar–jugoszláv határ esetében tulajdonképpen csak a kialakult helyzet szentesítésére szorítkozott. A magyar–jugoszláv határ ugyanis – leszámítva a Muravidéket – az 1918. november 13-án megkötött belgrádi konvencióban meghatározott demarkációs vonal megvonásával, és a Muraköz decemberi megszállásával gyakorlatilag már 1918 decemberében kialakult. Az akkor elfoglalt, illetve „ideiglenesen” megszállt területek további sorsa, mint az később kiderült, valójában egyet jelentett az új délszláv államhoz csatolásukkal, s ez alól csak Baranya volt kivétel. Ez a körülmény azért fontos, mivel egyebek mellett ez is döntő mértékben meghatározta a jugoszlávok magatartását Magyarországgal szemben, különösen a Tanácsköztársaság idején. A délszláv állam küldöttsége ugyanis gyakorlatilag úgy érkezett Párizsba, hogy az igazán lényeges területi követeléseit Magyarországgal szemben már ki voltak elégítve, és azok jogosságát tulajdonképpen senki sem vitatta. Gondolok itt arra, hogy a későbbi Vajdaság területének Jugoszláviának ítéltése egy pillanatig sem volt vita tárgya a békekonferencián, legfeljebb csak annak „peremterületeinek” hovatartozása volt kérdéses. Ezt igazolja Stanoje Stanojević visszaemlékezése a békekonferenciáról. „Mi Vajdaságot könnyen és minden nagyobb nehézség és harc nélkül megkaptuk. Csak a Vajdaság egyes területeinek kiterjedéséről volt vita. A harc Kelet-Bánátért, Északnyugat-Bácskáért és Észak-Baranyáért folyt, azaz Temesvár, Baja és Pécs megszerzéséért, de már a kezdet kezdetén biztos volt, hogy megkapjuk Bánát jelentős részét, szinte az egész Bácskát és Baranya egy részét”.¹ Úgyszintén nem képezte vita tárgyát Horvát-Szlavónország Jugoszláviához csatolása sem, annál is inkább, mivel azokról Magyarország is minden ellenkezés és szívfájdalom nélkül lemondott.² Muraközt – mivel a háború előtt a magyar közigazgatáshoz tartozott – nem tekintették Horvátország részének, s nem érintette a belgrádi kon-

1 Stanoje Stanojević: Vojvodina na Konferenciji mira. Letopis Matice srpske. Knjiga 300. (za godine 1914–1921) 83. p.

2 A monarchia már néhány nappal a Zágrábi Nemzeti tanács elszakadó nyilatkozata után elismerte azt, és Károlyiék a belgrádi konvenció tárgyalásainál is kinyilvánították, hogy nem tartanak igényt azokra.

venció. Mivel lakossága – Csáktornya kivételével – túlnyomórészt horvát volt, horvát részről sérelmezték, hogy a belgrádi fegyverszüneti egyezmény nem engedélyezte megszállását, és ezen megpróbálták saját kezdeményezésű akciókkal „segíteni”, amelyek sikeresek voltak, minek következtében még egy jelentős terület, a Muraköz is délszláv megszállás alá került.³

A fentiek ismeretében talán nem túlzás azt állítani, hogy Jugoszlávia a békekonferenciától Magyarország irányába valójában csak határkiegészítéseket igényelt, s nem pedig lényeges területeket, lévén, hogy azokat már birtokba vette.

Mivel Magyarország 1920-ig nem volt jelen a békekonferencián, tehát nem is vehetett érdemben részt a saját ügyeit érintő kérdések eldöntésében, amikor pedig lehetősége nyílt a részvételre, szerepe arra szorítkozott, hogy elfogadja a már kidolgozott békefeltételeket, ezért előadásomban elsősorban a jugoszlávok nehézségeire igyekeztem összpontosítani.

Jugoszlávia a békekonferencián

A párizsi békekonferencia szűk másfél éve alatt a jugoszláv delegáció és kormány álláspontja és módszere az északi, valamint a keleti (Bánát) határok tekintetében többször változott. Az álláspontok változásában szerepet játszottak a mindenkorai nemzetközi politikai helyzetben beállt változások, az újabb bizonyítékok felbukkanásai, mint például nemzetiségi adatok, a delegáción belüli viták, új szempontok előtérbe kerülései a területi igények alátámasztására, valamint a békekonferencia módszerei miatti rosszul tájékozottság, ami arra kényszerítette a jugoszlávokat, hogy az új értesülésekre azonnal reagálva improvizálva terjesztették elő követeléseiket. A fentieknek köszönhetően a békekonferencián a jugoszláv politika több, egymástól jól elhatárolható szakaszra osztható fel.

3 Már november közepén egy háromszáz főnyi horvát önkéntes csapat Drávavásárhelynél betört a Muraközbe, de a nemzetőrök, illetve az akkor még valószínűleg létező Dráva menti kordonőrség szétszórta őket. Decemberre a zágrábi Horvát Nemzeti Tanács alaposabb akciót készített elő, amelyben egy lovasszázad, egy zászlóalj és két üteg erejű egykori császári és királyi horvát csapatokból álló különítmény Kvaternik Slavko és Perko Károly parancsnoksága alatt december 25-én a Muraközt és Csáktornyát ellenállás nélkül elfoglalta. A magyar kormány tiltakozó jegyzéket nyújtott át d'Esperey tábornoknak, ám mielőtt még megkapták volna – egyébként is kedvezőtlen – választ, a magyarok és horvátok fegyveresen is összecsaptak. A horvátok ugyanis a könnyű sikereken felbuzdulva átlépték a Murát, és elfoglalták Alsólendvát, majd másnap Belatincet és Muraszombatot. Amikor a magyar hadügyminisztérium tudomást szerzett arról, hogy a jugoszláv felsőbb parancsnokság hivatalosan nem vesz tudomást a megszállásról, parancsot adott a megszállt területeknek a Mura vonaláig való visszafoglalására. Az akcióban egy karhatalmi zászlóalj vett részt, és 1919. január 2-ről 3-ra virradó éjjel váratlanul megtámadta és rövid tűzharc után visszafoglalta Muraszombatot. Alsólendvát és Belatincet a horvát osztagok önként feladták. Mint az várható volt, a hivatalos szerb álláspont a vendvidéki akciót fegyelmetlen katonák felelőtlen kezdeményezésének tüntette fel. Magyar részről tervezték a Muraköz visszafoglalását is, de mivel Csáktornyára szerb erősítések érkeztek, letettek szándékukról. Fogarassy László: A magyar-délszláv kapcsolatok katonai története 1918–1921. in: Baranyai Helytörténetírás 1985–1986, 537–539. p.

1919. január–február

Az első szakasz a delegáció Párizsba érkezésétől február közepéig tartott és a hivatalos követelések kidolgozásával telt el. A jugoszláv delegációnak ugyanis nem volt egységesen kialakított álláspontja a párizsi békekonferencián, ami nem azt jelentette, hogy egyáltalán ne lett volna, hanem éppen ellenkezőleg, túlságosan is bővelkedett tervezetekben, mivel szinte mindegyik tagjának megvolt a saját elképzelése a határok kialakítását illetően.⁴

A delegáció szerb tagjainak különösen határozott elképzelésük volt a Bánát és bizonyos szinten a Bácska hatáira. Ami a delegáció szlovén és horvát tagjait illeti, ők természetesen a kialakítandó határ egyéb szakaszaira dolgoztak ki részletes terveket, és a Bánátra, Bácskára és Baranyára vonatkozóan nem volt különösebben határozott koncepciójuk. A tervezetek között voltak stratégiai, nemzeti-etnikai, gazdasági, közlekedési, valamint történelmi elvekre, ezek egyvelegére hivatkozó elképzelések. A horvát küldöttek származási helyéből, abból, hogy a báni Horvátországból senki sem volt delegálva – azt már megszerezték –, valamint hogy Triesztet is képviselték, lehet bizonyos következtetéseket levonni, hogy mely területek megszerzését, illetve megtartását tekintették elsődleges célnak. A delegáció üléseiről készült jegyzőkönyvek is azt támasztják alá, hogy elsődlegesnek tartották Dalmácia és Fiume megszerzését és az olasz követelések kivédését. Ha százalékban akarjuk meghatározni, hogy a delegáció mennyit foglalkozott egyes kérdéscsoportokkal, akkor megközelítőleg a következő számokat kapjuk. A tengerpart és Fiume 60%, Szerbia keleti és déli határai (Bánát, bolgár határ és albán határ) 25%, a fennmaradó 15% pedig az osztrák és a magyar határ ügyével foglal-

4 A konferencia eredetileg csak két helyet szánt Szerbiának. Végül Lansing javasolta, hogy Belgium három helyet kapjon, illetve Clemenceau, aki összekötötte Belgium és Szerbia ügyét, javaslatára három helyet biztosítottak Szerbia (és nem az SHS Királyság) számára. Ugyanakkor az olaszok felvetették, hogy Crna Gorán is jár egy hely, amit a Konferencia el is fogadott, azzal, hogy egyelőre még nem dönt arról, hogy milyen módon lesz az kinevezve (1919 októberében Crna Gorát A. Radović képviselte, de a jugoszláv békeküldöttség tagjaként). A jugoszláv békeküldöttség összeállításában nagy szerepet játszott az a körülmény, hogy a trónörökös – aki mint régens a betegeskedő Péter király helyett a királyi funkciókat látta el – nem volt hajlandó elfogadni Pašičot miniszterelnöknek, ezért helyette Protić alakíthatott kormányt, Pašičot pedig kinevezték a békedelegáció vezetőjévé. Ennek köszönhetően egy nagy tapasztalatú, ravasz politikus került Párizsba, hogy az új állam érdekeit képviselje, de aki ugyanakkor éppen kora miatt nem mindig tudott alkalmazkodni az új idők kihívásaihoz. A delegáció második embere a horvát Ante Trumbić lett, aki egyben a külügyminiszteri tarcát is megkapta. Igyekeztek úgy összeállítani a delegációt, hogy az kifejezze azt, hogy az új állam nem csak Szerbiát, hanem a Monarchiából kivált területeket is képviseli, bár azért a delegátusok nemzetiségi megoszlása azok sorrendjét is tükrözte. A szerbek összesen három tagot delegáltak. A már említett Pašičon kívül Milenko Vesnićet, a párizsi követet, és Matija Boškovićot, a korábbi meghatalmazott minisztert Londonban. A horvátok két dalmátot, a külügyminiszteri tárca birtokosát, Ante Trumbićot, és Josip Smolákát, és szlovének Ivan Žolger, valamint a trieszti Oto Ribaržot delegálhatták. Ezek közül azonban csak háromnak volt joga részt venni a konferencián, de a jugoszláv kormány négyet hatalmazott fel erre, akik egymást felváltva képviselték teljes jogú tagként a békekonferencia előtt, attól függően, hogy milyen téma került terítékre (Pašić, Vesnić, Trumbić, Žolger). A delegáció többi tagja szintén teljes jogú résztvevőként vett részt a delegáció munkájában, és mellérendelt viszonyban álltak a többivel. Bogdan Krizman: Pitanje granica Vojvodine na Pariškoj mirovnoj Konferenciji.

1919. g. in: Zbornik za društvene nauke Matice srpske, br 24. (1959) 34. p.; Mitrović i. m. 3–4 p.; Zapisnici. 5–20. p.

kozik, de ennek is nagyobb része az osztrák határ kialakításával.

A stratégiai elv volt a meghatározó Pešić tábornok tervezetében, ami a szerb kormánynak és a hadvezetőségnek még a háború alatt kidolgozott elképzelése volt. A tábornok tervezete azért volt jelentős, mert azt a delegáció hallgatólagos beleegyezésével 1919 januárjában a szövetségesek – Foch vezérkara – előtt mint az SHS Királyság hivatalos területi követeléseit megfogalmazó memorandumot mutathatta be.⁵ Ennek alapján a határ Jugoszlávia és Magyarország között nagy vonalakban a következőképpen nézett volna ki: Lippától követte a Marost a torkolatáig, majd közvetlenül Szeged alatt húzódott volna, Szabadkától 15 kilométerrel északra, közvetlenül Baja felett, 15 kilométerrel északra Péctől, és 20 kilométerrel Szigetvár fölött, valamint közvetlenül Nagykanizsa alatt, majd a Murát elérve a folyó mentén halad, amíg eléri a Lendva torkolatát Lendvaújfalut magyar részen hagyva, tovább halad a Lendva és Kerka vízválasztója mentén.⁶ Ahogy Bánát kérdésében, úgy a magyar határ kijelölésében is stratégiai okokkal magyarázta az általa felvázolt határvonal cél- és ésszerűségét.⁷

Hamarosan azonban kiderült, hogy az általa bemutatott tervezet nem tekinthető a hivatalos jugoszláv tervezetnek. A delegáción belül hosszan tartó és elmérgesedő vita alakult ki arról, hogy milyen nyelvekre kell hivatkozniuk követeléseik megfogalmazásánál. A vita a szerb és a horvát delegátusok között zajlott, és alapja tulajdonképpen mindkét részről az önzőség volt. A horvátok (Ante Trumbić és Josip Smodlaka) a nemzeti elv preferálását követelték, mivel annak alapján remélhették helyzetük megerősítését és követeléseik elfogadását Olaszországgal szemben.⁸ A szerbek számára viszont nyilvánvaló volt, hogy a nemzeti elvre való hivatkozással nem tudják a Bánátból a szükségesnek tartott és áhított területeket megszerezni, ezért ők a stratégiai elv mellett álltak ki. Az elvek körüli vita végül kompromisszummal zárult, amit mindkét fél a saját győzelmének könyvelhetett el. A horvátok azért, mert elérték, hogy a nemzeti elvre hivatkozzanak területi igényeik megfogalmazásánál, a delegáció szerb tagjai pedig azért, mert a delegáció a január 28-i ülésén úgy határozott, hogy a Pešić tábornok által már bemutatott tervezetet teszi magáévá azokkal, a magyar szempontból kedvező korrekciókkal, hogy Bácska és Baranya északi részét nem kéri, és Szigetvárt is a magyaroknak hagyja, valamint hogy hangsúlyozza, hogy követeléseit a nemzeti elv alapján fogalmazta meg (Mura-

5 Pašić, akinek elképzelései nem sokban különböztek a Pešić által felvázolttól, a háttérben maradt. Az, hogy a tábornokot hagyta „kibontakozni” a tervezetével, ami gyakorlatilag megegyezett a sajátjával, azt a célt szolgálta, hogy szondázza a benne rejlő lehetőségeket, de magát ne kompromittálja. Mitrović, im. 32. p.

6 Mitrović: im. 6. p.; Zapisnici. 317–319. p.

7 Az egész magyarázat arra az állításra támaszkodott, hogy a szövetségeseknek érdekében áll, hogy Jugoszlávia legyen az agresszió legfőbb gátja. Mitrović, im. 7. p.

8 A horvátok érvelésükben támaszkodhattak a trónörökös január 6-i manifestumára, amelyben kifejtette, hogy az új állam határainak híven kell követniük az etnográfiai határt, és nem szabad, hogy egyetlen darabja is idegen hatalom uralma alá kerüljön. Ezt a reálpolitikus Pašić úgy értelmezte, hogy nem tudnak minden egyes falut megmenteni, amelyet délszlávok laktak, de törekedniük kell, hogy helyettük kompenzációként más falut kapjanak. Zapisnici. január 22. 29. p.

vidéket kérte).⁹ Módosításokkal ugyan, de a szerb kormány és hadvezetőség terveze lett tehát a jugoszláv béke delegáció hivatalos követelése.¹⁰

Memorandum a követelésekről

A jugoszláv delegációnak 1919. február 18-án nyílt alkalmja arra, hogy előterjessze területi követeléseit, amelyeket immár írásban is megtehetett, bizonyítékokkal alátámasztva. A hivatalos jugoszláv követelésekben kifejezésre volt juttatva az óhaj, hogy az SHS Királyság megszerezze a Pannon-medence szláv – főleg szerb és horvát – népességének többségét, de ugyanakkor a követelések át voltak szöve azokkal a vágyakkal is, hogy bizonyos területeket, melyek gazdaságilag és a közlekedés szempontjából fontosak, megszerezzenek. Azt tűzte ki célul, hogy minél többet kell kérni, hogy minél többet kapjanak, de ugyanakkor tekintettel kell lenni a nemzeti elvre is.¹¹ Magyarországnak hagyta Szegedet, Baját, Szigetvárt és Pécsét, vagyis lényegesen többet, mint amit még januárban nem hivatalosan követeltek. Mohács Jugoszláviához tartozott volna. Ez az engedmény kétségkívül a nemzeti elv elfogadásának volt köszönhető, amit azért tettek, hogy megszüntessék a széthúzást a delegáción belül és határozottabban tudjanak igényeikkel fellépni. A követelések a magyar határ kérdésében öt területre irányultak.¹²

Bánátról, Bácskáról és Baranyáról itt röviden csak annyit, hogy mindhárom esetben történelmi, etnikai, néprajzi és stratégiai érvekkel éltek. Kétségbe vonva a magyar népszámlálás pontosságát, és kiemelve, hogy a magyarok száma jelentősen

9 Arra, hogy mennyire nem volt egyetértés a delegáció tagjai között, bizonyítékok Pašić és Pešić levelei. Ezek alapján képet alkothatunk arról, hogy mennyire volt egységes ez a frissen megalakult államot oly fontos pillanatokban képviselni hivatott testület. Pašić február 9-i levelében arra panaszkodott, hogy azt a célt tartották szem előtt a delegátus összeállításánál, hogy a világ előtt egységesnek mutatkozzanak, de azt nem, hogy olyanok, akik a helyszínen is egységesnek mutatkoznak, és azonos nézeteik, valamint kívánságaik vannak a jövőendő államukra nézve. Krizman, im. 49. p.; Pešić úgyszintén a horvátokra panaszkodott, akik miatt nem tudnak közös nevezőre jutni, mivel állandóan a nemzeti elvre hivatkoznak, ami egész Kelet-Bánát, Baranya és Észak-Bácska elvesztésével járna. Sérelmezi a horvátok önző hozzáállását, amikor 100.000 szerbről van szó Bánátban és Bácskában, akik idegen uralom alatt maradnak, akkor afelett könnyedén átsiklanak, de amikor egy isztriai faluról kell döntenet, akkor az urak hajthatatlanok. Uo. 40. p.;

Január 27-én a hadügyminiszternek jelenti táviratban, hogy: „a delegációnk nem tud egyetértésre jutni a határainkat illetően. A jugoszlávok nagy nehézségeket támasztanak Bulgária, Bánát, Bácska és Baranya hatáiraival kapcsolatban.” Krizman, im. 67. p.

10 Az, hogy még nem volt kész a hivatalos követelésük, komoly hátránnyal járt. Január 31-én ugyanis a Legfelsőbb Tanács meghallgatásra magához rendelte a jugoszláv és a román delegációt. A Tizek Tanácsa előtt a románok kész, kidolgozott tervekkel és térképekkel léptek fel, míg a jugoszlávok kénytelenek voltak csupán szóban kifejezteni érveiket, és arra hivatkozni, hogy hamarosan átadják a végleges, teljes követeléseiket tartalmazó memorandumukat. Erre csak február mások felében került sor.

11 A németeket, akik a távolság miatt nem egyesülhettek sem Ausztriával, sem Németországgal, figyelmen kívül hagyták és nem is említették, legfeljebb a magyarok számarányának csökkentése érdekében.

12 Ezzel kapcsolatban érdemes figyelembevenni Stanoje Stanojević feljegyzését, mely szerint Lipper angol és Johnson amerikai szakértők elmondták nekik, hogy a Vajdaság határainak kialakításánál a legfontosabb és mérvadó szempont a nemzetiségi helyzet és viszonyok lesz. Gazdasági és katonai szempontokat szintén figyelembe vesznek majd. Stanoje Stanojević: Vojvodina na Konferenciji mira. in. Letopis Matice srpske. Knjiga 300 (za godine 1914–1921). 86–89. p.

csökkenne a tisztviselői kar távozása után, amely mivel nem helyi származású, a területek elcsatolása esetén elköltözne.¹³

Muraköz igénylését a nemzetiségi elvvel támasztották alá, mivel azt 92%-ban horvátok lakják. Kiemelték, hogy történelmileg is Horvátországhoz tartozott, és csak 1861-ben kapta meg Magyarország Bécstől. Magyarország 1868-ban a magyar–horvát kiegyezés alkalmával elutasította, hogy tárgyaljanak a Muraköz hovatartozásáról, így maradt a magyar adminisztráció. Muraköz a lakosságának nemzetisége és a földrajzi helyzete alapján is természetes folytatása a szlovén dombságnak, ezért teljesen nyilvánvaló, hogy az SHS államhoz tartozik, amelyről a lakosság is egyértelműen kinyilvánította véleményét, és nem csak azzal, hogy lelkesen ünnepelte a felszabadító jugoszláv csapatokat, hanem még a csapatok bevonulása előtti ellenállásával, amellyel ellenszegült az elnyomó magyaroknak. A magyarok bebörtönz-

13 *Bánát* kérdésében mind a román, mind a jugoszláv fél egyetértett abban, hogy ez a kérdés kizárólag őket érinti, és még a kérdés felvetését sem engedték, hogy Bánát egésze vagy egy része Magyarországnak maradjon, netán egy független állammá alakuljon. Bánát ügyével nem foglalkoztak túlságosan, ami annak magyar vonatkozását illeti, úgy vélték, hogy a magyarok és szerbek között a határ kérdését könnyedén és igazságosan meg lehet oldani. A fő törekvés arra irányult, hogy a követelt területen élő magyarok számának jelentőségét csökkentse. Ezt tette egyrészt a magyar népszámlálás megbízhatóságának kétségbevonásával, illetve azzal, hogy a magyar lakosság 20%-át igyekezett olyanakként feltüntetni, mint akinek nincsenek mély gyökerei a térségben, hanem csak a magyar adminisztráció kiszolgálása végett hivatalból van az adott területen, akik annak az SHS Királysághoz kerülése után elköltöznének. Szerb számítás szerint így összesen 160.000 magyar nemzetiségű maradna Bánátban, akik nem élnek egységes tömbben, sem pedig érintkezésben a magyar törzsterületekkel. Az volt a vélemény, hogy a Marosig kell az északi határt kitolni, mivel ezzel egyidejűleg védeni tudjuk Bácskát és Szabadkát. *Bácska* kapcsán hasonló érvekkel éltek. A földrajzi érveket a terület gazdasági és közlekedési fontosságának kiemelése érdekében használták fel, mondván, hogy a hajózható bácskai folyók, a Duna és a Tisza Belgrád irányába folyik, és így szállítja a gabonában szegény Morava és Vardar völgyébe termékeiket. A történelmi-néprajzi érveket szintén felhasználták. Lényege röviden a következő volt: A magyarok a IX. században Bácska területén délszlávokat találtak, akik a 16. század elejéig itt tartózkodtak. A török invázióban megsemmisültek, de 1526-1686 között újabb szerb elemek érkeztek, akik Bácskának szerb jelleget adtak. Csak felszabadulása után kezdte Bácskát a központi kormányzat tudatosan betelepíteni németekkel és magyarokkal. Ez az akció különösen felerősödött a kiegyezés után. A néprajzi érvek a szláv egységből indultak ki, hogy a magyar népszámlálás adatai még kevésbé megbízhatóak, mint Bánát tekintetében. Bácskában a nemzeti elv bizonyos mértékig pánszláv jelleggel öltött, mivel nem csupán a szerbekre, horvátokra, de szlovákokra, ruszinokra is folyton hivatkoztak, mint egyéb szláv népekre, akik úgyszintén a szlávok nagy törzséhez tartoznak, tehát az ő számukat gyarapítják és így a szlávoknak relatív többsége van (277.000 a 261.000 magyarral szemben). Mint minden esetben, itt is hivatkoztak a magyar népszámlálás tudatos hamisításaira, ami ebben az esetben abban nyilvánul meg, hogy a bunyevácokat és sokácokat a magyarok közé sorolták be, mivel hogy katolikus vallásúak. Az összes többi érv annak bizonyítására irányult, hogy a térségnek szláv karaktere van. Intellektuális és gazdasági fölényben vannak, mivel a föld nagyobb része az ő birtokukban van és a városi népesség többségét is ők alkotják. Akár csak Bánátnál, itt is felvetették, hogy amennyiben Jugoszláviához csatolják ezt a területet, jelentős magyar népesség fog elköltözni, mivel a magyar közigazgatás megszűnésével megszűnik az ittlétük oka. *Baranya* tekintetében voltak a legkevésbé meggyőzőek a felhozott bizonyítékok, és azok magyarázata is rövid és felszínes volt. Amíg a stratégiai elv alapján álltak – igaz nem hivatalosan nagyon is pontosan tudták, hogy mit kell kérniük és abból mire számíthatnak. A nemzeti elv hivatalossá tétele azonban azzal a következménnyel járt, hogy kezdetben a jugoszláv delegáció tagjai nem tudták pontosan, mit is lehet kérni ez alapján. Nem voltak pontos adataik az adott területeken élő népesség nemzetiségi megoszlásáról, ami nem is csoda, hiszen merőben más alapokon állva kívánták a területek megszerzésének fontosságát és igazságosságát megindokolni. Ezért volt az, hogy Észak-Bácska és Baranya tekintetében a delegátusok tájékozatlanságuk miatt egy időre azt hitték, hogy többet kérnek, mint amennyi megilleti őket. Minden jel arra utal, hogy Baranya követelése azért volt, hogy legyen olyan követelés is, amelyről később – szükség esetén – le lehet mondani. A hangsúlyt történelmi, etnikai elvre helyezve, ugyanazokkal az érvekkel éltek, mint Bácska és Bánát tekintetében (a magyarok elköltöznének). Hozzá tették, hogy fontos mint összekötő kapocs Szlavónia (Eszék) és Bácska (Zombor) között. Zapisnici 343–351. p.

sekkel, és kivégzésekkel megpróbálták felszámolni ezt az ellenállást, és félt, hogy amennyiben nem csatolják azt a területet az SHS Királysághoz, úgy a magyarok terrorizmusa is folytatódik.¹⁴

Muravidék Magyarország azon része – állt az indoklásban amely a Mura, Kučnica és a Rába között terül el, és északon felnyúlik egészen Szentgotthárdig, keleten pedig majdnem a Kerka folyóig. Ezt a területet szintén a nemzetiségi elv alapján követelték. 92000 emberről volt szó, akik nyelvük, és származásuk alapján szlovének. Történelmi-etnikai elvre is hivatkoztak, miszerint ők a pannon szlávok utolsó leszármazottjai, akiknek állama a magyarok bejövetele előtt a Balaton melletti központjával szinte az egész mai Közép- és Nyugat-Magyarországot magába foglalta. Ők is nagy lelkesedéssel fogadták a felszabadító csapatokat, és mindannyian egyöntetűen a délszláv államhoz való csatlakozás mellett vannak. Fontos szempontként említette azt, hogy a Muravidék köti össze a Nagykanizsától délnyugatra fekvő területen élő szintiszta horvát lakosságot a Mura bal partjával, akik így egy összefüggő szláv tömböt alkotnak a Muravidéken élő testvéreikkel.¹⁵

Még a meghallgatás napján, február 18-án rendelte el a Legfelsőbb Tanács, hogy a nagyhatalmak szakértőiből február 3-án felállított román Határkijelölő Bizottság állapítsa meg a jugoszláv határt is, kivéve az Adriánál. Sem a jugoszlávok, sem a románok nem vehettek részt a bizottság munkájában, csak egyszer voltak meghíva, hogy kifejtsék előtte álláspontjukat. Amit tehettek, az volt, hogy nemhivatalos úton megpróbálhatták a szakértőkkel felvenni a kapcsolatot, és befolyást gyakorolni rájuk. A jugoszlávok ezt is tették. Ebben nagy segítségükre volt a híres geográfus, Jovan Cvijič, akinek véleményét mindhárom nagyhatalom gyakran kikérte Kelet-Európa földrajzi és etnográfiai körülményeiről. Nikola Pašić Tardieu-val tartotta a kapcsolatot, Pešić tábornok a katonai körökkel állt jó kapcsolatban, a horvátok, Trumbić és Smoldaka az amerikaiakkal és Weakham Stead, Steon Watson valamint Arthur Evans által közvetve az angol mértékadó körökkel tartott fenn jó viszonyt. Ez volt az az időszak, amikor az állandó bizonytalanság miatt hallgatólagosan hajlandóak voltak lemondani bizonyos követeléseikről, amikor szerényebb eredményekkel is megelégedtek volna.¹⁶ Az egymásnak ellentmondó híresztelések hatására elkezdtek komolyabban foglalkozni adatok beszerzésével a követelt területekről, de ezeket csak később használták fel. Annak érdekében, hogy az USA támogatását megerősítse irányukban, Olaszországgal szemben különböző gesztusokat tettek. Felkérték Wilson elnököt, hogy vállalja a döntőbíró szerepét az Olaszországgal való vitás kérdések eldöntésében, illetve felvetették a népszavazás ötletét a román és az olasz határ kialakításánál. Február 25-én felajánlották a népszavazást Bácskára a magyarokkal és a németekkel, amennyiben másutt is elfogadják azt, hogy a legyőzöttekkel szemben lehet népszavazást tartani.¹⁷ Ez nagyon

14 Zapisnici 346. p.

15 Zapisnici 346–347. p.

16 Bela Crkva–Versec–Kikinda–Zombor–Szabadka. Mitrović, im. 250. p.

17 Trumbić iratai. Közli Bogdan Krizman, im. 56–57. p.

ravasz és átgondolt ajánlat volt, mivel jól tudták, hogy mi a szövetségesek véleménye erről a kérdéstről, és főleg a franciáké, akik soha sem egyeznének ebbe bele, mivel precedens lett volna Elzász-Lotaringia ügyében. Mindez azt a célt szolgálta, hogy a gesztusok mellett nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy az igényelt területek jó részét megszállva tartották, így ezáltal a pozíciójuk erősebb, és bizonyos nyomást is tudnak gyakorolni, illetve feltételekhez köthetik engedékenységüket.¹⁸

A delegáció március 17-i ülésén Cvijić beszámolt arról, hogy az angol, francia és amerikai szakértőkkel folytatott beszélgetéseiből azt szűrte le, miszerint a Drávától északra fekvő területek ügyében nem sok jó várható, mivel az a nézőpont van kialakulóban, hogy a Dráva legyen a határ; „ami Baranyát illeti, azt el fogjuk veszíteni, akár csak Muravidéket Szentgotthárdig”.¹⁹ Smodlaka a szövetséges szakértőkkel folytatott beszélgetései alapján ugyanerre a következtetésre jutott, és a delegáció 19-i ülésén szintén megerősítette, hogy Muravidéket el fogják veszíteni.²⁰

Értesüléseik pontosnak bizonyultak. A román–jugoszláv határra a következő volt: Elismerte, hogy alapjában véve a Bánát kérdését e két ország között kell eldönteni, mégis úgy döntött, hogy három fél között osztja fel a területet. Gazdasági szempontokat is figyelembe véve a Szegedtől délre fekvő kis területet, mivel az etnikailag és gazdaságilag magyar és közvetlenül Szegedhez kapcsolódik, meghagyta Magyarországnak. Az a jugoszláv igény tehát, hogy a Maros legyen a határ, nem teljesült, de megkapták Versecet, Bela Crkvat és Kikindát. *Bácskában* a határt Szegedtől délre a Tiszán lévő határpontot és a Dunán Kisköszegtől északra lévő pontot összekötő ferde vonal jelentette. Megkapták Szabadkát és Zombort. A határ a továbbiakban a Duna és a Dráva folyását követte a Mura torkolatáig. Elismerte, hogy Baranya és Somogy megyében is élnek délszlávok, de abból indult ki, hogy ott kisebbségben vannak, valamint hogy gazdaságilag és stratégiaiilag nézve a Dráva Jugoszlávia természetes határa. A határ tovább követte volna a Mura folyását, amíg eléri az osztrák-magyar határt.²¹ Tehát Muraközt Jugoszláviának ítélte, de a Muravidéket a bizottság Magyarországnak hagyta. A jugoszlávok tulajdonképpen elégedettek voltak a javaslattal, Baranya tekintetében nem is nagyon bánkódtak, hiszen amúgy is azzal voltak, hogy a nemzetiségi elv alapján nem lehetett volna kérni, de a Muravidékért fájt a szívük, habár összehasonlítva a többi területek, főleg a Bánát megszerzésébe fektetett munkával, nem nagyon erőltették meg magukat, hogy megszerezzék. Hogy végül mégis Jugoszláviához került, az a Magyarországon beállt politikai fordulatnak, a Tanácsköztársaság megalakulásának volt „köszönhető”.

A Tanácsköztársaság megalakulása után áprilisban az antant intervenció s ter-

18 Mitrović im. 82–83. p. Ez a gondolatmenet az esetek egy részében be is vált, hiszen Temesvár elvesztéséért cserébe nemsokára megkapta a Muravidéket.

19 A delegáció március 17-i ülése. Zapisnici 81. p.

20 A delegáció március 19-i ülése. Zapisnici 83. p.

21 Mitrović, im. 118. p.

vei vonták magukra a figyelmet. A legtúzeesebben Románia készülődött a részvételre, hogy így szerezzen e késői katonai hozzájárulással jó pontokat az antantnál, és kiérdemelje hálójukat. Bár a jugoszláv delegáció egyes tagjai megijedtek azon híresztelések hallatán, mely szerint a nagyhatalmak máris kedvezményeket helyeztek kilátásba a románok számára az ő rovásukra Bánátban, senki sem gondolt az intervencióban való részvételre. Pašić meg volt győződve arról, hogy a feladat a Bánátot és Bácskát illetően kielégítően el lett végezve, és nincs különösebb okuk arra, hogy nagyobb energiát fektessenek újabb területek megszerzésére a Dunán, Dráván és a Murán túl.²² Mind a kormány, mind a delegáció azon a véleményen volt, hogy nem szabad részt venni az intervencióban.²³ Figyelmüket inkább az ekkor új kifejelethez érkezett Adria-problematika kötötte le, s mivel az intervenciót ellenző Egyesült Államokba vetették reményeiket az olasz követelések kivédésére, eszük ágában sem volt részt venni benne.

Az olasz–jugoszláv határ kérdése miatt Baranya, Muravidék és Észak-Bácska kérdése április folyamán a háttérbe volt szorítva. Egyedül Cvijić volt az, aki ebben az időszakban határozottan kiállt e területek megszerzéséért. Ő beszélt a bizottság tagjaival, és sikerült annyit elérnie, hogy annak egyes tagjai hajlandóak voltak visszavetni a már lezárt kérdésre, amennyiben felhatalmazást kapnának a Külügyminiszterek vagy a Tűzek Tanácsától.²⁴ Májusra a „kis változtatások” politikájának szellemében szinte minden területen kiegészítő követelésekkel léptek fel (Bulgária, Bánát, Muravidék, Karintia, Baranya). Tardieu május 17-én azt javasolta Trumbićnak, hogy a Muravidékre és Karintiára összpontosítva kérjék újabb meghallgatásukat a Tűzek Tanácsánál, mert szerinte csak e két területre van esélyük, hogy engedményeket érjenek el.²⁵ A delegáció azonban május 18-án úgy határozott, hogy az aznapi meghallgatáson Clemenceu-nál kérik az összes fent említett területet. A delegáción belül nem volt egyetértés abban, hogy egész Muravidéket kérjék-e, vagy csak az Alsólendváig és Radgonáig (Radkersburg) terjedő területet, és Szentgotthárd környékét – mint ahogy Bošković javasolta – hagyták ki követeléseikből. Végül az egészet

22 Mitrović im. 120. p.

23 A jugoszlávok elsősorban a nemzetközi elismerésüket kívánták, és csak utána gondoltak újabb területi nyereségek megszerzésére. Trumbić 16-án azt táviratozta, hogy a legnagyobb hibának tekintené, ha egyetlen katonájuk Pest felé marsírozna. Nem szabad megengedni, folytatta, hogy bárhol is együttműködjenek a szövetségesekkel, kivéve, ha azt mint az elismert horvát–szlovén–szerb király katonái teszik. Pašić 7-én azt táviratozta, hogy a francia felkérést csak akkor szabadna elfogadni, ha a magyarok ellenséges érzelmeket táplálnának irányukba, illetve ha megtámadnák katonaságunkat. Egyébként, folytatta Pašić, amennyiben az ottani szituáció megköveteli, úgy elvileg el lehet fogadni az intervencióban való részvételt, de azt nagyon óvatosan kell megtenni, és a nehézségeinkre hivatkozni úgy, hogy az valójában elutasítás legyen, mindaddig, amíg a követeléseinket nem biztosítják. Mitrović, im. 120. p.

24 Az újabb jugoszláv követelésekkel egyidőben, május 8-án foglalkozott a Külügyminiszterek Tanácsa a magyar–jugoszláv határral. Bár Tardieu kiemelte, hogy a döntés vitathatatlanul nagyobb számú szláv népességet hagyott a jugoszláv határon kívül, a bizottság szerint az a szám nem elegendő, és elkészítette a végleges dokumentumot, ami azonos volt az április 6-i döntésével és amelyet május 12-én a Legfelsőbb Tanács vita nélkül elfogadott.

25 Mitrović, im. 140–141. p.

kérték.²⁶ Ahogy az várható volt, nem értek el minden területen eredményeket, de a bizottság döntése alapján megkapták Muravidéket és Baranya egy kis részét.²⁷ Az ok, amiért nem hallgattak Tardieu-re, valószínűleg az volt, hogy bármelyik követelés elejtése szakadáshoz vezetett volna a delegáción belül, mivel éppen nemzetiségükre való tekintettel mindegyik ragaszkodott bizonyos területek megszerzéséhez.

A magyar–jugoszláv határ kijelölése

A Muravidék immár végleges odaítélése a Legfelsőbb Tanács részéről összefüggésben volt az antant július eleji komoly intervenciós tervével, amelyben számítottak a jugoszlávok aktív katonai közreműködésére. A jugoszlávok is nagyobb hajlandóságot mutattak a részvételre, mint áprilisban, aminek az volt az oka, hogy a német békeszerződés aláírása után Wilson Amerikába távozott, és nem számíthattak további hathatós támogatásra az Olaszországgal való vitájukban. Ennek következtében új támogató után kellett nézniük, aki csakis Franciaország lehetett. Mivel pedig az intervenció legnagyobb szorgalmazója Franciaország volt, Jugoszlávia sem vonhatta ki magát belőle, de ezért részvételét területi nyereségek elérésére akarta felhasználni. A július 11-i antant tanácskozáson megígérték egy hadosztályt az intervencióra, de cserébe engedményeket kértek; Temesvárt és a Muravidék megszállását. Temesvárt ugyan ki kellett üríteniük, de Muravidéket végül is megkapták. A Legfelsőbb Tanács már július 9-én előzetesen elfogadta a bizottság májusi javaslatát a Muravidék határáról, amelyről valószínűleg a jugoszláv küldöttség is értesült, mivel ellenkező esetben nem valószínű, hogy a július 11-i ülésén úgy dönt, hogy jegyzékben kéri Muravidék katonai megszállását.²⁸ A végleges döntést a magyar–jugoszláv határról augusztus 1-én hozta a Legfelsőbb Tanács. Muravidék tekintetében végül is az előzetesen július 9-én elfogadott határvonalat erősítette meg. Ekkor fogadták el a jugoszlávok kérelmét a Muravidék megszállásáról, de azzal, hogy az legyen összhangban a nekik ítélt területekkel, és arról augusztus 2-án jegyzékben tájékoztatta a delegációt.²⁹ Augusztus 5-én Pašić elrendelte, hogy kérjék a Konferenciától az engedélyt a Muravidék megszállására. Az indokot abban határozta meg, hogy a gabonatermelésre kell vigyázni, nehogy a magyarok elvigyék.³⁰

26 A delegáció május 18-i ülése. Zapisnik, 129–130. p. Clemenceau nagyon ideges lett, mikor meghallotta, hogy az utolsó pillanatban öt új kéréssel állnak elő, és Tardieu-höz utasította őket. A bizottság 20-án hallgatta meg őket, és ahogy azt Tardieu előzetesen Trumbićnak mondta is, Bánátban nem értek el semmit, mivel a Külügyminiszterek Tanácsa május 23-án elfogadta a bizottság által korábban javasolt határt.

27 Trumbić Tardieu-re hivatkozva május 26-án értesítette a belgrádi kormányt, hogy megkapták Muravidéket és Baranya egy kis részét. Pešić tábornok már május 24-én jelentette a hadügyminiszternek, hogy megbízható forrásból szerzett információt, miszerint megkapták Muravidéket és kiegészítéseket fognak kapni Baranyában. Mitrović, im. 144. p.

28 Erre utal továbbá a kormány július 17-i felhatalmazása is, melyben a kormány a delegáció belátására bízta, hogy hogyan cselekszik, csak azt érje el, hogy megkapják az engedélyt a Muravidék megszállására. Mitrović, im. 175. p.

29 Mitrović, im. 177. p.

Noha a konferencia még ki is emelte, hogy a megszállás legyen összhangban a nekik ígért területekkel, a jugoszlávok „első lendületükben” túllépték az engedélyezett mértéket, és az augusztus 12-én kezdődött megszállás néhány faluval többet érintett.³¹ Jogilag a megszállás csak a trianoni békeszerződés becikkelyezésével szűnt meg, amikor is hivatalosan is az SHS Királyság része lett.³² A békeszerződés egyes területek hovatartozását helyszíni határmegállapító bizottságok hatáskörébe utalta. Csak e bizottság munkájának befejezte és döntéseinek a Népszövetség által történő jóváhagyása után beszélhetünk a Muravidék végleges határainról.

30 Mitrović, im. 173. p.

31 Kerkaszentmiklós, Rédcics, Zalasombatfa, Szijártóháza, Gáborjánháza, Bödeháza, Szentistvánlak és Szomoróc községeket. Az utóbbi két község csak a végleges határvonal megállapítása után került vissza Magyarországhoz, míg a többi településről már szeptemberben kivonult a jugoszláv katonaság. Zsiga Tibor: Muravidéktől Trianonig, 1996, Lendva. 76. p.

32 A magyar Nemzetgyűlés 1920. november 15-én fogadta el a trianoni békeszerződést. A törvényjavaslat kihirdetés végett átkerült a miniszterelnökhöz. 1921. július 26-án lett becikkelyezve és emelkedett törvényerőre. Sorsdöntések. Szerkesztette Gerő András, Göncöl Kiadó, Budapest, 292. p.

Árpád Hornyák

Oblikovanje madžarsko-jugoslovanske meje po I. svetovni vojni s posebnim poudarkom na mejni črti v Pomurju

Pariška mirovna konferenca naj bi uredila evropske meje po svetovni vojni, v primeru madžarsko-jugoslovanske meje pa leje »blagoslovila« obstoječe stanje, saj so demarkacijsko črto določili že z beograjsko konvencijo in z decembrsko zasedbo Medjimurja že leta 1918. »Začasno« zasedena ozemlja, z izjemo Baranje, so samodejno pripadla novi jugoslovanski državi. Vse to je vplivalo na odnos Jugoslavije do Madžarske, še posebej v obdobju do Republike svetov. Jugoslovanska delegacija na mirovni konferenci – glede na to, da so bile njene želje že izpolnjene – dejansko ni postavljala zahtev. Položaj Vojvodine nikoli ni bil vprašljiv. Stanoje Stanojevič piše v svojih spominih na mirovno konferenco, da je bilo že v začetku jasno, da bodo dobili večino Vojvodine, borili so se le še za vzhodni Banat, severozahodno Bačko ter za mesta Temesvár, Baja in Pécs. Ni bila vprašljiva niti usoda Slavonije. Medjimurje, ki ni bilo zajeto v beograjski konvenciji, je bilo priključeno pozneje.

Madžarska leta 1920 ni smela sodelovati na mirovni konferenci, ko pa ji je bilo to dovoljeno, je lahko sprejela le že izdelane mirovne načrte. V svojem predavanju se bom zaradi tega večinoma ukvarjal s takratnimi jugoslovanskimi problemi.

Jugoslavija na mirovni konferenci

Stališče jugoslovanske države oziroma delegacije v zvezi s severno in vzhodno mejno črto se je večkrat menjalo, odvisno od mednarodnega položaja, od novih podatkov, od nesporazumov znotraj delegacije ter od njene neobveščenost o metodah mirovne konference. Jugoslovansko politiko glede mirovne konference lahko razdelimo v kar nekaj obdobj.

Januar-februar 1919

Prvo obdobje traja od prihoda delegacije v Pariz do srede februarja, ko so izdelali uradne zahteve. Najbolj zamudno je bilo usklajevanje zahtev med samimi člani delegacije.

Srbski člani delegacije so zahtevali Banat in del Bačke. Slovenski in hrvaški del delegacije je izdelal svoj koncept. Zahteve so se opirale na strateške, nacionalno-etnične, gospodarske, prometne ter zgodovinske osnove oziroma na mešanico leteli. Zapisniki pričajo, da so se v celoti gledano (60%) največ ukvarjali z Dalmacijo in Reko, nato z vzhodno in južno mejo Srbije (25%), precej manj (15%) pa z avstrijsko in madžarsko mejo.

V prvi vrsti so se opirali na strateški načrt generala Pešiča, ki so ga predstavljali kot uradnega; ta je približno takole potegnil mejno črto med Madžarsko in Jugoslavijo: od Lippe spremlja tok reke Maros, 15 km severno od Subotice – neposredno nad Bajo, 15 km severno od Pécsa, 20 km nad Szigetvarom, neposredno pod Nagykánizso in potem po toku Mure do izliva Ledave, naselje Lendva Újfalú še pušča na madžarski strani ter se nadaljuje po povodju Ledave in Krke. Svoje zahteve so podkrepili s strateškimi vzroki.

Kmalu se je izkazalo, da ni šlo za uradni jugoslovanski načrt. Hrvaški in srbski člani delegacije so žolčno razpravljali o načelih, ki jih bodo uporabili pri oblikovanju zahtev. Hrvati (Ante Trumbić in Josip Smodlaka) in Srbi pa so jasno vedeli, da uporaba etničnega načela pri pridobitvi Banata ne bo obrodila sadov, zato so zastopali strateški vidik. Končno je prišlo do kompromisa. Srbi so se odpovedali severnemu delu Bačke ter Baranje, Szigetvár pa pustili Madžarom in zahtevali upoštevanje etničnega načela (zajeli so tudi Pomurje).

Memorandum o zahtevah

Jugoslovanska delegacija je 18. februarja 1919 tudi ustno podala svoje ozemeljske zahteve po večjem delu Panonske nižine z večinoma hrvaškim in srbskim prebivalstvom, hkrati pa je zaradi gospodarskih in prometnih razlogov želela dobiti tudi druga območja. Ravnala se je po načelu: čim več prositi in dobiti, vendar upoštevati tudi etnično načelo. Madžarski so pustili Szeged, Bajo, Szigetvár in Pécs oziroma precej več, kot so še januarja zahtevali. Mohács naj bi pripadel Jugoslaviji. To popuščanje je gotovo pripisati upoštevanju etničnega načela, s tem so umirili tudi razprtije v delegaciji in okrepili skupno predstavitev zahtev. Zahteve v zvezi z madžarsko mejo so se nanašale na pet območij.

Glede Banata, Bačke in Baranje so zahteve upravičevali z etničnimi, etnografskimi in strateškimi načeli. Oporekali so točnost madžarskega popisa prebivalstva in poudarjali, da bi se število Madžarov po priključitvi zaradi odhoda uradnikov znatno zmanjšalo.

Zahtevo po Medjimurju so podkrepili z nacionalnim načelom, saj je 92% prebivalstva hrvaške narodnosti. Povedali so, da je Medjimurje zgodovinski del Hrvaške in ga je Madžarska dobila od Dunaja leta 1861. Dodali so še, da se je prebivalstvo že uprlo madžarski oblasti in se bo terorizem Madžarov nadaljeval, če

Medjimurje ostane v madžarski državi.

Pomurje je del Madžarske, saj se nahaja med Muro, Kučnico in Rabo, in sega na severu do Monoštra, na vzhodu pa do reke Krke, je zapisano v obrazložitvi. To območje so po nacionalnem načelu prav tako zahtevali zase, saj je šlo za 92.000 prebivalcev slovenskega porekla in jezika. Sklicevali so se na zgodovinsko-etnična načela, češ da so to zadnji potomci panonskih Slovanov, katerih država – s sedežem ob Blatnem jezeru – je pred prihodom Madžarov zajemala celotno območje današnje Srednje in Zahodne Madžarske. Kot pomemben vidik navaja dokument še to, da obsega Pomurje tudi hrvaško naseljene predele jugozahodno od Nagykanizse ter tako tvori enoten blok z brati v Pomurju.

Vrhovni svet je takoj 18. februarja naročil komisiji strokovnjakov, naj določijo jugoslovansko mejo, z izjemo predela ob Jadranskem morju. Niti Jugoslovani niti Romuni niso mogli sodelovati v delu komisije, samo na začetku so lahko podali svoje stališče. Neuradno pa so večkrat poiskali strokovnjake in poskušali vplivati nanje. Pri tem je imel veliko vlogo znameniti geograf Jovan Cvijič, ki so ga velesile večkrat prosile za mnjenje. Nikola Pašič je vzdrževal stike s Tardieujem, general Pešič pa je bil v dobrih odnosih z vojaškim krogi, Hrvata Trumbič in Smodlaka pa z Američani ter preko Weakhama Steada, Steona Watsona in Arthurja Evansa tudi z angleškimi krogi. V tem obdobju so se še molče odpovedali nekaterim svojim prevelikim zahtevam. Da bi pridobili večjo podporo ZDA, so se želeli prikupiti Italiji. Zaposili so predsednika Wilsona, naj posreduje pri spornih vprašanjih z Italijo oziroma predlagali možnost plebiscita pri določitvi romunske in italijanske meje. 25. februarja so predlagali plebiscit z Madžari in Nemci v Bački, če bi se tudi druge sprejela možnost, da se v zvezi s premaganci izvede referendum. Ta predlog je bil zelo premišljen in prebrisan, saj so vedeli za stališče zaveznikov, še posebej Francozov, ki se zaradi Alzacije-Lotaringije nikoli ne bi strinjali s takim predlogom.

Cvijič je na sestanku 17. aprila poročal o tem, da ni pričakovati ugodne rešitve za območja severno od Drave, saj bi mejna črta morala potekati na reki.

Novice niso bile brez osnove: Banat je bil razdeljen med tri države. Mejna črta je potekala po Tisi, Donavi, Dravi ter Muri vse do avstrijske meje. Medjimurje je torej pripadlo Jugoslaviji, Prekmurje je komisija dodelila Madžarski. V bistvu so bili Jugoslovani s tako rešitvijo zadovoljni. Da je Prekmurje kljub temu pripadlo Jugoslaviji, gre pripisati političnemu preobratu, ustanovitvi Republike svetov. Aprila se je antanta pripravljala na ukrepe, Romuni so bili takoj pripravljene na sodelovanje, saj so računali z dodatnimi ugodnostmi. Pašiču se je zdelo odveč, da bi vlagal energijo v pridobivanje območij čez Donavo, Dravo in Muro. Pozornost so v prvi vrsti usmerjali proti Jadranu, kjer so računali s podporo ZDA, ki je odklanjala intervencijo.

Edino Cvijič je vztrajal pri zasedbi Baranje, Severne Bačke in Prekmurja. Dogovoril se je s člani komisije, da se bodo vrnili na to vprašanje, vendar je za to moral pridobiti podporo zunanjih ministrov oziroma Sveta desetih. Tardieu je maja predlagal Trumbiču, naj pri Svetu desetih prosi za sprejem le zaradi Koroške in

Prekmurja, ker bodo tako imeli več možnosti za uspeh. Vendar se je delegacija odločila, da bo zahtevala vsa območja. Člani delegacije se – verjetno zaradi različne narodne pripadnosti – niso uspeli uskladiti okoli tega, ali naj zahtevajo Prekmurje le do Dolnje Lendave in Radgone ter izpustijo Monošter, kot je predlagal Boškovič. Na koncu so zahtevali vse, dobili pa Prekmurje in manjši del Baranje.

Določitev madžarsko-jugoslovanske meje

Sklep vrhovnega sveta o dodelitvi Prekmurja je bil že v skladu z junijskimi intervencijskimi načrti, v katerih je bilo predvideno sodelovanje Jugoslovanov, ki več niso mogli računati na Wilsonovo pomoč v sporu z Italijo. Nova zaveznica je tako postala Francija, ki je najbolj podpirala intervencijo. Jugoslavija je ponudila sodelovanje v zameno za Temesvár in Prekmurje. Temesvaru so se pozneje morali odpovedati, Prekmurje pa jim je končno pripadlo. Končni sklep o določitvi madžarsko-jugoslovanske meje je Vrhovni svet sprejel 1. avgusta. Pašič je 5. avgusta zahteval dovoljenje za zasedbo Prekmurja z obrazložitvijo, da je potrebno žito zavarovati pred Madžari.

Jugoslovanska vojska je najprej zasedla večje območje, kot je bilo dovoljeno v pogodbi. Zasedba je pravno nehala veljati šele po ratifikaciji trianonske pogodbe, ko je to območje postalo del Kraljevine SHS. Odločitev o pripadnosti nekaterih območij je mirovna pogodba prepustila komisijam na terenu. O dokončnih mejah Prekmurja lahko govorimo le po tem, ko je ta komisija končala delo, njene sklepe pa je potrdilo Društvo narodov.

Marija Kozar-Mukič

Vpliv trianonske meje na način življenja Slovencev v okolici Monoštra

Po trianonski mirovni pogodbi (leta 1920) je devet slovenskih vasi v okolici Monoštra ostalo še naprej na Madžarskem, ostale vasi Slovenske krajine (ki so jo Madžari imenovali Vendvidék) pa so bile priključene h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Pokrajina med državno mejo in Muro je dobila ime *Prekmurje* (madžarsko Murántúl), med državno mejo in Rabo pa *Porabje, Slovensko Porabje* (madžarsko Rábavidék, Szlovén Rába-vidék).

Po trianonski mirovni pogodbi je v nekdanjem monoštrskem okraju od prejšnjih 80 vasi ostalo v okviru Madžarske le 37. K temu so priključili še tri, ki so pred mirovno pogodbo pripadale murskosoboškemu okraju, zato so leta 1924 okraj preimenovali v "*Monoštrsko-murskosoboški okraj*" (Szentgotthárd-muraszombati járás). Zaradi priključitve nekaterih vasi k Jugoslaviji in Avstriji, so bili preurejeni tudi notariati. Gornji Senik je ostal sedež notariata, toda sem so spadali še samo Ritkarovci, Matjašovci, Trdkova, Čepinci in Markovci pa so pripadli Sloveniji. Pri števanovskem notariatu so ostale vasi: Andovci, Verica in Otkovci. Sakalovci in Slovenska ves sta pripadli k dolnjeseeniškemu notariatu.

Po trianonski pogodbi je gornjeseniška *fara* izgubila tri podružnice (Markovce, Trdkovo in Čepince), pridobila pa le Ritkarovce. Ritkarovci so spadali pred letom 1920 k fari v Velikih Dolencih. Dolnjeseeniška župnija je bila samostojna že leta 1821, pred tem je bila podružnica Sv. Martina v Avstriji. Ta tri naselja so spadala k posestvi Batthyányijev, Sakalovci, Slovenska ves, Števanovci, Otkovci, Andovci in Verica pa k cistercijanskemu samostanu v Monoštru. Verniki vseh šestih vasi so hodili k maši v Števanovce.¹

Trianonska meja ni ločila samo žive, ampak tudi mrtve. O cerkveni upravi pred 1920 pričata dve slovenski pokopališči. *Nagrobniki* le-teh so namreč obrnjeni proti svetišču župnijske cerkve. Tako gledajo še danes nagrobniki pokopališča v Ritkarovcih proti svetišču prvotne župnijske cerkve v Velikih Dolencih v Sloveniji, nagrobniki dolnjeseeniškega pokopališča pa proti svetišču cerkve v Sv. Martinu v Avstriji.²

Državna meja je otežila življenje ljudi tudi v slovenskih vaseh v okolici Monoštra. Zaživelo je *tihotapstvo*. Tihotapci so po prvi in drugi svetovni vojni na skrivaj spravljali blago čez državno mejo, postavljeno leta 1920. Tihotapili so predvsem dvolastniki in brezposelni, peš ali z vozom. Predvsem na Gornjem Seniku, ob tromeji Madžarske

1 Kozar–Mukič, Marija: Slovensko Porabje – Szlovénvidék. Ljubljana–Szombathely, 1984, 104–105

2 Kozár Mária, M.: Vasi szlovén temetők. In: Vasi Szemle, 1990. 3.sz. 375–388.

z Avstrijo in Jugoslavijo. Največ vrst blaga so pretihotali iz Avstrije na Madžarsko (sladkor v stožcih, sol, saharin, kremen, posodo, podplate, petrolej, obleke, modrotisk, predpasnike in razno orodje). V Avstrijo so spravljali milo, meso, kokoši, prašiče, jajca ter vino v sodih. Sode so kotalili čez mejo v gozdu tja in nazaj ali pa so jih peljali čez – skrite med gnojem, senom ipd. – z vozom, nazaj pa splavili po Rabi. Z madžarske strani je šlo v Jugoslavijo največ tobaka, predvsem v zameno za sveže meso. Od tam so prinašali delenove rute, srajce, metrsko blago in žganje.³

Pred prvo svetovno vojno so hodili porabski Slovenci *na božjo pot* tudi k Sveti Trojici (Gradišče) v Slovenskih goricah, v Turnišče v Prekmurju, v Maria Zell, Mariabild ter Mariatrost v Avstriji. Na sezonsko delo so hodili na avstrijska gradbišča.

Trianonska meja je vplivala tudi na *izbiranje zakonskega para*. To se odraža na primer tudi v gornjeseniških matičnih knjigah. Do leta 1924 je bil na Gornjem Seniku sedež notariata šestih naselij. Ta naselja so: Gornji Senik, Ritkarovci, Čepinci, Trdkova, Markovci, Matjašovci.

Med 1896 in 1924 je bila za izbiro zakonskega tovariša značilna teritorialna, narodnostna in verska endogamija znotraj notariata oziroma fare.

Pred letom 1924 je 53 odstotkov nevest in 24 odstotkov ženinov izviralo iz vasi, ki so spadale k notariatu. Največ nevestje prišlo na Gornji Senik iz Ritkarovcev (40 %), potem pa s Trdkove (26%) in Markovcev (5%). Največ ženinov je bilo doma iz Trdkove (38%), nato iz Ritkarovcev (33%), Čepincev (24%), Markovcev (3%) ter iz Matjašovcev (2%).

Zunaj notariata je prišlo iz slovenskih vasi takratne Železne županije 96 odstotkov nevest in 24 odstotkov ženinov. Največ nevest (38%) in ženinov (42%) je bilo po rodu z Dolnjega Senika. Od vasi, ki spadajo danes k Sloveniji, so bili rojstni kraji nevest in ženinov: Boreče, Ženovlje, Otovci, Šalovci, Šulinci, Rogašovci, Kukeč in Dolič; od vasi, ki danes spadajo k Avstriji, pa: Stankovci/Naumarkt an der Raab in Modinci/Mogersdorf. Ko so mejo med Madžarsko in Jugoslavijo dokončno zaprli (1924), se je na Gornji Senik oženilo le 6 moških, in sicer s Trdkove, Čepincev in Kukeča.

V letih med 1941-1944 – ko sta vasi Čepinci in Trdkova spet spadali h gornjeseniškemu notariatu – je pri sedmih zakoncih prišel eden iz Prekmurja, in sicer iz Čepincev, s Trdkove, Markovcev, Šulincev in Boreče.⁴

Po odprtju mejnega prehoda Martinje-Gornji Senik 1. 1992 so stiki med prebivalci bivših notariatov in župnij spet oživel. Prišlo je tudi do nekaj porok.

Proke, neposredni človeški, družinski in sorodstveni stiki bi lahko pripeljali tudi k neposrednim stikom vasi, mest in narodov na obeh straneh mejá. Do tega bi lahko prišlo le z *odpravo predsodkov in državnih meja*, z zajemnim spoznavanjem in spoštovanjem drug drugega, z odprtjem čim več mejnih prehodov oziroma s tem, če bi meje postale le simbolične, prehodne.

3 Kozar Marija – Kozár Mária: Etnološki slovar Slovencev na madžarskem – A magyarországi szlovének néprajzi szótára. Monoster-Szombathely, 1996

4 Kozár Mária, M.: Holtomiglan, holtáiglan. Vszle 1989/2., 165–172.

Kozar-Mukič Marija

A trianoni határ hatása a Szentgotthárd környéki szlovének életmódjára

A trianoni békeszerződés (1920) után az egykori magyarországi szlovén községek közül kilenc – Szentgotthárd környékén – továbbra is az ország határain belül maradt. A (magyarul Vendvidéknek nevezett) Slovenska krajina többi települése a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került. Az új országhatár és a Mura közötti terület a *Prekmurje* (Murántúl), az országhatár és a Rába közötti terület pedig a *Porabje*, *Slovensko Porabje* (Rábavidék, szlovén Rábavidék) nevet kapta.

A trianoni békeszerződés után az egykori szentgotthárdi járás 80 községéből 37 maradt Magyarországon és hárommal bővült a muraszombati járásból. Ezért 1924-ben a járás nevét „*Szentgotthárd-muraszombati járás*”-ra változtatták. Mivel néhány községet Jugoszláviához, illetve Ausztriához csatoltak, a körjegyzőségeket is át kellett szervezni. Felsőszölnök megmaradt körjegyzőségi székhelynek, de már csatolt Ritkaháza tartozott hozzá. Szentmátyás, Magasfok, Kerkafő és Marokrét Szlovéniához kerültek. Az apátistvánfalvi körjegyzőségnél maradt Orfalu, Permise és Újbalázsfalva. Szakonyfalva és Rábatótfalu Alsószölnökhöz került.

Trianon után a felsőszölnöki fára elvesztette három filiját (Markovci/Marokrét, Trdkovo/Magasfok, Cepinci/Kerkafő) és Ritkaházát kapta cserébe. Ritkaháza azelőtt Nagydolányhoz (Veliki Dolenci) tartozott. Az alsószölnöki plébánia már 1821-ben önálló lett, előtte a ma Ausztriában lévő Szentmárton/St. Martin filijája volt. E három település Batthány-birtok, Szakonyfalva, Rábatótfalu, Apátistvánfalva, Újbalázsfalva, Orfalu és Permise pedig ciszterci birtok volt. Az Apátistvánfalván épült templom gyűjtötte össze mind a hat falu híveit.¹

A trianoni határ nem csak az élőket választotta el egymástól, hanem a holtakat is. Az 1920 előtti egyházigazgatásról tanúskodik két szlovén temető. A *temetők* sírjeleit ugyanis az anyaegyház templomának szentélye felé fordították. Így a ritkaházi temető sírjelei ma is az eredeti fátatemplom (Veliki Dolenci) szentélye, az alsószölnöki temető pedig az ausztriai St. Martin templomának szentélye felé néznek.²

Az államhatár megnehezítette a Szentgotthárd környéki szlovén falvak lakóinak életét is. Kénytelenek voltak csempészéssel is foglalkozni. A *csempészek* az első és a második világháború után titokban juttatták át az árut az országhatáron, mely 1920-ban, a trianoni békekötés után keletkezett itt. A kettős tulajdonosok és munkanél-

1 Kozar–Mukič, Marija: Slovensko Porabje – Szlovénvidék. Ljubljana–Szombathely, 1984, 104–105

2 Kozár Mária, M.: Vasi szlovén temetők. In: Vasi Szemle, 1990. 3. sz. 375–388.

küliek csempészték – gyalog vagy szekéren – elsősorban Felsőszölnökön, a magyar–osztrák–jugoszláv határ találkozásánál. A legtöbb áruféleséget Ausztriából csempészték át Magyarországra (süvegcukor, só, szaharin, tűzkő, edény, cipőtalp, petróleum, ruha, kékfestő anyag, kötény és különböző szerszámok), Ausztriába pedig szappant, húst, tyúkokat, malacokat, tojást és borral töltött hordókat juttattak át. (A hordókat az erdőben gurították át és a Rábán úsztatták vissza.) Jugoszláviába Magyarországról leginkább dohány került, melyet friss húsért cseréltek el. Onnan delénkendőt, férfi inget, méteres szövetet és pálinkát hoztak.³ Az első világháború előtt a rábavidéki szlovének a ma Szlovéniában lévő Sv. Trojica (Gradišče) v Slovenskih goricah, Turnišče templomait és a ma Ausztriához tartozó Mariazell, Mariabild és Mariatrost templomait is felkeresték *búcsújárás* alkalmából. Idénymunkára osztrák építkezésekre is jártak.

A trianoni határ a *párválasztásra* is hatással volt. Ez kitűnik például Felsőszölnök anyakönyveiből is. Felsőszölnök 1924-ig hat községet magában foglaló körjegyzőség székhelye volt (Felsőszölnök, Ritkaháza, Kerkafő, Magasfok, Marokrét, Szentmátyás). A párválasztásra 1896 és 1924 között a körjegyzőségben belüli területi, nemzetiségi és vallási endogámia jellemző.

Az 1924 előtti körjegyzőséghez tartozó falvakból került ki a menyasszonyok 53 százaléka, a vőlegények 24 százaléka. A legtöbb menyasszony a ma is Magyarországon lévő Ritkaházáról (40%), majd a ma Szlovéniához tartozó szomszédos falvakból: Kerkafőről (29%), Magasfokról (26%) és Marokrétről (5%) jött. A legtöbb vőlegény (38%) Magasfok faluba való, 33 százalékuk volt ritkaházi, 24 kerkafői, 3 illetve 2 százalékuk pedig marokréti, illetve Szentmátyás község lakosa.

A körjegyzőségben kívüli történeti Vas megyéhez tartozó szlovén községből jött a menyasszonyok 96 százaléka, a vőlegények 24 százaléka. A legtöbb menyasszony (38%) és vőlegény (42%) a szomszédos Alsószölnök szülötte volt. A ma Szlovéniához tartozó községek közül a menyasszonyok és vőlegények szülőfaluja volt: Borháza, Gyanafa, Ottóháza, Sal, Sándorvölgy, Szarvaslak, Újkökényes és Völgyköz. A ma Ausztriához tartozó községek közül pedig: Farkasdifalva/Neumarkt an der Raab, Nagyfalva, Mogersdorf.

A magyar–jugoszláv határ lezárása (1924) után csak 6 murántúli férfi kötött házasságot felsőszölnöki nővel (Magasfok, Kerkafő és Újkökényes falvakból).

Az 1941 és 1944 közötti években – amikor Kerkafő és Magasfok ismét a felsőszölnöki körjegyzőséghez tartozott – hét házastárs jött Murántúlról (Kerkafő, Magasfok, Marokrét, Sándorvölgy, Borháza településekről).⁴

A Martinje–Felsőszölnök határátkelő megnyitása – 1992 – óta az egykori körjegyzőségek és plébániák lakóinak kapcsolatai ismét felélénkültek. Néhány házasságkötésre is sor került.

3 Kozar Marija – Kozár Mária: Etnološki slovar Slovencev na madžarskem – A magyarországi szlovének néprajzi szótára. Monoster–Szombathely, 1996

4 Kozár Mária, M.: Holtomiglan, holtáiglan. Vsze 1989/2., 165–172.

A házasságkötések, a közvetlen emberi, családi, rokoni kapcsolatok vezethetnének el a határ két oldalán élő nagyobb közösségek – falvak, városok, népek – közvetlen kapcsolatához. Ehhez viszont feltétlenül szükséges *az előítéletek és határok lerombolása*, egymás kölcsönös megismerése és megbecsülése, minél több határátelő megnyitása, illetve a határok átjárhatóvá tétele.

Kovács Attila

A magyar–szlovén nyelvhatár és a trianoni határ

Tanulmányomban a magyar–szlovén nyelvhatár alakulását kísérem végig a 19. század közepétől 1910-ig, majd megvizsgálom, hogy a trianoni határ mennyire követte vagy nem követte a nyelvhatárt, ill. az etnikai határt.

A vizsgált terület a történelmi Vas vármegye déli, délnyugati és a történelmi Zala vármegye nyugati részén található (lásd a térképet). Előadásomban csak közvetlenül a nyelvhatár két oldalán lévő helységek anyanyelvi adatainak változását, illetve változatlanóságát nézem meg. A többi település anyanyelvi adatai a tárgyalt időszakban nem változtak (vagy csak elenyésző mértékben), vagyis a nyelvhatártól keletre magyar, míg nyugatra szlovén fálvak, városok találhatók.

A térképeken a magyar településnevek az 1910-es állapotokat tükrözik. Szeretném előre bocsátani, hogy az általam használt magyar nyelvű forrásokban (Fényes Elek: „Magyarország, s a hozzá... statisztikai és geographiai tekintetben”, magyarországi népszámlálások 1880 és 1910 között) a szlovének megjelölésére a „vend, vindus, vindustót” elnevezés van feltüntetve; én a szlovén elnevezést használom.

A XIX. század első felében született néhány olyan írás, amelyben utalások vannak az egyes településeken használt anyanyelvre.¹ Az első olyan munka, amely az általam elemzett egész terület nemzetiségi, nyelvi adatait is feltünteti, Fényes Elek: „Magyarország, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben” című hatkötetes műve volt. Fényes Elek 1836 és 1840 között megjelent munkájában a helységnévtárak szerkezetét követte. Statisztikai-földrajzi szempontok mellett demográfiai (nyelvi), néprajzi, történeti, közigazgatási adataival korának leggazdagabb leíró statisztikáját adta Magyarországról.

Noha Fényes Elek Vas és Zala vármegyéről az 1836-ban megjelent munkájában hoz nyilvánosságra adatokat, de ezek nem az adott évre vonatkoznak. Fényes Elek ugyanis a fálvak népességére vonatkozó adatokat az 1830-as egyházi sématiszmosok és Ludovicus Nagy 1820-as évekbeli adatai alapján adta meg.²

Fényes a nyelv alapján ítélte a községeket valamelyik nemzetiséghez tartozónak.³ Hiányosságként említhetjük meg, hogy a települések részletes nemzetiségi adatait nem közölte. Így csak az adott helység uralkodó nyelvét lehet megállapítani,

1 Zala megye leírása a reformkorban, közléteszi: Bence Géza. Zalai Gyűjtemény 23. sz. Zalaegerszeg, 1986

2 Szasztkóné dr. Sin Aranka: Adalékok Fényes Elek pályájához. Statisztikai szemle, 76. évf. 3. sz. 256. p. 1998. március

3 Kemény Albert: A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. Debrecen, 1998. 81. p.

míg a településen használt egyéb nyelvekről nem számol be (lásd az 1. sz. térképet).

1849-ben Peter Kozler a Slovenija újság négy egymást követő számában (1849/55, 56, 57, 58) a „Slovinci na Ogerskim” (A magyarországi szlovének) címmel tanulmányt jelentetett meg a Magyarországon élő szlovénekről. A tanulmányban Kozler szól a vidék földrajzi adottságairól, az itt élő szlovének testi és lelki tulajdonságairól, népszokásaikról, élelmezési szokásaikról stb.⁴ Számunkra azonban a tanulmány azon része a legfontosabb, ahol a szlovén katolikus és protestáns plébániákat sorolja fel. Itt a plébániákban található összes települést felsorolja és leírja az adott településen használt nyelvet is. Nem említi meg a magyar településeket (kivéve egy-két esetben), ill. csak utalásokat találunk velük kapcsolatban (lásd a 2. sz. térképet).

Kozler és Fényes a népesség anyanyelvi adataira vonatkozó leírásában általában egyetértenek, de néhány eltérést is találhatunk: Hodos (Fényes Elek szerint magyar, míg Kozler említést tesz arról, hogy kis számú szlovén protestáns is lakik a faluban), Bakonak (Fényes leírása alapján magyar, Kozler szerint szlovén), Kebele (Fényes adatai szerint magyar, Kozler szerint szlovén) és Kót (Fényes szerint magyar, Kozler szerint szlovén).

A következő forrás, amelyet elemeztem, az 1880-as, a központilag elrendelt hivatalos népszámlálás volt. Itt meg kell említenem, hogy az első, egész országra kiterjedő népesség-összeírás, amelynél számba vették a nemzetiséget, az 1851-es volt.⁵ Az általam kutatott terület adatai azonban még nincsenek feltárva. Megemlíteném még, hogy Fényesen és Kozleren kívül még Bellosics Bálint, Gönczi Ferencz, Dervarics Kálmán, Anton Trstenjak, Božidar Raič – hogy csak a fontosabbakat említsem – közölték írásaikban nemzetiségi adatokat Vas és Zala megyére vonatkozólag.

A magyar–szlovén nyelvhatár északon Szentgotthárdnál (44% magyar, 44% német és 5% szlovén) kezdődik (lásd a 3. sz. térképet). Dél felé haladva Rábatótfalu, Újbalázsfalva, Orfalu, Kisdolány, Nagydolány, Sal falvak mentén fekszik a szlovén nyelvhatár, a magyar nyelvhatár ezzel szemben Zsida (57% magyar, 34% német) Rábakisfalud, Talapatka, Farkasfa (86% magyar), Szalafő, Hodos vonalán volt. Hodoson 1880-ban az összlakosság 83%-a volt magyar, 13% szlovén és 4% egyéb nemzetiségű. Hodostól délre a magyar nyelvhatár Kapornak, Domonkosfa (87%-a magyar, 6%-a szlovén), Szomorócz, Kisszerdahely, Alsójánosfa (55%-a magyar, 40%-a szlovén), Pártosfalva (87% magyar, 11% szlovén), Gödörháza, Velemér és Csekefa településeket, a szlovén nyelvhatár pedig ugyanott a Petőfa Tótkeresztúr, Felsőszentbenedek, Gerőháza (82% szlovén, 15% magyar), Rátkalak (87% szlovén, 9% magyar), Berkeháza, Úrdomb (82%-a szlovén, 14% magyar), Nagytótlak (54% szlovén, 41%-a magyar). Kisfalu (80,5% szlovén, 18,5% magyar) és Zsidahegy (51% szlovén, 41,5% magyar) községeket érinti Vas vármegyében.

4 Peter Kozler: Slovenija na Ogerskim. Slovenija, Ljubljana, 1849, list 55, 220. p.; list 56, 224. p.; list 57, 228. p.; list 58, 232. p.

5 Magyarország történeti demográfiája, szerkesztette Kovacsics József, Bp., 1963, 13. p.

Vas és Zala vármegyék határától délre a magyar nyelvhatár Szécsiszentlászló, Szentgyörgyvölgy, Márokföld, Nemesnép, Lendvajakabfa, Szíjártóháza, Gáborjánháza, Bödeháza, Szentistvánlak, Zsitkóc, Lendvavásárhely, Radamos, Bánuta, Lendvahosszúfalú (80% magyar, 13,5% szlovén, 3,5% szerb-horvát), Gyertyános, Kót (78% magyar, 16% szlovén) és Kapca (81%-a magyar, 15%-a horvát-szerb) mentén, ezzel szemben a szlovén nyelvhatár Bakónak, Kebeleszentmárton (87% szlovén, 6% magyar), Őrszentvid, Lendvaerdő, Bántornya, Zorkóháza, Kispalina, Nagypalina, Murarévi vonalán húzódott.

1890-ben volt a következő népesség-összeírás. Az anyanyelvi adatok alapján megrajzolt nyelvhatár nagy vonalakban megegyezik az 1880-as nyelvhatárral (lásd a 4. sz. térképet), kivéve: Hodos (a magyarok aránya 83%-ról 89-re nőtt, a szlovének aránya 13-ról 8-ra esett), Domonkosfa (itt a magyarok aránya 87-ről 95%-ra nőtt, a szlovének aránya 6-ról 4%-ra csökkent), Rátkalak (a szlovének aránya 94,5%, ami 7,5 százalékos növekedést jelentett, a magyarok aránya közben 9-ről 5 százalékra fogyott), Alsójánosfa (itt szintén nőtt a szlovének aránya, az 1880-as 40%-hoz képest 1890-ben a lakosság 80%-a volt szlovén anyanyelvű), Kisfalú (a nemzetiségi arány az 1880-as fordított mása, a magyarok aránya 18,5%-ról 89%-ra nőtt, míg a szlovén anyanyelvűek aránya 80,5%-ról 11-re csökkent), Nagytótlak (a szlovének aránya 54-ről 45%-ra esett le, a magyaroké viszont 41-ről 54-re nőtt), Úrdomb (1890-re a szlovének aránya 70%-ra csökkent, a magyaroké 28%-ra emelkedett), Zsidahegy (itt viszont a magyarok aránya apadt le 41,5%-ról (1880) 12%-ra (1890), a szlovének aránya közben 51-ről 85%-ra emelkedett); Andorhegy (100%-ban magyar 1890-ben, 1880-ban 93% a szlovén, valószínűleg az összeírók hibájából), Zsitkóc (a szlovének aránya 2,5%-ról (1880) 15%-ra emelkedett 1890-ben), Szentistvánlak (a szlovénkaránya 1%-ról 15%-ra emelkedett, a magyaroké 95,5%-ról 85%-ra apadt). Hosszúfalú (a magyarok aránya 67%-ra csökkent, a szlovéneké (horvátoknak tüntették fel őket) 30,5%-ra nőtt), Kót (a magyarok aránya 10 év alatt 78%-ról 87-re emelkedett, a szlovének aránya 7,5%-ra fogyott 16%-ról), Kapca (86% magyar, 12,5 szlovén, 1880-ban még horvát-szerbeket tüntetnek fel a népszámlálások a szlovének helyett, hibásan).

A századfordulón végrehajtott népszámlálás anyanyelvre vonatkozó adataiból kiderül (lásd az 5. sz. térképet), hogy 1890-hez képest Zsidán nőtt a magyarok aránya (korábban 64, 1900-ban 79% magyar). Szentgotthárdon a magyarok aránya emelkedett, a németeké csökkent, míg a szlovéneké stagnált. Farkasfán a magyarok aránya 90% fölé szökött, a szlovének aránya megegyezik a korábbi számmal, 8%. Hodoson a magyarok aránya 95%-ra nőtt, a szlovének aránya 8%-ról 5-re esett. Tótkeresztúron is csökkent a szlovének száma, az 1890-es 97%-hoz képest 1900-ban 88,5% volt a szlovén anyanyelvű. Geróházán a szlovének aránya 82-ről 97,5%-ra emelkedett, a magyaroké viszont 12-ről 1,5%-ra fogyott. Szintén nőtt a szlovének aránya Alsójánosfán, ahol 1900-ban 99% volt szlovén anyanyelvű a korábbi 80%-hoz képest. Rátkalakon 5 százalékkal csökkent a szlovének aránya (89%), a magya-

rok aránya közben 5%-kal emelkedett. Nagytótlakon a magyarok aránya 54,5%-ról 62-re növekedett, míg a szlovénok aránya 45%-ról 38-ra apadt. A korábbi többségi szlovén Úrdombból (1890-ben 70% szlovén) 1900-ra többségi magyar (magyarok aránya 1900-ban 54%) település lett. Andorhegy 1900-ban 99%-ban szlovén (1890-ben 100%-ban magyar). Zsidahegyen is emelkedett a szlovénok aránya (85-ről 94%-ra). Kebeleszentmártonon a népszámlálás 1900-ban a lakosság 97%-át találta magyar anyanyelvűnek, 1890-ben pedig a 94%-át szlovén anyanyelvűnek!? Az 1900-as adatok nem a valós helyzetet ábrázolják, mivel a korábbi népszámlálásoknál 90% körüli szlovén többséggel rendelkezett a falu. Bántornyán is fogyott a szlovénok száma, a korábbi 94%-ról 82,5%-ra, míg a magyarok aránya 5-ről 17%-ra nőtt. Zsitkócon és Szentistvánlakon a magyarok aránya 99 százalékra emelkedett a tíz évvel korábbi 85%-hoz képest. Hosszúfalun is nőtt a magyarok aránya, 67-ről 78%-ra, közben a szlovénok 30,5-ről 18%-ra fogytak. Kót településen a magyarok aránya 5%-kal nőtt, a szlovének aránya 8% volt. Kapcán csökkent a magyarok aránya (86-ről 78%-ra), a szlovének aránya pedig 12,5%-ról 21-re növekedett.

Az 1910-es etnikai térképről leolvasható, hogy a hármaskör fekvő Szentgotthárdon tovább növekedett a magyarok aránya, a németeké csökkent, míg a szlovénok aránya stagnált (lásd a 6. sz. térképet). Zsidán a magyarok aránya esett (79-ről 67%-ra), a szlovénoké viszont emelkedett (2-ről 11%-ra). Tótkeresztúron a szlovénok aránya 90% fölé emelkedett (96%), míg a magyarok aránya apadt (3,5%). Domonkosfán is csökkent a magyarok aránya, itt tíz év alatt 10%-ot fogyott a magyarság, míg a szlovénok aránya 10%-kal gyarapodott. Felsőszentbenedeken azonban 10%-kal nőtt a magyarok aránya (11%), a szlovénoké 95%-kal apadt (89%). Nagyok az eltérések Rátkalak esetében, ami egyben megkérdőjelezi az adat valószínűségét. Rátkalakon 1900-ban a lakosság 89%-a volt szlovén anyanyelvű, 1910-ben 31,5%-a. Közben a magyarok aránya 10%-ról 68-ra nőtt tíz év alatt. Kisfalu 1910-re teljesen egyveretű magyarrá (90% fölött) vált, 1880-ban 18,5% a magyar. Nagytótlak, amely 1900-ban magyar többségű falu (62% magyar), 1910-ben szlovén többségű helységgé vált (75% szlovén). Úrdombon még ennél is látványosabban nőtt a szlovénok aránya. 1900-ban még magyar többségű település (54% magyar, 44% szlovén), 1910-re egyveretű szlovénné vált (95% szlovén). Emelkedett viszont a magyarok aránya Lendvaerdőn, ahol 2-ről 15%-ra ugrott az arányuk, ezzel párhuzamosan csökkent a szlovénok aránya 97,5%-ról 85-re. Úrdombhoz hasonló változás áll be Bántornya esetében, de most a szlovénok kárára, illetve a magyarok javára. A magyarok aránya 17-ről 78%-ra emelkedett, míg a szlovénok aránya 82,5-ről 21%-ra esett.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a magyar–szlovén nyelvhatár a 19. század közepétől 1910-ig stagnált, illetve csak kis mértékben változott. A magyar szlovén nyelvhatár mentén két olyan szakasz volt, ahol némi változások álltak be a tárgyalt időszakban. Az egyik szakaszt Kapca és Kót települések alkották. A másikat pedig a Gerőháza, Úrdomb, Zsidahegy és Kisfalu által behatárolt terület. Kapca a múlt

század derekán még szlovén település volt, 1910-ben magyar. Köt esetében Fényes Elek és Peter Kozler adatai eltérnek. A népszámlálási adatok szerint 1880-tól 1910-ig a helység lakosságának több mint 80 százaléka magyar.

A „nemzetiségi négyesögben” a települések anyanyelvi adatai tíz évenként változtak. Ennek ellenére, ha összevetjük Fényes Elek és Peter Kozler adatait az 1910-es népszámlálással, megállapíthatjuk, hogy tartós változás csak Kisfalu esetében volt. Kisfalut Fényes és Kozler is szlovénnek tüntették fel, 1880-ban a lakosság többsége még szlovén, 1910-ben azonban már 99%-ban magyar.

Kebeleszentmárton és Bántornya „elmagyarosodása” a századfordulón rövid életűnek bizonyult, mivel az 1921. évi népszámlálás adatai szerint újra szlovén településekké váltak.

A magyar szlovén nyelvhatár stagnálása, ill. kis mértékű változása véleményem szerint 3 fő okra vezethető vissza.

a.) A települések zárt, önálló jellegére.

b.) Földrajzi adottságokra. Erdők (pl. Fekete erdő), hegyek, folyók stb. szintén differenciáló tényezőként hatottak.

c.) A plébániák behatárolására. A plébániák többségét tiszta szlovén, ill. magyar települések alkották, ami szintén egy differenciáló tényező. A magyar–szlovén nyelvhatár etnikailag vegyes plébániában változott (pl. alsólendvai plébánia).

A nyelvhatár stagnálásának részletesebb, pontosabb okainak kimutatása a további kutatások tárgyát képezik.

A trianoni határ a magyar–szlovén nyelvhatárt északon (lásd a 7. sz. térképet) a Kisdolány, Nagydolány vonalon, míg délen egyedül a kebeleszentmártoni kiszögélésnél követte⁶.

6 Az 1920. évi magyarországi és az 1921. évi SHS népszámlálás alapján.

Attila Kovács

Madžarsko-slovenska jezikovna meja ter trianonska meja

V svojem referatu bom predstavil oblikovanje madžarsko-slovenske jezikovne meje od srede 19. stoletja do leta 1910 ter analiziral, v kolikšni meri je trianonska meja spremljala jezikovno oz. etnično mejo.

Obravnavano območje se omejuje na južni in jugozahodni del zgodovinske županije Vas ter na zahodni del zgodovinske županije Zala (glej zemljevid). Na obravnavanem območju bom pregledal spremembe v jezikovni pripadnosti prebivalcev naselij neposredno ob jezikovni meji. Etnična-jezikovna sestava drugih naselij se namreč ni bistveno spremenila.

Madžarski nazivi naselij odsevajo stanje iz leta 1910. Čeprav nekateri viri (Fényes Elek) uporabljajo za Slovence nazive “vend, vindus, vindustót”, sam uporabljam naziv Slovenci.

Prvo pisno gradivo, ki poleg statistično-geografskih podatkov zajema tudi demografske (jezikovne), etnografske, zgodovinske in upravne ter krajevna imena za celotno obravnavano območje, je knjiga Eleka Fényesa “Magyarország, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben”, izšla v šestih delih med leti 1836-1840. Podatke o prebivalstvu navaja iz cerkvenih šematizmov in drugih virov z začetka stoletja. Glede uporabe jezika v posameznem naselju govori le o prevladujočem jeziku, ničesar pa ne pove o drugih prisotnih jezikih (glej zemljevid).

Leta 1849 je Peter Kozler v štirih številkah časopisa Slovenija (1849/55,56,57,58) pod naslovom “Slovenci na Ogerskim” napisal študijo o Slovencih na Madžarskem. Poleg geografskih podatkov vsebuje tudi opise zunanosti in duše slovenskega človeka, ljudskih običajev, prehrane itd. V tej študiji govori tudi o župnijah – in sicer katoliških in protestantskih, našteje vsa pripadajoča naselja in navede tudi jezik, ki ga govorijo, ne omenja pa madžarskih naselij.

Kozler in Fényes se v veliki meri strinjata glede maternega jezika prebivalcev, vendar najdemo tudi bistvene razlike, med drugim v zvezi s Hodošem, Bukovnico. Kobiljem in Kotom, kjer je večinsko prebivalstvo po Fényesu madžarsko, po Kozlerju slovensko.

Naslednji vir je uradno ljudsko štetje iz leta 1880. Prvi popis, ki je že upošteval narodnosti, je iz leta 1851. Poleg Fényesa in Kozlerja so se z analiziranim območjem ukvarjali tudi Bálint Bellosics, Ferencz Gönczi, Kálmán Dervarics, Anton Trstenjak,

Božidar Raič, ki so v svojih zapisih omenjali tudi narodnostne podatke županij Vas in Zala.

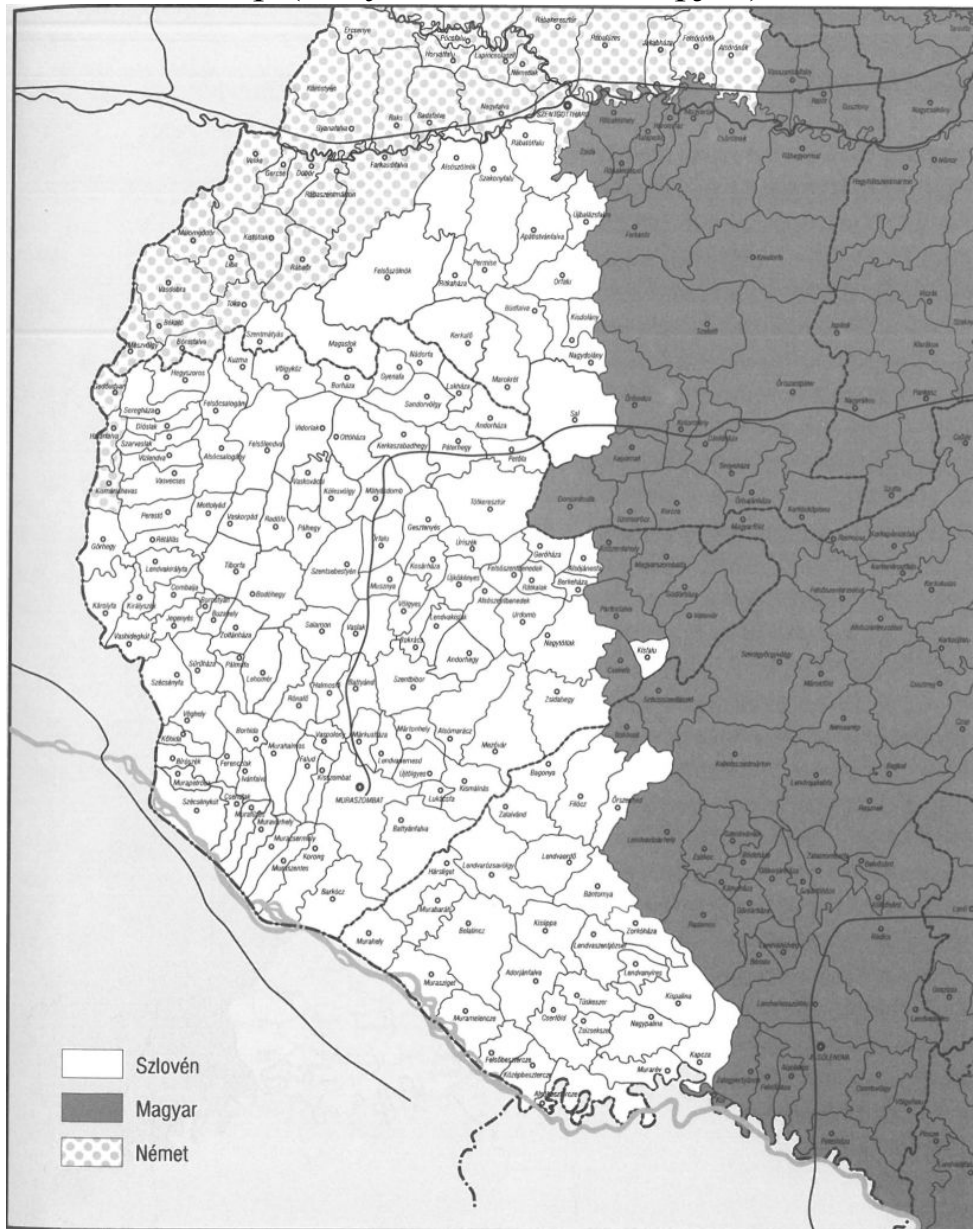
V nadaljevanju avtor primerja spremembo jezikovne sestave prebivalstva ter spreminjanje razmerij med slovenskim in madžarskim prebivalstvom med popisi leta 1880, 1890, 1900 in 1910 v naseljih v bližini slovensko-madžarske etnične meje. (Monošter, Hodoš, Domanjševci, Prosenjakovci, Selo, Berkovci, Kapca, Kot, Gaberje, Tunišče, Kobilje, Velika in Mala Polana, Ratkovci, Andrejci, Žitkovci... Glej izvornik in priložene zemljevide!)

Končna ugotovitev je, da je madžarsko-slovenska jezikovna meja od srede 19. stoletja do leta 1910 ostala ista oziroma z minimalnimi spremembami. Edino na dveh območjih je bilo zaznati večje spremembe v tem obdobju. V prvem primeru gre za območje naselij Kapca in Kot, v drugem za območje Lončarovcev, Vučje gomile in Pordašincev. Kapca je bila še sredi prejšnjega stoletja slovensko naselje, leta 1910 pa madžarsko. Glede Kota se podatki Eleka Fényesa in Petra Kozlerja razlikujejo. Po podatkih štetja prebivalstva je v obdobju 1880-1910 več kot 80% prebivalcev madžarske narodnosti.

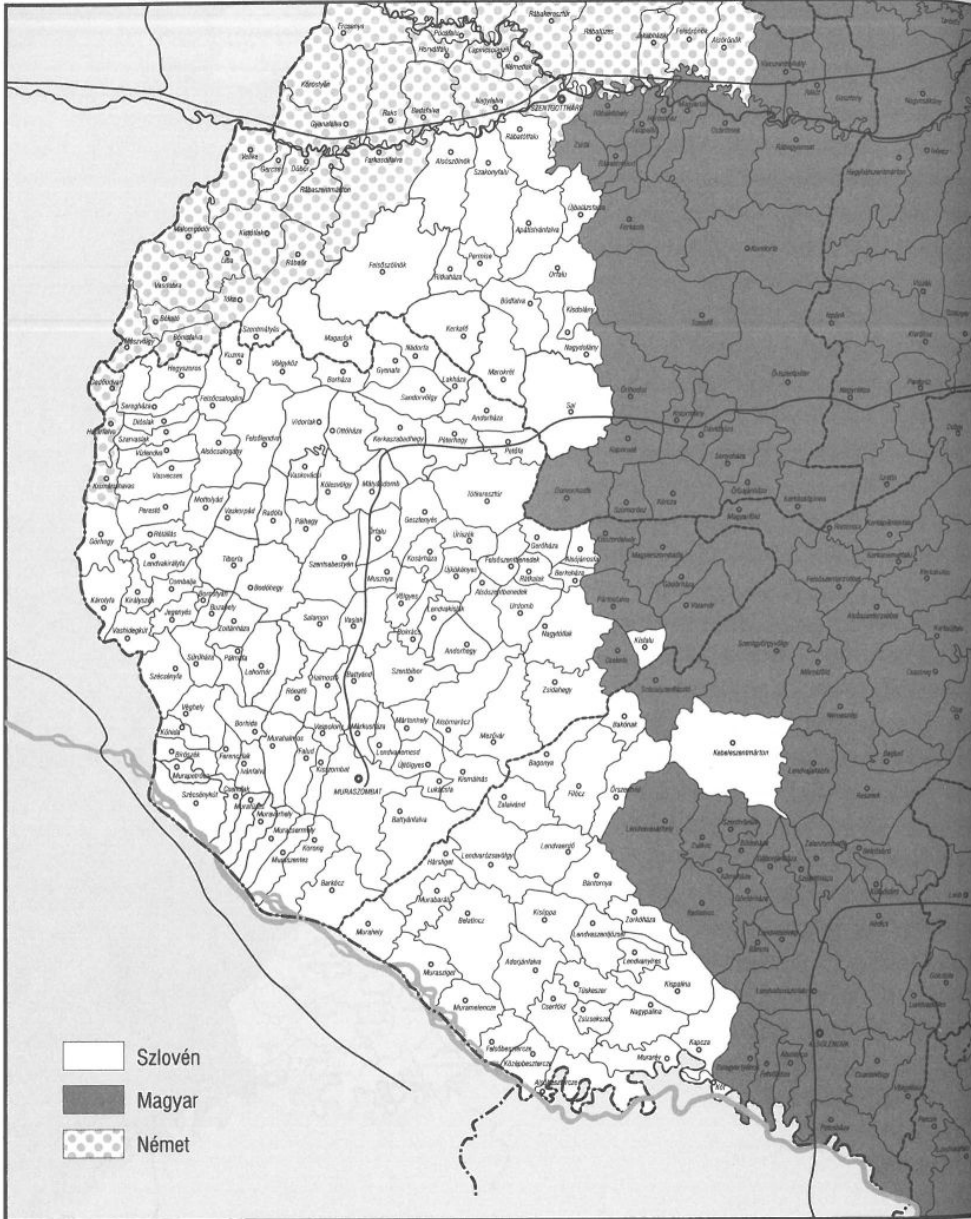
V »narodnostnem kvadratu« so se podatki o maternem jeziku prebivalcev spreminjali od popisa do popisa, toda če primerjamo podatke Eleka Fényesa in Petra Kozlerja, ugotovimo večje spremembe le v primeru Pordašincev. Za leto 1880 še oba navajata, da je večina prebivalcev slovenske narodnosti, leta 1910 pa je 99% Madžarov.

Trianonska meja je upoštevala slovensko-madžarsko etnično mejo na severu le na območju Velikih in Malih Dolencev ter Šalovcev, na južnem delu pa le na območju Kobilja.

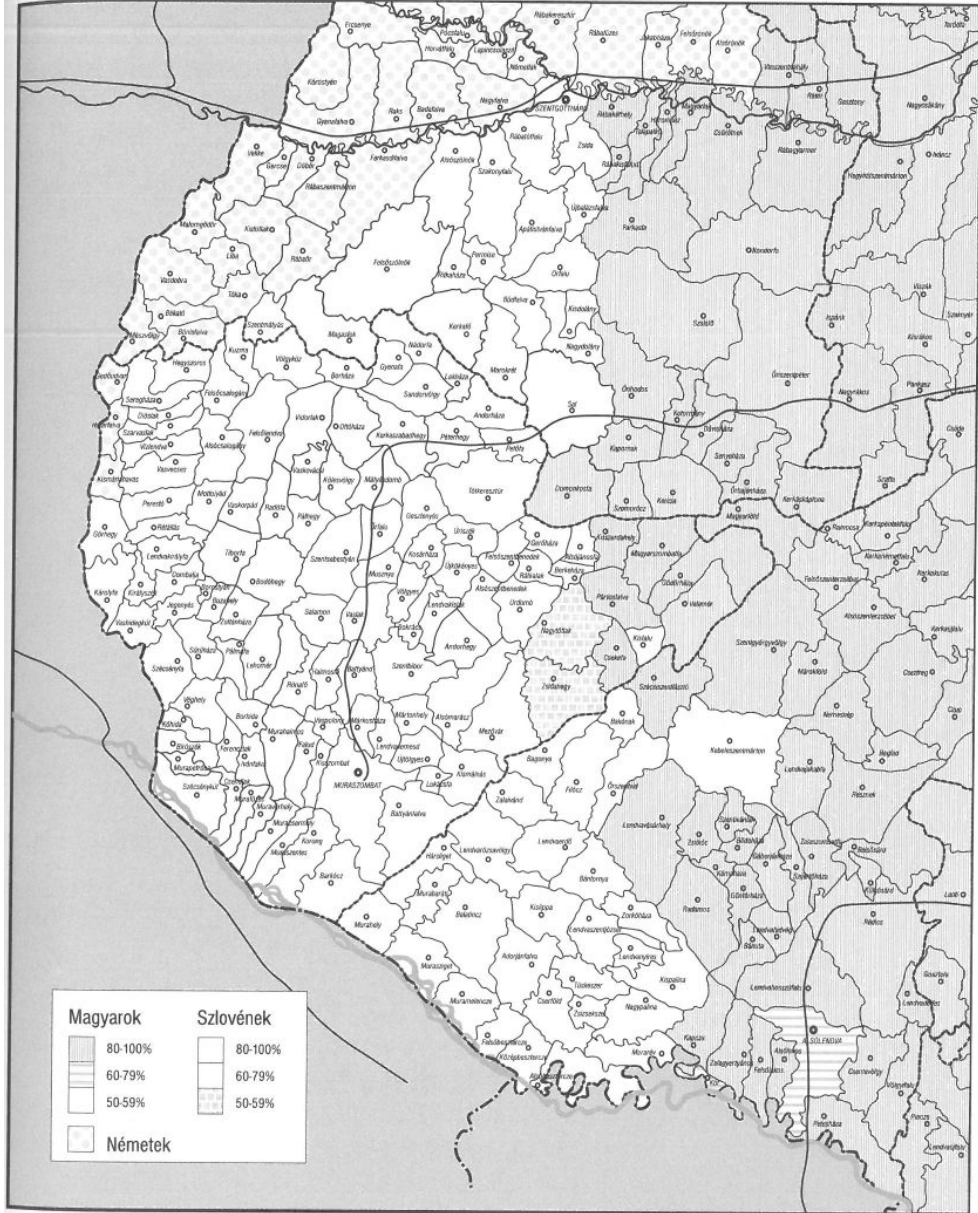
1. számú térkép (Fényes Elek műve alapján)

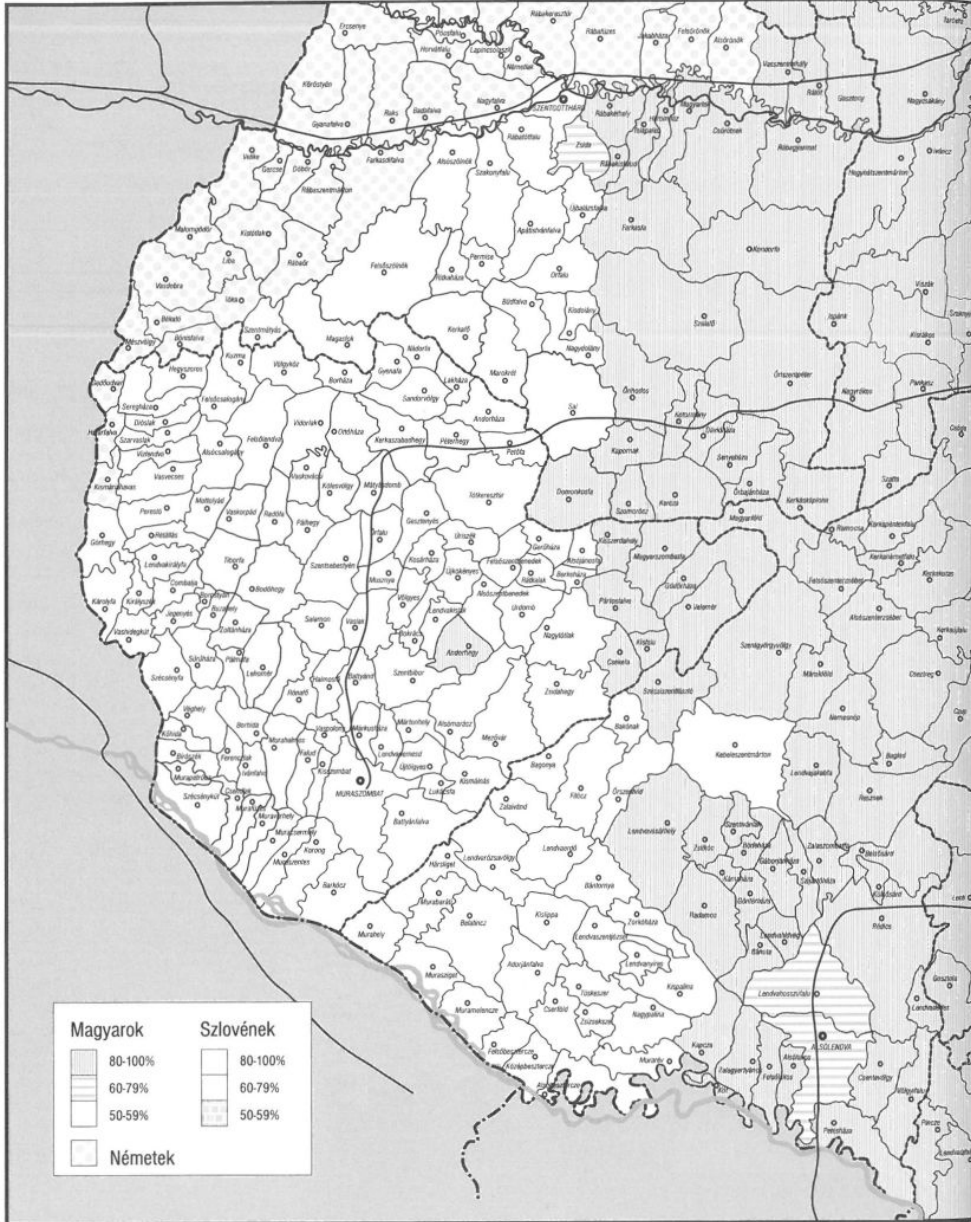
2. számú térkép (Peter Kozler műve alapján)

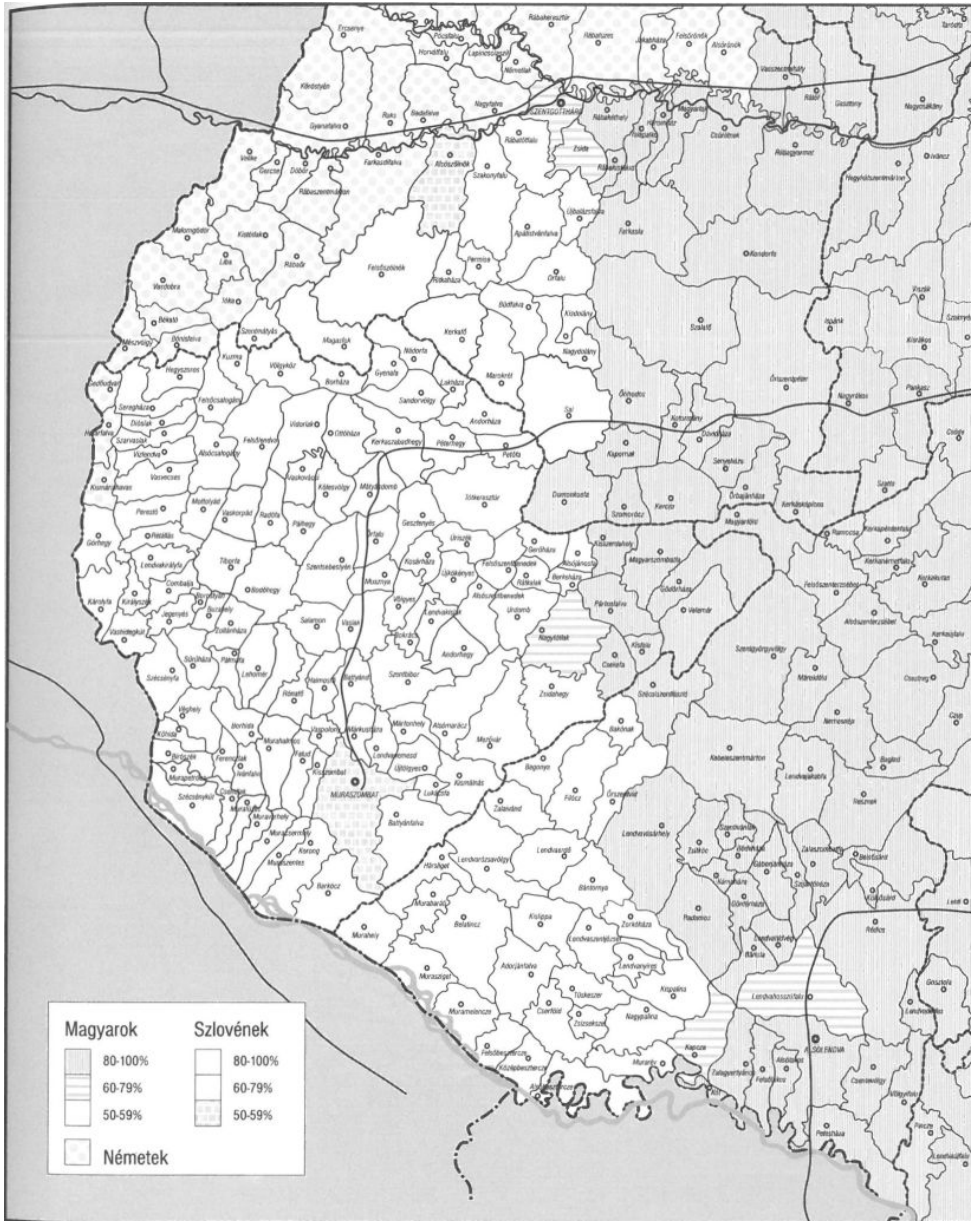
3. számú térkép (1880. évi népszámlálás alapján)

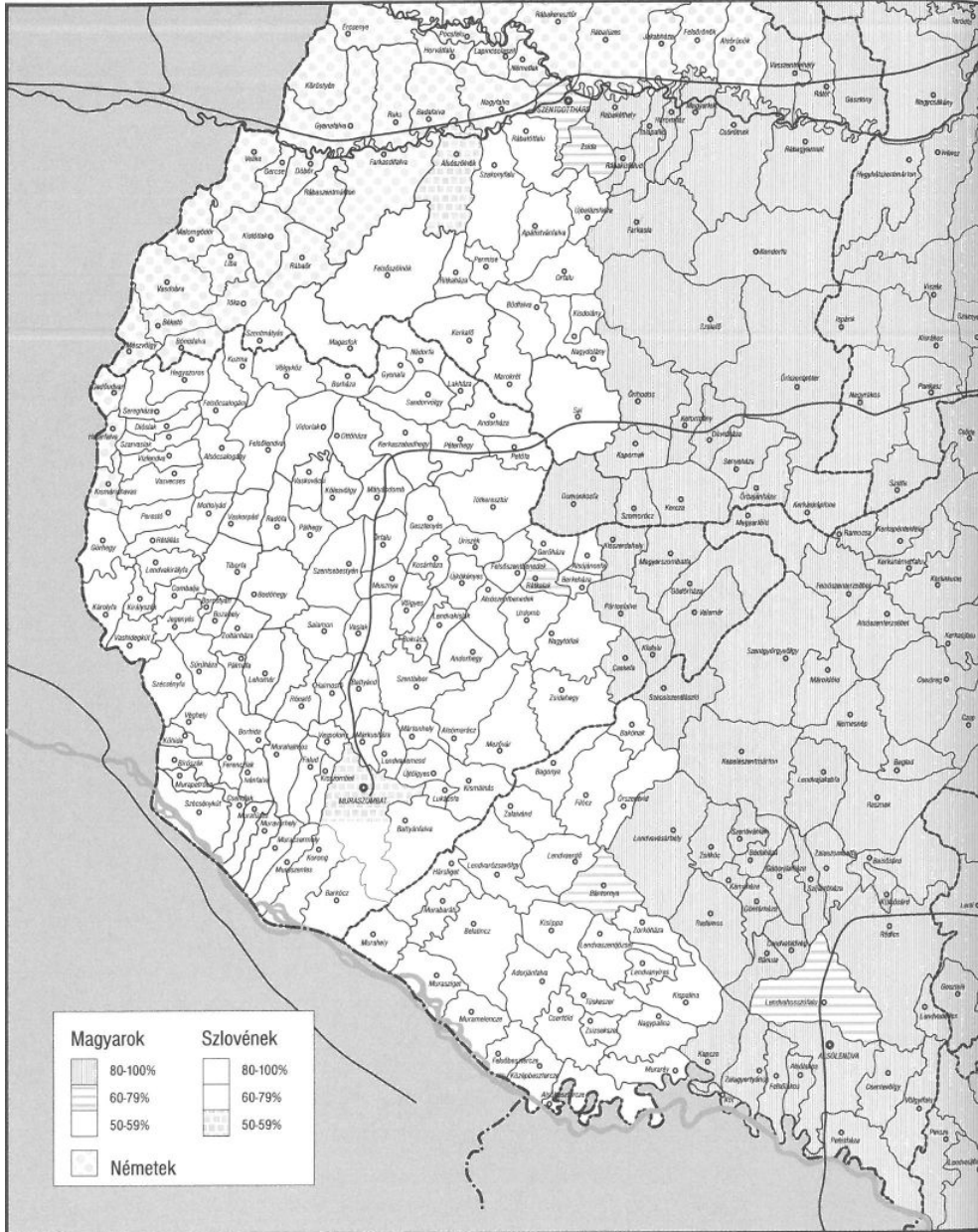
4. számú térkép (1890. évi népszámlálás alapján)

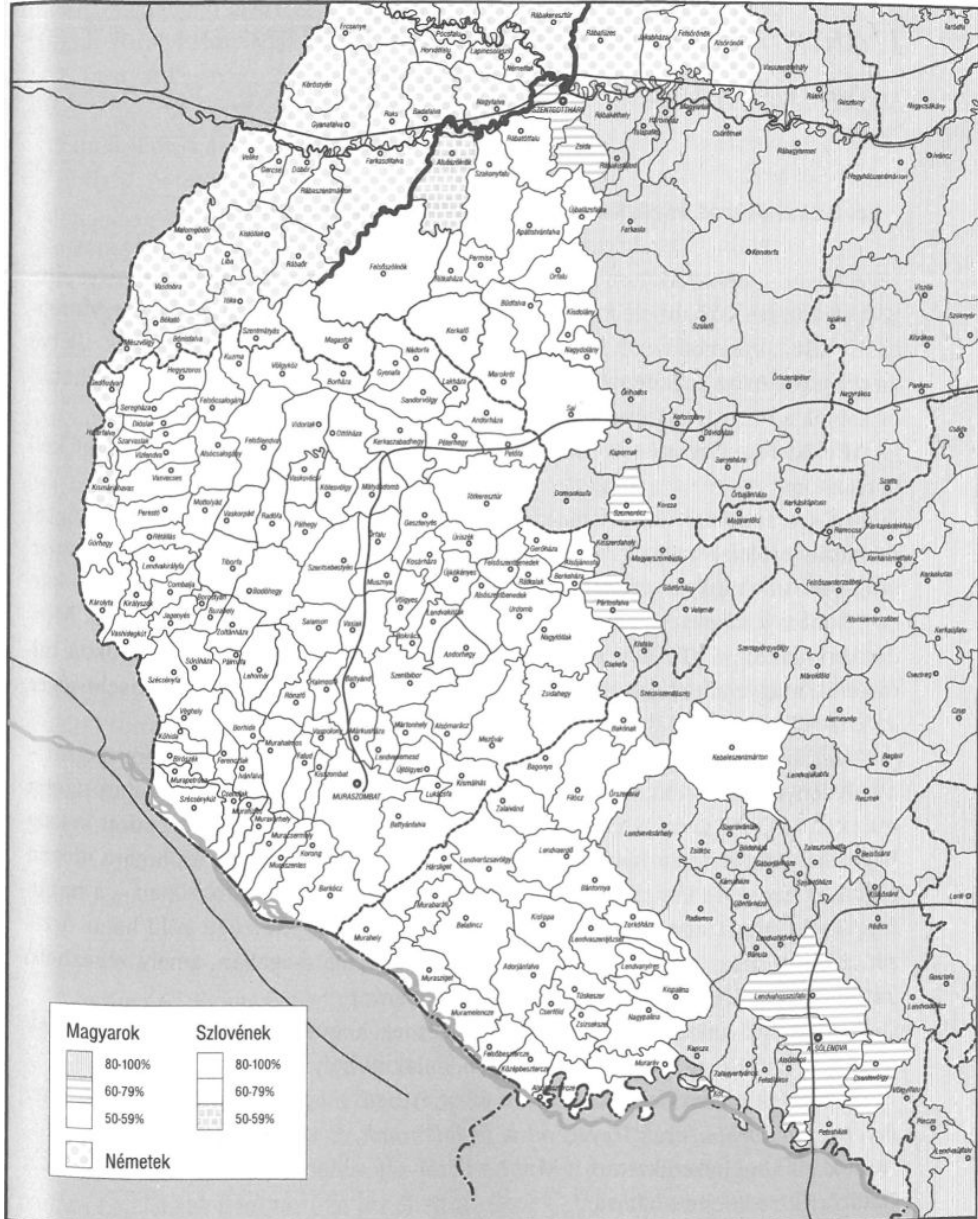
5. számú térkép (1900. évi népszámlálás alapján)

6. számú térkép (1910. évi népszámlálás alapján)

7. számú térkép (1920. évi magyarországi és az 1921. évi SHS népszámlálás alapján)

Parádi József

Határőrizet a húszas évek elején a Mura mentén

A határőrizet kialakulását meghatározó tényezők

A trianoni békediktátum nyomán a Mura menti vidék élete alaposan megváltozott. A változásokban jelentős szerepet játszott, hogy az Osztrák–Magyar Monarchián belüli, korábban nyílt határok az osztrák, a magyar és a szlovén népek, illetve kisebbségek és az anyanemzet között lezárultak. Előadásomban ennek az új határőrizetnek a magyar részével foglalkozom.

Mielőtt rátérnék előadásom lényegi részére, úgy érzem, hogy két dolgot kell tisztáznom.

– *Egyrészt a határőrizet tartalmát* rendkívül fontosnak tartom az anyaországtól elcsatolt területek magyar populációja tekintetében. A Trianon utáni Magyarország határőrizete ilyen értelemben nem csupán a közbiztonság részét képező kérdés, hanem a magyar–magyar kapcsolatok alakulásának fontos tényezője is. Mindenkor alakulása tükrözte a magyarországi kormányok felfogását a határokon túlra került magyarságot illetően, illetve a környező államoknak a magyar kisebbségre vonatkozó nézeteit.

– *Másrészt a határőrizet fogalmát* kell röviden tisztáznom. Felfogásom szerint – amely lényegében a téma magyarországi megközelítésével azonos – a határőrizet meg kell különböztetni a határok védelmétől. Határvédelem esetén az adott ország hadereje védi az állam határait valamilyen erőszakos, fegyveres, többnyire idegen reguláris hadsereg támadásától. A határőrizet – békében és háborúban – a határforgalom ellenőrzését, a határrend betartatását és az úgynevezett zöld határ őrzését, a tiltott határátlépések megakadályozását foglalja magában, amely végezhető katonai és rendőri típusú szervezetek által egyaránt.

E fogalomtisztázást azért tartom szükségesnek, hogy teljesen egyértelművé váljék a magyar határokon a húszas évek elején kialakult helyzet.

A konkrét muravidéki határőrizet akkor érthető meg, ha ***a magyar határőrizetet befolyásoló körülmények lényegével is foglalkozunk***. E körülmény pedig nem más, mint a trianoni békediktátum a Magyar Királyság véderejére vonatkozó részének a határőrizetre kifejtett hatása.

A két világháború közötti ***Magyar Királyság veszélyeztetve érezte magát***, amelyben nem csekély szerepet játszott a kisantant létrejötte. Következésképpen az or-

szág vezetése arra törekedett, hogy egy esetleges támadást minél eredményesebben tudjon visszaverni. Erre azonban a 35000 főben maximált és a nehézfegyverzettől lényegében megfosztott Magyar Királyi Honvédség alkalmatlan volt, hiszen a kis-antant valamennyi tagországának hadereje egyenként is lényegesen erősebb volt a Magyar Királyi Honvédségnél.

A magyar kormányok rejtett katonai erők kialakítására törekedtek, melyek egy részét a határok mentén kívánták állomásoztatni.

Ennek a célja az volt, hogy ezáltal megteremtsék egy támadás esetén az ellenállás esélyét. A támadó erők előrenyomulásának lassítása ugyanis lehetővé tehetné volna, hogy az ország olyan nagyságú területén hajtsanak végre *mozgósítást*, amely még képes lett volna az ellenálláshoz szükséges katonatömeget kiállítani.

A határok védelmének jelentősége abban állt még, hogy a trianoni határok kialakítása nyomán az ország *ipari centrumai* a határok közvetlen szomszédságába kerültek. Mivel az ipari centrumok létfontosságúak voltak az utánpótlás tekintetében, minél tovább maradtak magyar kézen, annál nagyobb esélye volt az ország gyors megszállása megakadályozásának.¹

A húszas évek elején a határok védelmének kialakítása azonban még csupán óhaj volt. 1927-ig, a Szövetségek közti Ellenőrzési Bizottság Magyarországon tartózkodásának végéig, ennek a feltételeit nem lehetett kialakítani. 1927 után is nehezen, a kisantant országok hírszerzői elől lehetőleg rejtve valósult meg az elgondolás.

A húszas évek első felében a Magyar Királyság tehát még nem rendelkezett határvédelmi csapatokkal, csupán határőrizeti erőkkel. Szükség esetén ezeknek a határőrizeti erőknek lett volna feladatuk egy esetleges támadás lassítása is, mivel más erő erre nem állt rendelkezésre. A határőrizeti erők azonban csupán kézi- és objektumvédelmi sorozatlövő *fegyverekkel* rendelkeztek. *Diszlokációjuk* is annyira tagolt volt – a határőrzési funkció megvalósíthatósága érdekében –, hogy nem tudhattak kellő időben erőösszpontosítást végrehajtani az ellenséges erők előrenyomulásának feltartóztatása érdekében.

A magyar határőrizeti erők egyedül a *személyi állomány* tekintetében voltak katonai feladatok végrehajtására alkalmasak.

A tisztii állomány köréből ugyanis harctéri és békeszolgálati tapasztalatokkal egyaránt rendelkezőket helyeztek a határőrizeti területhez.

A legénységi állomány pedig az úgynevezett kényszertoborzottakból állt. A kényszertoborzás egy speciális jelenség volt. Az első világháború után ugyanis a magyar haderőt nem lehetett a szolgálatot önként vállalókkal feltölteni, mert nem akadt jelentkező a katonai szolgálatra. Ezért az antant képviselői szemet hunytak a sorozás felett, melyet hivatalosan kényszertoborzásnak neveztek el.

Felmerülhet azonban a kérdés, hogyan kerülhetett *kényszertoborzott* állomány a haderő kötelékébe nem tartozó testülethez. Ennek alapvetően két oka volt.

¹ A magyar rendvédelem története. Főszerkesztő és a szerzői közösség vezetője: Dr. Parádi József (Bp., 1996., Osiris Kiadó)

Egyrészt nem állt rendelkezésére a kellő számú kiképzett hivatásos állomány. Az antant ugyanis a trianoni Magyarország számára a történelmi Magyarország rendvédelmi testületeinek a létszámát engedélyezte. A rendvédelmi testületek létszámának megállapítása terén az antant bőkezűnek bizonyult, amelyben minden bizonnyal szerepet játszottak az 1918/19-es magyarországi forradalmak eseményei. A magyar rendvédelmi erők azonban – részben a személyi állománynak az I. világháború során a honvédséghez történő besorolása és a harcokban való részvétele miatt, részben pedig az ország megszállása kapcsán – jelentős vérvesztéséget szenvedtek. Ennek pótlását döntően a haderő csökkentése nyomán elbocsátottak átvételével oldották meg. Egy új rendvédelmi testület személyi állományának kialakítására ugyanazon lehetőségek álltak rendelkezésre, mint a már meglévők feltöltésére.

Másrészt az ország vezetése a határőrizeti testület rejtésében, abból kinőve kívánta kialakítani határvédelmi erőit, melynek kialakítását 1927 után meg is valósította. Ehhez teremtett kedvező feltételt a kényszertoborzott legénységi állomány és a haderőtől átvett tiszti kar, illetve a katonai rangrendszer, a személyi állomány katonai függelmi viszonyai.

Az új határőrizeti testület egyenruhája is megegyezett a honvédségével néhány kisebb eltéréssel. Sapka helyett például számukra a cserkészkalaphoz hasonló fejfedőt rendszeresítettek. A szomszédos országok hivatalos körei általában nehezményezték is a magyar határőrizeti testület katonai küllemét, tudván annak valódi okát. A magyar kormányok kezdetben a kedvezőtlen anyagi feltételekkel indokolták a határőrizeti testületnél a honvédségi egyenruha viselését, később pedig azzal, hogy az egyenruha szabását az antant soha nem írta elő.²

A magyar határőrizetet tehát a trianoni békediktátum nyomán létrejövő körülmények alapjaiban változtatták meg. A Magyar Királyság határőrizete az első világháború előtti időszakhoz képest jelentős változásokon ment keresztül.

A végleges határőrizeti struktúra kialakulásának előzményei

Arra vonatkozóan, hogy milyen lesz a Magyar Királyság Trianon utáni határőrizete, kezdetben még az illetékes vezetésnek sem volt egyértelmű elképzelése. Végül is a kormányzó környezetének elgondolása vált valóra e téren.

Az új magyar határőrizet kialakulása 1919 nyarától 1921 őszéig tartott. Ekkor váltak véglegessé a Trianon utáni magyar állam határai és a békeszerződés nyomán ekkor tisztázódott a magyar határőrizeti szervezet jellege is.

A határőrizetre vonatkozó elképzelések, kezdeményezések már a Tanácsköztársaság leverését követően jelentkeztek, a végleges határőrizet azonban a békeszerződés adta lehetőségek figyelembe vételével alakult ki. Negyedszázados funkcionálá-

2 Dr. Parádi József: A magyar állam határőrizete (1920–1941).

(Bp., 1990., Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem – Kézirat, kandidátusi disszertáció.)

sa idején e határőrizeti struktúra is módosult, azonban végig megtartotta katonai jellegét, mind szorosabb kapcsolatát a Magyar Királyi Honvédséggel.

Az I. világháború utáni rendszer kialakulását vizsgálva, először azt célszerű számbavenni, hogy milyen erők álltak az ország rendelkezésére a határőrizeti feladatok végrehajtása terén. A dualizmus kori magyar határőrizet gerincét a Magyar Királyi Határrendőrség és a határszéli csendőrség alkotta. Az utódállamok fegyveres erőinek a történelmi Magyarország peremkerületeibe történő behatolásával ezek a szervezetek elvesztették működési bázisukat.³

A *határszéli csendőrség* lényegében megszűnt funkcionálni. Működési területe eredetileg is csak a szerb–magyar, illetve a román–magyar határszakaszra korlátozódott. A megszállt területekről a Magyar Királyi Csendőrség a még magyar fennhatóság alatt álló területekre vonult vissza.

A *Magyar Királyi Határrendőrség* esetében már más volt a helyzet. Az első világháború időszakára a testület már a történelmi Magyarország teljes határszakaszán funkcionált. Horvátország, a mai Szlovénia, Alsó-Ausztria és Stájerország irányába települt határrendőrségi közegek lényegében a helyükön maradtak. A többi határszakaszon szolgálatot teljesítő határrendőrök azonban – az ellenséges csapatok bevonulása elől – az ország belsejébe húzódtak vissza. Döntő többségük a budapesti államrendőrségnél jelentkezett szolgálatra. A Magyar Királyi Határrendőrségnek tehát viszonylag ép szervezeti egységei funkcionáltak. Ezek az erők azonban a kialakulóban lévő új határok kisebbik részén állomásoztak. Létszámuk is rendkívül minimális volt, hiszen a Magyar Királyi Határrendőrség személyi állományának döntő többsége a román és a szerb határokon állomásozott.⁴

A Magyar Királyi Határrendőrséghez hasonló volt a határőrizeti feladatok ellátásában részt vevő *m. kir. vámhivatalok helyzete*. A meg nem szállt területeken működő vámhivatalok fennmaradtak, azon hivatalok azonban, amelyek az elcsatolásra szánt területekre estek, felszámolták önmagukat.

Az útlevélkényszeres határszakaszhoz kapcsolódó, határőrizeti feladatokat ellátó szervezetek sorsa a határszéli csendőrségével volt azonos. A mezőgazdasági termékeket vizsgáló *m. kir. belépő állomások*, valamint a fertőző betegségek kiszűrését végrehajtó *m. kir. humán egészségügyi állomások*, továbbá a vámhatárok őrizetében részt vevő *határszéli pénzügyőr csapatok* lényegében megszűntek.

A dualista Magyarország határőrizeti szerveiből nagyon kevés maradt fenn. Ezzel az erővel nem lehetett megvalósítani az ország határainak őrizetét, különösen nem a megváltozott körülmények között.

A dualizmus kori rendvédelmi szerveket az őszirózsás forradalom teljes egészében átvette. A Tanácsköztársaság Vörös Őrségébe is beléphettek a magyarországi

3 Szócs Ferenc: A Tanácsköztársaság határőrizete (Bp., 1969., Határőrség)

4 Dr. Parádi József: A polgári magyar állam első határőrizeti szakszerve, a Magyar Királyi Határrendőrség (Hadtörténelmi Közlemények, 1986/III. sz.)

rendőrségek és a Magyar Királyi Csendőrség személyi állományának tagjai. E lehetőséggel élve helyenként teljes szervezeti egységek léptek be a Vörös Őrségbe. A fővezérség szemében már az őszirózsás forradalom kormányai alatti szolgálattétel is vétségnek számított. A Tanácsköztársaság fegyveres erőszakszervezetében való részvételt pedig minősített esetnek tekintették. Az új rendszer első intézkedései közé tartozott az *államigazgatási szervek személyzetének megrostálása*, bár ez a ritkítás nem volt jelentős mérvű. Ám ezzel nem elégedtek meg. A hatalom szempontjából lényegesnek ítélt kérdésekben a Nemzeti Hadsereg, illetve a Magyar Királyi Honvédség inspiciálta a polgári hatóságokat és a társ fegyveres erőket és a testületeket. Lényegében ez a helyzet volt érvényes a határőrizeti erőkre is, azzal a különbséggel, hogy a megmaradt határőrizeti erők még a személyi állomány esetleges erőteljes növelése nyomán sem válhattak volna az új körülmények között a határok biztonságos őrzőivé.⁵

Az egyelőre csupán demarkációs vonalnak minősülő határvonalak rokoni, gazdasági, kulturális szálakat metszettek el, ezért a határokon jelentős legális és illegális forgalom alakult ki.

A dualizmus időszakából örökölt határőrizeti erők arra sem voltak alkalmasak, hogy az illegális határforgalmat felszámolják.

Az utolsó békeévben, 1913-ban a történelmi Magyarország határain

– határrendőr: 480 fő

– határszéli csendőr: 1357 fő

– pénzügyőr: 549 fő

összesen: 2386 fő

látott el folyamatosan fegyveres határőrizeti szolgálatot.⁶

E mellett bevonhatók voltak határőrizeti feladatok ellátásába a határmenti fegyveres testületek tagjai is rendszeresen 2937 fővel, valamint esetenként a Magyar Királyi Honvédség csapatai is.⁷

Ennek a határőrizeti erőnek csupán töredéke állt az 1918/19-es forradalmak utáni ország vezetésének rendelkezésére. Mivel a dualizmus idején létrehozott határőrizeti erők maradványai alkalmatlanok voltak a megváltozott feladatok ellátására, új erőkkel kellett őket pótolni. *A határőrizetbe bevont új erőknek katonai jelleggel kellett bírniuk, illetve a békebeli határőrizetben résztvevőkhöz képest nagy létszámra volt szükség.* A magyar fegyveres erők és testületek tekintetében ennek a feladatnak az ellátására két szervezet jöhetett számításba: a *Magyar Királyi Csendőrség*, illetve a *Nemzeti Hadsereg* alakulatai. E két szervezet esetében csupán a szükséges létszámnak a határ mellé telepítését kellett megoldani. Más fegyveres testületeknél a személyi állomány határőrizeti feladatokra történő igénybevétele jelentős létszámfejlesztést is igényelt volna.

5 Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése

(Bp., 1976., Akadémia Kiadó)

6 Dr. Parádi József: A dualista Magyarország határőrizete

(Bp., 1985., Egyetem Könyvtár – Kézirat, bölcsészdoktori disszertáció)

7 1912/LXIII. tc.

A határőrizetet a kezdeti időszakban – a békeszerződés hiányából adódó labilitások mellett – meghatározta az a tényező is, hogy milyen erővel tudta a rendszer vezetése gyorsan és a legmegbízhatóbban lezárni a leendő államhatárokat.

A határőrizeti struktúra sajátos alakítására vonatkozó elképzelések 1920 tavaszától jelentkeztek.

Az új rezsim erőteljesen hangsúlyozta, hogy a jogfolytonosság alapján áll. E tendencia érvényesült a határőrizetet formáló intézkedések alkotásánál is. A jogfolytonosságot voltak hivatottak biztosítani a kivételes hatalomról, valamint a Magyar Királyi Csendőrségnek a határőrizetben való részvételéről⁸ szóló törvénycikk, illetve a Magyar Királyi Csendőrség szolgálati utasításának a határőrizetre vonatkozó részei és mellékletei, továbbá a Katonai Határőrizeti Utasítás.

A határőrizeti szerveket *Határforgalmi Katonai Felügyelő* (HKF) ellenőrizte. A tábormoki rangban lévő felügyelő a honvédelmi minisztertől kapta meghatalmazását, beosztását pedig a miniszterelnök hozta létre. Feladatkörét is miniszterelnöki rendelet szabályozta.⁹

A HKF feladatköre sokoldalú volt, főbb tevékenységi köreit alkották:

- a határőrizeti szervek újraszervezése és tevékenységük koordinálása;
- az áruforgalom ellenőrzetése és a csempészet megakadályozása;
- a határ-, illetve demarkációs vonallal kapcsolatos viták tisztázása, az események kivizsgálása;
- általában a határőrizeti ügyek képviselője az illetékes szakhatóságoknál;
- országos közérdekű intézményeknek a határzónában rendeletekkel való támogatása;
- úgynevezett „exponensek” felállítása a demarkációs vonalakon túli területeken (az „exponensek” a szomszédos országok hatóságaival való gyors és érdemi ügyintézkedést szolgálták a határmelléki kérdésekben).¹⁰

A HKF a határőrizeti erők átszervezését követően is funkcionált, lényegében a Magyar Királyi Vámőrség felállításáig. Ekkor a funkciót tulajdonképpen nem megszüntették, hanem – a közel másfél éves tapasztalatok nyomán, a békeszerződés korlátozó intézkedéseinek kijátszása érdekében – átszervezték. Lényege azonban továbbra is az volt, hogy biztosítsa a Magyar Királyi Honvédség felügyeletét és irányítását a határőrizeti erők felett.

Az ország vezetése azonban nem elégedett meg azzal, hogy alárendelte a határőrizet vezetését a Nemzeti Hadseregnek. A magyar határőrizet korábbi vezető testületét, a *Magyar Királyi Határrendőrséget* mint önálló fegyveres testületet megszüntették. A m. kir. határrendőr-kapitányságok és kirendeltségek intézkedő szervezetei a Magyar Királyi Államrendőrség kötelékében folytatták tovább tevékenységüket, feladatukat kettős alárendeltségben látták el, szolgálatait a rendőrség veze-

8 1912/V. tc.

9 1920/8 289. sz. ME.-i r.

10 HL. HM. eln. 1921/9 324. sz. csendőrségi osztály jelentése a HM-nek.

tésének hivatali és a HKF szakfelügyelete alá is tartoztak. A volt m. kir. határrendőr-kapitányságok és kirendeltségek személyi állományának ezek a csoportjai azonban az új Magyar Királyi Államrendőrségen belül is önálló szervezeti egységeket alkottak. Ily módon kettős alárendeltség alatt álló, határőrizeti részfeladatokat végrehajtó szervezetté váltak. A volt Magyar Királyi Határrendőrség nem kifejezetten intézkedési feladatokat ellátó megmaradt személyi állományát szintén a Magyar Királyi Államrendőrség vette át, de nem mint önálló szervezeti egységeket, hanem az egyes személyeket a szükséges helyekre beosztva.¹¹

Így biztosították a volt Magyar Királyi Határrendőrség személyi állománya speciális képzettségének és tapasztalatainak felhasználását, ugyanakkor a határőrizet feletti irányítást a nemzeti hadsereg, majd a Magyar Királyi Honvédség vette át. A Magyar Királyi Határrendőrség személyzete pedig az államosított rendőrség új szervezetét, a Magyar Királyi Államrendőrséget erősítette.

A határőrizetben hagyományosan részt vevő szerv, a **Magyar Királyi Pénzügyőrség határmenti csapatai** is a Magyar Királyi Honvédség alárendeltségébe kerültek. Alárendeltségük kétvonalas volt. Egyrészt mint a határőrizetben résztvevő szervezeti egységek, szakmai szempontból a HKF alá tartoztak. Másrészt megerősödött az, ami már az első világháború előtt, a katonai határőrizeti utasításban foglaltak nyomán kialakult, hogy veszélyhelyzet esetén a hadsereg alá rendelték őket. Ezt kiterjesztették az egész Magyar Királyi Pénzügyőrségre olyan formában, hogy a katonai körletparancsnokságok működési területén állomásozó pénzügyőr csapatok fegyveres konfliktus, vagy belső zavargások esetén a területileg illetékes katonai körletparancsnok alárendeltségébe kerültek.

A katonai vezetés a Magyar Királyi Pénzügyőrségre alapvetően nem mint harcoló alakulatra, hanem a Magyar Királyi Honvédséget tehermentesítő feladatok ellátását végző alegységekre számított. Elsősorban biztosítási, őrzési és területzárási feladatok megvalósításában tervezték a pénzügyőrök részvételét. E feladatok ellátása során a tervek szerint honvéd tisztek alárendeltségébe kerültek. Ezalatt a hagyományos pénzügyőri feladatokat a Magyar Királyi Pénzügyőrségnek csökkentett létszámmal kellett tovább folytatnia. Emiatt a személyi állományának egy kisebb része – az idősebb korosztály – rendkívüli helyzetben a Magyar Királyi Pénzügyőrség előjáróinak vezetése alatt maradt.¹²

A határmenti pénzügyőr csapatoknak a katonai vezetés azt a feladatot szánta, hogy egy esetleges fegyveres támadás esetén – a határmenti csendőri és katonai erőkkel együttműködve – lassítsa a támadás ütemét, ezzel lehetőséget teremtve a Magyar Királyi Honvédség csapatainak a szétbontakozásához.

A katonai jellegű feladatok eredményes megvalósítása érdekében a pénzügyőri legénység visszakapta a Mannlicher-karabélyt. E fegyvert az első világháborúban

11 1919/79 749. VI-a. sz. BM r.

12 HL. HM. eln. 1920/14 403. VI-a. sz. pénzügyminiszteri, szigorúan bizalmas körrendelet a Magyar Királyi Pénzügyőrségre vonatkozóan.

cserélték fel a cári orosz hadseregtől zsákmányolt karabélyokra, a mannlichereket pedig a Magyar Királyi Honvédség és a Császári és Királyi Hadsereg kapta meg.

A pénzügyőri kiképzésbe beiktatták az egyes ember és a raj, valamint a szakasz harcserű szolgálatának gyakorlását.

A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztériummal egyetértőleg arra törekedett, hogy a határmenti pénzügyőr csapatokat teljesen feltöltsék. Részben az ország belsejéből vezényeltek pénzügyőröket a határmenti csapatokhoz, részben a Magyar Királyi Honvédségtől helyeztek át ún. pótpénzügyőröket. A pótpénzügyőrök tulajdonképpen a Magyar Királyi Pénzügyőrség katonái voltak, akiket a határmenti pénzügyőrség megerősítése érdekében a Magyar Királyi Honvédségtől az adott pénzügyőr szakaszparancsnok ideiglenes alárendeltségébe helyeztek. Felszerelésük, ellátásuk a vezénylést követően nem változott. A Magyar Királyi Pénzügyőrséghez vezényelt honvédek csak pénzügyőrrel együtt voltak szolgálatba beoszthatók.¹³

A határmenti pénzügyőrszakaszok személyi és tárgyi feltételrendszerének módosításával a katonai vezetés elérte, hogy egy fegyveres támadás esetén magasabb harcértékű csapatok álltak a rendelkezésére a határ mentén. A pénzügyőri legénység kiegészítésével pedig javította a határvonalak biztonságosabb zárását. Mindezt úgy hajtották végre, hogy megerősödött a Magyar Királyi Honvédség ellenőrzése a határok őrzése felett, illetve kiszélesedett a Magyar Királyi Pénzügyőrség – mint társ fegyveres testület – feletti felügyeleti hatásköre.

A Magyar Királyi Pénzügyőrség határmenti csapatai jóval nagyobb erőt képviseltek ugyan, mint a Magyar Királyi Államrendőrség kötelékébe iktatott volt Magyar Királyi Határrendőrség tagjai, azonban elenyésző kisebbséget alkottak a határőrizet gerincét képező Magyar Királyi Csendőrség határszéli csapatai, illetve a Nemzeti Hadseregnek határőrizetben közvetlenül résztvevő zászlóaljaival szemben.

Viszonylag rövid idő alatt felmerült annak az igénye, hogy a határőrizeti erők döntő többségét alkotó csapatok egy fegyveres testülethez tartozzanak. A **kezdeti elgondolás** az volt, hogy a határt őrző önálló fegyveres szervezetet hoznak létre.

A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium és a fővezérség által egyeztetett elgondolás szerint a határőrizeti, valamint bizonyos határvédelmi tevékenységek ellátására határőrséget kívántak felállítani.

A határőrséget több irányú komplex feladatrendszerrel kívánták létrehozni.¹⁴ A szervezet feladatait alkották volna:

-az elszakított országrészekeken lakó honfitársakkal való szoros kapcsolat fenntartása és az irredenta mozgalmak elősegítése;

-békében az ellenséges kémiszolgálat megakadályozása, a saját kémiszolgálat elősegítése, a katonai határőrizettel kapcsolatos összes teendők teljesítése;

-háborúban a határ lezárása, a határ megerősítése, a mozgósítás és felvonulás

¹³ Uo.

¹⁴ HL. HM. eln. 1921/10 006. sz. tervezet a határőrség felállítására

biztosítása és fedezése, továbbá közreműködés a határvédelemben a vezérkar főnöke által kiadandó külön utasítás szerint.

A határőrséget a katonai körletparancsnokságoknak kívánták alárendelni, közbiztonsági ügyekben azonban a területileg illetékes rendőrhatalóság rendelkezésére kellett volna állnia. Határőrizeti feladatok ellátására a határőrség esetenként igénybe vehette volna a határmenti társ rendvédelmi erőket is.

A tervezet szerint a határőröknek a katonai öröknek járó jogok illették volna meg, a szervezetnek a jogállása a Magyar Királyi Csendőrségével lett volna azonos.

A határőrség szervezete őrségekből, alosztályokból és osztályokból állt volna. A határőrosztályok zászlóaljnak, az alosztályok századnak, míg az őrsők szakasznak feleltek meg az elképzelés szerint. Összesen 22 zászlóalj felállítását tervezték 11.000 fővel. A határőr csapatok irányítására a katonai körletparancsnokságokon egy törzstiszteletet kívántak megbízni megfelelő segédszemélyzet biztosításával.¹⁵

A tervezetet azonban végül is nem realizálták, mert a fővezérség leállította a kezdődő szervezési munkálatokat. Döntését azzal indokolta, hogy „közvetlenül a békejavaslat végső megállapítása előtt, időszerűtlennek tartja egy külön határőrizeti testület megszervezését.”¹⁶

A tervezet több elemét azonban megvalósították a későbbiek során a Magyar Királyi Vámőrség felállításakor.

A békeszerződés létrejöttéig az ország vezetése jobbnak látta, ha visszatér a Magyar Királyi Csendőrséghez, mint határőrizeti szervezethez. A Magyar Királyi Csendőrség – elsősorban a magyar–osztrák határ mentén – ún. határőr csendőrzászlóaljakra szerveződve végezte a határok őrzését a Magyar Királyi Honvédség vadászászlóaljaival közösen.¹⁷

A Magyar Királyi Csendőrség 1920 januárjától kezdődően 1920. március 31-ével bezárólag vette át a határok őrzését. A feladatot két lépcsőben hajtották végre. Először az északi, keleti és déli határszakaszokon szervezték meg a csendőrségi határőrzetet, majd a nyugati határvonal őrzését is a többi határszakaszon már kialakított rendszerhez igazították.

A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium a határőrzetet ellátó csendőrségek működési területét a határvonaltól (demarkációs vonaltól) számított 8–10 kilométerben határozta meg. Első lépésként a társ fegyveres erők és testületek itt állomásozó csapatait kellett felmérni, illetve azok létszámát, felszerelését a szükségletekhez igazítani. Ezzel párhuzamosan kezdték el a határőrizeti szolgálatot ellátó csendőrség felállítását. Az alapelv szerint olyan mérvű személyi állományt kellett a határookra irányítani, hogy azok „hézag nélkül” lezárhatóak legyenek.¹⁸

A határszéli csendőrség szervezeti felépítésének legkisebb eleme az őrs volt.

15 Uo.

16 HL. HM. eln. 1921/11 125 I. sz. tervezet

17 HL. HM. eln. 1920/1 330. sz. fővezérségi átirat a HM-nek

18 HL. HM. eln. 1920/1 259. sz. szigorúan bizalmas HM-utasítás a Magyar Királyi Csendőrség határőrizeti szolgálatára vonatkozóan

Létszáma nyolc főnél kevesebb nem lehetett. Szükség esetén több határmenti őrsöt egy tiszt felügyelete alatt különítménybe lehetett összevonni. A határszéli csendőrőrsök megmaradtak a területileg illetékes szakasz, illetve szárnyparancsnokság alárendeltségében, azonban szakmai felügyeletüket a kerületparancsnokság törzsének egyik tisztje látta el egyéb feladatai mellett. Az ún. határszéli csendőrtiszt kettős alárendeltségbe került, mert a csendőrkerület parancsokán kívül egyben az illetékes katonai körletparancsnok is az alárendeltségébe került.

Ez a megoldás nagyon hasonlított az 1912-ben a román–magyar és a szerb–magyar határokon újjászervezett határszéli csendőrség struktúrájához.¹⁹

Eltérő vonás volt azonban, hogy:

- nem alkalmaztak nyári őrsöket;

-a határőrizeti ügyekkel foglalkozó törzstisztet nem helyezték ki a kerület törzséből, hanem annak szerves részeként a parancsnokság székhelyén működött, sőt más feladatai mellett látta el munkáját;

-a határszéli csendőrök szolgálati rendszere megegyezett az ország belsejében szolgálatot ellátókéval, speciális felszerelést nem rendszeresítettek részükre;

-a Magyar Királyi Csendőrségnek határőrizeti feladatokat ellátó része közvetlenül a katonai körletparancsnokságok felügyelete alá került;

- a határszéli csendőrtisztnek „saját kémszolgálatot” kellett fenntartania;

-a teljes határszéli csendőrség feladata volt az irredenta mozgalmak elősegítése.

Az új szervezeti felépítés létszámfejlesztést is igényelt. A létszámhiányt elsősorban az ország belsejében szolgálatot teljesítő csendőrökből fedezték. Szükségessé vált azonban emellett úgynevezett pótcsendőröknek a határra vezénylése is. A pótcsendőrök olyan sorkatonák voltak, akiket a katonai kerületparancsnokság megbízhatónak ítélt a csendőri szolgálatra és átvezényelt a Magyar Királyi Csendőrséghez. A határőrizeti szolgálat erősítése céljából a Magyar Királyi Honvédségtől katonai kerületparancsnokságonként 380 főt vezényeltek a Magyar Királyi Csendőrséghez. Ez alól csupán a budapesti katonai körletparancsnokság volt kivétel. Mérsékeltebb – 100 főnyi – erősítést kellett biztosítani a határra a székesfehérvári katonai körletparancsnokságnak.²⁰

Ez a határőrizeti struktúra a Magyar Királyi Vámőrség felállításáig funkcionált, csupán a személyi állományt növelték jelentősen 1920 októberében.

Olyan erő kifejtést kívántak létrehozni a határokon, hogy általában minden kilométerre 5 fő, a Duna mentén 3 fő, a szombathelyi parancsnoksághoz tartozó határszakaszon pedig 8–9 fő legénység jusson. Ez nem a konkrét szolgálatban lévőek száma volt, hanem a határra vezényelteké. A határon tulajdonképpen mindig kevesebben láttak el szolgálatot. A pihenő, betegség és egyéb okok miatt a gyakorlati járórsűrűség mérsékeltebb volt az eredeti létszám alapján feltételezhetőnél. A ve-

¹⁹ Dr. Parádi József: A határszéli csendőrség (Bp., 1984., Határőrség)
²⁰ HL. HM. eln. 1920/1 259. sz. im.

zénylés során ügyeltek arra, hogy a Magyar Királyi Honvédség századainál ne legyen 120-nál kevesebb puska. A határőr szolgálatba vezényelt honvédeknek kifogástalan ruházattal és fegyverzettel kellett rendelkezniük. A felszerelést a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium tartós használatra átadta a Magyar Királyi Belügyminisztériumnak. Határőr szolgálatra csak teljes kiképzésben részesült és abszolút megbízható személyeket jelöltek ki, lehetőleg olyanokat, akik a demarkációs vonalakon túlról származtak.

Az új határőr testület, a Magyar Királyi Vámőrség és a társ határőrizeti együttműködési szervek

A Magyar Királyság határőrizetében számos hatóság vett részt, de 1921-től meghatározó szerep jutott a határőrzés új szervezetének, a Magyar Királyi Vámőrségnek, amely egyben a legdinamikusabban változó struktúrárt képezte.

A Magyar Királyi Vámőrséget 1921 őszére állították fel. Az új fegyveres szervezet létrehozása a magyar katonai vezetés győzelmét jelentette. Ezáltal ugyanis a Magyar Királyi Honvédség rendkívül szűkösen meghatározott létszámkerete feletti fegyveres erőt telepíthettek a határvonal mellé. Az entente közbiztonsági megfontolások alapján hozzájárult az új szervezet felállításához. Magyar részről azonban azt létrehozása pillanatától a Magyar Királyi Honvédség álcázott részének tekintették.²¹

A Magyar Királyi Vámőrség hivatalosan a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium szerveként működött. A minisztériumban a XX., majd a XIX. főosztály felügyelte a testületet. A XIX. főosztály azonban csak névleg tartozott a pénzügyminiszter alá, a valóságban a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium kikülönített részeként funkcionált. A nem határvédelmi teendők irányítását itt végezték. A határvédelem irányításával a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium XIX. osztálya foglalkozott a harmincas évektől a földi főcsoportfőnök I. csoportfőnökének alárendeltségében.²²

A Magyar Királyi Vámőrség felett a Magyar Királyi Honvédség főparancsnoka úgynevezett szemlejogot gyakorolt, de csak rejtetten; e jogával csak kivételesen és szórványosan élhetett és csak azon vámóralakulatok esetében, amelyek a honvédségi csapatokkal közös elhelyezésbe kerültek. A főparancsnok szemlejogát a vámőrségi szemlélő révén gyakorolta. A honvéd vezérkar főnökének a katonai jellegű kiképzés felügyeletére volt joga, amit a vegyesdandár-parancsnokságokon keresztül érvényesített. A vegyesdandár-parancsnokságok jogkörébe tartozott a vámőrkerületek gazdasági ellenőrzése is. A Magyar Királyi Vámőrség helyzete hasonlított a Magyar Királyi Csendőrségéhez. Mindkét testület személyi és fegyelmi szempont-

21 HL HM. eln. 1921/28 751.

22 MTCN. 1920-tól 1945-ig a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztériumi fejezetek

ból a Magyar Királyi Honvédséghez, szakmai szempontból pedig a Magyar Királyi Belügyminisztériumhoz, illetve a Magyar Királyi Pénzügyminisztériumhoz tartozott. A Magyar Királyi Vámórség azonban sorozott személyi állománnyal látta el feladatait és a nyílt, de méginkább a rejtett kapcsolatai szorosabbak voltak a Magyar Királyi Honvédséggel, mint a Magyar Királyi Csendőrségnek.

A Magyar Királyi Vámórség felügyelőségének székhelyét Budapestre helyezték. Alárendeltségébe hét vámőr kerületparancsnokság tartozott. A vámőr kerületek szakaszokra, a szakaszok pedig őrsökre bomlottak.²³

A szakaszparancsnokok alárendeltségében álltak a határmenti utazást ellenőrző központok is, amelyek a közvetlen katonai irányítás alól fokozatosan kerültek ki.²⁴ Kezdetben csak a legforgalmasabb távolsági határátkelőhelyek felügyelete került a Magyar Királyi Államrendőrséghez, majd fokozatosan a kevésbé forgalmasak jelentős része is. A kishatárforgalmi határátkelőhelyeket a két világháború közötti időszakban a Magyar Királyi Vámórség és utód szervei felügyelték.

Kezdetben a Magyar Királyi Vámórség szervezetéhez vezényelve koncentrálták a társ határőrizeti szervek határmenti erőit, összesen 2.177 csendőrt, 3.754 katonát, 261 csendőrt és 800 pénzügyőrt. Ezt a létszámot fokozatosan kívánták felváltani a Magyar Királyi Vámórség 4.913 főre tervezett személyi állományával. Ebből azonban mindössze 4.210 főt engedélyeztek a Magyar Királyi Vámórség számára, bár már 1922-ben az entente részéről is felmerült a 6.262 főnyi létszám szükségessége. Végül is az 1922/VIII. tc. 4.500 főnyi létszámot tett lehetővé. Konkrét határőrizeti szolgálati feladatok ellátására azonban az engedélyezett létszámból is csupán 3.417 fő volt beosztható, a többiek a szervezet működéséhez szükséges funkciókat látták el, pl. számvivő, kutyaidomár stb. A beosztható létszám azonban soha nem volt teljes. Mintegy 1.300 fő rendszeresen távol volt továbbképzéseken, szabadságon, betegség miatt, vagy éppen a fogdában stb. A csaknem 2100 km hosszú államhatár őrzésére 2.100 fő maradt. Ebből a létszámból kellett azonban a közel 200 kishatárforgalmi átkelőhely állóőrségét is kiállítani, amely a pihenőben lévőekkel együtt 800 főt tett ki. Az őrzésre ténylegesen 650 fő maradt, a pihentőben lévőket leszámítva.²⁵ *A Magyar Királyság határainak őrzését összesen 325 járőr látta el*, kétfős járőröket alapul véve. A Magyar Királyi Vámórség vezetése már 1924-ben kérelmezte a létszámuk felemelését. Javasolta továbbá, hogy az alegységek parancsnokait ne a szemlék alkalmával felmért kiképzési mutatók, hanem a határőrizeti eredményeik alapján ítélhessék meg. Gondot okozott a Magyar Királyi Vámórségnél az is, hogy az elhelyezési körleteket fokozatosan alakították ki. Ahol nem tudtak a végleges vámórobjektum felépítéséig megfelelő házat bérelni, ott összevontak őrsöket. Ennek következtében azonban olyan helyzet állt elő, hogy egyes helyeken a kivonuló járőrnek három-négy órát is menetel-

23 HL. HM. eln. 1927/1 340

24 HL. HM. eln. 1921/3 065

25 HL. HM. 1.o. 1931/108 220 melléklet 64/a-g

nie kellett, mire a határt elérte. Ezt a gondot a lovak számának felemelésével hidalták át.²⁶

A tisztí állományt az országos felügyelőségen és kerületeken kívül a szakaszokhoz nevezték ki. Egy szakasznál általában négy-hat tiszt teljesített szolgálatot.

Az őrsök létszáma 5 és 14 fő között mozgott, a vámőr szakaszparancsnokságok pedig 16 fővel működtek. A szakaszok alá úgynevezett utazást ellenőrző őrsök is tartoztak altiszttel, illetve tiszttel, a kishatárforgalmi határátkelőhelyek és a kevésbé forgalmas távolsági határátkelőhelyek határforgalom ellenőrzésének végrehajtása, illetve felügyelete céljából.²⁷

Az új magyar határőrizetben a Magyar Királyi Vámórség és utódai – mint határőrizeti szakszerv – mellett országos hatáskörű hatóságok szervezeti egységei is részt vettek **együttműködő szervezetként**. Ilyen minőségben segítették elő a határőrizeti feladatok színvonalas végrehajtását a Magyar Királyi Államrendőrség, a Magyar Királyi Csendőrség, a Magyar Királyi Pénzügyőrség, a Magyar Királyi Folyamórség egyes csapatai, valamint a magyar királyi vámhivatalok és a magyar királyi állategészségügyi állomások.

A vámhivatalok a Magyar Királyi Központi Vámigazgatóság vezetésével működtek, amely a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium XII., a vámügyekkel foglalkozó főosztálya alárendeltségébe tartozott.²⁸

A Magyar Királyi Vámhivatalok két nagy csoportra oszlottak: a magyar királyi fővámhivatalokra és a magyar királyi mellékvámhivatalokra. A különbség az elvámolási jogkörben rejlett.²⁹

A vámforgalom az úgynevezett *vámútakon* bonyolódott le. Fővámút a határon átvezető olyan közút, vasúti pálya, illetve vízi út volt, amelyet a teherforgalom számára is megnyitottak. Ez a szabály a távolsági határforgalomra vonatkozott. A kishatárforgalom számára enyhébb szabályok voltak érvényben. A mellékutak a távolsági forgalom elől általában el voltak zárva. A vámútak általában a határvonalra települt bemondó őrs és a vámhivatal, illetve kirendeltség között húzódtak,³⁰ a távolsági forgalom számára nyitottak voltak.

A Magyar Királyi Pénzügyőrség határmenti csapatai nem láttak el a határőrizetbe bekapcsolódó önálló feladatkört, mint pl. a magyar királyi vámhivatalok. Tevékenységük – a határövben való járőrözés során – a vámjövédéki szempontokat is figyelembe vevő szolgálat ellátására irányult.³¹

A határőrizeti feladatok ellátásához kapcsolódtak még a belügyminiszterhez tartozó *Magyar Királyi Csendőrség* egyes csapatai is.

A Magyar Királyi Csendőrséget a határforgalom közvetlen ellenőrzésébe csu-

26 HL. HM. 1927/1 233.

27 HL.HM. eln. 1921/23 957

28 MTCN. m. kir. pénzügyminisztériumi fejezetek 1920–1941.

29 1924/XIX. tc. és 1926/92 000. sz. PM. r.

30 1924/XIX. tc.

31 1926/12 052. VI.-c. sz. PM. r.

pán átmenetileg és esetenként vonták be. E feladat teljesítésére csak a belügyminiszter engedélyével volt utasítható a Magyar Királyi Csendőrség.

A Magyar Királyi Csendőrség határmenti csapatai azonban közvetve kapcsolódtak a határforgalom, illetve a határövforgalom ellenőrzéséhez. A határmenti közötti és vasúti csomópontok felügyelete képezte feladatukat.³²

A Magyar Királyi Csendőrség a határőrizeti teendők gyakorlati végrehajtásába elsősorban őrségi útján kapcsolódott be, ezek alkották szervezeti alapegységeit. Több őrs képezett egy szakaszt, a szakaszok szárnyat, a szárnyak osztályt, az osztályok pedig kerületet. A szakaszok és szárnyak élén beosztott tiszti rangú, az osztály élén törzstiszti rangú parancsnok állt. A kerületeket ezredes rendfokozatú csendőrtiszt irányította törzse segítségével. A Magyar Királyi Csendőr kerületparancsnokságok működési területe megegyezett a Magyar Királyi Honvédség vegyesdandár-, majd a hadtestparancsnokságai alá tartozó hatósági területtel. Egyébként a csendőr szervek működési területe nem egyezett meg a közigazgatási hatóságok területi felosztásával. A területi alakulatok felett a Magyar Királyi Csendőrség központi szervei álltak: a Magyar Királyi Csendőrség felügyelője és törzse, a Magyar Királyi Csendőrség tiszti tanfolyam-parancsnoksága, valamint a tanulmányi bizottság. A csendőrkerületeknél folyt a gazdálkodás dandárja, itt működtek a gazdaságkezelési szervek. Szakszerveként működtek a nyomozó alakulatok, a közlekedés és híradó, valamint a tanügyi és karhatalmi alakulatok. A határmenti őrsök kivételével, csupán a tanügyi és karhatalmi alakulatok kerültek esetenként kapcsolatba a határőrizettel, amikor nagyobb előerő mozgása vált szükségessé egy-egy feladat megoldásához. A Magyar Királyi Csendőrség többi része közvetve, a határmenti őrsökhöz fűződő kapcsolatán keresztül került érintkezésbe a határőrizettel.³³

A belügyi tárcához tartozó másik országos fegyveres testület, melynek részegységei a határőrizethez kapcsolódtak, a Magyar Királyi Államrendőrség volt. *A Magyar Királyi Államrendőrségen belül* – a Magyar Királyi Határrendőrség hagyományaira alapozva – külön szervezeti egységeket hoztak létre a távolsági határforgalom ellenőrzésére: a határszéli kirendeltségeket.³⁴

A teher határforgalom egészségügyi ellenőrzéseit a *magyar királyi belépőállomások* hajtották végre, ahol állatorvosok végezték a növény- és állategészségügyi vizsgálatot. A Magyar Királyság és a szomszédos országok között állategészségügyi szerződéseket kötöttek. A szerződésekben nem csak a határon átszállított mezőgazdasági termékek állapotát szabályozták. A határ mentén előforduló fertőző állat- és növény megbetegedések esetén a kishatárforgalmat korlátozták. A mezőgazdasági termékek vizsgálatára hivatott magyar királyi belépőállomásokat a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium jelölte ki a Magyar Királyi Pénzügyminisz-

32 1925/125 235. sz. BM. r.

33 Csendőrségi zsebkönyvek, 1920–1925.

34 A 60 éves magyar rendőrség. Szerk.: Borbély Zoltán – dr. Kapy Rezső (Bp., 1942., Halász Irodalmi és Könyvterjesztő Vállalat) és 923/5 645. sz. ME. r.

tériummal egyetértésben. A m. kir. belépőállomások a m. kir. vámhivatalokhoz csatlakozva működtek, de nem volt valamennyi m. kir. vámhivatalnál m. kir. belépőállomás. A m. kir. belépőállomások egy részénél – elsősorban a kisebb forgalmat lebonyolítóknál – a körzeti állatorvos látta el az állomásvezetői feladatokat. A nagyobb forgalmú m. kir. belépőállomásokon állomásvezető főorvos és helyettesként mint beosztott orvos, valamint asszisztensek is dolgoztak. A m. kir. belépőállomások megfelelő asszisztenciával is rendelkeztek.³⁵

A határőrizeti szolgálat és a Mura menti határőrizeti erők

A húszas évek első felének a végére kialakultak a magyar határőrizetben résztvevő szervezetek struktúrái és azok területi elhelyezkedése, valamint a szolgálatellátások jellege. Ennek nyomán a Mura mentén is – a Magyar Királyság más határszakaszaihoz hasonlóan a Magyar Királyi Vámőrség, a Magyar Királyi Csendőrség határszéli őrsői, a Magyar Királyi Államrendőrség határszéli kirendelésegei és utazást ellenőrző állomásai, a m. kir. belépőállomások, a m. kir. vámhivatalok és a Magyar Királyi Pénzügyőrség határmenti szakaszai láttak el szolgálatot.

A külső vámvonal az ország határvonalával esett egybe. A határvonal mentén, Magyarország területén 10–15 km széles sáv húzódott, az úgynevezett határöv. A határövnél az ország belseje felé eső széle képezte a belső vámvonalat. Ez a határöv képezte a határőrizet színterét.³⁶

Alapvetően a határövben lakók voltak jogosultak a kishatárforgalomban részt venni. A határövbe történő áruszállítás azonban az ország belsejéből nem volt teljesen szabad. Ez a gyakorlat a dualizmus időszakában teljesen ismeretlen volt. A trianoni békediktátum nyomán kialakult határhelyzet azonban melegségű volt a csempészes fejlődésének. A határövbe az ország belsejéből egyes árucikkeket csak külön engedéllyel lehetett szállítani. A határkerületből igyekeztek kitiltani azokat, akik a vámszabályokkal már összeütközésbe kerültek. A vámszabályokat nagyobb mértékben vagy több ízben áthágókat úgynevezett *vámjövédéki felügyelet* alá helyezték. Ezek a személyek nem csupán a kishatárforgalomban nem vehettek részt, hanem a határövben való kereskedéstől is eltiltották őket. A pénzügyminiszter a határkerület azon részében, ahol a csempészes jelentékeny mértékben elharapódzott, szigorításokat is elrendelhetett. Ilyen szigorítások voltak:

- a korlátozás alá eső árukat jegyzékekkel és igazolvánnyal lehetett szállítani;
- a tulajdonosok kötelezhetőek voltak arra, hogy a korlátozások alá eső árucik-

35 Állategészségügyi Értesítő 1920–1925-ös évfolyamai

36 1922/7 000. sz. közlélemzési miniszteri rendelet. 1939/10 640. sz., az 1940/2 540. sz., továbbá az 1941/1 730. sz., illetve az 1943/3 750. sz. ME. r.

keket – a vámhatóságok közegei által bármikor – megtekinthető helyen tartsák;

- a korlátozások alá eső áruk tekintetében a családi háztartásokban tartható mennyiséget a pénzügyminiszter a család létszámát figyelembe véve maximálhatta.³⁷

A határövben az áruforgalom felügyeletét a m. kir. vámhivatalok, a m. kir. pénzügyőrség helyi csapataival együttműködve végezték. A járőrözést, a fegyveres szolgálatot a m. kir. pénzügyőrség látta el, az áruk szemlézését és a szükséges vámeljáráásokat pedig a m. kir. vámhivatalok teljesítették.

A Magyar Királyi Pénzügyőrség szakaszai a határövnek a határsáv nélküli területén, azaz a határkerületben láttak el szolgálatot. Munkájuk végzése során pénzügyőri alapfeladataik mellett elsősorban arra kellett ügyelniük, hogy:

- a belső vámvonalat csak az engedélyezett áruajták, illetve a szigorítás alá vont áruk a megfelelő engedéllyel lépjék át;

- a határövben a szigorítás alá vont áruk tárolását rendszeresen ellenőrizzék;

- ezen áruk forgalmát, illetve a velük való illegális kereskedést felfedjék;

- a vámjövedéki felügyelet alá helyezett személyek tiltott kereskedelmi tevékenységét felfedjék;

- a külső vámvonal és a vámhivatal között az áruk szállítása a vámutakon történjen a vonatkozó szabályok betartásával.

A határövben szolgálatot teljesítő pénzügyőrök figyelme nem csak a rejtett mellékutak ellenőrzésére terjedt ki, hanem a vásárok, üzletek és a közlekedési csomópontok figyelésére is. Hivatásuk gyakorlásakor nemcsak az áruforgalomban észlelt gyanús szállítmányokat tartóztatták fel, hanem a személyforgalomból is előállították a gyanús személyeket, akiket a legközelebbi rendőrhatóságnak adtak át, az árukat pedig a területileg illetékes vámhatóságnak.³⁸

A határövbe utazáshoz ugyan nem volt szükség külön engedélyre, az ide igyekvő utasok közül azonban a gyanúsnak ítélt személyeket a csendőrök előállították, illetve enyhébb esetben megkérdezték úticéljukat és érkezésükről értesítették a területileg illetékes rendőr- vagy csendőrhatóságot. A határövben elhelyezkedő csendőr csapatok a működési területükön fokozottan ellenőrizték a forgalmi csomópontokat, illetve utakat.

Helyenként a csendőrőrs hajtotta végre a távolsági határforgalom számára megnyitott határállomás külső fegyveres biztosítását is.

A Magyar Királyi Csendőrség azonban nem csak a forgalom ellenőrzéséhez kapcsolódott. Azoknak a csendőrőrsöknek, amelyek működési területe a határvonallal érintkezett, kötelességük volt a határvonal közelében sűrű portyázásokat végrehajtani. A határsávban nem portyázhattak a csendőrök, a határsávnak az ország belseje felé eső vonala mentén azonban jelentős járőrsűrűséget hoz-

37 1924/XIX. tc.

38 A pénzügyőr csapatok határövben teljesítendő szolgálatellátását több ízben szabályozták. Végül átfogó módon az 1936/100 981. XVIII. sz. PM. r. rendezte e kérdést.

tak létre, elsősorban abban az időben, amikor a tapasztalatok alapján a határ-sértők, csempészek mozgása várható volt.³⁹

A Magyar Királyság határőrizetében a vezető szerepet a *Magyar Királyi Vámör-ség* látta el. A vámország szervezetébe 7 kerület, 54 szakasz és 101 őr tartozott. Ebből a Mura mentén 1 kerület, 4 szakasz és 9 őr látott el szolgálatot.

A Magyar Királyi Vámország utazást ellenőrző, azaz a *kishatárforgalmat* felügye-lő szervei közül 40 utazást ellenőrző állomásából 2 diszlokált a Mura vidékén.

A határőrizetben részt vevő társ szervezetek közül a Mura mentén is teljesített szolgálatot a *Magyar Királyi Csendőrség*. A magyar határőrizetben részt vevő két csendőr kerület közül egy volt érintett a Mura menti határszakasz őrzésében. A határőrizeti teendőket is ellátó 15 csendőr osztályparancsnokság közül kettő, a 27 szárnyparancsnokság közül 3, az 51 szakaszparancsnokság közül pedig 4, míg a 292 határmenti őr közül 15 működött a Mura vidékén.

A *Magyar Királyi Államrendőrség* 19 határszéli kirendeltsége közül egy műkö-dött a vizsgált határszakaszon.

A *Magyar Királyi Pénzügyőrség* pénzügyigazgatóságai közül 9 működött a határ mentén, amelyből 3 esett a vizsgált határszakaszra. A 25 határmenti pénzügyőr kerület közül 4, a 65 határmenti pénzügyőr szakasz közül pedig 3 teljesített szolgál-atot a Mura mentén.

A 210 *Magyar Királyi Vámhivatal* közül 4 teljesített szolgálatot a Mura vidékein.

A Magyar Királyság jugoszláv viszonylatú 24 vámútja és 62 mellékútja közül 7 vámút és 16 mellékút működött a vizsgált térségben.

Összességében a Mura mentén három tárca öt szervezete látott el határőrizeti teendőket. Mintegy 55 szervezeti egység működött a kérdéses határszakaszon. Az érintett vármegyék határvében 14.558 holdon 40.915 lakos élt 66 településen.

A trianoni békediktátum nyomán kialakuló Mura menti határőrizet nem vált a vidék fejlődésének a javára. Lényegében a térség valamennyi lakóját sújtotta, bár-mely nemzetiséghez is tartozott. A Magyar Királyság ugyan igyekezett a kishatár-forgalmi könnyítésekkel e helyzetet javítani, azonban a térség lakói minden bizonnyal úgy élték meg az új határőrizetet, hogy:

- elvesztették korábbi szabad mozgáslehetőségüket;
- életüket fegyveres testületek tagjainak árgus tekintetétől kísérve élhették;
- korábban korlátozás alá nem eső cselekedeteik egy jelentős részéhez a hatósá-gok engedélye vált szükségessé.

Mindez mérsékelte a térség lakóinak jogait, hátráltatta a gazdasági fejlődést. Hosszú távon mindenképpen a leépülés vagy stagnálás folyamata indult el.

39 SZUT a határőrizetre vonatkozó fejezetek

Rövidítések:

- **ME.:** miniszterelnök
- **HL.:** Hadtörténeti Levéltár
- **HM.:** Honvédelmi Minisztérium
- **eln.:** elnöki
- **MTCN:** Magyarország Tiszti Cím- és Névtára
- **SZUT:** Szolgálati Utasítás a Magyar Királyi Csندőrség számára.

Szerkesztői megjegyzés: *A szerző tanulmányában – hivatkozásként és bizonyítékként – tíznél több mellékletet használt, amelyeket azonban terjedelmi okok miatt nem tudunk megjelentetni. Ezért a szerző szíves elnézését kérjük.*

József Parádi

Nadzor meje ob Muri v začetku dvajsetih let

Dejavniki, ki so vplivali na obliko nadzora

Življenje ob Muri se je po trianonskem mirovnem diktatu v temeljih spremenilo. Prej odprte meje monarhije pred avstrijskim, madžarskim ter slovenskim narodom oz. manjšinami ter matičnim narodom so ostale zaprte. Moje predavanje govori o madžarskem delu varovanja nove meje.

Še prej pa razjasnitev dveh pojmov:

- *Vsebina* izraza nadzor meje – V pogledu zamejskih manjšin je to več kot varnostno vprašanje. Madžarsko-madžarski odnosi (t.j. odnosi med matičnim narodom in manjšino) so bili vedno pogojeni s stališčem vlade do zamejskih Madžarov ter z odnosom večinskega naroda do madžarske manjšine v sosednjih državah.

- *Pojem* nadzor meje: Moje pojmovanje nadzora se prekriva s pojmovanjem, običajnim na Madžarskem: razlikovati je potrebno med nadzorom in varovanjem. V primeru varovanja meja gre za vojaško zaščito pred nasilnimi, oboroženi dejanji, običajno napadi s strani regularnih tujih vojaških sil. Nadzor meje – v miru in v vojni – pa pomeni nadzor prometa preko meje, nadzor mejnega reda ter čuvanje zelene meje in preprečevanje ilegalnih prestopov. Ta nadzor lahko izvajajo ali vojaške ali policijske enote.

Za razumevanje položaja konec dvajsetih let je pomembno razčistiti te pojme.

Konkreten nadzor meje v Prekmurju je mogoče razumeti le, **če analiziramo okoliščine, ki so vplivale na nadzor**. Najpomembnejša okoliščina v tem pogledu je bila določba trianonske pogodbe v zvezi z obrambnim silami Kraljevine Madžarske.

Med dvema vojnama se je Madžarska počutila ogroženo, zato je vodstvo države načrtovalo učinkovito obrambo. Vendar je število vojakov bilo omejeno na 35000 oseb, težkega orožja pa več niso imeli.

Zato so si madžarske vlade prizadevale oblikovati skrite vojaške sile, katerih del so želeli namestiti prav ob mejah.

Tako so želeli potencialne napadalce zadržati na majhnem območju, kjer bi lahko bili v premoči.

Varovanje meja v začetku dvajsetih let pa je bila le pobožna želja, saj je bila do leta 1927 na Madžarskem Zavezniška nadzorna komisija in tudi po njenem odhodu so morali načrte skrivati pred obveščevalci držav male antante.

Kraljevina Madžarska torej v začetku dvajsetih let ni imela mejnih enot za varovanje, temveč le sile za nadzor. Te so razpolagale le z lahkim orožjem in so bile dislocirane na različnih koncih, tako da bi bile v primeru napada skrajno neučinkovite.

Madžarske sile za nadzor meje so bile usposobljene za vojaške akcije le glede osebj, razpolagale so z izkušenimi častniki.

Čeprav enote za nadzor meje niso bile v okviru redne vojske, so bili člani enot naborniki, saj prostovoljcev ni bilo. Zato so člani antante dovolili nabor, ki so ga uradno poimenovali prisilna mobilizacija.

Vodstvo države je želelo iz teh enot ustvariti sile za varovanje meja, kar mu je po letu 1927 tudi uspelo.

Uniforma sil za nadzor meje je – z izjemo majhnim detajlov – bila enaka vojaški. Sosednje države, ki so slutile dejansko stanje, so protestirale, madžarska vlada se je sklicevala na pomanjkanje denarja, pozneje pa na to, da antanta nikoli ni predpisala vrste uniforme.

Madžarski mejni nadzor se je v primerjavi z obdobjem pred prvo svetovno vojno bistveno spremenil.

Dogodki pred dokončnim oblikovanjem strukture mejnega nadzora

V začetku ni bilo enotne ideje, kako naj se oblikuje nadzor mej Kraljevine Madžarske po Trianonu.

Oblikovanje novega mejnega nadzora je potekalo od poletja 1919 do jeseni 1921 v skladu z upoštevanjem novih meja in navodil mirovne pogodbe. Sile mejnega nadzora so bile vseskozi v tesni navezi z regularno vojsko.

Oblikovanje sistema po I. svetovni vojni je potrebno obravnavati v luči aktualnih razmer.

Mejno orožništvo ni več funkcioniralo. Madžarski kraljevski orožniki so se povlekli na območja pod madžarskim nadzorom.

Madžarska kraljevska mejna policija je že za časa I. svetovne vojne delovala na celotnem območju Madžarske. Ostala je na območju Hrvaške, današnje Slovenije, Dolnje Avstrije in Štajerske, z ostalih območij pa se je povlekla v notranjost države, predvsem v Budimpešto. Kar je ostalo, je bilo razmeščeno na romunski in srbski meji.

Podoben položaj so imeli *madžarski kraljevski carinski uradi*. Uradi so ostali le na nezasedenih območjih, ostale so razpustili.

Podobno usodo so doživele ostale mejne službe: vstopne postaje za kmetijske proizvode, zdravstvene nadzorne postaje in finančniki. Od nekdanjih mejnih organov je ostalo zelo malo, ti pa v spremenjenih okoliščinah niso bili sposobni braniti meja države.

Varnostne organe iz časa dualizma je v celoti prevzela Republika svetov. Po njenem padcu so kraljevske varnostne službe skušale izločiti iz službe tiste, ki so delovali v prejšnjem režimu.

Mejne črte, ki so zaenkrat bile le demarkacijske linije, so ločile sorodnike, pretrgale gospodarske in kulturne stike. Legalni in ilegalni promet na mejah se je povečal.

Mejne sile, podedovane iz časa dualizma, niso bile sposobne preprečiti ilegalnega mejnega prometa.

V zadnjem letu miru, leta 1913, je na mejah zgodovinske Madžarske službovalo:

- mejnih policistov:	480 oseb
- obmejnih žandarjev:	1357 oseb
- finančnikov:	549 oseb
skupaj:	2 386 oseb

V pomoč so jim poslali 2.937 mejnih vojakov ter občasno tudi vojake madžarske kraljevske vojske.

Od teh je po revoluciji 1918/19 ostalo le malo. Edina možna rešitevje bila, da so na mejo postavili člane kraljevske žandarmerije oz. Narodne vojske.

Ideje o specifični organiziranosti mejne strukture se pojavljajo od pomladi 1920.

Novi režim je naglašal, da je pravni naslednik prejšnje države. V skladu s tem je oblikoval zakone ter predpise v zvezi z varovanjem meja.

Organe mejne varnosti je nadziral *Vojaški inšpektorat za mejni promet*, ki je funkcioniral tudi po reorganizaciji mejnih varnostnih sil, vse do oblikovanja Madžarske kraljevske carinske straže.

Vodstvo države pa se ni zadovoljilo s tem, da je varovanje meja prepustilo Narodni vojski. Ukinili so Madžarsko kraljevsko mejno policijo, njene izkušene člane pa so preusmerili v mejne službe.

Nadzor nad varovanjem meje je od Narodne vojske kmalu prevzela Madžarska kraljevska vojska. V enote mejnega nadzora so vključili tudi mejne finančnike, ki bi po potrebi sodelovali tudi v oboroženih spopadih, za kar sojih dodatno usposabljali ter tudi oborožili.

Kmalu pa se je porodila želja po oboroženem sistemu za nadzor meja, in sicer v obliki samostojne oborožene organizacije; ta bi vzdrževala stike z Madžari, ki so ostali v sosednjih državah ter spodbujala iredentistične zahteve, onemogočala tuje vohunske službe in pomagala lastni, v času vojne pa bi okrepila meje ter sodelovala v operacijah.

Nadrtovali so ustanovitev 22 brigad z 11.000 člani.

Nadrtov niso uresničili, ker je glavno vodstvo menilo, da “neposredno pred nastopom miru ni pravi čas za ustanavljanje posebne službe za varovanje meja”.

Do sklenitve mirovne pogodbe so varovanje meje poverili Madžarski kraljevski žandarmeriji, ki je to nalogo opravljala s pomočjo vojske, *in sicer od januarja 1920 do 31. marca 1920.*

Njena glavna naloga je bila oceniti pripravljenost sorodnih mejnih organov in njihovo opremljenost z orožjem ter se prilagoditi obstoječemu stanju. Cilj pa je bil: nepredušno zapreti mejo. Začela se je reorganizacija mejne žandarmerije, ki je zahtevala dodatno število ljudi.

- *Ta struktura varovanja meja je funkcionirala do vzpostavitve Madžarske kraljevske (M.k.) carinske straže.*

Želeli so, da bi na vsakih pet kilometrov mejne črte prišlo 5 stražarjev, ob Donavi trije, na območju mejnega poveljstva Sombotela pa 5 stražarjev. Na mejo so pošiljali le popolnoma usposobljene ljudi, večinoma take, ki so prišli z druge strani demarkacijske črte.

Nova mejna služba, Madžarska kraljevska carinska straža in sorodne organizacije za varovanje meja

Od leta 1921 je vodilno vlogo v nadzoru meje dobila Madžarska kraljevska carinska straža. Ustanovitev le-te je pomenila pomembno zmago za madžarsko vojaško vodstvo, saj so ob omejenem številu vojakov ob meji lahko nastanili večje število ljudi, ki so jih ves čas tudi obravnavali kot redno vojsko.

Uradno je spadala pod M.k. finančno ministrstvo, podrejena pa je bila neposredno obrambnemu ministrstvu. Načrtovali so dvig števila pripadnikov, vendar pri tem niso bili posebno uspešni.

Pri nadzoru meje so jim bili v pomoč M.k. državna policija, M.k. žandarmerija, M.k. finančna straža, M.k. rečna straža, M.k. carinske in veterinarske službe.

Madžarska kraljevska carinska služba je delovala v dveh skupinah, ki sta se razlikovali po pristojnostih pri carinjenju.

Strožji predpisi so veljali za t.i. carinske ceste, blažji pa za maloobmejne prehode.

Finančni stražniki niso sodelovali pri varovanju meje. Občasno je pri teh nalogah sodelovala M.k. žandarmerija, ki je bila podrejena ministrstvu za notranje zadeve. V nadzoru meje je še sodelovala posebna enota M.k. državne policije, sanitarno inšpekcijsko fitopatološko in veterinarsko delo na mejah pa so opravljale m.k. vstopne postaje.

Služba mejnega nadzora in mejni nadzor v pokrajini ob Muri

Struktura mejnega nadzora je bila v začetku dvajsetih let že izoblikovana tudi v pokrajini ob Muri. Zunanja carinska črta se je ujemala z mejno črto, znotraj meje pa je bil 10-15 km široki mejni pas. V tem pasu je potekal nadzor meje.

Pravico do maloobmejnega prometa so praviloma imeli tisti, ki so stanovali v mejnem pasu. Dostava v ta območja pa ni bila enostavna, za marsikatero blago so

morali imeti posebno dovoljenje, saj je bilo vse več tihotapstva. Prav zaradi tega je bil nadzor zelo oster. V nadzoru in preprečevanju tihotapljenja so sodelovali tudi žandarji. Osrednjo vlogo pa je pri varovanju meje imela M.k. carinska straža.

Od skupaj 40 nadzornih postaj sta bili dve v Prekmurju. Na tem območju je imela pomembne naloge tudi žandarmerija, podobno kot M.k. državna policija, finančni stražniki ter carinska služba. Od skupaj 24 carinskih in 62 stranskih cest na madžarsko-jugoslovanski meji, jih je bilo 7 carinskih in 16 stranskih na področju Prekmurja.

Nadzor meje, izoblikovan po trianonski mirovni pogodbi, ni prispeval k razvoju pokrajine. Prizadel je vse prebivalce tega prostora, ne glede na narodnostno pripadnost. Kraljevina Madžarska je z maloobmejnimi olajšavami sicer poskušala olajšati položaj, vendar so prebivalci imeli občutek, da so omejeni v gibanju, da so pod nadzorom oboroženih stražnikov. Poleg tega so za nekatere svoje dejavnosti po novem potrebovali posebno dovoljenje.

Vse to je omejevalo pravice prebivalcev na tem območju in zaviralo njihov gospodarski razvoj. Dolgoročno je to privedlo do nazadovanja ali vsaj stagnacije.

Suba János

A Magyar–Jugoszláv Határmegállapító Bizottság működése, 1921–1924

Miután az antant vezetői elhatározták a Monarchia szétdarabolását, ennek a térségnek a jövőjét a Habsburg-ellenes emigráns politikusokra bízták. Az ő terveiknek – vagy éppen azok hiányának – sorsdöntő szerepük volt Közép- és Kelet-Európa jövőjének kialakításában. Ezzel a Monarchia területi integritása megpecsételődött.

Franciaország törekvése arra irányult, hogy keleti szövetségeseik: a szerbek, románok, csehek államát oly nagygyá tegyék, amekkorára lehetőség nyílik. Ugyanis a területi kiterjedést az erővel, a hadipotenciállal tévesztették össze.

A trianoni határvonal politikai kijelölését (delimitációját), részletes kitűzését, határkövekkel való állandósítását, a határvonal térképezését, a határokmányok elkészítését a szövetséges és társult hatalmak által létrehozott nemzetközi határmegállapító, úgynevezett „határrendező bizottságok” végezték 1921–1925 között.¹

1. A határmegállapító munka elveit szabályozó dokumentumok

1.1. A trianoni békeszerződés

A legfontosabb dokumentumok az 1920. június 4-én Trianonban aláírt békeszerződés cikkelyei voltak. Ebből is a **27. cikk** határozta meg Magyarország új határvonalát. Ez a határleírás, valamint az ennek kiegészítéséül szolgáló 1:1.000.000 méretarányú térkép – amelyet a 28. cikk rögzít – igen nagy általánosságban jelzi a határvonal menetét, mégpedig oly módon, hogy a szövegi részben Ausztriával szemben 7 szakaszban, **a Szerb–Horvát–Szlovén állammal szemben 13**, Romániával szemben 5, Csehszlovákiával szemben 27 szakaszban állapítja meg a határvonalat. A határszakaszok leírását azzal kezdi, vagy fejezi be, hogy a ...helyszínen megállapí-

¹ A forrásokban különböző megnevezésekkel találkozhatunk, pl: a Millerand-féle kísérőlevelben „határbizottságok”, az utasításokban és a pótutasításban „határmegállapító bizottságok”. Vassel Károly (a magyar–jugoszláv HMB elnöke) 1922. évi jelentésében „határrendező bizottság”, és „határt rendező bizottság”, és 1924-ben készült jelentésében „határkiigazító bizottság” névvel találkozhatunk, de máshol is találkozunk „határkiigazító bizottság” névvel is. Az egyszerűség kedvéért továbbiakban mindenütt a határmegállapító bizottság (HMB) kifejezést használjuk.

tandó vonal, vagy a helyszínen megállapítandó pontig. Vagyis ennyiszor szerepel a békeszerződésben a „helyszínen megállapítandó vonal” kifejezés. E szöveg is utalt rá, hogy a békeszerződés életbelépése után a leírt határvonalat a terepen kell megállapítani, delimitálni.

A határvonal részletes megállapítását a békeszerződés 29. cikkelye a bizottságokra bízta, amelyek a Szövetséges és Társult Hatalmak és az érdekelt államok képviselőiből állnak, amelyet szintén törvénycikkek szabályoztak. (A 42., 46., 50. és 71. cikkelyek.)

A békeszerződés 30. cikke a vízfolyásokkal megjelölt határvonalat definiálja aszerint, hogy hajózható vagy nem hajózható vízfolyásról van szó. A 34. cikk pedig azt a fontos rendelkezést tartalmazza, hogy a határköveket egymástól „látótávolságnyra” kell elhelyezni. Ezt a kikötést fontossá teszi az a körülmény, hogy kedvezőtlen terepalakulat esetén sűrűn kellett a határköveket elhelyezni, ami jelentékenyen megnövelte a határkijelölés és felmérés költségeit. A határmegállapítás költségeit az érdekelt államok – a 29. cikkely szerint – közösen viselték. A 35. cikkely megállapítja, hogy a határrendezésre vonatkozó végleges jegyzőkönyveket, térképeket és egyéb dokumentumokat három eredeti példányban kell kiállítani.

1.2. A „Millerand-levél”

A magyar kormány számára a legfontosabb dokumentum – amely bizonyos mérvű mozgásszabadságot biztosított részére – a Szövetséges és Társult Hatalmak válaszában kísérelve a magyar békedelegáció elnökéhez, az úgynevezett „Millerand-levél” (vagy másképpen a „Kísérelve”) volt, amelyet Alexandre Millerand francia miniszterelnök a békekonzferencia elnöki minőségében írt alá. Ez a levél tulajdonképpen a trianoni határok bizonyos mérvű „revízióját helyezte kilátásba...” A helyszínen megejtett vizsgálat esetleg szükségessé fogja tenni, hogy „egyes helyeken a szerződésben megállapított határt áthelyezzék... ha a határmegállapító bizottságok... úgy vélik, hogy a szerződés intézkedései... valahol igazságtalanok,... módjukban lesz erről jelentést tenni a Nemzetek Szövetsége Tanácsának. Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Hatalmak hozzájárulnak, hogy ha az egyik érdekelt fél kéri, a Szövetségek Tanácsa felajánlhassa jó szolgálatait abból a célból, hogy az eredeti határt, ugyanazon feltételek mellett, békés úton megváltoztassa ott, ahol ennek megváltoztatását valamelyik bizottság kívánatosnak mondja.”

1.3. Nyílt utasítások a határmegállapító bizottságok részére

A harmadik dokumentum: a Nagykövetek Tanácsa által kiadott nyílt utasítások a határbizottságok részére a kísérelvevel értelmében való eljárásra. Ebben általános-

ság szintjén szabályozták a határmegállapító bizottságok szervezetét, jogkörét, működésének elveit. Az utasítás műszaki részében pedig a határkitűző munkálatok menetét, munkamódszerét, dokumentumait.

1.4. Pótutasítások a magyarországi határmegállapító bizottságok részére

Később – a felmerülő problémák megoldására – szükségessé vált egy, a Pótutasítások a magyarországi határmegállapító bizottságok részére című utasítás kiadása is. Ez 1921. június 3-án kelt. A legfontosabb rendelkezései a következők voltak: „Elvileg a határt a helyszínen kell megvonni, úgy amint a békeszerződés megállapította. Semmi szín alatt nem szabad... a határmódosításoknak olyan természetűnek lenniük, hogy lényegében kérdéssé tegyék a szerződésben leírt vonalat.” Az utasítás szabályozza azt is, hogy mikor és milyen feltételek esetén lehet a Nagykövetek Tanácsához fordulni.

2. A Magyar–Jugoszláv Határmegállapító Bizottság

A bizottság 1921. augusztus 1-én alakult meg Párizsban. Elnöke az angol David CREE ezredes volt. Tagjai: francia részről Maurice MARMINIA alezredes, az olasz Giovanni VALVASSORI vezérkari ezredes, a japán Heidsuke YANAGAWA alezredes volt. A Szerb–Horvát–Szlovén királyságot J. Voine COLAK ANTICS ezredes, Magyarországot VASSEL Károly² vezérkari ezredes képviselte.

2.1. A magyar vezetés utasításai a HMB magyar delegációjának

A magyar politikai vezetés részletes utasításban szabályozta a jugoszláv határszakaszon működő magyar delegáció delimitációs munkáját. A politikai vezetés kihangsúlyozta, azt, hogy „...eleve döntenünk kell a felett, melyik határ megnyerésére helyezzük a fő súlyt.”³ Három változatot állítottak fel a déli határa vonatkozólag, mint elérendő célkitűzést.

2 Vassel Károly (Bp. 1878.11.16. – 1960.11.25.) A hadapród iskola után 1897-ben hadapród tiszthelyettes, utána a katonai műszaki akadémiát és 1902-1904 között a hadiiskolát végezte el. 1917.08.01.-én alezredes, 1920.05.01. ezredes, 1924.01.01. vörögy., 1927.05.01. altbgy. Előbb – 1929.12.11. – a Légügyi hivatal vezetője, majd HFPk. Légügyi szemlélő. 1930.08.01.-én nyugállományba helyezték. Szakály Sándor. Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése. Adattár II. k. Hadtörténelmi Közlemények 1984. 3. szám

3 Részletes utasítás a jugoszláv határon működő magyar, kir. határmegállapító biztos részére. Országos Levéltár (továbbiakban: OL.) A Határmegállapító Központi iroda általános iratai K. 478.

I. változat: az a stratégiai vonal, amelyet a katonai szakértők javasoltak, ez nem volt más, mint a kikerekített nyelvhatár. A Mura mentén a Vendvidék Magyarországhoz csatolása. A Dráva mentén nem a békeszerződésben előírt közigazgatási határ, hanem az árvízmentesítési, folyamszabályozási és hajózási okokból megvont határvonal. Ezen elv alapján lehet visszakövetelni Dél-Baranyát. Bács-Bodrog vármegyében a Ferenc csatorna mint stratégiai, közlekedési, nyelvhatár. Torontál megyében a határvonal a bánáti kérdésben a románokkal szemben elért eredménytől függ, de legalább az Aranka patak határát kell követelni etnikai alapon.

II. változat: a Vas, Zala megyékben a vend nyelvhatárt kell követelni úgy, hogy az elvágott vendségnek a Csáktornya, Alsólendva, Cserföldi országút (Alsólendva nélkül) meghagyassék, különben a jugoszlávok a trianoni vonalat juttatják érvényre, vélték a magyar politikusok. A Dráva szakaszon a folyó középvonala. Dolniji-Miholjactól keletre a Mohács–Baranyai-medencét vízrajzi okokból kell követelni. Bács-Bodrog vármegyében közlekedési okokból követelni kell: a Katymári és a Szabadka–Horgosi vasútvonalat a Köröspatak–Sárgeárcot vízrajzi szempontból.

III. változat: a trianoni vonal, de a Dráva középvonala, kivéve a Gola-répási területet. Azon a részen, ahol nem a folyam alkotja a határt, ott lehetőleg törekedni kell a községhatárok elérésére.⁴

2.2. Politikai határmegállapítás

2.2.1. A határmegállapító bizottság munkamenete

A HMB két irányban működött: Egyik a békeszerződésben meghatározott „főbb pontok megjelölésével” kitűzi a meghatározott határvonalat. Ez lesz az „ideiglenes országhatár”. Itt semmiféle változtatás nem lehetséges, miután azokat a pontokat, amelyeket a békeszerződés Magyarországhoz tartozóknak jelöl meg, azoknak magyar részen, amelyeket az SHS államhoz tartozónak jelöl meg, annak feltétlenül jugoszláv oldalon kell maradnia. A másik irányban előterjesztést tehet a Népszövetséghez az így kitűzött „ideiglenes határ” iránt.

A HMB a tárgyalásokat mindig az „ideiglenes országhatár” (az ún. trianoni vonal) kitűzésével kezdi meg, a tárgyalások során a határvonal menti közvetlen érdekeket, birtokosokat, községek küldötteit stb. hallgatja meg. Ezek alapján győződik meg, hogy az „ideiglenes országhatár” végleges országhatárnak alkalmas-e vagy sem.⁵

4 Részletes utasítás... OL. K. 478.

5 1670/res. Tájékoztatás... OL. A Magyar–Jugoszláv Határmegállapító Bizottság iratai K. 52.

A magyar és a jugoszláv fél az egyes határszakaszokra javaslatokat nyújthatott be, amelyek után jegyzékváltások, viták és tanácskozások következtek. Ezek után a bizottság terepbejárást végzett mindkét állam területén. A határt érintő községek képviselőit meghallgatták, és a fontosabb pontokat tanulmányozták. A bizottság döntéseit a mindenkori székhelyen tartott üléseken hozta meg.

A politikai határrendezés 1922 május végére befejeződött. A magyarországi határrendező bizottságok közül ez működött a legrövidebb ideig, nyolc hónapig.

Minden határszakaszra csak egy javaslatot nyújthattak be, amelyet a bizottság továbbíthatott Párizsba, és ha ezt a javaslatot a bizottság elvetette akkor arra a határszakaszra más javaslatot nem lehetett benyújtani. A magyar fél taktikája az volt, hogy a magyar követeléseket szakaszonként adagolta, és az egész határra vonatkozólag soha nem nyilatkozott idő előtt.

A szerb képviselő mindig megvárta a magyar fél követeléseit, és ennek függvényében terjesztette elő a szerb követeléseket, hogy így ellensúlyozza a magyar javaslatokat.

2.2.2. A határmegállapítás általános menete

A bizottság az egész határvonalat hat: A, B, C, D, E, F jelzésű szakaszra osztotta.

A határmegállapító bizottság munkaokmányai: jegyzőkönyvekből, a bizottsághoz benyújtott jegyzékekből és a bizottságnak a Népszövetséghez benyújtott javaslatából álltak. A bizottság – a kapott utasításoknak megfelelően – felszólította Vassel ezredest, hogy az egész határvonal felett nyilatkozzon, hogy hol és milyen terjedelmű lesz a magyar követelés.

A „B” és a „C” szakaszon, azaz a Dráva és Mura menti határon a magyar kormány nagyobb területi követeléseket nem támasztott, Horvátországra való tekintettel. Ezeken a szakaszokon a bizottság hozta meg a végleges döntést. A többi határszakasz felett a bizottság határszakaszonként döntött, aszerint, hogy elfogadta-e a magyar vagy a szerb területi követeléseket. Ezért az A, D, E, F határszakaszhoz benyújtott magyar és a szerb javaslatok kétféle célt szolgáltak. Először a trianoni vonal meghatározását, amelyet a bizottság a saját hatáskörében döntött el, másrészt a – kíséreléssel szellemében – a Népszövetség elé terjesztendő határkiigazításokat.

A határmegállapító bizottság először 1921 augusztus közepétől november közepéig az „A” határszakaszt – amely az osztrák határtól a Lendva folyó Murába való torkolásáig terjedt – rendezte. Az „A” határszakasz hossza 95 km volt. A bizottság székhelye Varasdon volt. A határmegállapító bizottság döntése értelmében ezen a szakaszon a szerbeknek át kellett adniuk 8.000 kat. holdat. Ezt azonban 1922 februárjáig halogatták, és csak ezután kezdték meg a területek kiürítését.

1921 november közepétől december közepéig a „B” és a „C” határszakaszt rendezték. A „B” határszakasz: a Lendva és a Mura összefolyásától a Mura folyó

majd a Dráva mentén a barsi vasúti hídig 170 kilométernyi hosszan húzódott.⁶

A „C” határszakasz a Dráva mentén a Dolnij Mihaljactól körülbelül 8 kilométerre keletre fekvő pontig terjedt 82 kilométer hosszan. A határmegállapító munkálatokat a bizottság Nagykanizsáról irányította.

A „B” és a „C” szakaszon a szerbek kiürítettek 1.000 hold területet, a magyarok területi nyeresége 300 hold lett.⁷ A Dráva jobb partján lévő magyar területek részek jugoszláv fennhatóság alá kerültek.

A határkijelölő munkálatok 1921. december 19-től 1922. február 19-ig szüneteltek. A kéthónapos téli pihenő alatt sem maradt abba a különböző területi igények és követelések ismertetése a tárgyalásokon.

A szerbek több javaslatot is tettek a magyar kormánynak, hogy bizonyos területeket „közvetlen megegyezés útján” engedjenek át. Például: kérték Sárok, Katymár, Felsőcsikéria és Kelebia községeket, cserébe Horgos község egy részét és Bácsmardaras megszállt részét ürítették volna ki. A szerbek kijelentették, hogy elvből nem engedhetnek át magyar területet. Ezért a magyar határmegállapító biztos gyorsan elfogadtatta a bizottsággal a trianoni határvonalat. Vassel ezredes – a magyar delegáció vezetője – viszont a Millerand-levél betartásáért és érvényesítéséért harcolt. „Az antant biztosok ...nem értették meg, hogy a magyar kormány a trianoni vonalat köteles elfogadni, de más olyan vonalra saját jószántából sem vállalkozhatik, amelyek magyar községeket juttatnak át az SHS. (Szerb–Horvát–Szlovén) államhoz.”⁸

1922. február 20-a és április 3-a között a bizottság Eszékről irányította a „D” és az „E” határszakasz munkáit. A „D” határszakasz a Dráva és a Duna közötti 83 kilométer hosszú vonalat jelentette. Vassel ezredes a Duna–Dráva vonalat akarta kérni, de ehhez az antant katonai okok miatt – nem akarta átengedni a báni hegyeket és az attól délre fekvő területeket – nem járult hozzá. Ezért mérsékelte a magyar területi igényeket, Dél-Baranya területéből hét községet kért. Egyébként a bizottság a benyújtott szerb követeléseket nem fogadta el. A bizottság döntése szerint ezen a szakaszon a szerbek 6.300 holdat adtak át, míg a magyarok 1.700 holdnyi területet ürítettek ki.⁹

A Magyar–Jugoszláv Határmegállapító Bizottság működésének eredménye a következő volt, a megszállt demarkációs vonallal szemben (a demarkációs vonal a ténylegesen szerb ellenőrzés alatt álló területet jelentette, amely nem volt azonos a trianoni határvonallal):

Az „A” szakaszban	8.000 kat. hold
A „B” és „C” szakaszban	300 kat. hold
A „D” szakaszban	4.600 kat. hold

6 Magyar javaslat OL. A Határmegállapító Központi iroda rezervált iratai K. 477.

7 186/Hmb. 1922. Jelentés a helyzetről OL. K. 478.

8 107/J. hmb. 1922. OL. K. 478.

9 3767/Pol.-1922. ideiglenes országhatár kijelölése. OL. K. 478.

Az „E” szakaszban 18.600 kat. hold

Az „F” szakaszban 2.600 kat. hold

tehát 34.000 kat. holdat nyert vissza Magyarország, amelyet 1922. május hó végéig üritett ki a szerb hadsereg.

A határvonal műszaki munkálatainál előfordult minimális területátadás mindkét fél részére odaítélt területből a HMB döntése szerint, vélt vagy valós lokális gazdasági, közlekedési, katonai érdekekből. Előfordult még olyan eset is amikor földbirtokokat cseréltek a határvonalon.

2.2.3. A delimitáció befejezése

A politikai határmegállapítást a bizottság 8 hónap alatt elintézte. Még rövidebb időn belül is végezhetett volna, hiszen az erős tél miatt 1921–1922-ben 2 hónapi szünetet tartottak, mert a határvonalon lehetetlen volt a közlekedés. De a második királypuccs is egy hónapi késedelmet okozott, mert Jugoszlávia mozgósítás miatt hermetikusan elzárta a határát, a HMB részére is. Egyébként is ez a HMB végzett a legrövidebb idő alatt a delimitációs munkálatokkal.

A határmegállapító bizottság a határ politikai megállapítása után feloszlott (1922 jún. végén), a műszaki munkák csak az elnök ellenőrzése mellett folytak le.

A műszaki munkák bevégzésével a bizottság újból összeült 1924 május második felében, felülvizsgálta a műszaki munkákat, azokat jóváhagyta, aláírta a határleirési térképet, melyeknek három példányát a Nagykövetek Tanácsának terjesztett fel, a HMB összefoglaló jelentésével. Ezen példányok egyike ott marad, egyet Magyarországnak, egyet pedig az SHS államnak küldtek meg.

2.3. A határvonal műszaki munkálatai

2.3.1. A határjelek

A HMB műszaki delegációja döntötte el, hogy milyen határjelet rendszeresít a határvonalon. Figyelembe vették a kítűzött és felmért magyar–horvát határ határjeleit, amelyek határdombok voltak fakarókkal. Így ezeket meghagyták. A déli határszakaszon – a hármashatárpontoktól eltekintve – kétféle határjelet rendszeresítettek: a fakarókat (facölöpöket) és a határköveket.

A déli határszakaszon a határkarók és a határkövek váltakoznak szakaszonként. A határjel minősége szerint következőképpen tudjuk csoportosítani a határjeleket:

1. számozott határdomb facövekkel

2. számozatlan határdomb facövekkel; A határdombok mint mesterséges létesítmények 170–200 cm átmérőjűek, 80 cm magasak voltak. A rajtuk és bennük elhelyezett fakarók (facövek) 100–120 cm magasak és 10 cm vastagok voltak, amelyek a határdombból 40–50 cm magasán emelkedtek ki. Fehér színűre voltak festve.

A határdombok mint a legrégebbi típusú határjelek a magyar–horvát határon voltak rendszeresítve. Ugyancsak határdombok jelölték a birtokhatárokat is.

3. A faoszlopok 150–300 cm magas, 10–12 cm vastag karók voltak. A faoszlop földből kiálló részének felső fele fehér, alsó fele fekete színű, felirat nincs rajtuk.

4. számozatlan határkő és

5. számozott határkő; A határkövek előírás szerinti mérete 25x25x100 cm volt és vasbetonból készültek. A köveket 70 cm mélyre ásták be, és csak a felső 30 cm rész állt ki, amelyet fehérre festettek.¹⁰ A számozott határkövön a feliratok bevésettek és feketére vannak festve.

2.3.2. A műszaki munka

A határmegállapító bizottságoknak, illetve az érdekelt államok delegációinak legfontosabb feladata volt az újonnan megállapított határvonal kitűzése, kövekkel való állandó megjelölése, számszerű felmérése, térképezése és a határleírási jegyzőkönyvek elkészítése. Erre a célra az érdekelt államok mindegyike a bizottság rendelkezésére bocsátotta a szükséges mérnököket.

A delegációnak kétféle munkája akadt: a helyszínen végzett háromszögelési, kitűzési, határvonal-tisztítási, mérési, helyszínelési és állandósítási munkálatok, valamint – a jugoszlávokkal szoros érintkezésben végzett – térképezési és határleírási munkálatok.

A magyar delegáció is megszerkesztette a műszaki utasításait, amelynek a legfontosabb pontjai a következők voltak: a műszaki munka a már meglévő háromszögelési hálózat pontjaihoz kötött, a határvonalon fektetendő sokszögmenetekből fog állni. Új térkép felvételére nem lesz szükség. A meglévő kataszteri térképszelvényeken az „érintett határvonal helyszínelés által helyesbítettik.”¹¹

A határfelvételi munkálatok dokumentációja következőkből állt:

1.) Kataszteri térképből, amely feltünteti a birtokrészek számát, a határvonalat és a számozott határköveket

2.) Sokszögvonalakat tartalmazó vázlatokból, szögméréssel és bemérésekkel együtt.

¹⁰ Pályázati feltételek. OL. K. 478.

¹¹ 196. szám/Jhmb. 1922. A M–JU. HMB. elnökének 55/S. jegyzéke. Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL.) A magyar–jugoszláv HMB katonai megbízottjának iratai I. 52. 3. doboz.

- 3.) 1:25.000 méretarányú térképekből, amelyek feltüntetik a határvonal menétét és a kövek helyzetét.
- 4.) 1:75.000 méretarányú térképből, áttekintéssel az érintett vidékek részére.¹²

2.3.3. A határkitűzés végrehajtása

A határvonalat a HMB határozata szerint megszavazásától számított 14 napon belül ideiglenesen ki kellett tűzni és egyúttal az érdekelt államoknak „ezen megszavazott és provizórikusan karókkal kitűzött határvonalat a kitűzéstől számított 24 óra alatt kölcsönösen át kellett adni és venni”.

A kitűzések alkalmával mérnökök között előfordult vitás eseteket a helyszíni felvételnél a bizottság elnöke a helyszínen döntötte el. Mivel a határvonal megszavazása szakaszonként történt meg (1922. febr. 2. – 1922. ápr. 20.), végleges átadása, illetve átvétele is szakaszonként történt meg. Ezután következett a kövekkel való állandósítás és a felmérés.

A határvonal politikai megállapítása 34.000 kat. hold nyereséggel végződött a magyar fél javára. Három helység került vissza: Vas vármegyében Szomoróc, Zala vármegyében Szentistvánlak és Torontál vármegyében Tértvár. A területek visszacsatolása erősebb megrázkódtatások nélkül folyt le, csak egy községben lett a szerb megszállás alatti bíró öngyilkos.

Az átadott és a kiürített területekre semmiféle egyezséget nem kötöttek. A szerb katonák kisebb rablásain és az állítólagos „hátralékos adók” erőszakos behajtásán kívül az átsatolás mindenhol simán, rendben történt meg. Az átadási bizottságok delegáltjai által közösen felvett és kölcsönösen aláírt jegyzőkönyvben ismerték el.¹³

A határkijelölő műszaki munkálatok 1922 áprilisában kezdődtek meg. A határvonal szakaszai közül magyar érdekeltségű lett az A, C és az E határszakasz. Jugoszláv érdekeltségűek lettek a B, D, F jelű határszakaszok. Az érdekeltség itt az anyagi teherviselést jelentette: a geodéziai munkálatok anyagköltségei, a határok-mányok elkészítése, sokszorosítása stb. Másrészt jelentette azt, hogy melyik ország mérnöke végzi és ellenőrzi a földmérési és kitűzési munkálatokat.

A határmegállapító bizottság kijelölte az egyes szakaszokban a határvonalat és e vonalról részletes leírást adott a bizottság műszaki csoportjának. E leírás kézhezvétele után az első feladatuk a már megszavazott határvonal-részeknek fakarókkal való megjelölése volt.

A kijelölésnek szigorúan a kiadott utasításoknak megfelelően kellett történnie. Az ideiglenes karók a föld felszínétől 40 cm-re kiálltak, a karók alatt egy palackot helyeztek el. A karókat, majd a köveket 300–400 m távolságban helyezték el egy-

12 196. szám/Jhmb. 1922. A M–JU. HMB elnökének 55/S. jegyzéke. HL. I. 52. 3. doboz

13 30296/hat. 1923. Tájékoztató a M–R HMB magyar delegációjának. OL. A magyar–román HMB iratai K. 51.

mástól úgy, hogy előre és hátra az összlátást biztosították. A karók (kövek) közötti töréseket földhalommal, határdombbal jelölték meg.

Kívánatos lett volna – mint azt a magyar határbiztos, költségmegtakarítás szempontjából többször sürgette –, hogy valamennyi szakaszt egyszerre mérjék fel, vagy legalábbis több mérnököt alkalmazzanak. Ez azonban nem volt kivihető, mert a jugoszlávok megfelelő szakmérnökök hiányában nem voltak képesek mérnökeik létszámát emelni.

A déli határszakaszon Vassel jelentése szerint elhelyezett határvölgyek száma 6088. Az elhelyezett völgyek megoszlása a következő volt:

4.005 db	számozott határvölgy
2.083 db	számozatlan völgy
1.060 db	poligon völgy
1.780 db	határdomb

Az időközi változások beméréséhez, illetve a határvonal meghatározásához a meglévő háromszögelési pontok felhasználásával újabb alappontokat határoztak meg, majd sokszögeléssel további pontsűrítéseket végeztek.

A határmegállapítási munkálatok alatt 187 háromszögelési pontot mértek és számítottak ki.

Összesen 976,92 km hosszú határvonalat mértek fel 100–150 méter széles sávban és határjelekkel állandósították. Ebből 534 km a magyar mérnökök teljesítménye.

A határkitűző és felmérő munka alapja itt is a kateszteri térkép volt. A magyar–jugoszláv államhatár mentén lévő alappontok koordinátái három vetületi rendszerben voltak meghatározva: sztereografikus vetület „Budapesti rendszere”, hengervetület déli és a hengervetület középső rendszerében voltak meghatározva. A kateszteri térképek egy része vetület nélküli, más részük sztereografikus vetületben készült el, amelyekre nem vezettek át minden változást. Ezért a határszakaszok geodéziai és térképészeti okmányai más-más vetületi rendszerben – összesen 3 vetületben és 8 féle méretarányban készültek el.

A bizottság rendelkezése szerint az egyes szakaszok felmérését felváltva, hol a magyar, hol a jugoszláv állam végezte, de a másik érdekelt fél mindig ellenőrizte, így a határvonal felmérését szakaszonként váltakozva magyar vagy szerb, illetve horvát mérnökök végezték.

Az egyes szakaszok felmérésének összes költségeit az állam fedezte, amelyik a munkát végezte. A magyar határbiztosnak itt is sikerült a magyarok javára keresztül vinni a szakaszbeosztást, amennyiben pl. a „B” szakasz legnagyobb részén – ahol az új trianoni határvonal az 1912–1914. években pontosan kitűzött régi horvát–magyar állam határvonalával összevág – csak helyszínelési munkát kellett végezni, és határvölgyek tekintetében, mivel a régi völgyeket felhasználhatták, hatalmas költségmegtakarítást értek el. A magyaroké volt még ezen kívül a baranyai „D” és a rövid torontáli „F” szakasz.

A munkálatokat a magyar országos földmérés szabályai szerint végezték. A költségkímélés mindenkor fő elv volt, amire külön hangsúlyt helyeztek, és munkavizsgálatok alkalmával mindig szigorúan ellenőrizték a takarékoság betartását.

A HMB magyar és jugoszláv műszaki delegációjának helyszíni munkateljesítménye:

Az „A” szakaszban a **jugoszlávok** felmérték és állandósítottak 101,85 km-t.

A „B” szakaszban a **magyarok** felmérték és állandósítottak 343,85 km-t.

A „C” szakaszban a **jugoszlávok** felmérték és állandósítottak 202,90 km-t.

A „D” szakaszban a **magyarok** felmérték és állandósítottak 124,40 km-t.

Az „E” szakaszban a **jugoszlávok** felmérték és állandósítottak 138,40 km-t.

Az „F” szakaszban a **magyarok** felmérték és állandósítottak 65,52 km-t,

összesen 976, 92 km-t. Ezt az adatot Vassel Károly magyar határbiztos jelentette. Ez nem azonos a magyar–jugoszláv határvonal tényleges hosszával. Tudniillik a vízfolyással megállapított határszakaszok hosszát duplán vették, hiszen a mérnökök a két partvonalon dolgoztak és ezt szerepeltették a munkajelentéseikben.¹⁴

Ugyanazon magyar mérnökök, akik a terepmunkát végezték, azok csinálták öszintéli időszakban megfeszített munkában a háromszögelési és sokszögpontok számításait, továbbá mintegy 500 szelvényen a térképezést, majd ezen térképeknek nyomdai sokszorosításához való előkészítését és a sokszorosított példányok kifestését.

A műszaki utasítás előírta, hogy a munkálatok mindegyikét mindegyik biztos aláírja, végül a munkálatok sokszorosítva lesznek, Párizs részére 3 példány, és mindkét érdekelt állam különféle érdekelt hatóságai részére megfelelő számú példány kiszolgáltatható legyen.¹⁵

2.3.4. Határokmányok

A déli határról kétféle határokmány – határvázlat és határleírás – készült el francia nyelven. Ezekről magyar és szerb-horvát nyelvű fordításokat és másolatokat készítettek. A határvázlatok méretaránya: 1:5000, 1:5760, 1:7200, 1:10.000, 1:11.520.

A határleírás a határvonal szöveges rögzítését tartalmazza, azzal a megjegyzéssel, hogy amennyiben a határvázlat és a határleírás között eltérés van, a határvázlatot kell alapként elfogadni. A határvázlatokon a folyók medervonalai között húzódó határvonalat szabálytalan görbe vonalként ábrázolták. A határvonalról 261 darab határvázlat készült el, 188 db térképszelvényen. Térképvázlat mintegy 53.000 db darab készült nyomdai úton.

Mint külön érdekességet meg kell említeni, hogy a határvonalról nagyobb mé-

14 A déli határszakasz 630 km 622 m-es hosszával 27,8%-kal részesedik az összhatárhosszból.
15 196. szám/Jhmb. 1922. A M–JU. HMB elnökének 55/S. jegyzéke. HL. I. 52. 3. doboz.

retarányú, 1:2.880 vagy 1:5.000 méretarányú térkép nem készült, hanem az ügynevezett „méreteket tartalmazó felvételi előrajzok” képezik a határmegállapítási eredményeket. Ezek a „határkitűzési vázlatok” a kateszteri térképek nagyításával és kicsinyítésével készültek el, 13 méretarányban: 1:100, 1:500, 1:720, 1:1.000, 1:1.440, 1:2.000, 1:2.500, 1:2.880, 1:3.000, 1:4.000, 1:5.000, 1:5.760, és 1:7.200.

A határokmányokat a Nagykövetek Tanácsa 1924 júliusában hagyta jóvá.

János Suba

Delovanje Komisije za določitev madžarsko-jugoslovanske meje v obdobju 1921-1924

Po tem ko so se voditelji antante odločili razkosati Monarhijo, so njeno usodo prepustili protihabsburškim emigrantskim politikom. S tem je bila usoda Monarhije zapečatena. Medtem je Francija pomešala pojma ozemeljske obsežnosti ter vojaškega potenciala, zato so dali možnost za razširitev držav vzhodnih zaveznikov.

Politično določitev (delimitacijo) ter ustalitev trianonske mejne črte z zakoličenjem so v obdobju 1921-1925 opravile t.i. komisije za urejanje meja, imenovane s strani zaveznikov.

1. Dokumenti za urejanje načel pri določitvi meje

Najpomembnejši dokumenti so bili členi mirovne pogodbe, podpisane 4. junija 1920 v Trianonu. 27. člen določa novo mejno črto Madžarske. Opis mejne črte je zelo splošen: o meji z Avstrijo piše v sedmih, z državo SHS v trinajstih, z Romunijo v petih, s Češkoslovaško v sedemindvajsetih odstavkih. Dikcija povsod govori o tem, da se končna mejna črta določi na samem terenu.

29. člen mirovne pogodbe govori o ustanovitvi komisij, sestavljenih iz članov zavezniških in združenih sil ter predstavnikov prizadetih držav.

30. člen govori o mejnih črtah na rekah, odvisno od tega, ali je voda plovna ali ni. 34. člen pa določa, da je potrebno mejne kamne položiti na medsebojno »vidni oddaljenosti«. Na neugodnih terenih je to pomenilo precej mejnih kamnov, kar je povišalo stroške meritev in določanja mejne črte. Po 29. členu so prizadete države skupaj plačale stroške razmejnitve. 35. člen določa, da je potrebno zapisnike, zemljevide in drugo dokumentacijo o določitvi mejne črte izdati v treh izvodih.

Za madžarsko vlado je bilo posebnega pomena spremno pismo oziroma pismo francoskega ministrskega predsednika Milleranda, v katerem je zapisal, da so na terenu možni tudi odstopi od določb mirovne pogodbe, če komisija ugotovi izredno nepravilnost pri zapisanem. V takem primeru bo Svet zaveznikov posredoval pri mirnem oblikovanju pravične mejne črte.

Tretji dokument obsega navodila sveta veleposlanikov za udejanjanje zapisanega v spremnem pismu. V teh navodilih so določili organiziranost, pravno pristojnost, delovanje in načela komisij. V tehničnem delu pa so določili potek, metodo in dokumente postopka.

Pozneje so na podlagi problemov na terenu 3. junija 1921 izdali dodatna navodila komisijam za madžarsko mejno črto. Najpomembnejše določbe so bile, da je treba mejno črto določiti na terenu, kot je to zapisano v mirovni pogodbi. V nobenem primeru pa ne smejo biti v nasprotju z določbami pogodbe. Navodilo določa tudi primere, ko se lahko obrnejo na Svet veleposlanikov.

2. Komisija za določitev madžarsko-jugoslovanske meje

Komisija je bila ustanovljena 1. avgusta 1921 v Parizu. Njen predsednik je bil angleški polkovnik David CREE, člani pa: francoski polkovnik Maurice MARMINIA, italijanski polkovnik Giovanni VALVASSORI, japonski podpolkovnik Heidsuke YANAGAWA. Kraljevino SHS je predstavljal polkovnik J. Voine COLAK ANTIČ, Madžarsko pa polkovnik Károly. VASSEL.

Madžarsko politično vodstvo je dalo podrobna navodila za delovanje svoje članov v komisiji. Zavedajoč se, da morajo dati poudarek posameznim mejnim predelom so glede južne meje zastavili tri cilje:

I. inačica: Strategija, ki so jo predlagali vojaški strokovnjaki, je bila zaokrožena jezikovna meja: ob Muri priključitev Vendske pokrajine Madžarski. Ob Dravi so mejno črto potegnili iz poplavno-varnostnih, regulacijskih in plovnih razlogov. Na tej osnovi je bilo mogoče zahtevati tudi južno Baranjo. V županiji Bács-Bodrog je kanal Ferenc pomenil strateško, prometno in jezikovno mejo. V županiji Torontál je bila usoda Banata odvisna od rezultata pogajanj z Romuni, vendar se iz etničnih razlogov lahko zahteva meja na potoku Aranka.

II. inačica: V županiji Vas in Zala se zahteva vendska jezikovna meja, tako da bi odrezanim Vendom ostala cesta Čakovec, Dolnja Lendava, Črenšovci (brez Dolnje Lendave), sicer bodo Jugoslovani uveljavili trianonsko mejno črto – so menili madžarski politiki. Mejna črta na območju reke Drave naj poteka sredi reke. Vzhodno od Dolnjega Miholjca je zaradi vodno-gospodarskih razlogov potrebno zahtevati Mohács, baranjski bazen. V županiji Bács-Bodrog je zaradi prometnih razlogov potrebno zahtevati železniško progo Katymár ter Subotica-Horgoš, iz vodno-geografskih razlogov Köröspatak-Sárgaárok.

III. inačica: Trianonska črta, vendar po sredini reke Drave, razen na območju Gole-Répása. Kjer mejna črta ne poteka na reki, je treba stremeti k doseganju občinskih meja.

3. Politična določitev meje

Komisija za določitev meje (KDM) je menila, da je potrebno glavne točke, zapisane v mirovni pogodbi, nujno upoštevati. Tu namreč ne bo nobenih popustov. Kar

je v pogodbi zapisano Madžarski, mora ostati na Madžarskem, kar pa državi SHS, pa naj ostane na njenem ozemlju. To bo »začasna državna meja«. Po drugi strani pa se je mogoče obrniti na Društvo narodov v zvezi s tako označeno »začasno mejo«.

KDM je svoje delo običajno začel z označitvijo »začasne državne meje (t.i. triansonske črte), med pogajaji pa je prisluhnil tudi prebivalcem, prizadetim ob meji. Na podlagi tega se je odločalo, ali je »začasna državna meja« tudi ustrezna končna mejna črta.

Madžarska in jugoslovanska stran sta lahko vložili predloge v zvezi z nekaterimi mejnimi območji. Komisija je običajno stanje preverila na terenu, odločitev pa sprejela na svojem sedežu. Politična ureditev meje se je na tem območju končala konec maja 1922.

Glede na dani mejni predel so lahko vložili le en predlog, če je komisija tega zavrnila, novega predloga niso mogli dati. Srbski predstavnik je vedno počakal na madžarski predlog in tako oponiral madžarskim zahtevam.

Komisija je celotno mejno črto razdelila na odseke: A, B, C, D, E, in F.

Na osnovi navodil je komisija zahtevala izjavo polkovnika Vassela o madžarskih zahtevah. Na odseku B in C, torej na meji na Dravi in Muri, madžarska vlada ni postavila posebnih zahtev, temveč je sprejela sklepe komisije.

KDM, s sedežem v Varaždinu, je naprej urejal odsek A, tj. odsek od avstrijske meje do izlita reke Ledave v Muro. Dolžina mejnega odseka je 95 km. Po sklepu komisije so tu Srbi morali predati 8000 katastrskih juter, izpraznitev območja se je začela komaj februarja 1922.

Od srede novembra do srede decembra 1921 so urejali mejna odseka B in C, ki sta dolga 170 km ter segata od izliva Ledave v Muro do železniškega mosta v Barcsu.

Odsek C poteka ob Dravi, in sicer od Dolnjega Miholjca 82 km proti vzhodu.

Na odseku B in C so Srbi izpraznili 1000 juter površine, Madžari so tako pridobili 300 juter. Madžarski predeli na desni strani Drave so pripadli Jugoslaviji.

Pozimi 1921-22 se dela na določanju meje niso izvajala, na pogajanjih pa je vsaka stran postavljala svoje zahteve.

Med 2. februarjem in 3. aprilom je Komisija iz Osijeka usmerjala dela na odsekih D in E, v dolžini 83 km. Po naročilu Komisije so tu Srbi morali izprazniti 6300 juter, Madžari pa 1700 juter. Skupaj je Madžarska pridobila 34000 katastrskih juter, kijih je srbska vojska zapustila do konca maja 1922.

Ko je po osmih mesecih Komisija med prvimi opravila politično določitev meje, je tehnična dela nadziral le predsednik. Ob koncu teh del je Komisija zapisala rezultate opravljenega dela v dokumente.

Tehnična delegacija KDM je uvedla uporabo mejnih označb. Na madžarsko-hrvaški meji so pustili mejne griče z lesenimi koli. Na južni meji so večinoma uporabljali lesene kole (stebre) in mejne kamne.

Vsaka od prizadetih držav je dala komisiji na razpolago potrebne merilce – inženirje.

Delo je obsegalo dvojje: na terenu je bilo potrebno zakoličiti mejno črto, pozneje pa jo vrisati na zemljevid. Pri tem so Jugoslovani vneto sodelovali, Madžari so se odločili le za označitve sprememb na katastrskih zemljevidih.

Po sklepu KDM je bilo treba mejo določiti v dveh tednih, prevzeti oz. predati pa jo je bilo treba v 24 urah po določitvi.

Madžarska je dobila tri naselja: Szomoróc v županiji Vas, Szentistvánlak v Zali ter Tértvár v županiji Torontál. Večjih pretresov ni bilo, čeprav so srbski vojaki ponekod še pobirali »zaostale davke«.

Tehnična dela pri določitvi meje so se začela aprila 1922. Ureditev odsekov A, C in E so dodelili Madžarom, odsekov B, D in F pa Jugoslovanom, kar je pomenilo kritje stroškov geodetskih del ter izdelavo dokumentov s strani omenjenih držav na teh odsekih. Tudi meritve so opravljali merilci države, ki je bila pooblaščenca za določitev meje. Najprej so mejno črto označili strogo po navodilih z lesenimi koli na vidni razdalji, prelome pa so zaznamovali s hribčki.

Iz Vassalovega poročila je razvidno, da so namestili 6088 mejnih kamnov in sicer:

4 005 oštevilčenih mejnih kamnov,
2 083 neoštevilčenih kamnov,
1 060 poligonskih kamnov,
1 780 mejnih gričev.

Za časa določanja mejne črte so izmerili in izračunali 187 trikotnih točk. Meritve so potekale na 976,92 km dolgi mejni črti v širini 100-150 m, od tega so madžarski merilci opravili 534 km.

Kot osnovo so uporabili katastrski zemljevid. Geodetski in geografski dokumenti so nastali v treh projekcijah in v 8 različnih merilih.

Opravljeno delo madžarske in jugoslovanske tehnične delegacije:

Odsek "A" - **Jugoslovani** 101,85 km
Odsek "B" - **Madžari** 343,85 km
Odsek "C" - **Jugoslovani** 202,90 km
Odsek "D" - **Madžari** 124,40 km
Odsek "E" - **Jugoslovani** 138,40 km
Odsek "F" - **Madžari** 65,52 km

Po poročilu Károlya Vassela so **skupaj opravili 976,92 km meritev**. Ta podatek se ne ujema z dejansko dolžino madžarsko-jugoslovanske mejne črte, saj so inženirji meritve opravili na obeh obalah rek ter tako podatke zapisovali dvojno.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Tehnična navodila so zahtevala podpis obeh poverjenikov ter razmnožitev dokumenta, od katerega so tri izvode morali poslati v Pariz, ustrezno število kopij pa predati prizadetima državam.

Mejne dokumente je Svet veleposlanikov potrdil julija 1924.

Szarka László

A Jászi Oszkár vezette nemzetiségi minisztérium rendezési tervei és működése 1918 végén

Az 1918. október 31-én Károlyi Mihály által alakított kormányban a magyar minisztertanács november 1-jei határozata alapján „Jászi Oszkár tárca nélküli miniszter úr a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogának előkészítésével” megbízott minisztérium létrehozására kapott megbízást.¹ A pár nap alatt megszervezett úgynevezett nemzetiségi minisztériumra az első pillanattól kezdve hatalmas feladatok tömege és súlyos felelősség nehezedett. A háborús vereség, a monarchia felbomlása, s az utódállamok létrejötte és nagyhatalmi támogatottsága nyomán az ország a teljes külpolitikai elszigeteltség helyzetébe jutott.

A soknemzetiségű Magyarország nem magyar többségű régióit a régi és új szomszéd államok a háború alatti titkos megállapodások, ígérek alapján immár magukénak tartották, november első napjaitól azok katonai elfoglalását is elkezdték. A román, szlovák, ruszin, német, szerb, vend, horvát nemzetiségi vezetőkkel a Jászi-féle minisztériumtól remélt megegyezések alapján a közrend fenntartása, a gazdaság működőképességének, az ellátásnak a biztosítása mellett mindenekelőtt azt a modus vivendit, olyan kölcsönösen elfogadható megoldást kellett kidolgozni a soknemzetiségű történeti Magyarország népei számára, amely a békekonferencia döntéséig biztosíthatta volna az ország közigazgatási és gazdasági integritásának és belső békéjének a fenntartását.

A két világháború közötti magyar történetírás a Károlyi-kormányt, s benne talán legkíméletlenebbül éppen Jászi Oszkárt az ország katasztrofális helyzetében utólag megengedhetetlennek tartott pacifista megegyezési kísérletek miatt marasztalta el.²

1 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, Országos Levéltár (OL) K-27, 1918. november 1. A Károlyi-kormány működéséről, nemzetiségi politikai elképzeléseiről, Jászi miniszteri tevékenységéről

Id. Schönwald Pál: A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései, Akadémiai Kiadó, Budapest 1969. 44–64., 131–134., 152–153. – Szarka László: Jászi Oszkár a miniszter, In: Litván György (szerk.): Jászi Oszkár hazatérése, Társadalomtudományi Társaság, Budapest 1996. 55–62.

2 „A katasztrófa felelősségét természetesen azok viselik, kik azt tudatosan előkészítették, valamint azon egyének és erők, akik Tiszát félretolva magukra vették a nemzet és a monarchia kikalauzolását az útvesztőből, s akik a biztos part helyett beletévedtek az örvénybe, a forradalom kráterébe.” – Szekfű Gyula: A három nemzedék és ami utána következik, (új kiadás) Budapest 1989. 373. – Ilyen alapon egyébiránt Jászi tevékenységét legélesebben egykori minisztériumi munkatársa, Domokos László és Szviezsényi Zoltán bírálta: Domokos László: A magyar béke és a nemzetiségi kérdés, Budapest 1920. – Szviezsényi Zoltán: Hogyan veszett el a Felvidék? Budapest 1921.

Az 1945–48 utáni osztályharcos vagy éppen csak doktriner magyar történelmi szakirodalom viszont a monarchia s azon belül a történeli Magyarország széthullását – mint a megkésett kelet-európai polgári nemzetté válás lezárulásának megkerülhetetlen következményét egyfajta történeli törvényszerűségként kezelte. Ennek megfelelően a Károlyi-kormány politikájával szemben a korábbival éppen ellentétes előjeltű, de a fentieknél nem kevésbé súlyos elvi kifogásokat emelt.³

Konkréten a regionális autonómiák svájci típusú szövetségeként megszervezhetőnek és fenntarthatónak vélt integritáseszmény vált céltáblává, amelyet Jászi az elszakadásra törekvő szlovákok, románok, szerbek, horvátok radikális és nagyhatalmi segédlettel realizált önrendelkezése helyébe emelt mint a nemzeti önrendelkezés nemzetek közötti megegyezésen és szolidaritáson alapuló alternatívájának célját. Ezt az ország nemzeteinek és nemzeti kisebbségeinek megegyezésén alapuló egységesszményt igyekezett Jászi saját koncepciójának és a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának középpontjába helyezni.⁴

A minisztérium tevékenységét, akárcsak az egész kormány nemzetiségi politikájának fő irányát az öszirózsás forradalmat követő első két hónapban Jászi Oszkár felfogása, elképzelései határozták meg. Az ő álláspontja sokat változott a világháború éveiben, kivált annak záró szakaszában, és messze meghaladta a korabeli magyarországi politikai közvéleményre jellemző előítéletes nemzetiségpolitikai felfogást. 1918 novemberében a győztes nagyhatalmak 1918 utolsó két hónapjában a soknemzetiségű történeli Magyarország dezintegrációjára irányuló háborús célpolitikájával, illetve az azt realizáló antant-diplomáciával, katonai tényezőkkal szemben Jászi az összes lehetséges partnert, eszközt, taktikai és stratégiai elemet megpróbálta felhasználni.

A Jászi-doktrína lényegét abban jelölhetjük meg, hogy a Magyarország irányában kérlelhetetlenül ellenségesnek mutatkozó antant-politikát a szomszéd népekkel való megegyezések révén igyekezett mérsékelni. Ugyanakkor miniszteri megnyilvánulásaiból jól látható, tudatában volt annak, az általa a kelet-magyarországi és erdélyi román, illetve a felvidéki szlovák és ruszin kérdés megoldásaként kidolgozott és felkínált svájci típusú nemzetiségi kantonizáció megvalósításának minimális volt az esélye.

A Magyarországon belüli, regionális etnikai többség elve alapján létrehozni tervezett regionális autonómiák, s ezek belső föderációjának megteremtése a világháború végét követő zaklatott időkben sem a román, sem a szlovák, de még a ruszin vagy éppen az erdélyi szász mértékadó körök többsége számára sem jelentett a

3 Fukász György: A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez 1900–1918. Akadémiai Kiadó, Budapest 1960. 178–204. – Kóvágó László: A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben. Akadémiai Kiadó, Budapest 1964. 68–70.

4 Jászi miniszteri kinevezésével egyidőben az október végi közép-európai államalakulások nyomán kialakult új helyzetben alaposan felülbírálta korábbi nemzetiségpolitikai elképzeléseit. Az átmeneti érvényű belső nemzetiségi megállapodások lehetőségében reménykedett ugyan, de 1918 novemberének első napjaiban belátta, hogy a végső szót a háború utáni közép-európai nemzetiségi béke megteremtésében kizárólag a békekonferencia mondhatja ki.

független nemzeti kis államok létrehozásával, illetve az azokhoz való csatlakozással egyenértékű vagy annál vonzóbb alternatívát.

Az 1918 októberi, sorozatos Károlyi-Jászi-féle puhatolózó nemzetiségi tárgyalások Jászi számára félreérthetetlen jelzésekkel szolgáltak a korábbi „minimális programok”-nál bőkezűbb engedménypolitika szükségességéről.⁵ Ezzel párhuzamosan Jászi az 1918 tavaszán készített Dunai Egyesült Allamok tervezetének monolit Magyarország-elképzelését felülvizsgálta. 1918 novemberének első két hetében felismerte, hogy az ország széthullásának-felbomlásának utolsó nem fegyveres eszköze csakis a nemzeti autonómiák megteremtése lehet. Jászi ennek a valóságos nemzetiiségi települési viszonyokat és a nemzetiségek részéről megfogalmazott kívánságokat egyaránt figyelembe vevő belső autonómia-rendszerek, tehát egyfajta megegyezési nemzetiségi provizóriumnak a kidolgozását állította politikája, egyszersmind a nemzetiségi minisztérium működésének középpontjába.

A nemzeti-nemzetiségi autonómiák létrehozásának, az ország belső föderalizálásának gondolata mint a belső megoldás utolsó lehetősége az aradi román tárgyalások előtti napokban vált általánosan elfogadott állásponttá a Károlyi-kormány tagjai és a magyar nemzetiségi politika vezető tényezői körében, mégpedig pártállásra való tekintet nélkül. A szociáldemokraták – a kormányban ülő szociáldemokrata miniszterek közül főként Kunfi Zsigmond – ekkortájt szintén az ország etnikumok szerinti átalakítását szorgalmazták. Az 1918. december 18-i minisztertanácsi ülésen Jászi előterjesztése és Kunfi felszólalása nyomán a tisztán etnikai Magyarország kialakításának és megvédésének gondolata is felvillant egy pillanatra.⁶

Ezt a felismerést már a minisztérium kialakításának kezdetén követte egy másik, diplomáciai forrásokból leszűrt, nem kevésbé fontos tapasztalat: a magyar kormány az adott körülmények közt csakis a békekonferencia határozathozataláig terjedő átmeneti állapotokra tűzhetett ki bármiféle nemzetiségpolitikai célokat. A magyar kormány nemzetiségpolitikai kezdeményezéseinek legfontosabb célja ugyanis éppen abban rejlett, hogy az ország közvéleménye és az antant-diplomácia előtt egyaránt bizonyítani tudja, hogy képes minden nemzeti közösség számára elfogadható új alternatívát kidolgozni. Ráadásul a Károlyi-kormány közel öt héten át abban reménykedett – csakis utólag tudható teljes bizonyossággal, milyen hiábavaló-

5 Jászi szerint ez a következőket jelentette: „Az átmeneti időben, amely az általános békekonferencia összeüléséig terjed, meg akarjuk teremteni mindazokat az intézményeket és a biztosítékokat, amelyek a magyarországi nemzetiségek békés együttélését biztosíthatják anélkül, hogy a jövődő határok tekintetében prejudikálnánk.” Világ, november 19.

6 OL-K-27. MT-i jkv. 1918. december 18. – Schönwald, P.: A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom, id. m. 60. A szociáldemokraták álláspontjának Jásziéval sok tekintetben megegyező vonásait így jellemzi Kende János: „Az MSZDP elsősorban gazdasági egységként kívánta fenntartani a régi Magyarországot, ezért megértéssel fogadta, sőt támogatta Jászi Oszkárnak, a kormány nemzetiségi miniszterének azokat a kísérleteit, amelyek területi autonómiák felajánlásával próbáltak megegyezést teremteni a nemzetiségekkel, a koalícióban helyet foglaló Károlyi-párti miniszterek javarésze viszont ezt az integritás megengedhetetlen sérelmének tekintette.” Kende János: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája 1903-1919. (Értekezések a történeti tudományok köréből 68.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 102.

ak voltak azok a remények, hogy Magyarország sorsáról, az országhatárok módosításáról Európában még a világháborút követő időkben is kizárólag nemzetközi békekonferenciák, államközi egyezmények dönthetnek jogszerűen, amelyek előkészítésében az ország hivatalos képviselői is részt vehetnek.⁷

Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter már a legelső nemzetiségi tárgyalásokat követően kifejtette ezzel kapcsolatos véleményét: „A magyar ügyre nézve a legjobb, ha valóban a művelt népek tanácsa dönt ezek felett a kérdések felett, nem pedig múltó paktumokkal igyekszünk rendet csinálni. Különben is ne felejtjük: a nemzetiségi probléma nem csupán magyarországi probléma, de általános európai probléma, s nekünk okunk van azt követelni, hogy ezt a kérdést valóban nemzetközileg szabályozzák...”⁸ A Károlyi-kormány számára a Nagy-Románia kialakítását célzó bukaresti tervek megvalósítását előrejelző események rögtön november elején egyértelművé tették, a térség hatalmi viszonyainak átalakításában Magyarország szomszédai és a velük rokon vagy hozzájuk csatlakozni kívánó nemzetiségek vezetői nem kívánják bevárni a békekonferencia döntéseit. Ezzel együtt Károlyi és Jászi is azt remélte, hogy a román nemzetiségi álláspontnak is igazodnia kell ahhoz a követelményhez, miszerint a nemzetiségi kérdésben – minden államra vonatkozóan egységes mércével – a békekonferencia hivatott végső döntést hozni. Mint ahogy abban is reménykedtek, hogy a francia irányítás alatt álló kelet-közép- és délkelet-európai katonadiplomácia képes lesz felismerni a térség népeinek valóságos közös érdekeit, s azok érdekében hajlandó lesz mérsékletre bírni a román, csehszlovák és jugoszláv hadsereg urait.

A magyarországi és erdélyi Román Nemzeti Tanács november 9-én memorandumot juttatott el a magyar kormányhoz. Ebben „a népek önrendelkezési jogának értelmében, valamint nemzetünknek (ti. a magyarországi románságnak) és a vele egy területen élő kisebbségeknek (az) érdekében a közrend, vagyon- és személybiztonság megóvása céljából” – háromnapnyi válaszadási lehetőséget adtak a magyar kormánynak. A román ultimátum – 26 vármegye területén követelte „a teljes kormányzó hatalmat”.⁹ A magyar minisztertanács november 10-i határozata értelmé-

7 A december 8-i minisztertanácsi ülésen jóváhagyták a Vix ezredes Felvidék kiürítését szorgalmazó jegyzékére adott Berinkey Dénes igazságügy-miniszter által készített magyar viszontválaszt. Ez szintén kizárólag a békekonferencia döntését ismerte el a határkérdések rendezésének egyedüli jogforrásaként: „A cseh-szlovák államnak a szövetségesek és a magyar állam által történt elismerése nem ad jogot annak feltételezésére, hogy a „Magyarország” név alatt ismert ezeréves államnak semmiképp nem kétséges határai mintegy automatikus módon máris megváltoztak, és ezáltal megelőzése jött létre a békekonferencia ama határozatának, amely egyedül lesz illetékes a határkérdések végleges megoldására...” OL-K-27, MT-i jkv. 1918. december 8.

8 Világ, 1918. november 3.

9 „Intézzon a magyar kormány Magyarország és Erdély nemzeteihez azonnal egy manifesztumot ilyen értelemben és rendelje hatalmunk alá az azon a területen található minden állami, politikai, közigazgatási, bírósági, iskolai, egyházi, pénzügyi, katonai és közlekedési intézményt, hatóságot és szervet. Ugyanakkor ezen területen minden más impérium megszüntetendő, ezen esetben garantálhatjuk a közrendet, vagyon- és személybiztonságot. Ellenkező esetben kénytelenek lennénk proklamációtban népünknek, az országnak és az egész világnak tudtára adni, hogy az önrendelkezési jog gyakorlása részünkre lehetetlenné tételét, s így a hatóságokkal minden további együttműködést beszüntetünk.” A Jászi-féle Nemzetiségi Minisztérium iratai, OL-K-40, 1918-IX-240.

ben Jászi november 12-én késő este különvonattal Aradra indult, hogy ott tárgyalásokat folytasson a Román Nemzeti Tanács vezetőivel az ultimátum nyomán előállt helyzet megoldásáról.¹⁰

Az aradi magyar tárgyalóküldöttség a két napon két különböző megoldási javaslatot terjesztett elő. Az első napon Jászi az RNT által követelt 26 megye területén élő románok a román többségű területeken román autonóm területeket alakíthattak volna, az ott található kisebb magyar nyelvszigetek (Petrozsény, Déva, Vajdahunyad, Resicabánya, Stájerlak, Lugos, Belénes, Beszterce) szintén autonóm jogokban részesültek volna. A magyar többségű erdélyi és kelet-magyarországi megyék vagy azok egy része (Háromszék, Brassó, Udvarhely, Nagy- és Kisküküllő, Maros és Torda alsó fele, Tordaaranyos középső része, Kolozs megye középső része Kolozsvárral, Bánffyhunyaddal együtt, valamint a Szamos völgye Désig magyar impérium alatt maradt volna. Az ezeken a területeken található kisebb román nyelvszigetek (Alibunár vidéke, az avasi részek és a radnóti járás) szintén autonóm státust kapott volna.¹¹

A tárgyalások másnapján, november 14-én a román küldöttség az eredeti követeléshez ragaszkodva, a kantontervezet bonyolultságát bírálva és a nemzetiségi konfliktusok további kiéleződésétől tartva visszautasította a magyar javaslatot. A Vasile Goldis által felolvasott román elutasító nyilatkozat a Jászi-féle proposíciót a román állami önállósághoz való jog kétségbevonásaként értékelte: „A román nemzet elismeri a békekongresszusnak illetékességét arra, hogy az ezen nemzet által saját állama részére reklamált területeknek végleges határait megállapíthassa. Teljes kötelezettségét vállal arra, hogy a maga területén élő egyéb népekkel szemben respektálni fogja a Wilson-elveket, minden nép számára a szabad nemzeti fejlődés feltételeit mindenkor biztosítani kész. Az Ön által proponált megoldásban azonban egyrészt a román nemzet állami önállóságának megtagadását vesszük, másrészt a végleges béke beállításáig ezen népek között a közrend fenntartására való törekvésnek lehetetlenné tételét látjuk. Ilyen körülmények között a Román Nemzeti Tanács a Magyar Nemzeti Tanács kormányának Ön által közvetített proposíciót el nem fogadhatja, a bekövetkező további eseményekért a felelősség teljességét magától elhárítja és azt a Magyar Nemzeti Tanács kormányára hárítja.”¹²

Jászi Oszkár Goldis nyilatkozatára válaszolva a román álláspont két súlyos el-

10 A minisztertanácsi ülést részletesen ismerteti: Raffay Ernő: Erdély 1918–1919-ben, Budapest 1987. 66–69. A tárgyalásokon előterjesztett magyar megoldási tervezetek, felszólalások, illetve a jegyzőkönyv fennmaradt részeit ld. Szarka László: Iratok az 1918. novemberi aradi magyar-román tárgyalások történetéhez, Regio (5) 1994. 3. 140–166. Jászi később egy provizórikus megoldás sikerének reményével, a magyar kormány részéről megvalósítani kívánt kantonális terv feltételezett kedvező fogadtatásával, s a demokratikus magyar kormány svájci típusú nemzetiségpolitikai gondolkodásmódjának demonstrálásának szándékával indokolta meg aradi útját. Ld. Jászi Oszkár: Visszaemlékezésem a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. Különnyomat a Napkelet 1921. évi december elsejei számából. Cluj-Kolozsvár 1921. 4–5. A tárgyalások menetét román források bevonásával elemzi: Haslinger, Peter: Arad, November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900–1918. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar 1993. 122–140.

11 Szarka L: Iratok, id. m. 148–149.

12 Uo. 153

lentmondására hívta fel a figyelmet. Mindenekelőtt arra mutatott rá, hogy a közrend és biztonság érdekeire történő korábbi hivatkozásokról a román nyilatkozat lerántotta a leplet, s rávilágított arra, hogy a román tárgyalóküldöttség alapvetően a román nemzeti állam szuverenitásának a biztosítását kívánja elérni. Márpedig az államjogi kérdések eldöntésére a miniszter szerint valóban kizárólag a békekonferencia lett volna hivatott. A békekonferencia döntéséig a belbékét kellett volna Jászi szerint egy átmeneti megállapodással biztosítani: „Ha békét akarunk teremteni, akkor lehetetlen egy olyan átmeneti állapotot hozni létre, amely a magyarságra, németiségre, szerbségre, százsásra egy inzultus erejével hatna. Miért gondolják az urak azt, hogy zárt magyar telepterületeken a Román Nemzeti Tanács jobban fog tudni rendet teremteni, mint a magyar? Hogy ezt Önök mire alapozzák, azt megmagyarázni nem tudom. Az Önök óhajtásának a keresztülvitele nemhogy nem tartaná fenn a rendet, hanem még sokkal nagyobb mértékben fokozná az összeütközéseket és ezeket a szerencsétlen anarchisztikus viszonyokat végleg kiélezné.”¹³

Az aradi magyar–román tárgyalások csődje nyilvánvalóan szorosan összefüggött azzal, hogy a bukaresti román kormány nem kívánván lemaradni a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság hadseregének és a Csehszlovák Köztársaság ekkor még jórészt önkéntes katonai alakulatainak területszerző akciói mögött, már döntött az erdélyi hadműveletek gyorsított beindításáról. A Károlyi-kormány az aradi tárgyalások nyitónapján Belgrádban aláírt fegyverszüneti egyezményben még egy-két héttig bízva, a nemzetiségekkel való belső megegyezésekkel próbálta elejét venni az országot fenyegető anarchiának és nemzetiségi polgárháborúnak.

Az erdélyi kantontervezet és Jászi másik proposíciója kétségkívül bonyolult rendezési elképzelés volt: a közrend biztosítására a vélhetően nagy számú lokális határvita miatt valószínűleg kevésbé volt alkalmas, mint az Erdély román katonai megszállása idején életbe léptetett rendkívül szigorú intézkedések. Mindezzel együtt az erdélyi, kelet-magyarországi, bánági nemzeti közösségek, nemzeti régiók közötti belső elhatárolódás, s az annak alapján elképzelt egyenjogúság a mindenki számára méltányos döntések egyedüli lehetséges elvi kiindulópontját jelenti. Erdély helvetizálása azonban a nagyromán államalakulást szolgáló egységtörkvésekkel szemben – mindenfajta külpolitikai, nagyhatalmi támogatást nélkülözve – még a békekonferenciáig terjedő átmeneti időszakra vonatkozóan sem lehetett esélyes rendezési terv, legfőképpen azért nem, mert megvalósulása egyebek közt azt is bizonyította volna, hogy az Erdélyben, Bánágban és Kelet-Magyarországon támasztott kizárólagos román államjogi igények jelentős mértékben megalapozatlanok voltak.

A november 13–14-i aradi román tárgyalások kudarca után Jászi a szlovák kérdés rendezését, a csehszlovák állam kialakulását figyelembe véve már jóval realizistikusabban értékelt: „Sajnos azonban, fölötte kétségesnek kell találnom, hogy

13 Uo. 154.

az ellentétes kérdésekben sikerüljön velük megegyezni, mert éppúgy, mint a románoknál, a tót nemzeti tanácsnál is egy külső állam alakulása komplikálja a kérdést. A cseh törekvések folytán a szlovák kérdésben is alighanem csak a békekonferencia hozhat döntést. Addig csak arra törekedhetünk, hogy átmeneti rendet teremtsünk és megakadályozzuk a fosztogatás és rablás anarchikus jelenségeit, amelyek magyarnak, tótnak egyaránt csak bajt és szenvedést jelentenek. Az eddigi tárgyalásokról azonban, amint már mondtam, azt következtetem, hogy a Tót Nemzeti Tanáccsal aligha fogunk könnyebben megegyezni, mint a románokkal.”¹⁴

A Hodzával folytatott tárgyalásokon a demarkációs vonalról történt úgynevezett Bartha–Hodza-féle megállapodással egyidőben – amely jórészt a magyar–szlovák nyelvhatár vonalát követve jelölte ki a két ország katonai erejének mozgásterét, Jászi a minisztertanácsban lezajlott heves viták alapján tárgyalásokat kezdeményezett az úgynevezett „Tót Impérium” tervéről. Ennek lényege a következőképpen foglalható össze: teljes egészükben szlovák kormányzat alá kerültek volna a szinte kizárólag szlovák népességű megyék (Árva, Liptó, Trencsén, Turóc, Zólyom), valamint a többi 10 felső-magyarországi megye szlovák többségű járásai, az említett öt megye járásaival együtt összesen 67 járás.

Jászi felfogása szerint a nemzetiségi megegyezésekre építendő provizórium hármas igényt próbált kielégíteni:

Az egyetemleges érvényűnek tekintett wilsoni nemzeti önrendelkezési elv megvalósításához a kulturális és helyigazgatási autonómiák felajánlása a kezdet kezdetén kétségkívül forradalmian új tárgyalási alapot jelenthettek volna. Az ország belső nyugalmát és a közellátást biztosító nemzetiségi együttműködés szabályozásával remény volt az autonóm egységek kooperációjának gyakorlati megvalósítására.

Az ország „helvetizálása” révén a nemzetiségi kantonrendszer létrehozására is előkészületek történtek. Ennek törvényes alapokra helyezésével a provizórium megszilárdítása egyszerre jelenthette volna az önrendelkezés belső kibontakoztatását és a területi integritás elvének fenntartását a békekonferencia döntéséig.

Ennél többet az ország egyre nyomasztóbb diplomáciai elszigeteltségében, a fokozódó katonai fenyegetések közepette már december elején sem igen remélt senki. A népszavazás elvébe vetett törekeny remények is ehhez fűződtek: „A magyar népkormány előre elfogadja a békekonferencia illetékességét egy olyan határozat szempontjából, hogy a hazai területen élő szlovákok és románok, szerbek és rutének népszavazás útján maguk határozhassák meg azt a jogukat, melyik államterülethez kívánnak csatlakozni.” Így fogalmazott az a „kis káté”, amely a minisztérium működésének alapelveit foglalta össze.¹⁵

¹⁴ Világ, 1918. november 28.

¹⁵ Domokos László: Kis káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról. (Budapest 1919.) 12–13. A Jászi-féle minisztérium egyébiránt hathatósan támogatta azt a társadalmi kezdeményezést, amely Gragger Róbert körmöcbányai középiskolai tanár jóvoltából a felvidéki megyékben indult el, s amely magyar–szlovák–német nyelvű aláírási íveken gyűjtötte a támogató nyilatkozatokat Felső-Magyarországnak Magyarországi határain belül való megtartása mellett. MOL, K-40, 1918–VII–350.

Ha megvizsgáljuk e három alapcélkitűzést, szükséges hangsúlyoznunk: minden tárgyalási sikertelenség, súlyos kudarc ellenére a nemzetiségi minisztérium rendkívül rövid idő, gyakorlatilag egy hónap leforgása alatt kidolgozta azokat a prepozíciókat, amelyek megvalósítását a világháború kitörését megelőző évtizedekben a magyarországi nemzetiségi kérdés forradalmian új megoldásaként ünnepeltek – vagy éppen kárhoztattak – volna.

Az említett aradi tárgyalásokon Kovács Alajos által ismertetett erdélyi kantonrendszer mellett Jászi a magyar–román kondomínium erdélyi tervét is felvette. Éppen az a tény, hogy az erdélyi tervezett kantonokban húsz százalék alatt maradtak volna a magyar, román, illetve szász kisebbségek, azt jelzi, hogy még az erdélyi nemzeti elhatárolódás intézményesítése sem volt eleve teljességgel reménytelen vállalkozás.

Emellett a szlovákokkal való egyezkedések alkalmával tárgyalási alapként „tót impérium” vázlatos tervezetével, a magyar–szlovák relációban akkor még viszonylag pontosan rekonstruálható nyelvhatár meghúzásával, egy másik modell – az egységes nemzetiségi autonóm terület – lehetőségét is felvillantotta. Ezt azután Ruzska-Krajna és a német autonómia (utóbbi területi pontosítás nélkül ugyan), valamint a minden tekintetben megkétszerezve elfogadott szlovák néptörvény tovább konkretizálta.¹⁶

A keleti Svájc illetően elméleti kiépítése azt látszik igazolni, hogy a belső etnikai-területi elhatárolás hiánya – ami az osztrák fejlődéshez képest nálunk mindig is alapvető nemzetiségpolitikai negatívumnak bizonyult – megfelelő politikai döntésekkel pótolható, megoldható lett volna. Bár a miniszteriális ügyiratok közt december 2-án „ad acta” került magyarországi kantontervezet már kétségtől anakronizmusnak bizonyult.¹⁷

Az ország, s különösen a nemzetiségi régiók biztonságát, közellátását célzó együttműködést a minisztérium egyszerre tekintette célnak és eszköznek, hiszen az ismert erdélyi példák mellett a talán még nagyobb számú és horderejű szlovák, német, rutén vonatkozású esetek pozitív precedenseket jelentettek. Ezeket a hangos propagandától fölöttébb idegenkedő Jászi is igyekezett felhasználni, és a kormány nemzetiségpolitikájáról készült tájékoztató füzetek, illetve az akadémiai, egyetemi szövegek mellett egyedül az átmeneti együttműködés tényeiről beszámoló népszerűsítő kiadványokat támogatta teljes szívvel.

Ezzel összefüggésben nem lehet figyelmen kívül hagyni a nemzetiségi, később a külügyi tárca által összefogott békeelőkészítő munkálatokat, amelyek egy decem-

16 A Nemzetiségi Minisztérium egyik legfontosabb tevékenységi területét jelentette az úgynevezett nemzetiségi néptörvények előkészítése. Az életbe lépett rutén, a megvalósításának kezdetekor elakadt német és a minden szempontból megkétszerezve szlovák néptörvények részletes alkotmányjogi elemzését ld. Schönwald Pál: A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom, id. m. 64–92.

17 A minden valószínűség szerint Somló Bódog feljegyzésében fennmaradt szöveg helye: K-40 – 1918–XI–365. Közli: Szarka: A méltányos nemzeti elhatárolódás, id. m. 57–60. A helvetizált Magyarország egy vázlatos, de annál radikálisabb elképzelésének térképét közli: Strobl Miksa az Új Magyarország című lap 1918. december 24-i számában.

ber 8-i körlevél tanúsága szerint már felvetették a magyar etnikai területre korlátozó önvédelem gondolatát. „A magyar külügyminisztérium hivatása immár a tisztán magyar érdekek védelme. Ez a feladat annál súlyosabb, mert érdekeink védelménél az eddigi szempontokra kiterjedő anyagon felül még a körülöttünk keletkezett új államalakulatok igényeit is mérlegelés tárgyává kell tennünk, illetve ez igények, az ezek elhárítására vonatkozó anyagot is össze kell gyűjtenünk.¹⁸

A nemzetiségi irányultságú statisztikai adatgyűjtés mellett a történeti, szociológiai érvrendszer kimunkálása is a Jászi-féle minisztériumban kezdődött el. Ugyancsak fontos szerepet játszott a békeelőkészítő munkálatokban a gazdasági és közlekedési egymásrautaltság dokumentálása, ami némely Jászi-nyilatkozatban, illetve minisztériumi állásfoglalásban a területi integritás alternatívájaként felmerült gazdasági integrációs elképzeléseknek is alappillére volt.¹⁹

Ezen a ponton azonban a minisztérium tevékenységének gyöngéit is jelezni kell. Itt nem a Jászihoz tucatjával érkezett, elvakult szellemiségű propaganda-tervezetek félretételére gondolok, hanem arra, hogy a jórészt Jászi által ajánlott kormánybiztosok, magyar és nem magyar bizalmi emberek révén sem sikerült a minisztériumnak igazán kapcsolatba kerülnie a gyorsan változó valóságos helyzettel, illetve a praktikus ügyekben, regionális kérdésekben kapcsolatfelvételle, megegyezésre hajló csoportokkal, személyekkel. Helyes volt az, hogy Jászi a december végi kétségbeesés rövid periódusát leszámítva következetesen elhárította a jelentéktelen önjelöltek által szított parciális nemzetiségi és regionális mozgalmak támogatását.

Jól jelzi a franciák és a szomszédok katonai nyomása miatt felerősödött kapkodást az a több helyre elküldött magyarázat, miszerint „a külpolitikai vonatkozásokban ránk nézve igen súlyossá vált helyzet azt követelte, hogy a közrend fenntartása érdekében addig, amíg a nemzet jogainak védelmét a népek konferenciáján kifejtheti, ideiglenes megállapodás létesíttessék azokkal a hazai területeken élő nemzetekkel, amelyek idegen katonai segítségre támaszkodva, a népkormánynak a rend helyreállítására tett intézkedéseit zavarják.”²⁰

Ez a fajta átértelmezett provizórium már eleve feladta az integritás átmeneti megőrzésének, s vele együtt a politikai kezdeményezésnek a lehetőségét is. Jól érzékelteti ezt a december 18-ai Jászi-interjú: a szlovák kérdést már nem magyar belpolitikai kérdésként, hanem súlyos nemzetközi és katonai konfliktussal fenyegető diplomáciai problémaként értékelte.²¹

A békekonferencia összeültéig és határozathozataláig terjedő Jászi-féle provizórium-politika olyan ideiglenes belső megoldást kínált minden magyarországi nem-

18 MOL, K-40, 1919–XX–100. Az alakulófélben lévő önálló magyar külügyminisztériumnak ez a bizalmas körlevele a békeelőkészítés során megvizsgálandó kérdések közt javasolja annak tisztázását, „milyen hatással volna úgy a megmaradó, mint az elvált népek gazdasági életére, ha 1) Magyarország tótok lakta vidéke 2) Magyarország románok lakta vidéke 3) úgy a tót, mit a román lakta vidék nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is kiválik a magyar állam kötelékéből.

19 Domokos László: Kis káté, id. m. 18–19.

20 OL, K-40, 1918–VII–817.

21 Felső-Magyarország, 1918. december 18.

zet és nemzeti kisebbség számára, amely egyrészt az egyes nemzetiségi régiók körében hiányozó elhatárolását, földrajzi-közigazgatási kijelölését elvégezve a meg egyezéssel béke felé is jelentős lépést jelenthetett volna, másrészt valóban a békekonferencia döntésére bízta volna az államhatárokról való döntést.

Prágában és Bukarestben azonban a biztosnak mondott és hitt, de a békekonferencián még esetleg kétségessé válható antant-ígéretet mielőbbi megvalósítására törekedtek, amit egyedül a kész tények politikájával, katonai megszállással tudtak elérni. A távlatosnak, alapelveiben a békekonferencia munkáját is befolyásolni kívánó Jászi-féle provizórium-stratégiának ez a fait accompli politika adta meg a kegyelmelemzőjét.

László Szarka

Ureditveni načrti ministrstva za narodnosti pod vodstvom Oszkárja Jászija konec leta 1918

Vlada Mihálya Károlyija, ustanovljena 31. oktobra 1918, je sprejela sklep, na podlagi katerega naj bi minister brez listnice, Oszkár Jászi, pripravil osnove za samoodločbo manjšin, ki živijo na Madžarskem. Novo ustanovljeno ministrstvo se je od začetkov zavedalo teže problema. Zaradi poraza v vojni, razpada monarhije ter nastajanja novih držav ob podpori velesil, je bila država v stanju popolne izoliranosti.

Območja Madžarske, naseljena z nemadžarskim prebivalstvom, so stare in nove sosednje države že med vojno razdelile in si lastile s tajnimi pogodbami ter obljubami, v začetku novembra pa tudi vojaško zasedle. Jászijeva vlada je želela pripraviti program, ki bi do sklepa mirovne konference vsem prebivalcem zgodovinske Madžarske zagotovil gospodarski razvoj in oskrbo, torej rešitev, ki bi jo sprejeli vsi državljani večnacionalne države, in ki bi zagotavljal upravno in gospodarsko integriteto ter notranji mir. Zgodovinopisje obdobja med dvema svetovnjima vojnama očita vladi, in še posebej Oszkárju Jásziju, preveč pacifistično politiko. Med leti 1945-48 je oblast imela obraten pristop, vendar prav tako številne načelne očitke.

Jászi je želel uvesti regionalne avtonomije švicarskega tipa, da bi preprečil odcepitve Slovakov, Romunov, Srbov in Hrvatov. Ta koncept je ponudil kot alternativo za prizadevanja radikalnih narodnostnih vodij, podprtih s strani velesil.

Ta koncept je preveval celotno delovanje ministrstva, še posebej v času, neposredno po revoluciji »aster«. Novembra 1918 so velesile usmerile svojo dejavnost v dezintegracijo Madžarske. Jászi je v tem obdobju zoper vojaško silo uporabil vse možne partnerje, sredstva, taktike in strategije. Bistvo njegove doktrine je, da je umirjal protimadžarsko usmerjeno politiko Antante z umirjanjem stikov s sosednjimi narodi. Hkrati se je zavedal, da je le malo možnosti za švicarsko rešitev romunskega vprašanja na vzhodu Madžarske in v Transilvaniji ter za rešitev slovaškega in rusinskega na severu.

Načrtovane notranje etnične avtonomije pripadniki manjšin niso sprejemali kot alternativo za manjše nacionalne države oziroma kot priključitev k le-tem.

Pogajanja so Jásziju jasno dala vedeti, da je potrebno ponuditi več. Uvidel je, da monolitna Madžarska znotraj tako imenovanih Združenih Podonavskih držav ni prava rešitev. Želel je skleniti sporazum z manjšinami o manjšinski avtonomiji.

Z zamislijo so se po aradskih pogajanjih strinjali vsi člani vlade, ne glede na

strankarsko pripadnost. Res pa je, da se je na se ji 18. decembra 1918 pojavila tudi ideja o oblikovanju etnično čiste Madžarske.

Po drugi strani je madžarska politika imela možnost oblikovati narodnostno politiko le do sprejetja sklepov mirovne konference. Glavni cilj je bil dokazati, da je vlada sposobna izdelati manjšinsko politiko, ki bi bila sprejemljiva za vse manjšinske skupnosti. Ob tem je Károlyijeva vlada upala, da bodo o usodi Madžarske po svetovni vojni odločale mirovne konference in meddržavne pogodbe, kjer bodo sodelovali tudi uradni predstavniki države.

Minister za narodnosti Jászi, je menil, da je vprašanje manjšin evropsko vprašanje, ki ga je potrebno reševati na mednarodnem nivoju in ne z minljivimi pakti.

Po zahtevah Bukarešte po oblikovanju Velike Romunije je bilo jasno, da sosedje Madžarske in vodje manjšin, ki se jim želijo pridružiti, ne bodo čakali sklepov mirovne konference.

Vendar sta tako Károlyi kot Jászi upala, da se bo tudi romunska manjšina morala prilagoditi enotnim merilom ter dokončnemu sklepu mirovne konference. Prav tako sta upala, da bo vojaška diplomacija pod vodstvom Francozov spoznala dejanske skupne interese območja in tem podredila voljo romunske, češkoslovaške in jugoslovanske vojske.

Svet Romunov na Madžarskem in v Transilvaniji je 9. novembra poslal madžarski vladi memorandum, s katerim so na območju 26 županij zahtevali popolno oblast. Za odločitev so madžarski vladi dali na razpolago tri dni. Po sklepu ministrskega sveta je Jászi 12. novembra odpotoval v Arad, da bi se pogajal o reševanju nastalega stanja. Madžarska delegacija je imela dva različna predloga: po prvem bi v 26 županijah Romuni in Madžari oblikovali avtonomna območja, območja Transilvanije in vzhodno-madžarske županije pa bi ostala pod madžarsko zastavo, s tem da bi Romunom na teh območjih zagotovili avtonomijo.

Drugi dan pogajanj je romunska delegacija zavrnila te predloge in vztrajala pri svojih predlogih. Vasile Goldis je izjavil, da bi z uveljavitvijo madžarskega predloga odstopili od pravice do romunske državne samostojnosti, vendar pa bodo upoštevali sklepe mirovne konference ter manjšinam na lastnem območju zagotovili pravice po Wilsonovih načelih oziroma omogočili svoboden razvoj vsakega naroda. Odklanjanje madžarskega predloga so obrazložili s tem, da bi v primeru sprejetja tega predloga do sklepov mirovne konference prišlo do neobvladljive napetosti. V primeru, če Madžarska ne bi sprejela romunskega predloga, bi morala prevzeti odgovornost za vse posledice.

V odgovoru je Jászi opozoril na to, da je do sprejetja sklepov mirovne konference potrebno zagotoviti notranji mir, vse drugo pa je v pristojnosti mirovne konference ter dodal: Če želimo mir, ne moremo ustvariti prehodnega obdobja, ki bo globoko prizadelo Madžare, Nemce, Srbe in druge manjšine, ker bo to privedlo do še večjih napetosti in spopadov. Romunska vlada je že sklenila začeti z vojnimi operacijami v Transilvaniji. Károlyijeva vlada se je še poskušala dogovoriti z manjšinami, da bi

preprečila anarhijo in državljansko vojno.

Kantonizacija Transilvanije in Jászijev predlog je bil vsekakor zapleten, in zaradi romunskih interesov, neuresničljiv poskus ureditve razmer. Po neuspešnih pogajanjih z Romuni je bil Jászi dosti bolj realen pri urejanju slovaškega vprašanja. Menil je, da je edino mirovna konferenca sposobna sprejeti odločitve, v prehodnem obdobju pa je potrebno zagotovi red.

Na pogajanjih z Hodzo, so za mejno črto gibanja vojská obeh držav določili slovaško-madžarsko jezikovno mejo. Po žolčnih razpravah v ministrskem svetu je Jászi predlagal razpravo o t.i. »Totovskem (slovaškem) imperiju«. Bistvo tega je bilo, da bi pet županij ter okraji z večinskim slovaškim prebivalstvom pripadli Slovaški.

Jászi je s prehodno ureditvijo želel doseči:

Uresničitev Wilsonovega narodnostnega načela.

Notranji mir ter oskrbo v državi.

S »helvetizacijo« so se pripravljali na oblikovanje narodnostnih kantonov. S tem bi se uresničila notranja samoodločba, obenem pa bi se obdržala ozemeljska celovitost.

V danih razmerah si kaj več ni obetal nihče. Še vedno so se nadejali, da bo mirovna konferenca uveljavila plebiscit v primeru Slovakov, Romunov, Srbov in Rusinov.

Kljub neuspehu na pogajanjih, je minister za narodnosti v mesecu dni izdelal osnove za narodnostno politiko, ki bi jo pred vojno verjetno sprejeli kot izreden dosežek – ali pa zavrnili kot nekaj nesprejemljivega. V zvezi s pogajanjimi v Aradu je treba omeniti, da bi v načrtovanih kantonih tvorili predstavniki mađarske, romunske oziroma saške skupnosti manj kot dvajset odstotkov prebivalstva. V pogajanjih s Slovaško je bil omenjen drug model: enotno avtonomno narodnostno območje, kar je poznejša slovaška ljudska zakonodaja še konkretizirala.

Ta idejna rešitev »vzhodne Švice« bi z ustreznimi političnimi ukrepi bila možna, kljub temu, da ni bilo notranje etnično-ozemeljske razmejitve. Jászi si je vseskozi prizadeval za popularizacijo predloga o sožitju in sodelovanju v prehodnem obdobju.

Zbiranje statističnih podatkov o narodnostih ter oblikovanje zgodovinsko-sociološke argumentacije se je prav tako začelo v Jászijevem ministrstvu. V pripravah na mir so dokumentirali vzajemno gospodarsko in prometno navezanost posameznih območij. Vsekakor pa je potrebno omeniti tudi slabosti ministrstva. Članom ministrstva ni uspelo navezati potrebnih stikov niti s spreminjajočim se stanjem, niti s skupinami oziroma osebami, ki bi bile pripravljene na kakršen koli kompromis. Jászi je – z izjemo obupa, ki gaje navdajal v mesecu decembru – vztrajno zavračal tiste, ki so podžigali parcialna narodnostna in regionalna gibanja. Vendar je novi provizorij vnaprej onemogočil ohranitev prehodne integritete ter možnosti za politične pobude. V intervjuju 18. decembra je Jászi slovaško vprašanje že obravnaval kot mednarodni

in ne kot notranjepolitični problem.

Jászi je želel do sprejetja sklepa mirovne konference uresničiti zemljepisno-upravno razdelitev narodnostnih regij, sklep o državnih mejah pa je želel prepustiti mirovni konferenci. V Pragi in v Bukarešti pa so želeli čimprejšnjo uresničitev obljub antante, kar so dosegli s politiko postavljanja dejstev in z vojaško zasedbo. To je pomenilo »milostni« strel Jászijevi politiki.

Bence Lajos

Peremhelyzetből kisebbségbe (A szlovéniai magyarság gazdasági összeomlása Trianon után)

Dolgozatunkban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a trianoni békediktátummal a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, később Jugoszláviához csatolt muravidéki magyarság életében milyen gazdasági-egzisztenciális változásokat hozott az anyaországtól való elszakítás és a teljes elszigeteltség állapota. Ezért rövid történeti kitérő keretében előbb azt kell megvizsgálnunk, hogy milyen gazdasági helyzet uralkodott az első világháborút követő években a Vas és a Zala megyékhez tartozó területeken.

Az első világháború és az azt követő forradalmi időszak gazdasági viszonyai-val foglalkozó szakirodalom egyöntetűen a nagyarányú mozgósításban látja a két nyugati megye, Vas és Zala katasztrofális gazdasági helyzetének fő okát. Vas megyéből például az első világháború harctereit a férfi lakosság fele, 110–120 ezer katona járta meg. Legtöbbször nemcsak a munkaerőt vitték el, hanem az igaerőt is, így a lovak nagyobb részét a hadsereg vette igénybe. A mezőgazdasági termelés rohamos csökkenése miatt a közellátásban is óriási problémák keletkeztek, olyannyira, hogy 1916 januárjától be kellett vezetni a kenyér és a liszt jegyre történő adagolását. A hiányzó munkaerőt a munkaidő meghosszabbításával (az üzemekben 10-ről 12 órára növelték) akarták pótolni. A munkaképességet mindezek mellett még a leromlott életkörülmények és az ezzel oly gyakran összefüggő és szaporodó betegségek, valamint a súlyosnak mondható orvos- és gyógyszerhiány is csökkentették. A növekvő földéhséget a háború befejezése után nem a földosztással kívánták mindenütt kielégíteni. Éppen ez utóbbinak, ti. a földkérdés megoldatlanságának és a fokozódó nyomornak volt nagy szerepe a forradalmi válság erősödésében még a magyar lakosság körében is, hogy az idegen ajkúakról ne is beszéljünk. Nemcsak a mezőgazdaságban, de az amúgy is kezdetleges, nehézségekkel küzdő iparban is minduntalan éreztetik hatásukat a háborút viselő (később vesztes) államnak a közerkölcsöket is kikezdő ellentmondásai, amelyek itt, a végeken még jobban kifejezésre jutottak. Az ipari üzemekben természetesen a növekvő anyagihiány okozott nagy gondokat. Az ipari és infrastrukturális fejletlenség miatt még két évtizeddel később sem sikerült olyan viszonyokat teremteni, amelyek a 90 százalékban a mezőgazdaságból élő népesség megélhetési gondjain valamiképp is enyhítettek volna. (Kövesdi 1979: 75–77).

E gazdasági nehézségek a csaknem 75 százalékban szlovén anyanyelvű lakosság körében is elégedetlenség és panasz forrásaivá váltak. Az országban uralkodó rendezetlen politikai viszonyok (forradalmi káosz) pedig ennek az elégedetlenségnek csakhamar politikai színezetet kölcsönöztek.

Különösképpen felgyorsultak a folyamatok a Muravidéken is az 1918 novemberi eseményeket (a Felvidék, Erdély és a Vajdaság megszállása) követően, de még inkább 1918. december 1., a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kikiáltása után. A szlovén nemzetiségi kérdés megoldására több opció is számításba jöhetett volna. Az első, és a szlovén (vend) nemzetiség által leginkább támogatott elképzelés természetesen a Magyarországtól való elszakadást szorgalmazta, a második az autonómia keretén belül próbálta megoldani a problémát (pl. a Jászi által javasolt Muraközi megye, vagy a Tkálec-féle független Mura Köztársaság), a harmadik a megyerendszeren belül, kulturális és nyelvi jogok bővítésével kívánta megtartani a status quo-t. Ez utóbbi azonban a dolgok előrehaladott állapota miatt lehetetlennek látott (Bakits 1979: 328–29).

1918. december 24-én horvát csapatok lépték át a Dráva alkotta demarkációs vonalat, és előbb Muraközt, majd három nappal később, átkelve a Murán, ellenállás nélkül foglalták el Muravidék központi településeit, nagyobb falvait. A terület azonban csak rövid ideig maradt a horvát megszállók kezén, hisz a megszállásról hamarosan értesült a magyar hadügyminiszter, aki parancsot adott a terület mihamarabbi visszafoglalására. A feladat elvégzésére Pernecki Jenő századost jelölték ki, akinek vezetésével január 3-án felszabadítják Muraszombatot, a járási székhelyet, a horvát csapatok pedig a vereségtől megfutamodva visszavonulnak a Murán túlra. A „muraszombati csata” néven ismert hadicselekedet – a korabeli krónikás, Mikola Sándor szerint – olyan „nevezetes tény, melyhez hasonlót a világháborúban részt vett nemzetek egyikénél sem találunk”. A muraszombati csata példa értékű lehetett volna a helytállást illetőleg olyan vidékeken, ahová a megszálló csapatok „kardcsapás nélkül vonultak be”. Annál is inkább, hiszen ennek a csatának köszönhetően a párizsi békekonferencia 1919. május 12-i határozata értelmében Muravidéket Magyarországnak ítélik. Ugyancsak ennek a csatának tulajdonítja a szerző a jugoszlávoknak, illetve a szerb–horvát–szlovén államhoz tartozó szlovén politikusoknak e vidékkel kapcsolatos józanabb megnyilatkozásait. Žerjavnak, a szlovén kormány egyik tagjának véleményét idézve Jugoszláviának „nincs szüksége a Vendvidékre, mert legjobb országhatár a Mura, amely ingoványos árterületeivel a Vendvidéket teljesen elzárja Jugoszláviától”. A jugoszlávok machinációi azonban folytatódtak, az újonnan alakult, az Antanttal szövetséges kis államok újabb és újabb deputációkat menesztettek Párizsba, újabb területi követeléseket támasztva Magyarországgal szemben, mígnem a Legfelsőbb Tanács, nem kis francia segítséggel, ezt a vidéket is Jugoszláviának ítélte. 1919. augusztus 12-én a jugoszláv csapatok talán utolsó akciójukként elfoglalják a Muravidéket. (A második, immár végleges bevonulásukat úgy időzítve, hogy akkor kerüljön erre sor, amikor a proletárdiktatú-

ra csekély számú őrsegeit már felszámolták, az új hatalom fegyveres alakulatai pedig még nem érkeztek meg, tehát amikor a területe teljes mértékben fegyver nélkül volt.) (Mikola é.n. 18–21).

A katonai megszállást természetesen olyan intézkedések követték, amelyek az új hatalom megszilárdítását szolgálták. A történelmi források említést tesznek azokról az atrocitásokról, amelyekkel a jugoszláv hatóságok az itteni szlovén és magyar lakosságot jobb belátásra szerették volna bírni. Egy ilyen tömeges bebörtönzésekkel végződő incidensre 1921. szeptember 19-én és 20-án a Határmegállapító Bizottság látogatása alkalmával került sor. A hatóságok előzetes fenyegetése ellenére (helyszíni kivégzés, életfogytiglani, illetve legjobb esetben 10 évi börtön azoknak, akik nyilatkozni mernek Magyarország mellett) a nép több helységben is kivonult a bizottságot hozó kocsisor elé, és éltette Magyarországot. Valóságos pánikhangulatról számol be a korabeli sajtó 1921 szeptember utolsó hetének eseményei kapcsán, amikor az emberek tömegesen hagyták el a Muravidéket, Magyarországon találva menedéket. A magasfoki (Trdkova) tiltakozó összejövetről pl. az egyik önkéntes (prostovoljac) ekképpen számol be: „Amikor a bizottság már elmenőben volt, az összegyűlték elkezdték a magyar himnusz éneklését. Ezt már tovább nem szenvedhettük, hogy a szlovén földön nyilvánosan is elhangozzék a magyar himnusz. Az első versszak után középük vágunk és addig vertük őket, míg a több ezer fős tömeget széjjel nem kergettük, elszedvén tőlük a magyar zászlóikat...” (Kokolj 1984, 121).

Hogy a hasonló jellegű megmozdulások ezzel még korántsem fejeződtek be, arról egy 1922-es esemény tanúskodik. Ekkor ugyanis a muravidéki újoncok nem a jugoszláv hadseregbe vonultak be, hanem átlolván magukat a határon, magyar csapatosteknél jelentkeztek. A szlovén lapok kb. 600 „katonaszökevényről” számolnak be, ami az itteni sorköteleseknek a nagyobb többségét tette ki ekkor. Ebben természetesen nem a magyarbarát és a Szent István-i országhoz való egyértelmű lojalitást kell látnunk, hanem a magyar katonai szervek szervezőképességét. (Kokolj 1984, 148.).

De térjünk vissza a fejezet megjelölt tárgyhöz, a gazdasági helyzet elemzéséhez. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy milyen lehetőségek adódtak a gazdasági fejlődésre az új politikai viszonyok között. „Ha azok, akik a többségében szlovén Muravidéket (Vendvidék) Jugoszláviához csatolták, csak egy pillantást vetettek volna a térképre, rá kellett volna jutniuk *(értsd: döbenniük – B. L.)* arra, hogy ez a vidék Jugoszláviában lehetetlen helyzetbe fog jutni” – áll a Slovenski Narod 1921 júniusi cikkében. Ezt a vidéket a későbbi délszláv államtól a Mura folyó, mint természeti (földrajzi) határ választotta el, amelyen még hid sem vezetett keresztül. Éppen ezért ellenezte az amerikai, az angol és a japán képviselő a Legfőbb Tanács ülésén, a Murára, mint elválasztó határra hivatkozva, e terület Magyarországtól való elcsatolását. Az említett körülmények minden szorosabb gazdasági kapcsolatot kizártak a murántúli szlovén résszel, ilyenről addig sem lehetett beszélni. Az új határmeghú-

zással ezt a vidéket ténylegesen is elzárták a világtól, s ezen még a sebtében felállított s már 1922 áprilisában átadott, Verzej melletti híd megépülése sem változtatott sokat.

Az új szlovén hatalmi szervek legfőbb igyekezete arra irányult, hogy Magyarországgal mindenféle kapcsolatot megbénítson. Első lépésként megszüntették a vidék két vitálisnak mondható vasútját, a Muraszombat–Körmennd illetve a Lendva–Zalaegerszeg vonalat, gazdaságilag is elszigetelve ezt a vidéket a világtól. Említettük már, hogy a vasútvonalak megszüntetésével Muravidékre a teljes gazdasági elszigeteltség kilátástalansága nehezült. A Novine (Újság) már 1920 októberében elkeseredett hangú cikket jelentetett meg: „Ti minket gazdasági tekintetben minden oldalról körülzártatok úgy, hogy meg sem tudunk mozdulni. Egy kis sarokba szorítottatok, amelyből egy lépést sem tehetünk.”

A Magyarországtól való elzárkózás természetesen a kisembert, a kétkezi, nincstelen paraszti munkaerő megélhetését tette lehetetlenné. E vidék megélhetési gondjait ugyanis már hosszabb ideje a Magyarországon munkabér formájában szerzett gabona oldotta meg. Kölcsönösen vonatkozott ez a goricskói vidékre (a történelmi örvidékhez tartozó terület), ahonnan tömegesen jártak mezőgazdasági munkálatokra Magyarország beljebb eső, gazdagabb vidékeire, így az Alföldre is. A Magyarországra való munkába járás természetesen nem kedvezett a szlovénosító politikának, amely a kezdetekben még nem a magyar, hanem sokkal inkább a szlovén lakosság ellen irányult, mert, mint az talán az előző fejtegetésekből kiderült, ennek többsége nem nagyon örült az elcsatolásnak. Először is óriási vámot vetettek ki a Magyarországon szolgált gabonára, a következő évben pedig a hatóságok megtagadták a határ átlépéséhez szükséges igazolványok kiadását minden kérelmezőtől. A szlovén lakosság teljes gazdasági elszigeteltségét a földreformmal próbálták feloldani. A grófi birtokokból természetesen csak a hazai, később pedig a tengeremellékről idetelepített begunacok, ill. kolónisták részesedhettek. A mezőgazdasági miniszter 1921–1922-ben kiadott rendelete alapján „idegen nemzetiségű” lakos termőföldre nem tarthat igényt. A Szabadság című radikális hetilap 1923 szeptemberi számának elkeseredett hangú cikkében reagál: „A maribori kerületi agrárhivatal a prekmurjei (*muravidéki* – *B. L.*) magyar nemzetiségű gazdáktól irgalom nélkül elveszi a grófi bérföldeket” – jelenti be a cikkíró. Majd hosszú panaszarádattal érkezteti a magyar kisebbség, elsősorban a földművesek helyzetét a békediktátum utáni időszakban, tiltakozván az igazságtalan megkülönböztetés ellen. „A magyar, ha nincs földje, nem kap földet, a magyar az haljon éhen, a magyar az egye a keserűség kenyerét Jugoszláviában, a magyarnak nem jár kedvezmény, mint a többieknek, a magyar az csak adót fizessen... Kérjük és követeljük, hogy az agrárminisztérium az égbekiáltó jogtalanságot szüntesse meg, s ezáltal csillapítsa le a nép elkeseredését!” (Bence 1994, 14)

Az amúgy is feszült helyzetet még az is bonyolította, hogy az új földosztás időben egybeesett a tengeremelléki „begunacok” megjelenésével és ezek letelepítésével

a volt Esterházy birtokon. Hat határ menti település kapott telepéseket, összesen 278 családot. Ezeknek a betelepítéseknek természetesen burkolt politikai célzata volt: a határ menti, ekkor még színmagyar települések fokozott szlovénosítása (Bence 1996, 14).

A fordulat éveiben nemcsak a mezőgazdaságban, de az alighogy éledező iparban is nagy változások állottak be, természetesen negatív értelemben; ezekben a válságos években – előbb a fokozódó bizonytalanság, később pedig a nyersanyaghiány és a határok átjárhatatlansága miatt – a vidék iparát meghatározó zsidótőke és a zsidóság egy része külföldre távozott (főleg Magyarországra), mert az új államhatalom már a kezdetekkor sem ígért a zömében magyar zsidóság számára semmilyen perspektívát. Az itthon maradtak pedig mozgalmat szerveztek, hogy a területet csatolják vissza Magyarországhoz. A lendvai zsidóság vezetője ez ügyben dr. Brünner József volt. „A legaktívabb politikai szerepet – írja Varga Sándor a lendvai zsidókról írt rövid történeti összefoglalójában – a lendvai zsidók közül 1921 és 1933 között dr. Strasser Ármin ügyvéd, képviselőjelölt töltötte be, aki a magyar nemzetiség politikai és gazdasági egyenjogúságáért is síkra szállt” (Varga 1991, 47).

Az említett gazdasági állapot a két évtized alatt nem sokban változott. Horváth Sándor a visszacsatolást követő időszakban az elmúlt 22 év gazdasági eredményeit ekképpen summázza: „...nemcsak, hogy nem fejlesztették Alsólendvát a jugoszlávok, hanem éppen magyarsága miatt azt is elsovasztották, ami magyar eredetű alapítás volt.” Mindez a passzív ellenállásnak, „konok és dacos magyarságának” köszönhető, mely, mint írja, „nem tudott alkalmazkodni az új urakhoz” (Horváth 1942: 38).

Összegzőképpen elmondhatjuk: az első világháború előtti peremhelyzet elmaradottsága, a háború alatt a beszolgáltatás és a katonai veszteség és a szociális gondok miatt, a terület elcsatolásával és két évtizedes gazdasági lezülles következtében a vidék gazdaságilag tönkrement. Ez főleg a koldusbotra juttatott magyar parasztságot érintette súlyosan. Ez az állapot jobbára folytatódott a második világháború után. Így az agrárszektorban tevékenykedő magyar paraszti réteg azóta sem volt képes felemelkedni. Ezért az iparba menekült. Ezen még a szövetkezeti mozgalom és a privilegizált, állami kölcsönökkel támogatott parasztgazdaságok sem változtattak, amelyeknek a „parádés ló” szerepet szánták az illetékesek. A földművelő parasztság lassan az önellátásra rendezkedett be, melyet az államtól való viszonylagos függetlenség érzése is nagyban táplált. Számuk évről évre összességében zsugorodott. A tisztán mezőgazdaságból élő háztartások száma a volt, járásnak is felfogható lendvai községben a 90-es évek elején alig érte el a 400-at. Ez a kedvezőtlen tendencia az ezredfordulóra kritikus méreteket öltött, a gazdasági ágazatban tapasztalható negatív trendek pedig tovább mélyítik a szakadékot. A föld utáni évszázados sóvárgást a sorozatos kudarcok miatt a föld iránti közömbösség váltotta fel. Ezen pedig igen nehéz lesz változtatni (Šarf 1998, 62).

Irodalom:

Bankits István: A délszláv nemzetiségek helyzete (1918–1919). In: A Tanácsköztársaság Vas megyében (tanulmányok). Szombathely, 1919.

Bence Lajos: Írott szóval a megmaradásért. (A szlovéniai magyarság 70 éve). Győr–Lendva, 1996. Második, bővített kiadás.

Horvát Sándor: Alsólendva múltja és jelene. A szerző kiad., Alsólendva, 1942.

Kövesdi László: A megye gazdasági viszonyai a Tanácsköztársaság idején. In: A Tanácsköztársaság... i.m.

Kokolj Miroslav: Prekmurski Slovenci 1919–1941. Pomurska založba, Murska Sobota, 1984.

Mikola Sándor: A vendség múltja és jelene. A szerző kiad., Bp. é. n.

Novine, 1920. okt. 3.

Szabadság, 1923. szept. 18.

Varga Sándor: A zsidók története a Lendvai községben 1773–1944 között. In: Három tanulmány. Lendvai füzetek 1991/12–13. sz.

Lajos Bence

Z obrobja v manjšino (Gospodarski zlom Madžarov v Sloveniji po Trianonu)

Referat išče odgovore na vprašanja, do kakšnih gospodarsko-eksistencialnih sprememb je pripeljala odcepitev prekmurskih Madžarov od matičnega naroda. Še pred tem pa da je kratek opis gospodarskega stanja v županiji Vas in Zala v letih po prvi svetovni vojni.

Viri glede županije Vas ugotavljajo, da je več kot polovica moških bila mobilizirana v vojsko, pod zasego so zapadli tudi skoraj vsi konji, ki bi jih potrebovali za obdelavo zemlje. Zaradi upada kmetijske proizvodnje je prišlo do pomanjkanja, tako da so leta 1916 vpeljali bone za kruh in moko. Manjkajočo delovno silo so nadomeščali s podaljšanjem delovnega časa. Na upad delovne sposobnosti je vplivalo tudi splošno pomanjkanje ter s tem povezane različne bolezni in pomanjkanje zdravstvene oskrbe. Potrebi po zemlji so želeli zadostiti z dodelitvijo obdelovalnih površin. Prav pomanjkanje zemlje in povečana revščina sta pripomogli k nastajanju revolucionarne krize tudi med madžarskim prebivalstvom, da o pripadnikih drugih narodov niti ne govorimo. Ne le v kmetijstvu, tudi v razvijajoči se industriji se nenehno kažejo posledice protislovij, ki se pojavljajo v javni morali poraženih držav. Vse hujše je pomanjkanje surovin, zaradi nerazvite industrije in infrastrukture se niti dvajset let pozneje ne ustvarijo pogoji, ki bi olajšali položaj prebivalstva, ki je skoraj v celoti živel od kmetijstva.

Te gospodarske težave so bile povod tudi za nezadovoljstvo slovenskega prebivalstva. Neurejeni politični odnosi (revolucionarni kaos) pa so temu nezadovoljstvu kmalu dodali politični prizvok.

Dogodki so se odvijali zelo hitro, še posebej po 1. decembru 1918, tj. po razglasitvi Kraljevine SHS. Za rešitev slovenskega narodnega vprašanja je obstajalo več opcij. Prva, ki je imela največ podpore pri slovenskem (vendskem) prebivalstvu, je seveda bila odcepitev od Madžarske, druga je želela rešiti vprašanje z avtonomijo (npr. Jászi oz. Tkalec), tretja pa ohraniti status quo znotraj sistema županij, s širitvijo kulturnih in jezikovnih pravic. Tretja opcija je zaradi razvoja dogodkov odpadla.

24. decembra 1918. so hrvaške enote prestopile demarkacijsko črto, ki jo je tvorila reka Drava, zasedle Medjimurje in nato še večja naselja v Prekmurju. Madžarska vojska je z organiziranim protinapadom že 3. januarja osvobodila Mursko Soboto in potisnila hrvaške enote na drugi breg reke Mure. »Soboška bitka« bi

lahko bila vzor tistim območjem, kojih je okupacijska vojska zasedla brez odpora – je v tistem času zapisal Sándor Mikola. Prav zaradi te bitke je pariška mirovna konferenca 12. maja 1919 Prekmurje dodelila Madžarski. Eden izmed članov takratne slovenske vlade (Žerjav) je tedaj izjavil, da Jugoslavija ne potrebuje vendske pokrajine ter da je najboljša mejna črta reka Mura, ki s svojimi poplavnimi območji tako in tako ločuje vendsko pokrajino od Jugoslavije. Vendar pa je po večkratnem jugoslovanskem posredovanju, z izdatno francosko pomočjo, območje na koncu le bilo dodeljeno Jugoslaviji. Tako je 12. avgusta 1919 jugoslovanska vojska zasedla Prekmurje.

Vojaški zasedbi so sledile akcije, ki so krepile novo oblast, in s katerimi so poskušali tukajšnje slovensko in madžarsko prebivalstvo pridobiti na svojo stran. Kljub grožnjam so ob obisku Mejne komisije organizirali promadžarske demonstracije, npr. na Trdkovi, kjer je več tisoč glava množica vihtela madžarske zastave in prepevala madžarsko himno. Demonstrante so seveda razgnali, veliko ljudi je prebegnilo na Madžarsko.

Leta 1922 je po slovenskih virih več kot šeststo nabornikov šlo v madžarsko in ne v jugoslovansko vojsko, kar gre pripisati boljši organiziranosti madžarskih vojaških organov.

V nadaljevanju avtor proučuje možnosti za gospodarski razvoj v novih političnih razmerah. Reka Mura, kot naravna meja in ovira, ločuje Prekmurje od ostalega dela Slovenije, kar so videli tudi ameriški, angleški in japonski člani Vrhovnega sveta ter predlagali, naj ostane pod madžarsko upravo. Na reki ni bilo nobenega mostu, tako da je bilo Prekmurje s priključitvijo Jugoslaviji dejansko odrezano od slovenskega zaledja. Stanje se ni kaj preveč izboljšalo niti po tem, ko so leta 1922 zgradili most pri Veržeju.

Glavni cilj nove slovenske oblasti je bil ohromiti vse stike z Madžarsko. Najprej so ukinili železniški povezavi (M. Sobota-Körmend in Lendva-Zalaegerszeg) in tako tudi prometno odrezali pokrajino od ostalega sveta. Časopis Novine je novembra 1920 zapisal: "V gospodarskem pogledu ste nas obkolili, tako da se niti premakniti ne moremo. Stisnili ste nas v majhen kot, od koder ne moremo narediti niti koraka.«

Odrezanost od Madžarske je najbolj prizadela navadnega človeka, kmeta, ki je kot najemna delovna sila iskal vir za preživetje v notranjosti Madžarske. To seveda ni bilo vseč novi slovenski politiki. Prizadeti niso bili le prebivalci madžarske narodnosti, temveč tudi Slovenci. Najprej so odmerili zelo visoke carine, nato pa odrekli izdajo dovoljenj za prestop meje vsem prisilcem. Popolno gospodarsko izolacijo slovenskega prebivalstva so želeli rešiti z agrarno reformo. Grofovsko zemljo so seveda dobili le domači Slovenci, pozneje pa tudi kolonisti iz Primorske (v šest obmejnih vasi so naselili 278 slovenskih družin). Po odredbi kmetijskega ministra iz leta 1921-22 prebivalci »tuje narodnosti« niso imeli pravice do zemlje. Takratni madžarski časopisi so zagrenjeno opozarjali na nevzdržen položaj, na diskriminacijo prebivalcev madžarske narodnosti. Zahtevah so enake možnosti za vse, ne glede na narodnost.

Do negativnih sprememb je prišlo tudi v industriji: negotovost, pomanjkanje surovin, neprehodnost meja so pripeljali do tega, da je večina lastnikov tovarn (večinoma Judje) skupaj s kapitalom zapustila pokrajino. Tisti, ki so ostali, pa so zahtevali vrnitev pokrajine pod madžarsko upravo. V letih 1921-1933 se je odvetnik dr. Strasser zavzemal tudi za politične in gospodarske pravice madžarske narodnosti.

Gospodarske razmere se v dveh desetletjih niso bistveno spremenile, nove oblasti so prav zaradi kljubovanja Madžarov zapostavljale razvoj tega območja.

Če strnemo: Pred prvo svetovno vojno obrobni položaj, med vojno obvezna predaja pridelkov ter vojaška izguba in socialni problemi – vse to je pripeljalo do popolnega gospodarskega propada območja. Še posebej so bili prizadeti madžarski kmetje. Trend se je nadaljeval tudi po drugi svetovni vojni, kar je privedlo do tega, da madžarsko kmečko prebivalstvo še dandanes ni sposobno premagati problemov, ki izvirajo iz preteklosti. Zato je bežalo v industrijo. Stanja ni moglo izboljšati niti združeno gibanje niti kmečka posojila. Kmetje so pridelali dovolj le za lastno rabo, s tem pa tudi pridobili občutek relativne neodvisnosti od države. Število kmetovalcev se je iz leta v leto zniževalo. V začetku devetdesetih let je bilo v bivši lendavski občini manj kot štiristo čistih kmečkih gospodarstev. Negativni trendi v industriji še poglobljajo krizo. Večstoletno poželenje po zemlji je zaradi številnih razočaranj zamenjala ravnodušnost, ki jo je zelo težko odpraviti.

Zsiga Tibor

A Mura-mente lakossága és a trianoni békeszerződés

A bevezetőben szükségesnek tartom néhány alapfogalom tisztázását. Például azt, hogy Mura-mente, mint ilyen, sem a történelmi Magyarországon, sem napjainkban nincsen, viszont volt ilyen fogalom az 1848-as magyar szabadságharc idején. Én üdvözlöm a mai konferencia szervezőiben azokat, akik ezzel a fogalommal éltek, de azt hiszem, hogy a Mura-mente fogalom magyarázatra szorul. Az én fogalmaim szerint a Mura-mente a Mura folyóhoz viszonyított terület. Hoztam a tisztelt hallgatóságnak illusztrációként térképeket, és bizonyos dolgokat ezen követni lehet. Ezen a Mura-menti részhez – az én fogalmaim szerint – két nagy területi egység tartozik: egyik a Muraköz, amely a folyó jobb oldalán helyezkedik el, és a másik a Mura folyó bal partján pedig az egykori Vendvidék, a későbbi Muravidék, amely, azt hiszem, hogy a szlovénban is jelölhető fogalom.

Az első területi egység, a Muraköz a Mura és a Dráva közé eső terület volt, lakossága meglehetősen egységes volt, és a korabeli magyar adatok szerint 90 százalékban horvát, 8 százalékban magyar lakossága volt. Területe 700 négyzetkilométert tett ki, és közigazgatásilag is be lehetett határolni. A történelmi Zala vármegye perlaki és csáktornyai járására oszlott. 1918 karácsonyán a horvát csapatok megszállták és a trianoni békeszerződésig a horvát katonaság nem hagyta el, azért, hogy érdemi tárgyalás legyen arról. Még a magyar küldöttség sem terjesztett elő jelentősebb okiratokat ezzel összefüggésben a békekonferencián.

Többet kell foglalkozni, és az eddig szólók ezt tették, a Muravidékkel, illetve a volt Vendvidékkel. Az én fogalmaim szerint és a kiosztott illusztrációk alapján is délen a határai a Mura folyó Hotizáig–Murarévig, majd északra Dobronak irányában fel Szentgotthárd irányába és a Rába folyó, nyugaton pedig az egykori monarchia határa határolta. Kettős megjelölést használtam, úgymint Vendvidéket és a Muravidéket, mert a feldolgozásom kizárólagosan, és a mostani korreferátum és az e tárgyban írt könyvem is 1918–22-re vonatkozott, amikor ezeket a fogalmakat használták. A tudományos igazság megköveteli, hogy a dolgokat mindig a korabeli néven nevezzük. Amíg a trianoni békeszerződés nem érvényesült, ez pedig 1921. július 26-a – addig Muraszombat volt, utána pedig Murska Sobota ugyanaz a település. És én ezt az elvet követtem, és tudom, hogy vitát indukáltam ezzel. A Vendvidékről annyit tudok mondani, hogy az 1919-es magyar népszámlálás szerint Magyarországon 73.953 vend élt, részint ezen a vidéken többen, és szórványban Moson és

Somogy megyékben. Közigazgatásilag ez a vidék az egykori Vas megye muraszombati, szentgotthárdi, illetve a korabeli Zala vármegye alsólendvai járására tagozódott. Néhány gondolatot említek azokról az időkről, amikor a trianoni békeszerződés csírái kikeltek, amikor elindult a vendvidéki kérdés. Erre a lakosságra és vidékre a háborús kimerültség ugyanúgy jellemző volt, mint az ország más részeire. Ezenkívül a korabeli nagy népjárvány, a spanyolnátha tizedelte meg és fokozta a nyomort. Kutatásaim szerint a korabeli lendvai katolikus plébánián 58 személyt temettek el ebben a járványos betegségben, Európában pedig 6,5 millió áldozatot szedett. A lakosság elégedetlenségére jó példa, hogy ezen a vidéken is tápot, lehetőséget kapott a Horvátországból kiinduló ún. zöldkádér mozgalom, amelyben a harcúterén harcoló katonák, akik hazatértek, és különösképpen nagy rablásokat és „népítéleteket” követtek el Belatincon, Alsólendván és Letenye környékén. De a fő kérdés politikai értelemben az volt, hogy mi lesz az állami hovatartozással, hogy a nemzetiségi kérdést hogy kell megoldani, és mennyiben fog érvényesülni a wilsoni elv, a népek-nemzetek önrendelkezése. Állami hovatartozásban nagyon sajátos helyzetbe került a Muravidék. A vesztes helyzetből egy államszövetséggel megváltozott a megítélése, ezért határait meg kellett állapítani. Erre a területre esett, elsődlegesen külső okokból, a Murán túli szlovén mozgalom, amely legelőször a stájer részen alakult meg, és a mozgalomnak létrejött egy albizottsága, a muravidéki albizottság, és a vezetését Matija Slavičra bízta. Az első ljutomeri táboron vagy találkozón már részt vett Klekl József megbízottja. Tehát a nemzetiségi mozgalomnak az elindítója ezen a vidéken külső erők hatására indult, és az akkor meglévő más államok mozgalmából. A korabeli magyar kormány nem nézte ezt tehetetlenül. Mindaz, amit szemünkre hánytak nekünk magyaroknak, amit nemzetiségi politikában nem tettünk vagy elmulasztottunk, a Károlyi-kormány, amely 1918. október 31-én lépett hivatalba, másnap, „A világ népeihez!” című kiáltványban kinyilvánítja, hogy mindenkinek az országon belül a nemzetiségi jogait biztosítani kell. Jászi Oszkár is ugyanezt az elvet követte, amikor svájci mintára kívánta az országot felépíteni. Ennek érdekében tette azt, hogy erre a vidékre küldte a vashidegkúti születésű dr. Obál Bélát és Weiss Konrádot a kérdés tanulmányozására. Obál kapta meg a végleges megbízást, elsősorban az itt élő vend lakosság kezdeményezésére.

A kívülről jövő hatások nem voltak türelmesek. Már korán megtörtént a legelső beavatkozás és fegyveres kísérlet arra, hogy ezt a vidéket az új szerb–horvát–szlovén királyságba akkumulálja. Erre 1918. december 27-én került sor. A stájer vidéken operáló Rudolf Maister tábornok megbízta Godina Józsefet, alsóbesztercei személyt, hogy törjenek be Muravidékre, és majd később ő ehhez segítséget nyújt. Ezt a kísérletet megghiúsította akkor a magyar katonaság, de hamarosan követte ezt a muraszombati megszállás. Ennek a lényege az volt, hogy Jurisics horvát tiszt kilencven tengerésszel, két ulánussal megjelent Barkócza irányából Muraszombatban, a korabeli járási székhelyen, és azt fennhatósága alá vonta. Ennek a külső beavatkozásnak az vetett véget, hogy az itt szolgálatot teljesítő Pernecky Jenő szá-

zados vezetésével egy kétszázötven fős század, amelyben a vendek akkor túlsúlyban voltak, 1919. január 3-án meghiúsította a kísérletet.

Ezt követték a különböző autonómiatervek: a „Vend vármegye” Obál részéről, a Slovenska krajina autonóm terület, amely pedig Klekl és társai elképzelése volt. Minden autonómiatervet, amelyet üdvözlünk és a korrekt megoldásokat szolgálta volna, megszakította a magyar baloldali radikális változás, a Tanácsköztársaság létrejötte 1919. március 21-én. Ennek kapcsán meg kell említeni a Tkálec Vilmos által létrehozott „Mura köztársaságot”, és abból a szempontból érintem én ezt elsődlegesen, hogy ők is Magyarország kebelében, de független autonóm területet akartak létrehozni ezen a vidéken. Ismerjük, rövid, kérészerű volt.

Ugyancsak a Tanácsköztársaság időszakára esik, hogy a békekonferencián a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megkapta a Muravidéket és felhatalmazták annak megszállására. Ez a megszállás bekövetkezett 1919. augusztus 12-én. A korabeli statisztikai adatok szerint a megszállás Magyarországtól Muravidékkel elcsatolt 1000 négyzetkilométert, 90.513 lakost, amelynek 75 százaléka vend volt és 23 százalék magyar. Összesen 117 községet. A statisztikai adatközlést az 1910-es népszámlálásra alapoztam. Szerintem ezeket az adatokat akkor még senki sem módosította, korrigálta, hogy tíz év múlva netalán más viszonyok jöjjenek létre.

Nyilvánvaló, hogy a megszállás a szlovén lakosság körében, a vend lakosság egy részénél is örömnep volt. Két eseményt emelnék ki: augusztus 17-én Belatincon, rá egy hétre Muraszombatban volt a megszállás ünneplése. Ugyanakkor Klekl József és csoportja sem üdvözölte ezt a megszállást. Két okból: kevésnek találta, mert a Rába-vidékig képzelte el a terület elfoglalását, másrészt az autonómia megsemmisülését látta benne. Küldöttséget küldtek Belgrádba, hogy kifejezzék elégedetlenségüket amiatt, hogy a terület nem kapott autonómiát, amiért harcoltak.

1919. november 29-én a rédicsi katonaság felelőtlen elemei betörték Alsólendvára, helyi harcot kezdeményeztek, amelyhez nagyon sok alsólendvai lakos csatlakozott. Eljutottak a lendvai zárdáig, sőt Pince lakossága is csatlakozott hozzájuk. Eredményük pár órás volt, volt azonban négy halálos áldozat a magyar oldalon, a megszállók negyven túszt szedtek, 21 főt internáltak Belgrád mellé.

Ez után következik be a trianoni békeszerződés elfogadtatása. Magyar oldalon még nem hallottam olyan történészt vagy kutatót, aki azt igazságosnak és a wilsoni elveknek megfelelőnek értékelné. A magyar törvénytárban gyászkeretben jelent meg a szerződés szövege, amely úgy kezdődik, hogy: „tekintettel a kényszerhelyzetre...” Bizonyára a világon nem volt még szerződés, ami kényszer alatt született volna, esetleg volt sok diktátum. A magyar küldöttséget akkor hívták meg Párizsba, a békekonferenciára, amikor Magyarország már minden szomszédjával a határt megállapították. Nyilvánvaló, hogy a tárgyalások alatt nagy elkeseredés volt. A magyar küldöttség kérte, hogy népszavazás útján történjék meg az elcsatolás. Ezt nem adták meg, hanem alá kellett írni ezt a békeszerződést. Kapott viszont a magyar kormány, a megmaradt magyar lakosság egy reményt. Egy kísérőlevelet mellékeltek a

szerződéshez, amelyben valószínűsítették, hogy majd későbbi időpontban a szerződésbe foglalt igazságtalanságokat orvosolják.

Így került sor a „békeszerződés” aláírására 1920. június 4-én. Noha a felek felsorolása az Egyesült Államokkal kezdődik, de a békeszerződést az Egyesült Államok soha nem írta alá. Wilson 1919-ben Magyarországgal olyan békeszerződést írt alá, amelyben a területi határokmányok nem szerepeltek. A legfőbb hatalom, az USA magatartása önmagáért beszél. Ezt követően a kísérőlevél mellett felmerült egy halvány remény, hogy orvosolni lehet az igazságtalanságokat, hogy legalább azok szavazhassanak, akikről szól a szerződés. Wilson szerint az emberek nem barmok, akiket az egyik legelőről a másikra lehet terelni, nem sakkfigurák, amikkel lépni kell. A reményt az adta, hogy a hivatalos magyar körök akkor Franciaországgal titkos tanácskozásba kezdtek, elsősorban pénzügyi körökkel.

Szombathelyen ekkor alakult meg a Vendvidéki Menekültek Irodája. Ekkor alakult meg a magyarországi vendek országos egyesülete is, Mikola Sándor elnök vezetésével.

1920. augusztus elsején egy fegyveres akciót hajtottak végre Szomorócz község visszaszerzésére. Az akciót megtorlás követte. Vendvidéken (Muravidéken), Battyádon és Bodorhegyen az ott lévő csendőröket megtámadták, várva, hogy a Magyarországhoz való visszacsatolásuk hamarosan bekövetkezik.

Mindezek az ellenállások és Magyarország magatartása oda vezettek, hogy a trianoni békeszerződésen alig száradt meg a tinta, 1920. augusztus 11-én létrejött az első szerződés. Célja Magyarországra rákényszeríteni a békét, így a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Csehszlovákia között aláírják az első szerződést.

A békeszerződés akkor lett érvényes nemzetközileg, amikor az adott ország aláírta, nemzetgyűlése törvénybe iktatta, a ratifikációs okmányokat minden szerződő fél letette Párizsban, és azt követő egy hónap. Ez az időpont Magyarország esetében 1921. július 26-a volt. Ezt követően alakultak meg a határmegállapító bizottságok. A szerb–horvát–szlovén és magyar bizottságban nem vett részt az Egyesült Államok, mint főhatalom. Tagjai voltak: Nagy-Britannia, Olaszország, Franciaország, Japán, és egy-egy fő az érdekelt államok részéről. A „kísérőlevél” alapján a magyar fél szorgalmazta, hogy vizsgálja meg a bizottság a lakosság hangulatát, nézzék meg a Muravidéken, hogy gazdaságilag, etnikailag hogy áll a kérdés. Elérték, hogy 1921. szeptember 19-én és 20-án a Varasdon tanácskozó határmegállapító bizottság szemleutat tett: Muraszerdahely, Alsólendva, Muraszombat, Magasfok, Felsőszölnök, majd Nagydolány, Orfalu községekben. A meglátogatott helyek, kivéve Muraszombatot, mindenütt vend többségűek voltak. A korabeli lapok nagyon drámaian írják le ennek a lefolyását. Lényegében ez egy tüntetés volt a Magyarországhoz való visszacsatolás mellett. A bizottság ezt értékelte, és a szövetséges tagok javaslatot tettek bizonyos terület visszacsatolására. Egy keleten lévő sávot javasoltak visszaadni, 26 községgel, 16.106 lakossal (ezek 76 százaléka magyar, 23 százaléka vend volt). Ez a javaslat ment el a Nagykövetek Tanácsához, a Népszövetség

Tanácsához. Az eredmény: az említett terület visszacsatolásához semmiképpen nem járult hozzá a korabeli jugoszláv állam.

Ebben a lakossági mozgalomban nem csak a helyi lakosság vett részt, hanem pontosan és hosszan bizonyítható az, hogy az akkor kivándorolt lakosok az Egyesült Államokban külön szövetségbe tömörültek azért, hogy a trianoni békeszerződésben foglaltakban segítsenek Magyarországnak. A tömörülés neve: a Vendek Nemzeti Szövetsége volt, tisztségviselői Horváth László és Krampács Ferenc voltak. Az eredményt tudjuk: maradt a trianoni állapot. Muravidék kérdése, beleértve a Muraközt is, úgy dőlt el, hogy abban nem vehettek részt azok, akikről szólt. A népszavazás, azt hiszem, igazságosabb lett volna. Volt is ilyenre példa az I. világháborút követően Karintiában, Sziléziában, később a Saar-vidéken francia–német vonatkozásban. A lefolytatott népszavazások békét hoztak az adott lakosságnak. A Muravidéken elmaradt népszavazás az 1920-as években sok elégedetlenséget és ellentétet szült az ott lakó különböző nemzetiségek között.

Tibor Zsiga

Prebivalstvo pokrajine ob Muri in trianonska mirovna pogodba

Po mojem pojmovanju spadata k pokrajini ob Muri Medjimurje na desni in nekdanja Vendska pokrajina, sedanje Prekmurje, na levi strani reke. V zvezi z Medjimurjem ne nameravam povedati kaj več, tudi madžarska pogajalska delegacija se ni posebej ukvarjala s tem vprašanjem.

Govoril bom o Prekmurju oziroma bivši Vendski pokrajini, ki je po mojem pojmovanju segala na jugu do Hotize, na severu v smeri Dobrovnika in Monoštra do Rabe, na zahodu pa je meja potekala po nekdanji meji monarhije. V svojem referatu bom uporabljal nazive krajev, ki so veljali v času, ki ga obravnava moje predavanje. Znanstvena resnica zahteva vedno uporabo takratnih nazivov. Do trianonske pogodbe torej Muraszombat, po njej Murska Sobota. Sam sledim temu načelu, čeprav vem, da sem s tem sprožil veliko razprav. V zvezi z Vendsko pokrajino naj povem, da je po ljudskem štetju iz leta 1919 na Madžarskem živelo 73.953 Vendov.

Glavno vprašanje je bilo, kateri državi bo pripadel ta predel in v kolikšni meri se bodo uveljavila Wilsonova načela o samoodločbi narodov. Prekmurje je bilo v specifičnem položaju. Po eni strani je iz poražene države prešla v državo zmagovalko, po drugi strani pa so začeli delovati učinki slovenskega gibanja, ki se je začelo na Štajerskem. Tako je prišlo do ustanovitve pododbora za narodno gibanje pod vodstvom Matije Slaviča. Na prvem ljutomerskem taboru je bil prisoten že tudi Jožef Klekl. Narodnostno gibanje je na tem območju zaživelo na zunanjo pobudo. Takratna madžarska vladaje seveda ukrepala in v izjavi zapisala, da vsem prebivalcem znotraj države zagotavlja narodnostne pravice. Temu načelu je sledil tudi Oszkár Jászi, ki je želel urediti državo po švicarskem vzoru in v ta namen poslal v pokrajino Belo Obala in Konrada Weissa. Zunanji vplivi so bili nestrpni in je 27. decembra 1918 prišlo do prvega oboroženega poskusa priključitve pokrajine Kraljevini SHS. General Rudolf Maister, ki je vojaško deloval na Štajerskem, je zadalžil Jožefa Godino iz Dolnje Bistrice, naj napade Mursko Soboto in obljubil poznejšo pomoč. Madžarska vojska je ta poskus zavrnila, vendar je kmalu sledila zasedba Murske Sobote, ki jo je stotnija pod poveljstvom stotnika Perneckyja prav tako razbila. Večina njegovih vojakov so bili Vendi.

Sledili so načrti avtonomije. Obal je pripravil načrt Vendske županije, načrt Slovenske krajine pa Klekel s sodelavci. Vendar so vsi ti načrti propadli z nastankom Republike svetov na Madžarskem. Pri tem bi še omenil Vilmoša Tkalca in njegovo

Mursko Republiko, ki si jo je prav tako predstavljal kot avtonomno območje znotraj Madžarske.

Istočasno z ustanovitvijo Republike svetov pooblasti Mirovna konferenca Kraljevino SHS za zasedbo Prekmurja, kar se tudi zgodi 12. avgusta 1919. Po statističnih podatkih iz leta 1919 gre za odcepitev 1000 kvadratnih kilometrov in 90.513 prebivalcev. 75 odstotkov le-teh je bilo Vendov, 23 odstotkov Madžarov, ki so živeli v 117 naseljih.

Jasno je, da je bila zasedba za slovensko prebivalstvo in del vendskega prebivalstva praznik. 17. avgusta slavijo v Beltincih, čez teden dni v Murski Soboti. Toda Klekl in njegova skupina nista zadovoljni: pridobili so premalo, želeli so namreč priti do Rabe, hkrati pa območje ni dobilo avtonomije.

Sledi trianonska mirovna pogodba, o kateri verjetno še noben madžarski zgodovinar in raziskovalec ni trdil, da je pravična, in da je sledila Wilsonovim načelom. V bistvu gre za vsiljeno pogodbo. Madžarska delegacija je bila povabljen na pogajanja šele takrat, ko je bila meja z vsemi sosedi že načrtana. Madžarska delegacija je predlagala plebiscit, vendar njeni zahtevi niso ugodili, 4. junija 1920 je morala podpisati pogodbo. Upanje je dajalo le spremno pismo, v katerem je bilo zapisano, da bo morebitne nepravilnosti pozneje treba popraviti. Čeprav se naštevanje pogodbenih strani začenja z Združenimi državami, le-te nikoli niso podpisale pogodbe. Drža največje velesile govori sama zase. Zato je Madžarska še vedno verjela v spremno pismo, na podlagi katerega naj bi se popravile krivice.

V tem času je v Szombathelyu prišlo do ustanovitve pisarne za begunce iz Vendske krajine, pod vodstvom Sándorja Mikole pa do Državnega društva Vendov na Madžarskem.

V drugi polovici julija se ustanovijo komisije za določitev meja, tudi jugoslovanska-madžarska komisija, kjer spet ni predstavnika Združenih držav, temveč so prisotni predstavniki Velike Britanije, Italije, Francije in Japonske ter po en predstavnik prizadetih držav. V skladu s spremnim pismom je madžarska stran predlagala, naj komisija oceni razpoloženje na terenu. Komisija si je 19. in 20. septembra 1921 ogledala teren. Na več mestih so ljudje demonstrirali in zahtevali vrnitev k Madžarski. Komisija je podala tudi predlog za skrajni vzhodni pas s 26 naselji in 16.106 prebivalci (73% Madžarov, 23% Slovencev), vendar je takratna jugoslovanska država ta predlog ostro zavrnila.

V gibanju so poleg lokalnega prebivalstva sodelovali tudi ameriški izseljenci, ki so ustanovili Narodno zvezo Vendov in želeli pomagati Madžarski. Rezultat poznamo: trianonske razmere so ostale. Usoda Prekmurja je bila urejena brez tistih, kijih je najbolj zadevala. Po mojem bi bil plebiscit dosti bolj pravičen.

Szilágyi Imre

*„Rendezni végre közös dolgainkat”
(Gondolatok a Zsiga Tibor–Vilko Novak
vita kapcsán)*

A magyar értelmiségiek körében meglehetősen zűrzavar uralkodik a történeti, illetve a jelenlegi Magyarország területén élő szlovénokkal kapcsolatban. E zűrzavart csak fokozza, hogy egyesek teljesen felelőtlen kijelentéseket is megengednek maguknak. Így tett például Bojtár Endre – aki 1999-ben a vend kérdésről elmélkedve, nem tudván igazságot tenni Pável Ágoston (aki a hazai szlovénok nyelvét a szlovén egy önállósult nyelvjárásának tekintette) és Talabér Antal (aki külön vend–magyar szótárt készített) között – abban vélte megtalálni a középutat, hogy elképzelhetőnek tartotta: „az egykori nyelvjárás az elmúlt több mint fél évszázad alatt önállósodott külön nyelvvé...”. Ehhez az elképesztő tájékozatlansághoz képest Zsiga Tibor legalább valamennyire tájékozódott. Ez nem azt jelenti, hogy ő elégségesen tájékozódott volna, hiszen nem csupán a szlovén szakirodalmat nem ismeri, de még a vonatkozó magyar nyelvű anyag jelentős részét is figyelmen kívül hagyta. Az ő esetében ehhez társul még, hogy az egész kérdéskört tendenciózusan közelítette meg. Annak érzékeltetésére, hogy világos legyen, mennyire tendenciózus a megközelítése, érdemes ideidézni, hogy milyen érveket hozott fel az állításait kritizáló Kozár Máriával szemben. Zsiga Tibor, a történettudomány kandidátusa, így oktatta ki vitapartnerét: „A helyneveket mindig abban a formában kell írni, ahogy azt az adott időszakban hivatalosan használták. Az első világháború végéig tehát Szlovénia későbbi fővárosának nevét Laibachnak kell írni, zárójelben pedig utalni lehet a név későbbi használatára, tehát Ljubljánára.” Amennyiben a történettudomány teljes kandidátusának igaza lenne, akkor a magyar történészeket súlyosan el kellene marasztalni. A magyar történészek ugyanis Wien városának nevét minden korszakra vonatkozóan Bécsnek írják le, amit sok egyéb kiadvány mellett jól illusztrálhat például a budapesti Akadémiai Kiadó által az 1980-as években kiadott 10 kötetes Magyarország története című kiadvány bármelyik kötete. S teszik ezt annak ellenére, hogy a magyar arrafelé nem volt hivatalos nyelv. Mi magyarok persze mindig, így 1918 után is Pozsonynak mondjuk Bratislavát, Bukarestnek Bucureștit, Varsónak Warszawát, pedig hát a hivatalos nyelv szerint... Lehet persze, hogy Zsiga Tibor véleménye szerint az uralkodó magyar nemzetre más szabályok vonatkoznak, mint a „történelem nélküli” szlovénokra.

Zsiga eme kijelentésével azonban más baj is van: az 1860-as években a szlovén

hivatalos nyelvvé lett azok számára, akik csak szlovénül tudtak, majd 1882-ben ezt a törvényt a Taaffe-kormány Krajna, Alsó-Stájerország és Karintia szlovén és egyes lakta területein kiterjesztette mindazokra, akik a szlovént akarták használni. Ennek megfelelően például a posta kétnyelvű bélyegzővel látta el a levelezőlapokat, ezeken tehát ez állt: Laibach–Ljubljana. S vannak olyan lapok, amelyeken elől van a Ljubljana felirat, vagy csak a Ljubljana felirat áll rajtuk. S amíg a német nyelvű könyveket Laibachban nyomták, a szlovén nyelvű könyvek Ljubljanában készültek. Így például az az 1898-ban kiadott könyv is, amelynek címe: Sluzbena pragmatika za uradnike in sluge mestne občine ljubljanske (Szolgálati útmutató a ljubljana-i városi község hivatalnokai és szolgálói részére). A szlovén forma tehát már akkor is hivatalos volt, és most egy szombathelyi történész megvonja ezt az egyszer már megszerzett jogot a mostani szlovénoktól.

Úgy vélem, hogy a fenti példa hozzásegít minket ahhoz, hogy jobban értsük, hogyan közelít meg bizonyos kérdéseket elhíresült könyvében Zsiga doktor. A vendekről például mondhatta volna Zsiga Tibor egyszerűen azt is, hogy a magyarországi szlovénokat az 1918–1919-ben szokásos magyar elnevezésükön vendnek nevezte. Ez végül is elfogadható lett volna. Ő azonban másképpen fogalmazott: „az e területen élő lakosság önmagát ‘vend’- és a XX. században ‘szlovén’-nek egyaránt nevezte”. Zsiga szerint tehát a XX. század előtt nem nevezte magát szlovénnak, hanem vendnek. Ilyeneket persze akkor írhat le valaki, ha nem ismeri a szakirodalmat. Ha ugyanis ismerné, akkor tudná, hogy Bitnitz Lajos 1819-ben a Tudományos Gyűjteményben így írt: „Ők maguk pedig valamint soha sem nevezték magokat sem Venedeknek, sem Vinidiknek, úgy Vandaloknak sem, Vinidileknek sem, hanem *anyanyelvükön (kiemelés tőlem – Sz. I.)*, mint még ma is Sloveneknek...”. Tudná, hogy Kossics József így írt 1827-ben: „Azóta *anyanyelvén (kiemelés tőlem – Sz. I.)* szlovin maradt e’ nemzet pór része...”. Azt is tudná, hogy szinte szó szerint ugyanezt állította a Bitnizzel más kérdésekben vitakozó Csaplovits János 1828-ban: „Ezen népet Vandalusoknak is hívják a’ Magyarok, de hibásan; helyesebb nevek Vendus-Tótok, vagy, *a’ mint ők maguk magukat nevezik (kiemelés tőlem – Sz. I.)*, Szlovenzi...” És persze ugyanezt tudhatta volna meg akkor is, ha a múlt századvégi szakirodalmat tekintette volna át: „Magyarország délnyugati sarkán, Vasvármegye délnyugati és Zalavármegye nyugati szögletében élnek a vendek, *magukat (kiemelés tőlem – Sz. I.)* ‘szlovén’-nak nevezik.”

A vend kérdés szakértője a szlovén/vend elnevezéseket meglehetősen következetlenül használja. Alig néhány oldalon belül egyszer minden szlovént vendnek nevez, másszor azt állítja, hogy a szlovénok és a vendek csupán rokonai egymásnak és különbséget tesz szlovén és vend között, harmadszor pedig kénytelen elismerni az azonosságot, és az elnevezést így írni: szlovén (vend). Nem is nagyon tehet mást, ha egyszer azt írja: „(Rábatótfalu) Szlovén elnevezése ténylegesen a szlovén (vend) többségre utal (Slovenska Ves)”. Mégis csak kínos lett volna ezt írni: a falu neve, Slovenska ves, a vend többségre utal. Vend elméletéhez ragaszkodva Zsiga

több helyen is azt állítja, hogy Küzmics Miklós munkásságához kapcsolódott a vend „ábécés” könyv megalkotása. Csakhogy Küzmics eme könyvének címe: Szlovenszki szilabikár. Azaz nem vend, ahogy Zsiga állítja, hanem szlovén (!!!) ábécéskönyv. S ha már a könyveknél tartunk, megjegyzem, hogy 1715 és 1919 között 334 könyv készült muravidéki szlovén nyelvjárásban. Ha ezen könyvek címlapján szerepel nyelvi, nemzeti megjelölés, akkor az egyértelműen szlovén, egyszer (40. tétel) kivételesen vandál. A vend megnevezés a címekben 1885-től tűnik fel, s ekkor is csak egyetlen összefüggésben. Ekkor jelenik meg ugyanis a Muraszombat és vidéke című magyar és vend nyelvű hetilap, melynek célja nyilvánvalóan a magyarosítás.

Az eddigieket összefoglalva: Az történik tehát, amit Kozár Mária mondott, Zsiga zavarosan beszél erről a kérdésről, s egyszerre állít ellentétes dolgokat. Az igazság pedig épp a fordítottja annak, amit Zsiga Tibor állít: nem az történt, hogy a magyarországi vendek a 20. században elkezdték magukat szlovénnek nevezni, hanem az, hogy a magyarországi szlovénok egy része a rájuk vonatkozó magyar elnevezés, majd a 19. század végén meginduló magyarosítás hatására önmagát vendnek kezdte nevezni. Az nagyon is érdekes, hogy mindenekelőtt melyik része. Annál is érdekesebb, mert összefüggésben áll azzal, hogy miért hagyta figyelmen kívül Zsiga Tibor a fent elmondottakat, hogy miért hivatkozott a bibliográfiában 13 alkalommal a magyarországi vend elmélet legfőbb propagátorára, Mikola Sándorra, miközben meg sem említette a nemzetközileg is elismert szlavista, Angyal Endre 1972-ben megjelent alapvető fontosságú tanulmányát, melynek címe: A vend kérdés, s amelyben Angyal Mikolának sok olyan következtetlenségét a fejére olvassa, amelyeket Zsiga minden további nélkül megismétel. Mármost az ember vagy elfogadja mindazt, amit Angyal Endre közöl és akkor vend ügyben nem ír le olyanokat mint Zsiga Tibor, vagy megcáfolja Angyal Endre állításait, de Angyal Endre művét Magyarországon nem hagyhatja figyelmen kívül az (és ez persze Bojtár Endrére is vonatkozik), aki a vend kérdésről nyilatkozik.

De vajon miért mutatta be a fent említett folyamatot épp fordítva Zsiga Tibor? Azért, mert azt szeretné sugallni, hogy a vendek egy része a külföldi („az anyaországbéli”) befolyás miatt nevezte magát a 20. században szlovénnek. Ez persze így nem igaz, mégis van benne egy figyelemre méltó mozzanat, nevezetesen a katolikusok jelenléte. Mivel Zsiga szeretné a szlovén öntudattal bíró katolikus papság szerepét csökkenteni, ezért inkább figyelmen kívül hagyja kedvenc szerzője, Mikola bevezető bekezdését, amelyből megtudhatjuk, hogy a Vendvidék – vendség, ahogy Mikola mondja – lakosságának vallási megoszlása a következő: 2/3 rész katolikus, 1/3 rész protestáns. (A 91.436 lakosból 73.1% vend, 22.3% magyar, 2.3% német. Megjegyzendő, hogy Mikola könyvének lényege: szeretné bebizonyítani, hogy az a bizonyos „vend” többség jogosabban tartozna Magyarországhoz, mint a Murán túli területhez.)

Éppen a katolikusok és protestánsok identitásának kérdése az a pont, ahol a

történészeknek komoly vizsgálatot kellett volna folytatnia, és persze itt jönne igen jól, ha az e kérdésben állásfoglaló képes lenne elolvasni a szlovén szakirodalmat is. Ebből ugyanis kiderül az, amire persze a fenti vallási adatokból akár következtetni is lehetne: a katolikus lakosság és papsága értelemszerűen a katolikus anyaországbeli kapcsolatokat ápolta, amíg a protestánsok számára sokkal magától értetődőbb volt a magyarországi egyházi és kulturális kapcsolatok ápolása. Ennek következtében persze a protestánsok körében a magyar kultúra önkéntes átvétele, de a magyarosítás különböző formái is hatásosabbak voltak, mint a katolikusoknál. Sőt a vend szlovén, vend elmélet is a protestánsok körében fejlődött ki, mindenekelőtt Kardos János tevékenységének köszönhetően.

Ide tarozik még, hogy Zsiga az általa egyébként idézett Kővágó Lászlónak a fent elmondottakkal teljesen megegyező megállapításait is figyelmen kívül hagyta, illetve manipuláltan használta föl, mindezt pedig már igen nehéz nem tendenciózus megközelítésnek tekinteni. Lássunk egy konkrét példát Zsiga manipulációs technikájára. Kővágó László így ír: „Kulturális fejlődésében *a Szlovén Vidék (kiemelés tőlem – Sz. I.)* szintén elkülönült az egységes szlovén nemzeti fejlődéstől és lényegében egészen 1919-ig saját útján haladt. E vidék papjai és prédikátorai a XVI. és XVII. században szlovén és horvát nyelvű egyházi irodalmat használtak. Mivel a helyi lakosság egyik nyelvet sem értette jól, lelkészeik kénytelenek voltak hétről hétre, *vend dialektusra (kiemelés tőlem – Sz. I.)* fordítani a Szentírás megfelelő részeit. Ebből a gyakorlatból szükségszerűen nőtt ki azután *a külön magyarországi szlovén irodalom (kiemelés tőlem – Sz. I.)*.” Nézzük, mi lett ebből a bekezdésből Zsiga Tibornál, aki ezen a helyen egyáltalán nem hivatkozik Kővágó Lászlóra: „Sajátosan alakult *a Vendvidék (kiemelés tőlem Sz. I.)* kulturális fejlődése. 1919-ig szerény, belső önfejlődés jellemezte. Nyelve, bár rokonságot mutat a környező szlovénekével, horvátokéval, mégis lényeges kérdésekben eltér tőle, ami megértési nehézséget okozott. Így a lakosságra nagyobb hatást gyakorló papoknak a horvát és szlovén nyelvű egyházi könyveket *vendre kellett fordítani*. Ezek a fordítások imakönyvekként láttak napvilágot és lettek *az első vend nyelvű irodalomná (kiemelés tőlem – Sz. I.)*.”

Mindezek után két megjegyzés. 1.) Kővágó László megértette azt, amit Zsiga nem akart: az elszigeteltségből fakadó nyelvi különállás tényét és az abból fakadó problémákat. Különös, hogy Zsiga ezt nem érti, hiszen nekünk, magyaroknak tudnunk kell: régóta vita folyik magyar és egyes román történészek között a moldvai csángók miatt. A román történészek a Zsigához nagyon is hasonló érvekkel szeretnék elvitatni a csángókat a magyaroktól. Arról már nem is szólva – s ezt Bojtár Endrének is érdemes lenne megszívlelni –, hogy bár a magyar nyelvben a szlovénhez képest alig van komoly dialektusbéli különbség, mégis kénytelenek voltunk kiadni egy többkötetes Erdélyi Tájékoztatót (hogy a többi magyar tájékoztatót ne is említsem), mert az ottani nyelvben igen sok olyan nyelvi jelenség van, ami az anyaországbéliek számára nem érthető. 2.) Mindezeket figyelembe véve egyáltalán nem

csodálkozhatunk azon, hogy a magyar kultúra közvetítésében jelentős szerepet vállaló Vilko Novak professzor, akit a magyar hatóságok szlovén nemzeti érzelmei miatt 1942-ben táborba zártak, érzelmektől valóban nem mentes cikkében úgy vélte, hogy Zsiga Tibor méltatlan a kandidátusi címre.

A Muravidék elcsatolásának problémája azonban Novak számára is nehezen kezelhető kérdés. Igaz ugyan, hogy Vilko Novak nem történész, ahogy ezt Bence Lajos számomra érthetetlen módon állítja, egyik kérdése azonban el kell gondolkodtasson minket. Novak szemére veti Zsigának, hogy azt állítja, a Muravidéket a lakosság akarata ellenére csatolták Szlovéniához. Novak egyrészt kiemeli, hogy ez a párizsi békekonferencia felhatalmazása alapján történt, másrészt felteszi a kérdést, hogy vajon melyik lakosság akarata ellenére történt ez. Márpedig ez a história több szempontból is problematikus. Először is azért, mert ha elfogadjuk azt, hogy a szlovén közvélemény nem tartja igazságosnak a nemzetközi nyomásra létrejött és számára kedvezőtlen rapallói szerződést, az olaszországi szlovénok sorsát eldöntő 1947-es párizsi békeszerződést és az 1954-es londoni megállapodást, akkor talán érthető, hogy a magyarok viszont azóta is fájlalják és azt tartják igazságtalannak, hogy a trianoni békeszerződés eredményeképpen összességében 3 millió – közülük mintegy másfél millió, többé-kevésbé zárt etnikumú, a határ mentén levő területeken élő – magyar került Csehszlovákiához, Romániához és Jugoszláviához.

Annál is inkább, mert mind az olasz, mind az osztrák határ meghúzása esetén szlovén oldalról igen nagy számú történelmi és politikai jellegű kiadványban épp ezt vetették fel a legélesebben, tehát, hogy a kialakított határ nem esik egybe az etnikai határokkal. Ha ez a szempont joggal felmerül szlovén részről, akkor úgy vélem, nehéz megtagadni a magyaroktól, hogy ugyanígy szóvá tegyék a rajtuk esett sérelmeket.

Ugyanide jutunk egy másik megközelítésből is. A lakosság akaratának felmérésére a népszavazás szolgálhatott volna. Ezzel kapcsolatban azonban a szlovén történetírásnak számos fenntartása van. Amikor 1920-ban a magyar tárgyalódelegáció azt kérte, hogy a vitatott területek hovatartozásáról népszavazás döntsön, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia kormányai ezt közös jegyzékben utasították el. Ivan Tomšic az 1920-as karintiai népszavazással összefüggésben kifejtette, hogy a német uralom hatása (az erőteljes németesítés) miatt a kérdés megoldására nem megfelelő módszer a népszavazás.

Dušan Nečak szlovén történészprofesszor úgy vélte, hogy nem azt kellett volna megkérdezni a lakoságtól, hogy melyik országhoz kíván tartozni, hanem azt, hogy milyen nemzetiségűnek tartja magát, s ezen az alapon döntení arról, hogy hova tartozzon. Arra a kérdésemre, hogy és akkor mi lesz azzal, hogy a lakosság egy része Ausztriához akart tartozni, azt válaszolta, hogy miután már létrejött az új nemezetállam, akkor dönthetett volna a lakosság arról, hogy hova akar tartozni. Ebből arra következtettek, hogy ezzel a problémával a szlovén történészek mind a mai napig nem tudtak megbirkózni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy rendkívül ritkán

fordul elő, hogy egy állam lehetővé tegye, hogy állampolgárainak egy csoportja kiszavazza magát az adott állami keretből. Éppen ezért okoz problémát a szlovén történészek számára az 1921. december 14–16-án megtartott soproni népszavazás is, ahol a német lakosság egy része is a Magyarországhoz tartozásra szavazott. Amennyiben viszont a népszavazás nem megoldás, és a régebbi összeírások alapján a nyelvi/etnikai hovatartozás alapján kellett volna dönteni, amint ezt a fenti tanulmányok sugallják, akkor az alábbi probléma merül föl. Egyrészt az, hogy ki lesz ilyen esetben a döntőbíró, vagy hogy hová lesz az egyének szabad választási lehetősége, illetve, hogy miképpen bizonyítható az, hogy tényleg az adott lakosság akarata érvényesül. Hogy érthető legyen, magyar példát hozok fel. Ha az 1960-as években a vajdasági magyarokat megkérdezték volna, egyáltalán nem biztos, hogy a szegény és orosz fennhatóság alatt lévő Magyarországhoz kívántak volna tartozni. Vajon helyes lett volna-e őket etnikai alapon Magyarországhoz csatolni? De ha mégis az etnikai megközelítést tartjuk a legfontosabbnak, akkor hogyan válaszoljuk meg azt a kérdést, hogy azok a muravidéki magyarok, akik bizonyos határmenti területeken döntő többségben éltek, miért, milyen alapon kerültek Szlovéniához.

Azt gondolom, hogy a vázolt kérdésekről érdemes lenne a szlovén és a magyar történészeknek komolyabb érdemi megbeszéléseket tartani, amelyeken nem a nemzeti érzelmek és a politikai megfontolások, netán manipulációk, hanem a tudományos objektivitás kellene a vezérlőelv legyen.

Imre Szilágyi

*„Končno je čas urediti naše skupne zadeve”
(Misli ob razpravi Zsiga Tibor - Vilko Novak)*

Med madžarskimi razumniki vlada dokaj velika zmešnjava v zvezi s Slovenci na območju zgodovinske oz. sedanje Madžarske, kar še dodatno stopnjujejo neodgovorne izjave posameznikov. Tako npr. Endre Bojtár, ki še leta 1999 ni vedel, ali ima prav Avgust Pavel (ki je menil, da gre za osamosvojen dialekt domačih Slovencev) ali Antal Talaber (kije pripravil vendski-madžarski slovar), zato je »našel« srednjo pot z ugotovitvijo, da je prejšnje narečje v preteklih pol stoletja postalo samostojen jezik... V primerjavi s temje Tibor Zsiga vsaj nekoliko bolje informiran, čeprav ne dovolj, saj ne pozna ne slovenske strokovne literature ne velikega dela madžarske literature o tej temi. Zato je tudi njegov pristop k vprašanju pristranski. Naj omenim samo to, kako je argumentiral, ko je Marija Kozar kritizirala njegove trditve. Tibor Zsiga, kandidat zgodovinskih znanosti, je tako poučil Kozarjevo: “Krajevna imena je vedno treba pisati v obliki, kot so jih v danem zgodovinskem trenutku uradno uporabljali. Torej je do konca prve svetovne vojne glavno mesto Slovenije Laibach, v oklepaju pa lahko nakažemo tudi na pozneje uporabljeno ime, torej Ljubljano”. Če bi znameniti kandidat zgodovinskih znanosti imel prav, bi potem morali madžarskim zgodovinarjem izreči zelo ostre graje. Ti namreč v vsakem zgodovinskem obdobju uporabljajo za Wien (Dunaj) naziv Bécs, čeprav v okolici tega mesta madžarski jezik ni bil uradni jezik. Mi, Madžari bomo vedno, tudi po letu 1918, rekli Pozsony za Bratislavo, Bukarest za București, Varsó za Warszawo, čeprav bi po uradnem jeziku... Je pa seveda mogoče, da veljajo po mnenju Tiborja Zsige za madžarski narod druga pravila kot za »nezgodovinske« Slovence.

Vendar je z Zsigovo izjavo narobe še nekaj: leta 1860 je slovenski jezik postal uradni jezik za tiste, ki so govorih samo slovensko, leta 1882 pa je Taaffejeva vlada ta zakon razširila še na prebivalce tistih narodnostno mešanih območij Kranjske, Spodnje Štajerske in Koroške, ki so želeli uporabljati slovenski jezik. V skladu s tem je pošta uporabljala dvojezične pečate, kjer je pisalo: Laibach-Ljubljana; obstajajo celo razglednice, kjer najprej piše Ljubljana, ali pa samo Ljubljana. In še: medtem ko so nemške knjige tiskali v Laibachu, so knjige v slovenskem jeziku tiskali v Ljubljani. Torej je bila slovenska oblika že takrat uradna, zgodovinar iz Sombotela pa želi sedaj to že pridobljeno pravico odreči današnjim Slovencem.

Menim, da je ta primer dovolj zgovoren glede Zsigovega pristopa tej temi. O Vendih bi Zsiga enostavno lahko rekel, da so v letih 1918-19 Slovence na Madžarskem

poimenovali Vendi. To bi bilo konec koncev celo sprejemljivo. Ne, on pravi drugače: »prebivalstvo tega območja sebe imenuje hkrati Vendi in v 20. stoletju Slovence«. Po Zsigi se torej pred 20. stoletjem niso imeli za Slovence, temveč za Vende. Kaj takega lahko zapiše le tisti, ki ne pozna strokovne literature. Če bi jo poznal, bi vedel, da je Lajos Bitnitz leta 1819 v Znanstveni zbirki zapisal: "Oni sebe niso nikoli imeli niti za Vende niti za Vinde niti za Vandale niti za Vinidile, temveč po maternem jeziku, enako kot danes: za Slovence«. Vedel bi tudi, da je József Kossics leta 1827 napisal: "Odtlej je v svojem maternem jeziku ostal slovenski ta del naroda...« Prav tako bi vedel, da je skoraj dobesedno enako trdil tudi János Csaplovits, ki se sicer z Bitnitzem v marsičem ni strinjal. Leta 1828 je zapisal: "Ta narod Madžari imenujejo tudi »Vandalus«, vendar je to napačno: pravilni nazivi so; Vendus-Tótok oziroma kot sami sebe imenujejo, Szloveczi." In vse to bi vedel tudi v primeru, če bi pregledal strokovno literaturo s konca prejšnjega stoletja: "V jugozahodnem kotu Madžarske, v jugozahodnem delu županije Vas in v zahodnem delu županije Zala živijo Vendi, ki sebe imenujejo 'szlovén'- torej Slovencei.

»Strokovnjak za vendska vprašanja« dokaj nedosledno uporablja poimenovanje Slovenec/Vend. Na nekaj straneh enkrat vse Slovence naziva za Vende, drugič trdi, da so Slovence in Vendi soroden narod in dela razliko med Vendi in Slovence, v naslednjem primeru pa je prisiljen priznati istovetnost in zapisati naziv: Slovenec (Vend). Saj tudi ne more drugače, ko zapiše: "(Rábatótfalu) slovenski naziv naselja kaže na slovensko (vendsko) večinsko prebivalstvo (Slovenska ves)". Vsekakor bi bilo mučno zapisati takole: Naziv naselja Slovenska ves kaže na to, da je tu vendska večina. Zsiga trdi tudi, da je Miklós Küzmics avtor venskega abecedarija, čeprav je naziv Küzmiceve knjige: Szlovenszki szilabikár. Torej ne vendski, temveč slovenski. Naj dodam, da je med leti 1715 in 1919 bilo izdanih 334 knjig v prekmurskem slovenskem narečju. In če je na naslovnici oznaka jezika (narodnosti), je to z izjemo ene knjige, vedno: slovenski. V naslovih se naziv Vend pojavi leta 1885, in sicer v tedniku z naslovom Muraszombat és vidéke (Murska Sobota in okolica), ki je izhajal v madžarskem in venskem jeziku, in katerega jasen cilj je bil pomadžarjevanje.

Zsiga o teh vprašanjih torej govori zmedeno. Ne drži namreč, da so Vendi na Madžarskem v 20. stoletju začeli sebe imenovati za Slovence, temveč je konec 19. stoletja pod vplivom madžarizacije del Slovencev sprejel madžarsko poimenovanje. Vendar samo en del. Ni pa zgolj naključje, da od Zsige tega ne izvemo, za kateri del Slovencev gre – sklicuje se namreč le na največjega propagatorja venske teorije na Madžarskem, Sándorja Mikolo, medtem ko pa niti ne omeni dela mednarodno priznanega slavista Andreja Angyala: "Vendsko vprašanje", ki je izšlo leta 1972. V tej knjigi Angyal očita Mikoli veliko nedoslednosti, ki jih Zsiga brez kritike ponavlja v svoji knjigi. Po vsem tem se pojavlja dvojne možnosti, ali se sprejme to, kar trdi Andre Angyal, in se potem o venskih zadevah ne piše tako, kot je pisal Zsiga, ali pa se ovržejo trditve Angyala. Vendar pa na Madžarskem ne more nihče mimo njegovih trditve, če želi razpravljati o venskem vprašanju.

Po vsem tem se lahko vprašamo: Zakaj je Zsiga obrnil celoten proces? Verjetno zato, ker nam je želel sugerirati, da je del Vendov v 20. stoletju prevzel zase poimenovanje Slovenci pod tujim vplivom (»matične države«), kar seveda ne drži. Vsekakor pa obstaja v tem zanimiv moment, in sicer navzočnost katolikov. Ker želi Zsiga zmanjšati pomen katoliške duhovščine, preskoči začetni del uvoda svojega priljubljenega avtorja Mikole, iz katerega zremo, da je verska struktura »Vendske pokrajine – Vendov« naslednja: 2/3 katolikov, 1/3 protestantov (od 91.436 prebivalcev je 73.1% Vendov, 22.3% Madžarov, 2.3% Nemcev. Bistvo Mikolove knjige je dokazati, da bi bilo vensko večino bolj upravičeno priključiti Madžarski kot Prekmurju).

Prav vprašanje identitete katolikov in protestantov je tista točka, kjer mora zgodovinar opraviti resno analizo in prav bi bilo, če bi poznal tudi slovensko strokovno literaturo. Na podlagi te bi namreč ugotovil, da so katoliški duhovniki in verniki bolj negovali stike s katoliško matično državo, medtem ko so protestanti negovali madžarske cerkvene in kulturne stike. Prav zaradi tega so protestanti v večji meri prevzeli madžarsko kulturo, celo vensko-slovenska teorija se je ob delovanju Jánoša Kardosa razvila prav pri protestantih.

Zsiga je preskočil oziroma tendenciozno uporabil podobne ugotovitve Lászlója Kővágója, ki je razumel tisto, česar Zsiga ni hotel razumeti: probleme, ki izvirajo iz jezikovne osamitve. Zsiga bi to moral razumeti že zato, ker imamo tudi mi Madžari dolgoletne razprave z Romuni v zvezi s skupino Csángó v Moldaviji.

Upošteva vse to nas ne sme presenetiti, da je profesor Vilko Novak, ki so ga madžarske oblasti leta 1942 internirale, v svojem čustveno obarvanem članku zapisal, da Tibor Zsiga ni primeren za dodelitev naziva kandidat.

Odcepitev Prekmurja pa je kljub temu vprašanje, s katerim se tudi Novak težko sooča. Resje sicer, da Novak ni zgodovinar, vendar se moramo zamisliti nad enim njegovim vprašanjem. Novak očita Zsigi trditev, da so Prekmurje priključili k Sloveniji v nasprotju z željami prebivalstva. Po eni strani Novak izjavi, da se je to zgodilo po sklepu pariške mirovne konference, po drugi strani pa se sprašuje: proti želji katerega prebivalstva je prišlo do odcepitve. Vendar je ta zgodba v več pogledih problematična. Namreč, če sprejmemo, da je za slovensko javnost rapalska pogodba nepravilna, da je nepravilna pariška mirovna pogodba iz leta 1947, ki je odločila o usodi Slovencev v Italiji ter londonski sporazum iz leta 1954, potem je razumljivo, da je za Madžare enako boleče in nepravilno, da je na podlagi trianonske pogodbe 3 milijone Madžarov ostalo zunaj meja Madžarske, tembolj, ker so ob določitvi tako italijanske, kot avstrijske meje slovenski zgodovinski in politični zapisi očitali, da se državna meja ne ujema z etnično mejo. Če je ta vidik upravičen s slovenske strani, potem moramo dovoliti tudi Madžarom, da govorijo o krivicah, ki so se jim zgodile.

Do podobne ugotovitve pridemo še v eni zadevi. Voljo prebivalstva bi lahko ocenili z referendumom. V zvezi s tem ima slovensko zgodovino precej zadržkov. Ko je leta 1920 madžarska pogajalska delegacija prosila, naj se odloča s plebiscitom, so vlade Češkoslovaške, Romunije in Jugoslavije to enotno zavrnile. Ivan Tomšič je

v zvezi s koroškimi plebisciti izjavil, da zaradi prevelikega nemškega vpliva plebiscit ni prava rešitev.

Zgodovinar Dušan Nečak je na nedavni konferenci menil, da bi morali vprašati prebivalstvo po nacionalni pripadnosti in na podlagi tega odločiti, kateri državi naj spadajo. Na moje vprašanje, kaj bi se zgodilo, če bi del prebivalstva izjavil, da želi pripasti Avstriji, je odgovoril, da bi o tem prebivalci lahko odločali po tem, ko bi že ustanovili novo nacionalno državo. Sodeč po odgovoru, slovenskim zgodovinarjem vse do danes ni uspelo, da bi se v pravi meri spopadli s tem problemom. Izredno redko se namreč zgodi, da neka država dovoli delu svojega prebivalstva odcepiti iz lastnih okvirov. Prav zaradi tega je za slovenske zgodovinarje problematičen sopranski plebiscit decembra 1921, ko se je tudi del nemškega prebivalstva izrekel za pripadnost k Madžarski. Tudi v primeru, če plebiscit ne bi bil ustrezna rešitev in bi morali odločitev sprejeti na podlagi prejšnjih popisov po etnični pripadnosti, bi se prav tako pojavil problem: kdo bo v danem primeru arbiter, kje je posameznikova svobodna volja po izbiri oziroma kako dokazati, da se uveljavlja dejanska volja prebivalstva. Za boljše razumevanje bom navedel madžarski primer: če bi v šestdesetih letih Madžare v Vojvodini vprašali, kje bi raje živeli, bi težko verjeli, da bi raje živeli v siromašni Madžarski pod sovjetsko upravo. Ali bi bilo pravično, če bi jih izrecno na etnični osnovi priključili Madžarski? In če menimo, da je najpomembnejša etnična pripadnost, kako obrazložiti, da so bili prekmurski Madžari, ki na določenih obmejnih območjih živijo v večini, priključeni k Sloveniji.

Menim, da bi o vseh teh vprašanjih veljalo organizirati resne vsebinske pogovore med slovenskimi in madžarskimi zgodovinarji, kjer bi brez nacionalnih čustev, političnih ozadij ter manipulacij, z znanstveno objektivnostjo iskali še manjkajoče odgovore.

Beke György

Trianon és az 1867-es kiegyezés

Ezen eszmefuttatás témája, a trianoni békeparancs és az osztrák–magyar kiegyezés kapcsolata, összefüggése, már kezdettől kételyt támaszthat Önökben: mi köze egy 20. századi történelmi magyar és nemcsak magyar drámának Deák Ferenc életművéhez, a magyar nemzet és a bécsi császári ház összebékítéséhez? Éppen azért, hogy ezt a nagyon is létező kapcsolatot érzékeltessem, engedjék meg, hogy szlovén példával éljek.

Valamennyien kortanúi voltunk az önálló, független Szlovén Köztársaság megszületésének, az alig kétmillió szlovén nemzet hősi küzdelmének a Tito-rendszer öröksége ellen. Vajon miként vált lehetővé, hogy a szlovén hazafiak – történelmi törekvéseiket érvényesítve – sikerrel szánjanak szembe azzal a jugoszláv hadsereggel, amely az egyik legerősebb fegyveres erő volt akkor Európában? Harcoltak ellene elszántan, okos taktikázással, de főleg: egységesen. Szlovénia jó ezer éves idegen uralom után, önállóságában nyerte vissza önmagát, jellegét, nemzeti lelkületét.

Szlovéniai utazásaim során az volt a benyomásom, hogy a szlovén nép valójában soha nem kötött kiegyezést, sem a bécsi császárral, sem a belgrádi pártvezérrel, Titóval. Szlovénia mindenkor megőrizte méltóságát, lelki erejét, ami még egy számban kicsiny nemzet számára is – sorspróbák idején anyagi erővé válik.

Ez az önbizalom tarthat meg egy nemzetet, mert még nagyhatalmi érdekeknek is végső soron meg kell hajolniuk előtte. A szlovén szabadságharc tüzes-véres napjaiban az önrendelkezés eszméjét Európa demokratikus erői (köztük Magyarország is) támogatták, de még inkább az Amerikai Egyesült Államok, amelynek egykori elnöke, Wilson hirdette volt meg 1918-ban az első világháború befejezését előmozdító 14 pontot, köztük a nemzeti-népi önrendelkezés távlatát.

Szlovénia népe saját történelmi tapasztalataiból tudta, hogy függetlensége elsősorban önmaga belső erejétől függ. Nem bízta a nemzet szent ügyét külső hatalmak jóindulatára vagy jóindulatúnak álcázott érdekeire, nem bízta még az oly szépen hangzó demokratikus elvekre és megértésre sem, hanem előbb megteremtette önálló köztársaságát, és azután nyitott igazán kifelé és befelé egyaránt.

A mi magyar történelmünk azt mutatja, hogy az 1867-es kiegyezés ezt az életösztönt, az önmagunkba való bizodalom erejét ölte ki nemzetünkől. Hiába vagyunk számban sokszorosa a szlovén nemzetnek, kishitűségünk, naiv bizalmunk erősebb, mint a magunkból kicsiholható belső kohézió.

Gondoljuk meg, hogy alig 18 esztendővel a szabadságharc után, a lassan önmagára találó magyar nemzet nem az érdekeit, akaratát érvényesíti a történelmi

kutyaszorítóba került bécsi császári udvarral szemben, hanem olyan egyezkedésbe kezd, ami lényegében a birodalom továbbélését, egységét, a Habsburgok uralmát biztosítja.

Mik voltak azok a közös jogok, amik természetes módon megilletnek minden nemzetet, de amelyekről a kiegyezés politikusai, elsősorban Deák Ferenc, lemondtak a bécsi udvar javára? Ezek a nemzeti élet vitális részét érintették: az önálló hadsereget, az önálló vámterületet, a saját nemzeti bankot, a saját külképviseletet. Mielőtt még futólag kitérnék a jogok mindegyikére, engedjék meg, hogy Deák Ferenc híres mondását idézzem, amit olyan előszeretettel emlegettünk mostanság kisebbségi nyomorunkban, harcainkban:

„Amit erő vagy hatalom elvesz, azt idő vagy kedvező szerencse ismét visszaadhatják. De amiről a nemzet, félve a szenvedésektől, önként lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges.”

Valóban okos mondás, illő a „haza bölcséhez”. Csak az érthetetlen, hogy ennek az igazságnak a tudatában Deák Ferenc miért mondott le a nemzeti szuverenitás alapvető elveiről és jogáról? Méghozzá olyan körülmények között, amikor az európai háborúiban vereséget szenvedett bécsi udvar annyira meggyengült, hogy 1849-cel szemben, nem tudta volna a magyarságot erővel megtörni. Kossuth Lajos félelmeit az 1918-as összeomlás fájdalmasan igazolta. A világháború lemeztelenítette a kiegyezést, és ennek csupaszságában előtűnt a dualizmus minden gyengesége. Az önállónak hirdetett Magyarország végzetesen magára maradt, kiszolgáltatva mohó ellenségeknek és önnön tehetetlenségének.

Élt akkoriban egy jeles magyar republikánus. Nagy György ügyvéd és politikus, egyébként Erdély, a székelység fia, a magyar köztársasági párt alapítója és vezére, aki a szarajevói merénylet napján vezércikket közölt egy vidéki magyar városban, Hódmezővásárhelyen.

„A halál bizonyosságával elkövetkező európai zivatar mérget a magyar földön fogja kiadni – írta, jósolta ebben a szomorú vezércikkben. – A nagy leszámolás csak saját erőnkre támaszkodhatunk. Minden gondolkodni tudó ember látja és tudja, hogy az általános európai feszültség robbanást fog előidézni. Minden nemzet igyekszik erre az időre fejleszteni erejét, öntudatosan megalapozni törekvéseit. Egyedül a mi szegény, szerencsétlen nemzetünk áll tanácstalanul, megbénultan... Világtörténelmi szükség van egy erős, független Magyarországra, szükség van egy erős, aranyföldű és acélnépű magyar szigetre...”

De 1918-ban volt-e bárminő, számításba jöhető saját erőnk? A kiegyezés után létrehozott honvédség szinte azt mondhatnók, hogy csak díszszemlére alkalmas. Gyalogos és huszár alakulatai vannak csak, tüzéséget is a világháború közvetlen közelében kap, mikor a nagy államok hadfelszerelésében már páncélosok és repülőgépek vannak.

Magyar katonák máskor is veszítettek el háborút. De méltóságteljesen viselték el a sorsot. A kurucok felsorakoztak a majtényi síkon, egy utolsó szemlére. Világos-

nál a magyar huszárok lelőtték lovaikat, mielőtt megadták magukat a cár seregének. Nem a magyar jellemből, katonaszellemből következett az 1918-as anarchia, éppen 80 évvel ezelőtt, hanem a monarchia belső züllöttségéből, a hadseregben uralkodó nemzetellenes hangulatból, a céltalanságból.

De ha talán lett volna harcképes magyar sereg, amely szembezáll a nyugati hatalmak titkos jóváhagyásával mind nagyobb területet elfoglaló románokkal és csehekkel, lett volna-e kellő gazdasági erő, amely ezt a sereget táplálja, ellátja, felfegyverezze? A kiegyezés magyar politikusai ugyanis – miként említettem – lemondtak az önálló magyar gazdasági életről, a saját vámterületről, a nemzeti bankról. A kiegyezésnek volt egy olyan pontja, hogy tízévenként felül kell vizsgálni a megállapodásokat, korrigálni a tévedéseket. Ez a pont esetleg lehetővé tette volna, hogy végre létrejöjjön a magyar gazdasági önállóság, amely elvezethetett volna a csakúgyan független Magyarországhoz. Bécsben azonban minden ilyen felülvizsgálatkor elejtették a módosításokat. Márpedig önálló magyar nemzeti bank nélkül nincs önállóság, az Osztrák–Magyar Bank nem tölthette be serkentő és ellenőrző szerepét. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a Magyar Nemzeti Bank 1924-ben létesült Budapesten!)

Az 1918-as összeomláskor bizonyosodott be, hogy saját diplomácia nélkül nem lehetséges magyar függetlenség. Mikor arra lett volna szükség, hogy tekintélyes magyar diplomaták felvilágosítsák a nyugati győzteseket a tényleges magyar állapotról, akkor az Osztrák Birodalomból végre kiszakadó Magyarországnak nem volt egyetlen diplomatája! Még a nehéz szabadságharcát vívó Kossuth-kormányzatnak is volt követe Párizsban és Konstantinápolyban, a korszak legfontosabb nemzetközi örhelyein, a kiegyezéses Magyarországot azonban a világ előtt a bécsi Ballhauptplatz képviselte.

Vajon rokonszenvet kelthetett volna-e a magyar diplomata Nyugaton, miután a világháborúban Magyarország, látszatra legalábbis, végig kitartott a bécsi császár politikája mellett? Valamikor Kossuth Lajos, igaz, a bukás után, az amerikai és angol közvéleményt a magyar ügy mellé tudta állítani. Hová lett a magyarság iránt mutatott akkori rokonszenv? Felfalta a monarchia, felfalta a bécsi császár! Masaryk példája igazolhatja, hogy milyen sokat jelentett volna, ha hiteles magyar felvilágosítás folyik a tájékozatlan Nyugaton az ország helyzetéről, a demokratikus magyar hagyományokról és törekvésekről.

Mit nyújtott mégis a kiegyezés a magyarságnak? Látszatra a nemzet hatalma alá rendelte a kisebbségeket. De hát történeti vakság kellett hozzá, a magyar uralkodóréteg rövidlátása, hogy nem ismerte fel: az a Bécs, amelyik 1849-ben a nemzetiségeket lázadásra bujtotta a magyar forradalom ellen, most is kétszínű játékot folytat a magyarsággal. A felszínen érvényesülni hagyta a magyar uralmi törekvéseket, de a bécsi császári palota egyik szárnyában Ferenc Ferdinánd trónörökös a magyarság elleni végső szövetség hálóját fonta, egyebek között a román vezetőkkel.

Trianont az a réteg, az a politika készítette elő, amelyik mindezt nem látta tiszt-

tán, józanul. Éppen ezért nem is volt erőnk és önbizalmunk ahhoz, hogy az amerikai gondolatot, a wilsoni önrendelkezési elvet biztosítsuk magunknak. A Trianon-palotában aláírt békediktátum előtt már aláírtunk egy magyar „különbékét” a sorssal, a kisebbségi érzéssel. A kiegyezés bénító örökségével. Ez pedig 80 év óta méregként hat, nemcsak a kisebbségi magyar nemzeti közösségekben, hanem legalább annyira az anyaországban is.

Sokat beszélünk a trianoni trauma feloldásának szükségéről. Mindenekelőtt magunkban kellene oldanunk lelki görcseinket: a kisebbségi téves, de veszélyes tudatát.

A szlovén nemzet tíz évvel ezelőtt megívott szabadságharca ezt a tanulságot rejti számunkra.

György Beke

Trianon in nagodba iz leta 1867

Vsi smo bili zgodovinske priče nastanku samostojne, neodvisne Republike Slovenije, boju komaj dvamilijonskega slovenskega naroda proti dediščini Titovega režima. Le kako je mogoče, da so se slovenski domoljubi – uresničujoč zgodovinska prizadevanja – uprli jugoslovanski vojski, ki je bila takrat ena najmočnejših oboroženih sil Evrope? Proti tej vojski so se borili vdano, s pametnim taktiziranjem, in kar je najvažnejše: enotno. Slovenija je po več kot tisoč letih tujega jarma našla sebe, svoj značaj, narodno dušo v lastni samostojnosti.

Pri tem se mi pojavlja misel, da slovenski narod ni nikoli sklenil pogodbe niti z Dunajem niti z Beogradom. Slovenija je vedno ohranila svoje dostojanstvo, svojo duhovno moč, ki je ob zgodovinskih prelomnicah postala materialna moč tudi za številčno tako majhen narod.

Taka samozavest ohrani narod, ker se pred njo na koncu priklonijo tudi interesi velesil. Slovenija je vedela iz lastnih zgodovinskih izkušenj, da je njena neodvisnost v prvi vrsti odvisna od njene lastne notranje moči. Najprej je ustvarila svojo neodvisno republiko in se šele nato odprla navzven in navznoter.

Državna pogodba iz leta 1867 je izkoreninila življenjski nagon in samozavest madžarskega naroda, postali smo malodušni, naše naivno zaupanje je bilo večje od naše notranje kohezije.

Niti 18 let po osvobodilnem boju nam ni uspelo reči dunajskemu dvoru NE, temveč smo sklenili z njim pogodbo, ki je zagotavljala vladanje habsburške dinastije.

Takratni politiki na čelu s Ferencom Deákom so se odrekli samostojni vojski, carinskemu območju, lastni narodni banki ter lastni diplomaciji. Naj ponovim znameniti stavek »ljudskega modreca«:

“To, kar nam vzameta sila ali oblast, nam lahko čas ali sreča spet vrmeta. Povrnitev tega, čemur se narod v strahu zaradi lastnega trpljenja prostovoljno odpove, je vedno težka in negotova.”

Le kako so se lahko ob takem razmišljanju odrekli osnovnim načelom in pravici do narodne suverenosti v času, ko je bil dunajski dvor zaradi evropskih vojn nesposoben s silo zatreti Madžare? Zlom leta 1918 je upravičil Kossuthove strahove, pokazale so se vse pomanjkljivosti dualizma. Madžarska je ostala osamljena, prepuščena sovražnikom in lastni nemoči.

György Nagy, odvetnik in politik, vodja republikancev je na dan sarajevskega atentata objavil uvodnik, kjer je predvidel, »da se bo ves strup prihajajočega evropskega viharja stresel na madžarsko zemljo.« Vsi evropski narodi so se namreč

zavestno pripravljali na vojno, le Madžarska je čakala kot ohromljena. Lastnih sil v bistvu ni imela, le nekaj pehote in konjenikov, težkega orožja prav tako ne.

Toda, tudi če bi obstajala madžarska vojska, ki bi se lahko uspešno spoprijela z ozemeljsko ekspanzijo romunskih in čeških sil, ki so imele podporo Zahoda, ali bi bilo madžarsko gospodarstvo sposobno to množico oskrbovati, oborožiti? Podpisniki državne pogodbe so se odrekli samostojnemu madžarskemu gospodarstvu, avstrijsko-madžarska banka pa ni mogla sprejeti vloge vzpodbujevalca in nadzora.

Ob zlomu leta 1818 se je pokazalo, da brez lastne diplomacije ne more biti madžarske neodvisnosti. Madžarska ni imela nobenega takega diplomata, ki bi zahodnim zmagovalcem predstavil dejanske madžarske razmere. Predstavljal jih je dunajski Ballhauptplatz.

In tudi če bi imela svoje diplomate, ali bi po tem, ko je Madžarska ves čas svetovne vojne bila zvesta cesarjevi politiki, sploh še kdo gledal s simpatijami na njihovo delovanje? Lajos Kossuthu je nekoč sicer uspelo – res po porazu – pridobiti ameriško in angleško javnost za madžarsko zadevo. Kam so izginele takratne simpatije do Madžarske!? Vse je požrla monarhija.

Kaj je sploh državna pogodba dala Madžarom? Navidezno oblast nad manjšinami. Vendar le slepec ni videl, da igra Dunaj dvojno igro.

Osnove za Trianon je postavil tisti krog, tista politika, ki ni jasno videla dvojnosti Dunaja. Prav zato niso imeli niti moči niti samozavesti, da bi uveljavili Wilsonovo načelo samoodločbe. Še pred podpisom mirovnega diktata v trianonski palači so Madžari podpisali svoj »separatni mir« z usodo, z manjvrednostnim kompleksom; z dediščino državne pogodbe.

V prvi vrsti bi morali zrahljati naše duhovne krče: zmotno, a vendar nevarno zavest o naši manjvrednosti.

Vojna za samostojnost, ki jo je vodil slovenski narod pred desetimi leti, nam je lahko v poduk.

Székely András Bertalan

Civil lehetőség Trianon meghaladására: a honismereti mozgalom¹

E tanácskozás sokoldalúan megvilágította a kisebbség és a többség szemszögéből, mit jelentett s jelent a számunkra a történelmi Magyarország szétdarabolása. Adott egy állapot, miszerint immár az anyaországon s a világba szétszóródott diaszpórán kívül még a Kárpát-medence hét államában élnek – őshonos kisebbségként – magyar nemzeti közösségek, éspedig a nem túlzó becslések szerint mintegy 3,5 milliós lélekszámban. E népcsoportok mindegyikének jellemzője, hogy a modern nemzeti tudat kialakulásánál jóval később – tehát nemzetrészként – és az érdekeltek megkérdezése, népszavazás nélkül, egy vesztt világháborút követő békediktátum következtében kerültek kisebbségi léthelyzetbe, miközben többnyire ki se mozdultak szülőföldjükről.

Hogy a mindenkori politika miként viszonyul e szőnyeg alá semmiképp sem söpörhető kérdéskörhöz, az nem képezi vizsgálatom tárgyát. A polgár, a civil társadalom azonban – bár bizonyára befolyásolja álláspontját, lépéseit az ún. nagypolitika – az adott esetben másképp is reagálhat, kötöttsége, mozgástere, szabadságfoka különbözik a kormányzati szférától. Az alábbiakban ismertetendő honismereti mozgalom egy a létező önszerveződési formák közül, azonban hagyományai, sajátosságai, hatásfoka okán bizonyára érdemes az odafigyelésre.

A honismeret fogalmába sorolható tudatos tevékenység a történelmi országhatáron több mint 260 esztendő múltra tekinthet vissza: a magyarul, szlovákul, latinul egyaránt beszélő s író Bél Mátyás evangélikus lelkész egységes koncepciójú módszerrel összegyűjtötte és közzétette *Notitia Hungariae* (Magyarország leírása) c. nagy munkáját. A következő évszázadokban azután a szűkebb-tágabb szülőföld megismerésére irányuló törekvés s az ezzel kapcsolatos munka – legyen az statisztikai, földrajzi, néprajzi avagy történelmi – a legtöbb esetben nem csupán öncélként jelentkezett, hanem a feltárt viszonyok jobbításának, megváltoztatásának a szándékával is párosult.

Trianon után a szétszakított nemzetrészek önösszeszedésében, az amúgy is szorító társadalmi feszültségek feltárásában jelentős szerepet játszottak a falukutatók, a népi írók. A legkülönbözőbb szakterületeken dolgozó fiatalok – számos esetben szervezetten, összefogva – vállalkoztak egy-egy település vagy tájegység múlt- s je-

¹ Előadásként elhangzott Alsólendván, 1998. november 20-án, „A Mura mente és a trianoni békeszerződés” című nemzetközi tudományos tanácskozáson

lenbéli viszonyainak a föltérképezésére, a diagnózis birtokában egy esetleges terápia alapjainak a lerakására. Figyelemre méltó szaktudományos szociográfiák és szépirodalmi művek születtek a népi mozgalom eredményeként határon innen és túl, kölcsönösen informálva, erősítve egymást, úgy morális töltetét tekintve, mint módszertanilag. A kölcsönhatás tekintetében talán elég, ha a Bartha Miklós Társaság, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, a felvidéki Sarló mozgalom, az Erdélyi Fiatalok, a Venczel József vezette szintén erdélyi, monografikus célú táj- és népkutatások, vagy a délvidéki Híd folyóirat hasonló törekvései közötti párhuzamokra, kapcsolatokra utalok.

A korszak talán legnagyobb hatású, enciklopédikus elméje, Németh László 1932–37 között Tanú címmel folyóiratot indított, amely a nemzettudat honismereti tájékozódását volt hivatott elősegíteni. Felvázolta egy tudományos társaság tervét is, amely – mások mellett – megalapozta egy új diszciplína, a hungarológia, a magyarságtudomány művelését. A népünkre vonatkozó legkülönbözőbb humán- és reáltudományágak részben máig működő alapintézményei ekkor alakultak ki, a tudományművelés mellett komoly háttérrel biztosítva az egyetemes magyarság szempontjait szem előtt tartó, korabeli politikai döntéshozatal számára. A határon túli magyar és országon belüli másjku kisebbségekre vonatkozó ismeretek rendszerbe foglalása hasonlóképp e korszak vívmánya.

A második világháborút követő pártállami időszak és politikai-katonai szövetségi rendszer évtizedekig nem kedvezett többek között az önismereti és civil kezdeményezések gyakorlatba ültetésének sem. A nemkívánatos kategóriába soroltatott a szociológia, a demográfia, a lélektan, hasonlóképp a többpártrendszerhez, az alulról építkező dalárdákhoz vagy olvasókörokhöz, vagy Bartók zenéjéhez. Azután megmozdult valami. Morvay Péter és társai kezdeményezésére a Magyar Néprajzi Múzeum köré csoportosulva zászlót bontott az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom. „Fölhasználták azt az akkor még természetesebben élő hazaszeretetet, a nép, a falu, a települések közössége iránti néptanítói elkötelezettséget, ami bár erőteljesebb volt, (...) nem nyilvánulhatott meg a maga teljességében, a maga közvetlenségében. Nagyon sok ember volt ebben az országban, akiknek a közvetlen politikától elment a kedve, vagy nem juthatott annak a közelébe, de szolgálni akarta a nemzetét, a hazáját, a települését. Ezeknek az embereknek jó része az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőmozgalomra épült rá az 1960-as években.”²

A mozgalom feladatát három területen szokták megfogalmazni. Egyfelől segíti a tudományt, a hivatásos kutatók munkáját azáltal, hogy önkéntesei elsödlegetes adatgyűjtést és -közlést végeznek a tárgyi és szellemi néprajz, a nyelvészet, a népzene, a köztörténet hajszálgyökereit jelentö hely- és intézménytörténet területén. Másfelöl erősíti a nemzettudatot, úgy a határokkal elválasztott nemzetrészeinknél, mint a

2 Halász Péter: A honismereti szakkörök jelentőségéről = Honismeret XXIII., no. 4. (1995), 3. p.

hazai nemzeti és etnikai kisebbségek körében. Harmadrészt pedig örömszerző, az emberi életnek teljességet adó tevékenység, hiszen számosan a kevés kielégülést nyújtó, fő tevékenység mellett vagy után, épp a szabadidőben végzett honismereti munka révén érezhetik úgy, tartalmat s értelmet nyer az életünk, hasznos tagjai a szűkebb-tágabb közösségnek.

A másodikként említett funkció témánk szempontjából kiemelt jelentőségű. Nemzetiségi sorban – lett legyen az a határ bármely oldalán – a szociális visszavettség mellett csonka vagy elégtelen az oktatási, kulturális, hitéleti intézményrendszer, a nyelvhasználat csak bizonyos körre korlátozódik, halmozottan hátrányos helyzet alakul ki. Az iskolákban többnyire többségi szerzők által írott többségi történelmet tanítanak, sok esetben a többség nyelvén. Ilyen környezetben könnyen belátható, hogy egy honismereti szakkör – amit esetleg nem is így neveznek, de jellegében az – a nemzeti kulturális örökség egy szeletének bemutatásával, a hozzá fűződő érzelmi viszony kialakításával, milyen hiánypótló szerepet tölthet be. A helyi és környékbeli történelmi, művészeti, irodalmi emlékhelyek, természetvédelmi területek fölkeresésével, gondozásával, a közösség jelentős évfordulóinak a megünneplésével bizonyos fokig pótolni lehet a formális képzés hiányosságait, egyben növelni a kisebbségi sorban élő ember otthonosságérzetét, a nemzettársai iránti szolidaritást.³

A honismereti munka természetes háttérintézményei – ahol erre a tárgyi és személyi feltételek adottak – a közgyűjtemények: a múzeumok, könyvtárak, levéltárak. Egyrészt forrásul, másrészt a felgyűjtött tárgyi-szellemi kincsek befogadójául szolgálhatnak, szakembergárdájukkal segítik a földolgozást, sok esetben falaik között otthont adnak a honismereti tevékenységnek. Felkészültségükkel a helyi közösség önismeretét gyarapító, új bemutatóhelyek – falumúzeumok, tájházak, helytörténeti gyűjtemények – létrehozásában, gyarapításában nyújthatnak (sokszor határon átnyúló) segítséget.

Magyarországon a honismereti mozgalom az ún. Hazafias Népfront védőernyője alatt működött több mint két évtizedig. A szervezet egyrészt infrastruktúrát biztosított, másrészt politikai védelmet is nyújtott számára a balos megerősedések idején. A Honismereti Szövetség örökös, tiszteletbeli elnöke, Kanyar József nyilatkozta nemrégiben: „Nagyon sok munkánkat fű alatt kellett végeznünk, mert bizony nagyon sok vád ért bennünket, hogy nacionalisták vagyunk, hogy elfogultak vagyunk. Vagy amikor a magyar nép társadalmi rétegeit vizsgáltuk szociológiai felmérésekben, többek között például a kulák-szindrómát, akkor is nagyon sok pofont kaptunk és intelmet, hogy vigyázzunk, mert ez nem annyira engedett és népszerű munka.”⁴

Nem tűnik túlzásnak az a megállapítás, hogy a pártállam időszakában talán a honismereti mozgalom volt az egyetlen, amelyet nem fölülről kezdeményezve hoztak létre. Evolutív módon, alulról épült föl, terebélyesedett, ezért vehette sikeresen

3 Székely András Bertalan: Honismeret – honszeretet, Várnegyed III., no. 7. (1998. ápr. 10.), 8. p.

4 A honismeret mozgalom a Kossuth Rádió Napközben műsorában – Honismeret XXVI., no. 4. (1998), 6. p.

a rendszerváltozásból adódó új kihívásokat. Amikor 1989-ben a népfront megszűnésével megszűnt főként a politikai védőernyő, civil szervezetként létrehoztuk a Honismereti Szövetséget, a korábbi megyei honismereti bizottságokból pedig a megyei honismereti egyesületeket. Szerencsénk volt, hogy az induló tőkét még a korábbi fenntartónk biztosította, amit elsősorban a mozgalom lapjának, a Honismeretnek a kiadására, az évenkénti nyári továbbképzési alkalmunk: a honismereti akadémiák költségeire, a megyei egyesületek működési költségeinek részbeni fedezésére és táboraira fordíthatunk. További forrásokhoz – más civil szervezetekhez hasonlóan – a legkülönbözőbb pályázatok útján jutunk.

Bár a közvetlenül szakkörökben, egyesületekben, közgyűjtemények mellett működő, honismereti jellegű közösségek taglétszáma nem több 5–6 ezernél, a szervezett együttműködésben érintett „holdudvar” meghaladja a 40 ezres létszámot is, minek révén akár tömegesnek is nevezhetjük a mozgalmat.⁵ A mozgalmi jellegű olyan eszközök is elősegítik, mint a pályázatok és vetélkedők. A 70-es évektől a Nemzeti Múzeum legújabb kori részlegének a jogelődjével közösen helytörténetirői, a Néprajzi Múzeummal pedig néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatot írunk ki két évente. Az idők folyamán rendkívül értékes anyag gyűlt össze, amelyek e közgyűjtemények adattárában kutatási célra rendelkezésre is állnak, másrészt pedig közülük a legjobbak közzétételéről gondoskodunk. (E körben talán nem érdektelen megemlíteni, hogy az idejű helytörténeti pályázatunk I. díjas dolgozatát dr. Magyar né Sztankovics Ilona a muraközi járás reformkori népiskoláiról írta.) Az elmúlt évben az Anyanyelvápolók Szövetségével együttműködve hirdettünk meg sikeres pályázatot.

Az utóbbi évek legnagyobb vállalkozásaként bonyolítottuk le a millicentenáriumi vetélkedő-sorozatunkat, „Emese álma – mítosz és történelem” címmel. A három esztendőn át zajló rendezvény különböző fordulóin több tízezer fiatal vett részt az egész Kárpát-medencében. A Duna Televízióval karöltve 1999-ben hasonló nagyságrendű vetélkedőt tervezünk a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére. A magyar történelem és művelődés ugyanis nem szabható határookra, mint az ország területe, azok csak egységesként tárgyalhatók.

A honismereti mozgalom munkáját tehát a legtermészetesebb módon átszővi egyfelől a politikai határok helyett a magyar etnikai területben, sőt a szerte a világban önmagukat magyarnak vallók közösségében – a herderi értelmű kulturális nemzetben való gondolkodás. Ugyanakkor – a hazai néprajztudomány születésekor kialakult alapállásnak, hagyománynak megfelelően – ez magától értetődően összeegyeztethető a velünk élő népek sajátos kultúrája és az interetnikus, interkulturális viszonyaik tanulmányozásával, önazonosságuk fejlesztésének az elősegítésével. Az első között emeltük fel szavunkat a délszláv etnikai háború kitérősekor az önállósodás útjára lépett szlovén és horvát nép, továbbá a magyar nemzeti kisebbség

5 Székely András Bertalan: Honismeret és honi történelem – Közös Út – Kethano Drom VI., no. 1. (1998) 10. p.

veszélyeztetettségére figyelmeztetve, továbbá a közelmúltban az elpusztított szlavóniai Kórógy és Szentlászló újjáépítésének a megsegítésére. Folyóiratunk, a Honismeret hasábjain is visszaköszön ez a szemlélet és gyakorlat, úgy a tematika, mint a szerzőgárda összetételében. E tanácskozáson nem közömbös megemlíteni, hogy a hatalom egyetlen alkalommal ítélte bezúzásra a lapot, amikor is a 70-es években Vígh Károly történész szakszerű elemzését kívántuk közzétenni egy Trianon-évforduló kapcsán...

Végső soron a mozgalom vezetőjével elmondhatjuk, hogy „a honismereti mozgalom nemhogy nem kompromittálódott a különféle ideológiai szélfúvásokban, de éppen hogy mértékül szolgált az igazi hazafiság számára, s cselekvési teret tudott teremteni azoknak, akik valóságos és jelképes szögesdrótok között is a nemzetüket akarták szolgálni határainkon innen és túl (...) csak ép és egészséges nemzettudattal vonhatjuk szorosabbra Európa nyugatabbra eső részével a kapcsolatunkat (...) Európában nemzeti értékeink teljes tudatában és ezeknek az értékeknek tudatosításával egyidejűleg kell elfogadnunk a minket méltán megillető helyet.”⁶ Nos, a honismeret munkásai ilyen eszközökkel vélik elérhetőnek az ezredfordulón igencsak anakronisztikus trianoni falak lebontását.

6 Halász Péter: Megnyitó – Honismeret XXIII., no. 6. (1995), 82–83. pp.

András B. Székely

Civilna možnost za preseganje Trianona: domoznansko gibanje¹

Manjšina in večina imata različne poglede na razkosanje zgodovinske Madžarske. Več kot 3,5 milijonov Madžarov živi izven matične domovine, večina njih v sedmih sosednjih državah sedanje Madžarske. Mirovna pogodba, sprejeta po izgubljeni vojni, jim je vsilila manjšinski položaj, čeprav večina njih nikoli ni zapustila rodnega kraja..

Ne želim razpravljati o odnosu vsakokratne aktualne politike do te zadeve. Civilna družba – čeprav je izpostavljena vplivom dnevne politike – lahko reagira drugače kot vladni krogi. Domoznansko gibanje, o katerem bom spregovoril, si vsekakor zasluži našo pozornost.

Začetek domoznanskega gibanja na območju zgodovinske Madžarske ima več kot 260-letno zgodovino: Mátyás Bél, evangeličanski duhovnik in pisatelj, ki je govoril madžarsko, slovaško in latinsko, je izdal knjigo z naslovom *Notitia Hungáriáié* (Opis Madžarske). V preteklih stoletjih so se vrstila prizadevanja za spoznavanje domovine, večinoma z namenom, da bi se obstoječe stanje izboljšalo oz. spremenilo.

Po Trianonu so raziskovalci vasi ter ljudski pisatelji imeli veliko vlogo pri razkrievanju utesnjujočih družbenih napetosti. Skupine mladih so organizirano začele raziskovati preteklost in sedanost posameznih naselij, območij, da bi ob ustrezni diagnozi izdelali osnove za potrebno terapijo. Kot posledica tega ljudskega gibanja so nastajala znanstveno-sociološka in leposlovna dela na eni in drugi strani meje, ki so vzajemno informirala in bogatila prebivalstvo na obeh straneh, tako z moralnega kot z metodološkega vidika. Skupine so delovale na Madžarskem, na Slovaškem, v Transilvaniji ter v Vojvodini (revija *Híd*).

Eden največjih mislecev našega obdobja, László Németh, je v letih 1932-37 izdajal revijo z naslovom *Tanú* (Priča), ki je imela nalogo spodbujati spoznavanje domovine. Németh je postavil temelje za novo znanstveno disciplino – hungarologijo. V tem času so se izoblikovale osnovne institucije humanih in realnih znanstvenih dejavnosti, ki so raziskovale madžarski narod. Poleg znanstvenega dela, so pri takratnih političnih odločitvah upoštevali tudi vidike interesov celotnega madžarskega naroda. Med dosežke te dobe prav tako spada izdelava podatkovnika o zamejskih Madžarih in jezikovnih manjšinah, ki živijo znotraj države.

¹ Predavanje na mednarodni znanstveni konferenci v Lendavi z naslovom "Pokrajina ob Muri in trianonska mirovna pogodba", z dne 20. novembra 1998

Politično-vojaški sistem in partijska država po drugi svetovni vojni nista bila prijazna do civilnih pobud. Tako kot pluralno družbo, ljudske pevce, bralne krožke in Bartokovo glasbo, je odklanjala tudi sociologijo in psihologijo. Péter Morvay in njegov krog sta prva začela s prostovoljnim etnografskim zbiranjem. To gibanje je v šestdesetih letih preraslo v domoznansko gibanje.

Gibanje si je zadalo naloge na treh področjih: po eni strani je bilo v pomoč znanstveni dejavnosti z zbiranjem podatkov in mnenj s področja narodopisja, jezikoslovja, ljudske glasbe ter krajevne zgodovine; po drugi strani pa je prispevalo h krepitvi narodne zavesti tako pri zamejcih kot pri narodnih in etničnih manjšinah znotraj Madžarske. In nenazadnje je veliko ljudi, ki so sodelovali v tem gibanju, dobilo občutek pomembnosti v družbi.

Poseben pomen ima v povezavi z našo temo druga funkcija. Manjšinska pripadnost, bodisi na eni ali drugi strani meje, pomeni poleg socialne prizadetosti, tudi pomanjkljiv izobraževalni, kulturni ter verski institucionalni sistem, omejeno možnost uporabe lastnega jezika, torej večkratno negativno prizadetost. V šolah večinoma poučujejo zgodovino večinskega naroda iz učbenikov, ki so jih napisali večinski avtorji, velikokrat le v jeziku večine. V takih okoljih ima veliko vlogo domoznanski krožek, saj predstavlja kulturno dediščino naroda in na ta način razvija čustveno navezanost na lastno skupnost. Z obiskom zgodovinskih, umetniških, literarnih spomenikov, naravovarstvenih območij ter z obeleževanjem pomembnih obletic lahko delno nadomestimo nepopolno formalno izobraževanje, hkrati pa krepimo solidarnost manjšine do sonarodnjakov.

Naravno zaledje domoznanskega dela so javne zbirke: muzeji, knjižnice in arhivi, ki pomenijo po eni strani vir, po drugi strani pa sprejemnik, kjer strokovnjaki opravljajo analizo zbranega gradiva. Pomoč lahko nudijo tudi pri oblikovanju novih vsebin, tj. pri oblikovanju vaških muzejev, krajinskih hiš in zbirk.

Domoznansko gibanje na Madžarskem je več kot dvajset let delovalo pod okriljem Domovinske ljudske fronte, ki mu je zagotavljalo infrastrukturo in tudi politično podporo. József Kanyar, dosmrtni častni predsednik Domoznanske zveze je pred kratkim izjavil: »Veliko našega dela smo opravljali tako rekoč ilegalno, ker so nas obtoževali nacionalizma in pristranskosti.»

V času partijske države je domoznansko gibanje bilo edino, ki ni bilo organizirano »od zgoraj«. Po ukinitvi Domovinske ljudske fronte se je preoblikovalo v civilno organizacijo, Domoznansko zvezo. Začetni kapital nam je omogočil izdajanje revije, organizacijo letnih domoznanskih akademij ter delovanje in organiziranje poletnih taborov županijskih organizacij. Do dodatnih sredstev pridemo preko natečajev.

Aktivnih članov nas je res le 5-6 tisoč, občasno pa se nam pridružuje še veliko več ljudi, tako deluje v naših krogih več kot 40 tisoč sodelavcev. Letno razpišemo več jezikovnih in etnografskih zbiralnih natečajev in tekmovanj.

Naj večje in najpomembnejše tekmovanje v zadnjih letih je bilo ob 1100. obletnici naselitve Madžarov v Karpatskem bazenu. Na tekmovanju, ki je trajalo tri leta, je

sodelovalo več deset tisoč mladih. Ob tisoči obletnici madžarske države bomo skupaj z TV Duna prav tako organizirali tekmovanje v znanju o tej temi.

Delo domoznanskega gibanja ne zaznamujejo politične meje, temveč razmišljanje o enotnem etničnem in kulturnem prostoru. Hkrati je to združljivo tudi s kulturo narodnih skupnosti, ki živijo v naši državi, saj raziskujemo interetnične, interkulturne odnose teh skupnosti in tako spodbujamo njihovo identiteto. Med prvimi smo podprli prizadevanja slovenskega in hrvaškega naroda za samostojnost ter opozorili na nevarnosti, ki prežijo na pripadnike madžarske narodne skupnosti in pozvali javnost, naj pomaga pri obnovi porušenih slavonskih naselij.

Naša revija, Honismeret, odseva naša prizadevanja tako glede vsebine, kot glede avtorjev. Oblast je le enkrat zaplenila našo revijo, in sicer v 70-ih letih, ko smo objavili strokovno analizo izpod peresa zgodovinarja Károlya Vígha ob neki obletnici Trianona...

Nenazadnje lahko ugotovimo, da se domoznansko gibanje nikoli ni kompromitiralo, da je vedno dajalo prostor za delovanje tistim, ki so želeli služiti svojemu narodu na obeh straneh meje, tudi v času dejanskih in simboličnih železnih zaves. Tudi v skupno Evropo moramo tako, da se zavedamo lastnih narodnih vrednot. Člani našega gibanja mishmo, da je na prelomu tisočletja mogoče na ta način porušiti anakronistične trianonske zidove.

Tartalom / Vsebina

Előszó	5
Predgovor	7
<i>Ormos Mária</i> Az első világháborút követő békerendszer néhány kérdéséről <i>Mária Ormos</i> O nekaterih vprašanjih mirovnega sistema po prvi svetovni vojni	9 22
<i>Göncz László</i> Sajátos események a Mura mentén 1919-ben <i>László Göncz</i> Svojtstveni dogodki ob Muri leta 1919	33 51
<i>Metka Fujs</i> Prevratno obdobje in dileme prekmurskih slovencev <i>Fujs Metka</i> A muravidéki szlovének kételyei a válságos (forradalmi) időszakban	64 73
<i>Hornyák Árpád</i> A magyar–jugoszláv határ kialakulása az első világháború után, különös tekintettel a Muravidékre <i>Árpád Hornyák</i> Oblikovanje madžarsko-jugoslovanske meje po I. svetovni vojni, s posebnim poudarkom na mejni črti v Pomurju	80 91
<i>Marija Kozar-Mukič</i> Vpliv trianonske meje na način življenja Slovencev v okolici Monoštra <i>Kozar-Mukič Marija</i> A trianoni határ hatása a Szentgotthárd környéki szlovének életmódjára	95 97
<i>Kovács Attila</i> A magyar–szlovén nyelvhatár és a trianoni határ <i>Attila Kovács</i> Madžarsko-slovenska jezikovna meja ter trianonska meja	100 105
<i>Parádi József</i> Határörizet a húszas évek elején a Mura mentén <i>József Parádi</i> Nadzor meje ob Muri v začetku dvajsetih let	114 132

<i>Suba János</i>	
A Magyar–Jugoszláv Határmegállapító Bizottság működése, 1921–1924	137
<i>János Suba</i>	
Delovanje Komisije za določitev madžarsko-jugoslovanske meje v obdobju 1921-1924	149
<i>Szarka László</i>	
A Jászi Oszkár vezette nemzetiségi minisztérium rendezési tervei és működése 1918 végén	154
<i>László Szarka</i>	
Ureditveni načrti ministrstva za narodnosti pod vodstvom Oszkárja Jászija konec leta 1918	164
<i>Bence Lajos</i>	
Peremhelyzetből kisebbségbe (A szlovéniai magyarság gazdasági összeomlása Trianon után)	168
<i>Lajos Bence</i>	
Z obrobja v manjšino (Gospodarski zlom Madžarov v Sloveniji po Trianonu)	174
<i>Zsiga Tibor</i>	
A Mura-mente lakossága és a trianoni békeszerződés	177
<i>Tibor Zsiga</i>	
Prebivalstvo pokrajine ob Muri in trianonska mirovna pogodba	182
<i>Szilágyi Imre</i>	
„Rendezni végre közös dolgainkat” (Gondolatok a Zsiga Tibor-Vilko Novak vita kapcsán)	184
<i>Imre Szilágyi</i>	
„Končno je čas urediti naše skupne zadeve” (Misli ob razpravi Zsiga Tibor – Vilko Novak)	190
<i>Beke György</i>	
Trianon és az 1867-es kiegyezés	194
<i>György Beke</i>	
Trianon in nagodba iz leta 1867	198
<i>Székely András Bertalan</i>	
Civil lehetőség Trianon meghaladására: a honismereti mozgalom	200
<i>András B. Székely</i>	
Civilna možnost za preseganje Trianona: domoznansko gibanje	205

A TANULMÁNYOK SZERZŐI AVTORJI REFERATOV

Beke György, Budapest – irodalomtörténész
György Beke, Budimpešta – literarni zgodovinar

Bence Lajos, Lendva – irodalomtörténész
Lajos Bence, Lendava – literarni zgodovinar

Metka Fujs, Murska Sobota – zgodovinar
Fujs Metka, Muraszombat – történész

Göncz László, Lendva – történész
László Göncz, Lendava – zgodovinar

Hornyák Árpád, Pécs – történész
Árpád Hornyák, Pečuh – zgodovinar

Kovács Attila, Lendva – történész
Attila Kovács, Lendava – zgodovinar

Marija Kozar-Mukič, Sombotel – etnolog
Kozar-Mukič Marija, Szombathely – néprajzkutató

Ormos Mária, Pécs – akadémikus, történész, egyetemi tanár
Mária Ormos, Pečuh – akademik, zgodovinar, univerzitetna profesorica

Parádi József, Budapest – történész, főiskolai tanár
József Parádi, Budimpešta – zgodovinar

Suba János, Budapest – történész,
János Suba, Budimpešta – zgodovinar

Szarka László, Budapest – történész
László Szarka, Budimpešta – zgodovinar

Székely András Bertalan, Budapest – szociológus, kisebbségkutató
András B. Székely, Budimpešta – sociolog

Szilágyi Imre, Budapest – szociológus
Imre Szilágyi, Budimpešta – sociolog

Zsiga Tibor, Szombathely – történész
Tibor Zsiga, Sombotel – zgodovinar